МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Наталя ПАСІЧНИК
Ренат РІЖНЯК

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ІННОВАЦІЇ, ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА ЦИФРОВІ ПІДХОДИ

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

УДК [321+340]:001.8:930
П 19

Рецензенти:

КАПЕЛЮШНИЙ Валерій Петрович – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент НАПН України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

СТЕЦЮК Богдан Романович – доктор юридичних наук, професор, ректор Української державної льотної академії

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 29 квітня 2026 року)

Пасічник Н., Ріжняк Р.

П 19 Сучасні тенденції методології досліджень у галузі історії держави і права: інновації, інтердисциплінарність та цифрові підходи : монографія / Н. Пасічник, Р. Ріжняк. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2026. – 426 с.

ISBN 978-617-554-826-4

Монографія присвячена комплексному аналізу сучасних тенденцій розвитку методології досліджень у галузі історії держави і права з урахуванням цифровізації, інтердисциплінарності та безпекових викликів. У роботі розкрито еволюцію методологічних підходів, обґрунтовано значення цифрової гуманітаристики, мережевого аналізу, компаративістики та штучного інтелекту для історико-правових студій. Особливу увагу приділено ролі цих підходів у формуванні гуманітарної політики й забезпеченні національної безпеки України в умовах війни. Запропоновано інтегровану методологічну модель, що поєднує класичні та інноваційні інструменти дослідження.

Праця призначена для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти історичних та юридичних спеціальностей, а також фахівців сектору безпеки й державного управління.

УДК [321+340]:001.8:930

ISBN 978-617-554-826-4

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 23
1.1 Еволюція методології історії держави і права 25
1.2 Загальнонаукові принципи та методи 39
1.3 Місце методології історико-правової науки в міждисциплінарній парадигмі 55

РОЗДІЛ 2
ЦИФРОВА ГУМАНІТАРИСТИКА Й НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 68
2.1 Цифрова гуманітаристика та її значення 70
2.2 Джерельна база цифрових досліджень 79
2.3 Інструменти цифрових досліджень 105

РОЗДІЛ 3
МЕРЕЖЕВИЙ АНАЛІЗ І ВІЗУАЛЬНІ МЕТОДИ В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА 131
3.1 Теоретичні засади мережевого аналізу 133
3.2 Застосування мережевих методів 139
3.3 Візуальний аналіз і візуальна історія 152

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВА АНТРОПОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА ЯК СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ 168
4.1 Правова антропологія 169
4.2 Соціологія права 202
4.3 Інтердисциплінарність як методологічний імператив 233

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНИЙ ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ
У СУЧАСНІЙ ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ 245
5.1 Теорія та методика порівняльних досліджень 247
5.2 Застосування компаративного аналізу 261
5.3 Компаративістика та сучасні цифрові інструменти . . . 291

РОЗДІЛ 6
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ВЕЛИКІ ДАНІ
В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА 309
6.1 Алгоритмізація історико-правових досліджень 310
6.2 «Великі дані» в юридичній історії 330
6.3 Етичні та методологічні виклики 335

РОЗДІЛ 7
МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
Й ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ 354
7.1 Значення історико-правових досліджень
в умовах війни 355
7.2 Методологічні підходи до аналізу політики пам'яті . . . 372
7.3 Роль цифрових та інтердисциплінарних методів 384
7.4 Інтеграція результатів історико-правових
досліджень у практику сектору безпеки 401

ВИСНОВКИ 411

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 414

ВСТУП

Історія держави і права як галузь юридичної науки посідає особливе місце у системі гуманітарного знання, оскільки дає змогу осмислити довготривалі процеси становлення політичних інститутів, еволюцію правових норм і механізмів регулювання суспільних відносин. Її предмет охоплює не лише хронологічну послідовність змін у державно-правовій системі, а й глибинні соціокультурні чинники, що впливали на формування правових традицій, ідеологій і практик влади. У цьому сенсі історико-правові дослідження виступають своєрідним «містком» між минулим і сучасністю, адже дозволяють реконструювати механізми влади, ідентифікувати закономірності державно-правового розвитку та визначити можливі напрями трансформації правової системи в умовах глобальних змін[1].

На сучасному етапі історія держави і права набула статусу не лише фундаментальної, а й прикладної дисципліни, здатної впливати на формування державної політики, правотворчості, реформування державних інститутів. Політичні й правові процеси сьогодення в Україні – створення нової системи безпеки, реформування судової влади, модернізація сектору оборони, деколонізація гуманітарної політики – спираються на досвід минулих епох та історичні приклади успішних і неуспішних реформ. Без належного історико-правового аналізу держава ризикує повторювати системні помилки, зокрема у сферах адміністративного управління, судової реформи, територіальної організації влади, політики пам'яті та правового забезпечення прав людини[2].

---

[1] Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

[2] Історія української державності : навч. посіб. / С. Д. Гелей та ін. ; Центр. спілка спожив. т-в України ; Львів. торг.-екон. ун-т. Львів : Растр-7, 2022. 410 с.

У контексті війни Росії проти України важливість історико-правових досліджень суттєво зростає. Протистояння є не лише військовим чи політичним, а й гуманітарно-ціннісним, що включає боротьбу за інтерпретацію історії, правомірність державних кордонів, легітимацію політичних режимів. Російська агресія супроводжується масованими історичними фальсифікаціями та наративами, спрямованими на делегітимацію української державності, заперечення історичного суб'єктства українського народу, спотворення історії правових інституцій України. В таких умовах історія держави і права виконує стратегічну функцію – забезпечує науково аргументовану відповідь на спроби ревізії міжнародно-правового порядку, заперечення легітимності української держави й маніпулювання історичною пам'яттю[3].

Важливо зазначити, що історико-правові дослідження формують наукове підґрунтя для розуміння закономірностей функціонування держави, механізмів правотворення і правозастосування. Вони допомагають переосмислити роль і значення державних інституцій у складні історичні періоди, в тому числі в умовах війни, трансформації політичних систем, зміни суспільних цінностей. Саме тому історико-правова наука є необхідним інструментом формування правової культури, політико-правової свідомості та історичної відповідальності суспільства[4].

Отже, значення історико-правових досліджень для сучасної науки та державотворення є комплексним і багатовимірним:

– вони забезпечують глибоке розуміння природи державності та права;

– створюють підґрунтя для стратегічного аналізу реформ;

– гарантують наукове підґрунтя протидії фальсифікаціям і маніпуляціям;

---

[3] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін., за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

[4] Пекарчук В. М. Історико-правові дослідження: особливості методології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 42–44. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/7

– сприяють формуванню гуманітарної політики, зорієнтованої на захист національної безпеки, ідентичності й історичної пам'яті.

Усе це свідчить про особливу актуальність наукового осмислення сучасних тенденцій методології історико-правових досліджень.

Сучасний розвиток суспільства позначений масштабними трансформаціями, пов'язаними з *цифровізацією, глобалізаційними процесами, інтенсивним обігом інформації та технологічними змінами*. Ці фактори істотно впливають на всі сфери знання, включно з історико-правовою наукою, яка стоїть перед необхідністю суттєвого оновлення методологічного інструментарію. Традиційні підходи – описовий, хронологічний, формально-юридичний, історико-порівняльний – залишаються актуальними, але вони вже не в змозі забезпечити повну аналітичну глибину в умовах появи нових типів джерел, масивів даних та форматів комунікації[5].

Цифрова революція суттєво змінює доступ до джерел та способи їх опрацювання.

По-перше, стрімке збільшення кількості оцифрованих архівів, електронних бібліотек і відкритих репозитаріїв радикально розширює джерельну базу історико-правових досліджень.

По-друге, цифрові інструменти – текстова аналітика, системи обробки природної мови (NLP), корпусні дослідження, GIS-технології, мережевий аналіз – створюють можливість виявляти закономірності, які не були доступними при класичному ручному аналізі[6].

Таким чином, цифровізація ставить перед історією держави і права завдання переосмислення методів роботи з джерелами, запровадження кількісних підходів та інструментів аналізу великих даних, розширення горизонту аналітичних можливостей.

Глобалізаційні процеси зумовили зростання ролі компаративних та міжкультурних досліджень, що об'єктивно потребує

[5] Буткевич О. Методи дослідження історії міжнародного права: давня дискусія і нові виклики. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 2. С. 9–15. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.9-15

[6] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.

інтердисциплінарності. Вивчення історії держави і права нині неможливе без залучення історичної антропології, соціології права, політичної науки, культурології, філософії історії, теорії комунікації. Ці дисципліни допомагають розкрити глибинний зміст правових феноменів, інтерпретувати їх у ширшому соціокультурному контексті, пояснити механізми взаємодії права, влади та суспільства[7].

Повномасштабна війна проти України поставила перед гуманітарними науками нові завдання. Історія держави і права має реагувати на необхідність:

– протидіяти історичним фальсифікаціям;
– виробляти підходи до осмислення політики пам'яті;
– аналізувати правові механізми міжнародної відповідальності;
– формувати аналітичну базу для гуманітарної політики в секторі оборони та безпеки;
– переосмислювати національну правову традицію з позицій стійкості та безпеки[8].

Отже, в умовах війни методологічне оновлення історико-правової науки стає не лише академічним завданням, а й елементом державної безпеки.

Попри значну кількість досліджень, присвячених окремим питанням історії держави і права, сучасна українська та світова юридична наука поки що не має достатнього корпусу праць, які б системно інтегрували цифрову гуманітаристику, правову антропологію, соціологію права, мережевий та візуальний аналіз, штучний інтелект і великі дані, компаративні підходи.

---

[7] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.; Black D. Legal Sociology and Historical Development. Oxford University Press, 2014. 256 p.

[8] Гуменюк Т. І. Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 150–155. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155

Автори монографії в більш ранніх розвідках[9], а також інші дослідники вже піднімали питання цифрових інструментів у гуманітарних науках[10], можливостей мережевого аналізу[11], ролі антропологічних методів у правових дослідженнях[12], однак комплексних праць, що поєднували б ці методи саме в історико-правовому контексті, майже немає.

Причини цього явища є такими.

1. Консервативність традиційної юридичної методології – юридична наука тривалий час тяжіла до текстоцентричних та формально-догматичних методів, що вважалися базовими; інноваційні методи, особливо цифрові, часто сприймалися як периферійні або додаткові, а не як рівноправні інструменти дослідження.

2. Відсутність структурованих міждисциплінарних платформ – історія держави і права рідко взаємодіяла з цифровими технологіями, соціогуманітарною інформатикою, теорією мереж, культурною антропологією; через це не сформувалося інтегрованої методологічної бази.

3. Технологічні та аналітичні обмеження – брак спеціальних інструментів, цифрових корпусів, GIS-карт, великих структурованих

[9] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8; Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях: від історіографії до соціології права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 81–91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.12; Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2; Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301 DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

[10] Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

[11] Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, 1994. https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

[12] Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Cambridge University Press. 2018. 202 p.

баз даних у сфері юридичної історії суттєво затримав розвиток цифрових досліджень.

4. Зміна запиту суспільства – сучасні виклики, а саме війна, глобальні інформаційні впливи, цифрова пропаганда вимагають нових підходів до аналізу історичних джерел та правових наративів, зокрема інструментів аналізу великих текстових масивів, виявлення пропагандистських мереж, моделювання інформаційних впливів.

Отже, *актуальність теми дослідження* зумовлена тим, що:

– історико-правові дослідження відіграють стратегічну роль у державотворенні, формуванні політики пам'яті, побудові безпекової стратегії держави;

– цифровізація та глобальні трансформації створюють якісно нові умови для роботи з джерелами, відкриваючи можливості для використання методів цифрової гуманітаристики, мережевого аналізу, штучного інтелекту;

– у сучасній науці відсутні комплексні праці, що інтегрують цифрові, міждисциплінарні та компаративні підходи саме у сфері історії держави і права;

– воєнні виклики зумовлюють необхідність формування нових методологічних підходів для дослідження, інтерпретації та захисту історико-правової спадщини.

Таким чином, дослідження сучасних тенденцій методології історії держави і права є не лише науково значущим, а й суспільно важливим, особливо в умовах війни та трансформації державних інститутів України.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасних тенденцій методології наукових пошуків у галузі історії держави і права з особливим акцентом на інноваційних, цифрових та інтердисциплінарних підходах, а також визначення того, яким чином оновлення методологічного інструментарію впливає на формування гуманітарної політики в секторі безпеки й оборони України в умовах війни. Досягнення цієї мети передбачає інтеграцію різних наукових традицій – від класичної історико-правової школи до сучасних

цифрових гуманітарних практик – і дозволяє сформувати цілісне уявлення про напрям розвитку сучасної історико-правової науки[13].

Першим завданням дослідження є всебічна систематизація та аналіз методологічних новацій, які визначають обличчя історико-правових студій у XXI столітті. Йдеться про три великі групи тенденцій.

По-перше, цифровізація досліджень. Цифрова гуманітаристика, аналітика текстових корпусів, GIS-картографування, мережевий аналіз, машинне навчання та інші інструменти відкривають нові можливості опрацювання джерел, які були недоступними в межах традиційних методів. Історико-правовий дискурс дедалі частіше базується на великих даних, що дозволяє виявляти закономірності в розвитку державних інституцій і нормотворчості, відстежувати зміни правових наративів, а також аналізувати взаємозв'язки між різними історичними акторами на основі кількісних моделей[14].

По-друге, інтердисциплінарність та антропологізація історико-правових досліджень. Правова антропологія, соціологія права, політична наука, культурологія і когнітивні студії створюють нові горизонти для осмислення держави і права як багатовимірних соціокультурних феноменів. Залучення цих дисциплін дає змогу досліджувати не лише нормативні тексти, а й правові практики, моделі поведінки, культурні смисли та політичні ритуали, що формували правову культуру в різні історичні періоди[15].

По-третє, актуалізація порівняльних і глобально-історичних підходів. Компаративістика набуває нового значення у зв'язку з глобалізацією і необхідністю вивчати правові системи в широкому цивілізаційному контексті. Порівняльний аналіз дозволяє виявляти спільні риси й відмінності між моделями державності,

[13] Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

[14] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.; Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, 1994. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

[15] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.; Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Cambridge University Press, 2018. 202 p.

оцінювати ефективність різних структур влади та механізмів правового регулювання, а також застосовувати ці висновки для сучасного державотворення[16].

Систематизація цих тенденцій є необхідною умовою для створення цілісної методологічної бази, що дозволить інтегрувати традиційні й інноваційні підходи у вивченні історії держави і права.

Другим ключовим завданням є аналіз того, як оновлення методології історико-правових досліджень впливає на формування гуманітарної політики держави, особливо в контексті національної безпеки та оборони.

Повномасштабна війна проти України актуалізувала потребу переосмислення ролі історії держави й права як інструменту формування стійкості суспільства, інформаційної безпеки та політики пам'яті. Саме оновлена методологія дозволяє створювати комплексні дослідження, спрямовані на:

– виявлення закономірностей формування правових традицій, що визначають стійкість державних інституцій;

– аналіз історичних механізмів протидії загрозам, включно з інформаційними та ідеологічними;

– викриття історичних фальсифікацій, що використовуються агресором у пропагандистських цілях;

– моделювання еволюції правових наративів у суспільстві та їх впливу на політичну мобілізацію;

– обґрунтування принципів гуманітарної політики, побудованої на історичній пам'яті, цінностях демократичної держави та правовій спадковості[17].

Інноваційні методологічні підходи забезпечують глибшу аналітику. Наприклад, мережевий аналіз допомагає досліджувати структуру розгортання інформаційних атак, цифрові карти – показувати

[16] Black D. Legal Sociology and Historical Development. Oxford University Press, 2014. 256 p.

[17] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін., за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

динаміку трансформацій територіально-адміністративного устрою, а машинне навчання – виявляти повторювані пропагандистські патерни у великих масивах текстів. Інтердисциплінарність дозволяє поєднати правові, політичні, культурологічні та історичні аспекти формування стійкості суспільства в умовах війни.

Отже, завданням монографії є не лише опис цих інструментів, а й аналіз їх впливу на реальні механізми формування гуманітарної політики, яка сьогодні є невід'ємною частиною сектору оборони й національної безпеки України.

У межах цієї монографії об'єкт, предмет та методи дослідження визначають фундаментальну структуру наукового аналізу та задають координати, у яких здійснюється осмислення сучасних тенденцій розвитку методології історико-правової науки. Чітке формулювання цих елементів дозволяє забезпечити концептуальну цілісність роботи, виявити логіку переходу від традиційних підходів до інноваційних та обґрунтувати, чому саме зазначені методи є релевантними в умовах трансформації історико-правових студій під впливом цифровізації, інтердисциплінарності та викликів, спричинених війною.

Об'єктом дослідження є процес розвитку методології історико-правових досліджень у широкому змістовому й темпоральному вимірі. Він охоплює еволюцію концептуальних підходів, методів і дослідницьких стратегій, які використовують історики держави і права впродовж XIX–XXI століть. Зміна методології не є лінійним процесом; її розвиток відображає загальні зрушення в гуманітарних науках, а також зміни суспільно-політичного контексту, рівня технологічного розвитку та доступу до джерельної бази[18].

На початку XXI століття методологічний простір історико-правової науки зазнав інтенсивної трансформації: традиційна нормативістська парадигма була доповнена, а подекуди й витіснена

[18] Пекарчук В. М. Історико-правові дослідження: особливості методології. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 42–44. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/7

антропологічними, соціологічними, культурологічними та цифровими підходами[19]. Цей процес, за визначенням Дж. Гулді та Д. Арам[20], є частиною ширшого «цифрового повороту» у гуманітаристиці.

Отже, об'єктом дослідження виступає не конкретний набір методів, а динаміка, логіка та внутрішні чинники розвитку методології як складної системи, що реагує на трансформації соціального, наукового та технологічного середовищ.

Предметом дослідження є сучасні методи, підходи й інструменти аналізу історії держави і права, які визначають нинішню конфігурацію історико-правових студій.

До предметного поля входять:

– інноваційні методи цифрової гуманітаристики, які дозволяють працювати з великими масивами правових текстів – включаючи судові документи, законодавчі акти, нормативні архіви – шляхом автоматизованого аналізу, алгоритмічного виявлення структур і математичного моделювання[21];

– мережевий аналіз, що застосовується для дослідження міжінституційних, міжособистісних і міжтекстових зв'язків у правовій історії, і дозволяє формувати графові моделі політичних діячів і правових взаємодій[22];

– інтердисциплінарні підходи, які інтегрують соціологію права, політичну антропологію, теорію комунікації та когнітивні студії для глибшого розуміння правових практик і механізмів формування державно-правових інститутів[23];

---

[19] Thomas R. New Directions in Legal History. Oxford : Hart Publishing, 2017. 126 p.

[20] Gould J., Aram D. The Digital Turn in the Humanities. Cambridge University Press, 2020. 148 p.

[21] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.; Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

[22] Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, 1994. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

[23] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.; Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Cambridge University Press, 2018. 202 p.

– порівняльно-правовий аналіз, спрямований на виявлення універсальних та унікальних рис державотворчих процесів, що дає змогу застосовувати історичний досвід у сучасній політиці та правових реформах[24];

– методи реконструкції інтелектуальних традицій, які дозволяють простежити еволюцію правових доктрин, політико-правових концепцій і дискурсивних практик;

– підходи, що враховують вплив війни, конфліктів та безпекових загроз на розвиток правових інститутів, історичної пам'яті й гуманітарної політики[25].

Отже, предмет роботи охоплює як методологічні новації, так і способи їх практичного застосування для дослідження історії держави і права.

Методологічний інструментарій монографії охоплює широкий спектр способів аналізу, які відображають складність предмету та необхідність поєднання різних епістемологічних традицій. У роботі застосовано різні групи методів.

Історико-правовий метод забезпечує аналіз явищ у їхньому історичному розвитку, дозволяє простежити еволюцію правових норм, інститутів та практик, а також пояснити їхню внутрішню логіку й взаємозв'язки. Він є базовим, оскільки всі інші методи накладаються на історико-правовий контекст, уточнюючи або розширюючи його інтерпретаційні можливості.

Порівняльний аналіз використовується для виявлення спільних та відмінних рис між різними правовими системами, традиціями й інституційними моделями. Він дає можливість оцінити унікальність української історико-правової традиції в глобальному контексті й виявити суттєві закономірності розвитку державності[26].

---

[24] Black D. Legal Sociology and Historical Development. Oxford University Press, 2014. 256 p.

[25] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін., за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

[26] Black D. Legal Sociology and Historical Development. Oxford University Press, 2014. 256 p.

Цифровий аналіз включає застосування методів машинного навчання, автоматичного семантичного аналізу текстів, кластеризації документів, статистичного моделювання та обробки великих масивів даних. Використання таких підходів дозволяє працювати з історичними джерелами в масштабах, неможливих у рамках традиційної методології, та виявляти приховані закономірності в структурі правових текстів[27].

Мережевий (network) аналіз застосовується для реконструкції структур взаємодії між учасниками державно-правового процесу. Він дозволяє побудувати моделі інституційних та персональних зв'язків, виявити ключові вузли інформаційного чи політичного впливу та оцінити динаміку змін у правовій сфері[28]. У контексті сучасної війни мережевий аналіз також використовується для дослідження структури інформаційних атак, виявлення дезінформаційних кластерів та реконструкції механізмів пропагандистського впливу[29].

Інтердисциплінарність відіграє ключову роль у сучасній історико-правовій науці. Поєднання правової антропології, соціології, політичних наук, культурології та когнітивних досліджень дає змогу вийти за межі аналізу нормативних текстів і перейти до вивчення практик, дискурсів і культурних моделей поведінки[30].

Зокрема, важливими є:

– дискурс-аналіз для дослідження правових наративів;

– культурно-антропологічні методи для виявлення символічних структур правових практик;

---

[27] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.; Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

[28] Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, 1994. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

[29] Гуменюк Т. І. Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 150–155. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155

[30] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.; Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Cambridge University Press, 2018. 202 p.

– соціологічні методи для дослідження трансформації правової свідомості та колективної пам'яті;

– методи когнітивних наук для аналізу механізмів формування політико-правових уявлень.

В умовах війни застосування історико-правової методології вимагає залучення підходів, що дозволяють оцінити вплив історичної пам'яті та правових традицій на сучасну гуманітарну політику, національну безпеку та оборонні стратегії. Це, зокрема, *методи аналізу політики пам'яті*, дослідження національної стійкості, ідентичності та інформаційної безпеки[31].

Наукова новизна монографії полягає у всебічному, системному та концептуально цілісному аналізі сучасних тенденцій розвитку методології історико-правових досліджень у контексті цифрових трансформацій, інтердисциплінарних підходів та глобальних безпекових викликів. Уперше в українській історико-правовій науці пропонується інтегрована модель методології, яка поєднує традиційні й новітні інструменти.

1. Запропоновано комплексне бачення методологічного поля історії держави і права, що охоплює чотири взаємопов'язані сегменти: а) класичні історико-правові методи; б) інтердисциплінарні підходи (антропологічні, соціологічні, когнітивні, комунікаційні); в) цифрові підходи (digital humanities, кількісно-статистичний аналіз, методи великих даних, комп'ютерна лінгвістика); г) мережевий і візуальний аналіз правових явищ.

2. Уперше здійснено спробу системно застосувати категорії цифрової гуманітаристики до історико-правових досліджень українського матеріалу. Це стосується алгоритмічного виявлення закономірностей у розвитку правових інститутів, аналізу інтелектуальних мереж та реконструкції правових дискурсів на основі цифрових джерел.

[31] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін., за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

3. Розроблено концепт «історико-правової інтердисциплінарності нового покоління», який передбачає не просто запозичення методів суміжних наук, а побудову нового рівня методологічної взаємодії між правом, історією, антропологією, соціологією, когнітивістикою і політичними студіями. Такий підхід дозволяє усвідомити державно-правові явища як багатошарову систему, в якій правові практики формуються під впливом культурних моделей, соціальних структур, комунікаційних технологій і політичних наративів.

4. Обґрунтовано роль методології історії держави і права як чинника формування сучасної гуманітарної політики України в умовах війни. Новизна полягає у встановленні прямих і опосередкованих зв'язків між історико-правовими дослідженнями, державотворчою практикою, політикою пам'яті, інформаційною безпекою та формуванням стійкості суспільства.

5. Запропоновано модель використання мережевого аналізу й методів великих даних для дослідження правового розвитку в умовах гібридної війни. Це дозволяє виявляти структуру інформаційних атак, реконструювати механізми пропаганди та визначати ключові вузли впливу в інформаційно-правовому просторі.

6. Сформульовано нову методологічну класифікацію цифрових інструментів у правовій історії, з поділом на інструменти збору даних (цифрові архіви, OCR, автоматичні перетворювачі текстів), інструменти аналізу (мовні моделі, методи обробки природної мови, кластеризація, тематичне моделювання), інструменти візуалізації (мережеві графи, картографічні інструменти, часові лінії) та інструменти інтерпретації (дискурсивний аналіз, інтелектуальна реконструкція, інтердисциплінарні підходи до джерел).

Таким чином, наукова новизна роботи полягає не лише в описі сучасних тенденцій, а й у розробці цілісного методологічного підходу, здатного слугувати теоретичною і практичною основою для подальших історико-правових досліджень.

Практичне значення монографії полягає у можливості використання її теоретичних положень та методологічних висновків у наукових, освітніх, політичних і безпекових сферах.

По-перше, результати роботи створюють методологічну основу для розширення історико-правових досліджень у напрямках, які раніше були периферійними або недостатньо впровадженими: цифровий аналіз джерел, мережеві реконструкції, правова антропологія, соціологія права, компаративістика нового покоління. Монографія може бути використана як методичний орієнтир для магістерських, аспірантських та наукових робіт.

По-друге, матеріали дослідження можуть бути включені до спеціальних курсів за такими напрямами: а) теорія та історія держави і права; б) методологія правознавства; в) цифрова гуманітаристика; г) соціологія права; д) безпекові студії. Вони можуть слугувати підґрунтям для оновлення навчальних програм та створення нових курсів, орієнтованих на цифрові та інтердисциплінарні підходи.

По-третє, визначені в роботі методологічні інструменти можуть бути застосовані в аналізі нормативно-правових актів, правових політик і реформ. Зокрема, мережевий аналіз і методи великих даних можуть використовуватись для оцінювання ефективності інституцій, виявлення ключових вузлів регуляторної системи й прогнозування наслідків реформ.

По-четверте, надзвичайно важливим є практичний потенціал дослідження у сфері національної безпеки. Історико-правові методи дозволяють: а) формувати ефективну політику пам'яті; б) зміцнювати національну ідентичність; в) аналізувати історичні наративи, які використовуються ворогом у пропаганді; г) досліджувати трансформацію правосвідомості й історичної пам'яті в умовах війни; д) створювати стратегічні комунікації, побудовані на історичній достовірності й правовій аргументації. Це відкриває можливість практичного застосування історико-правової методології у діяльності органів державної влади, структур сектору безпеки й освітньо-наукових інституцій.

Нарешті, запропоновані підходи можуть бути використані у процесі цифровізації архівних фондів, створення цифрових репозитаріїв правових джерел, застосування автоматизованих систем OCR для обробки історичних документів, проєктування

систем відкритих даних для дослідження правових трансформацій. Це сприятиме розширенню доступу до історико-правової інформації та підвищенню рівня її наукового опрацювання.

Таким чином, наукова новизна роботи полягає у створенні цілісної інтегрованої методології історико-правових досліджень, практичне значення – у можливості використання її результатів у науці, освіті, державотворенні й безпековій сфері.

Узагальнюючи викладене, необхідно підкреслити, що сучасний етап розвитку історико-правової науки характеризується глибокими методологічними трансформаціями, спричиненими як внутрішніми науковими тенденціями, так і зовнішніми соціальними, політичними та технологічними чинниками. Інтенсивне проникнення цифрових технологій у гуманітарні дослідження, зростання ролі інтердисциплінарності, актуалізація антропологічних і соціологічних вимірів права, а також виклики, пов'язані з російсько-українською війною, змінюють традиційні уявлення про предмет, завдання та інструментарій історії держави і права.

У цьому контексті особливо значущим є усвідомлення того, що історико-правові дослідження більше не можуть обмежуватися лише аналізом нормативних текстів чи реконструкцією інституційних структур минулого. Сучасні обставини вимагають значно ширшого, багаторівневого й технологічно оснащеного підходу, який дозволяє досліджувати правові явища як історичні, соціальні, комунікаційні, культурні й інформаційні системи. Інтеграція цифрової гуманітаристики, мережевого аналізу, обробки великих даних, правової антропології та інших інтердисциплінарних методів відкриває нові горизонти для правової історії – як у плані дослідницьких можливостей, так і в практичному вимірі впливу на державотворчі процеси.

Поставлені в роботі мета й завдання, спрямовані на систематизацію сучасних методологічних тенденцій і виявлення їхнього зв'язку з формуванням гуманітарної політики в секторі безпеки й оборони, визначають міждисциплінарний характер монографії. Це дослідження не лише узагальнює накопичений теоретичний

досвід, а й пропонує нові інтерпретаційні моделі, які дають змогу осмислювати правове минуле у взаємозв'язку з сучасними соціальними процесами й стратегічними завданнями держави.

Значущість обраного об'єкту й предмету дослідження зумовлена тим, що методологія історії держави і права сьогодні постає не лише як епістемологічний інструмент наукового пізнання, але й як елемент інституційної та інформаційної стійкості країни. Особливої ваги вона набуває в умовах війни, коли гуманітарна політика, політика пам'яті й правові наративи стають важливими складовими національної безпеки й обороноздатності. Історико-правові дослідження, побудовані на сучасних методологічних засадах, можуть сприяти формуванню виважених державних рішень, протидії інформаційним загрозам, зміцненню національної ідентичності й розвитку державотворчих стратегій.

Обрана методологія – поєднання історико-правового, порівняльного, цифрового, мережевого й інтердисциплінарного підходів – забезпечує комплексність аналізу та дозволяє інтегрувати різні типи джерел, різні епістемологічні традиції і різні рівні інтерпретації. Такий підхід дозволяє не лише розширити межі історико-правового знання, а й зробити його більш релевантним сучасним потребам суспільства й держави.

Монографія пропонує нове бачення методологічного розвитку історико-правової науки, що полягає у переході від фрагментарного використання окремих інноваційних методів до створення цілісної, інтегрованої методологічної системи. Уперше здійснено спробу осмислити історико-правові дослідження як частину широкого цифрового та інтердисциплінарного простору гуманітаристики, а також як інструмент вироблення стратегічних рішень у сфері державної політики та безпеки.

Логічно вибудувана структура монографії – від аналізу загальнотеоретичних засад до вивчення конкретних проявів цифрових та інтердисциплінарних методів і подальшого застосування їх у сфері гуманітарної політики – забезпечує послідовний виклад матеріалу й дає змогу читачеві простежити внутрішню логіку

авторського підходу. Така структура дозволяє поступово перейти від теоретичного аналізу до практичних рекомендацій, що підсилює прикладну цінність роботи.

Таким чином, вступна частина окреслює проблемне поле дослідження, обґрунтовує його актуальність, визначає наукову новизну, формулює мету та завдання, розкриває об'єкт, предмет і методи, а також пояснює логіку побудови монографії. У сукупності ці елементи створюють підґрунтя для подальшого ґрунтовного аналізу сучасних тенденцій методології історії держави і права та її ролі у формуванні гуманітарної політики України в умовах війни.

Монографія пропонує не лише фаховий огляд сучасних підходів, а й концептуальну рамку для подальших наукових пошуків, стимулюючи розвиток історико-правової науки в напрямку цифрової, інтердисциплінарної і стратегічно орієнтованої гуманітаристики.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасний розвиток історії держави і права характеризується глибокими трансформаціями методологічного характеру, що зумовлені як внутрішньою еволюцією гуманітарного знання, так і впливом зовнішніх чинників –цифровізації, глобалізації, інтердисциплінарності й безпекових викликів. У цих умовах постає необхідність переосмислення теоретико-методологічних засад історико-правових досліджень, які визначають не лише способи пізнання державно-правових явищ, але й характер інтерпретації історичного матеріалу, рівень наукової обґрунтованості висновків і їхню практичну значущість.

Історико-правова наука традиційно спиралася на класичні методи дослідження – історико-генетичний, порівняльний, формально-юридичний і ретроспективний, які забезпечували реконструкцію еволюції державних інституцій і правових норм. Однак у XXI столітті ці методи вже не можуть повною мірою охопити складність сучасного наукового запиту. Зміна характеру джерельної бази, поява нових типів даних, розвиток цифрових технологій і розширення аналітичних можливостей зумовлюють необхідність інтеграції традиційних підходів із новітніми інструментами дослідження.

Однією з ключових тенденцій є формування нової методологічної парадигми, що базується на поєднанні кількох взаємодоповнювальних напрямів. По-перше, це цифровізація історико-правових досліджень, яка відкриває можливості роботи з великими масивами джерел, автоматизованого аналізу текстів, візуалізації даних

і моделювання правових процесів. По-друге, це інтердисциплінарність, що передбачає залучення підходів соціології права, правової антропології, політичної науки, культурології і когнітивних студій. По-третє, це розвиток компаративістики, яка дозволяє аналізувати правові системи в ширшому цивілізаційному контексті.

У цьому зв'язку теоретико-методологічні засади історії держави і права перестають бути суто внутрішньою проблемою науки й набувають ширшого значення. Вони визначають здатність дослідника адекватно інтерпретувати історичні джерела, враховувати контекст їх виникнення, виявляти приховані закономірності розвитку правових систем і формулювати висновки, релевантні сучасним потребам держави й суспільства.

Особливої актуальності методологічні питання набувають в умовах війни, коли історико-правові дослідження виходять за межі академічного дискурсу й стають елементом гуманітарної політики й національної безпеки. У таких умовах зростає потреба в науково обґрунтованому аналізі історичних наративів, правових традицій і механізмів легітимації державності. Методологія визначає, наскільки ці дослідження будуть об'єктивними, критичними й стійкими до маніпуляцій.

Розділ спрямований на системне осмислення основних теоретико-методологічних підходів, що визначають сучасний стан історико-правової науки. У ньому розглядаються:

– еволюція методології історії держави та права;
– вплив методологічних «поворотів» гуманітарного знання;
– становлення постнекласичної наукової парадигми;
– роль цифрових та інтердисциплінарних підходів;
– проблеми та перспективи методологічного розвитку галузі.

Таким чином, даний розділ виконує фундаментальну функцію у структурі монографії, оскільки формує концептуальну основу для подальшого аналізу сучасних тенденцій історико-правових досліджень і їхнього застосування у сфері державної політики, безпеки й гуманітарного розвитку.

1.1 Еволюція методології історії держави і права

Традиційні методи історико-правової науки становлять фундамент її методологічного апарату й забезпечують системність, доказовість і наукову обґрунтованість дослідження державно-правових явищ. Попри сучасну цифровізацію і поширення інтердисциплінарних підходів саме класичні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний, формально-юридичний і ретроспективний – залишаються основою для аналізу еволюції права й державних інституцій. Вони дозволяють не лише реконструювати правову історію, а й пояснювати внутрішні закономірності розвитку правових норм, структур і форм державно-правового життя.

Історико-генетичний метод традиційно посідає центральне місце в історії держави і права, оскільки спрямований на виявлення витоків, першопочаткових форм, етапів і закономірностей розвитку правових і державних явищ. Його сутність полягає у простеженні історичного шляху формування інституцій, що дозволяє зрозуміти їхню природу й функціональне призначення в конкретних соціально-політичних умовах.

У класичному розумінні цей метод був обґрунтований представниками історичної школи та порівняльно-історичної соціології, які наголошували на поступовості розвитку правових форм. Право має «історичну логіку виникнення» і тому має досліджуватися «через аналіз родоводу його інституцій»[32]. У межах історико-правових студій це дозволяє реконструювати еволюцію джерел права – від звичаєвих норм і кодифікованих правових пам'яток до сучасних систем законодавства. Метод є незамінним при дослідженні становлення судових органів і юрисдикцій, трансформації правового статусу соціальних груп, історії державних інституцій (князівська влада, магдебургії, козацькі уряди), розвитку системи права в різні епохи.

[32] Латигіна Н. Джерела сучасної демократії. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 178–186.

Використання історико-генетичного підходу забезпечує можливість реконструкції не лише послідовності фактів, а й мотивів, причинних зв'язків і внутрішньої логіки правової еволюції. Він сприяє комплексному аналізу джерел – від нормотворчих актів до правових звичаїв, ритуалів і соціальних практик.

Історико-порівняльний метод займає особливе місце в історико-правовій науці, оскільки дозволяє зіставляти правові системи різних народів, держав та історичних періодів, виявляючи спільні закономірності й специфічні риси їх еволюції. Його застосування дає змогу відходити від ізольованого аналізу окремих правових явищ і розглядати їх у ширшому цивілізаційному контексті.

Ще Г. Мейн підкреслював, що без порівняння неможливе розуміння «загальних траєкторій правового розвитку»[33]. Саме цей підхід дозволив сформувати уявлення про спільні тенденції еволюції права – від родових структур до державних систем управління.

У контексті української історико-правової науки порівняльний метод відіграє ключову роль у дослідженні слов'янських правових традицій, рецепції римського й канонічного права, впливів європейської правової думки на українські землі, порівняння моделей державності різних історичних епох.

Застосування порівняльного підходу дає можливість глибше осмислити специфіку українського правового розвитку, визначити його унікальні риси й місце серед європейських правових традицій. Як наголошував М. Грушевський, «порівняння є ключем до розуміння локальних історичних процесів у широкому культурному просторі»[34].

Формально-юридичний метод у традиційній історико-правовій методології спрямований на дослідження змісту правових норм і принципів, виявлення їхньої внутрішньої структури, логічної побудови, юридичних дефініцій і системних зв'язків. На відміну від

[33] Maine H. Ancient Law. London : Dent, 1913. 394 p.

[34] Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

соціологічних чи антропологічних підходів, він фокусується на нормативному компоненті права.

У межах історії держави і права цей метод дозволяє:

– реконструювати зміст правових актів різних епох;

– виявляти юридичні конструкції та категорії, що стоять за текстом джерела;

– класифікувати норми за галузевими й функціональними критеріями;

– визначати ступінь системності правового регулювання.

Його особливе значення полягає в тому, що значна частина історико-правового матеріалу має нормативний характер – це кодекси, статути, грамоти, конституційні акти, судові книги, декрети й інші документи. Без формально-юридичного аналізу неможливо коректно відновити юридичний зміст цих джерел.

Саме завдяки цьому методу дослідники змогли проаналізувати такі унікальні пам'ятки права, як Руська Правда, Литовські статути, Права, за якими судиться малоросійський народ, Зборівські й Гадяцькі договори тощо[35]. Як слушно зазначав В. Липинський, «пізнання державно-правового устрою неможливе без ґрунтовного аналізу юридичних текстів, що його виражають»[36].

Ретроспективний метод використовується для виявлення історичних явищ, які не збереглися у первинних джерелах або представлені надзвичайно фрагментарно. Його сутність полягає у реконструкції давнього стану правової системи через аналіз пізніших документів, у яких відображено сліди попередніх правових традицій.

Особливо важливим цей метод є для вивчення звичаєвого права, що існувало переважно в усній формі, для правових інститутів ранньої державності, для судових практик, не задокументованих

[35] Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст.–20-ті рр. XX ст.) : монографія. Харків : Диса плюс, 2013. 560 с.

[36] Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і орґанізацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

у нормативних актах, а також для архаїчних норм, які збереглися лише у видозмінених формах.

Ретроспективний метод нерозривно пов'язаний із концепцією історичної пам'яті права. У класичних українських дослідженнях він застосовувався для реконструкції соціальних і правових порядків Київської Русі, Галицько-Волинської держави, козацьких структур. М. Грушевський неодноразово підкреслював, що «пізніші документи нерідко зберігають елементи значно давніших правових реалій»[37].

Цей метод також вимагає високого рівня критики джерел, адже пізніші описи можуть містити спотворення, ідеологічні нашарування чи фольклорні елементи, що потребують ретельної інтерпретації.

Загалом, традиційні методи історії держави і права становлять основу наукового аналізу правової еволюції та державотворчих процесів. Історико-генетичний, історико-порівняльний, формально-юридичний та ретроспективний методи виконують різні, але взаємодоповнювальні функції – від реконструкції генезису правових інститутів до інтерпретації текстів нормативних актів і виявлення закономірностей правового розвитку. Саме їхня узгоджена інтеграція забезпечує комплексність історико-правових досліджень і дозволяє створювати науково обґрунтовану картину державно-правового минулого.

У сучасних умовах, коли історико-правова наука дедалі активніше звертається до цифрових технологій, мережевого аналізу, інтердисциплінарних підходів та методів великих даних, традиційні методи не втрачають своєї значущості. Навпаки – саме вони забезпечують методологічну стабільність і слугують базою, на яку нашаровуються нові інструменти дослідження. Лише поєднання класичних і сучасних підходів дозволяє адекватно інтерпретувати складні історико-правові процеси та інтегрувати їх у ширші гуманітарні дослідження.

[37] Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

Методологічні революції XX–XXI століть відіграли важливу роль у розвитку історико-правової науки. Методологія історії держави і права у XX–XXI століттях зазнала низки радикальних трансформацій, які дослідники часто описують термінами «методологічні революції» або «повороти» (turns) у гуманітарному знанні. Ці революції змінили не лише техніки дослідження, а й фундаментальні уявлення про природу історичного процесу, роль дослідника, способи інтерпретації джерел і співвідношення між правом, суспільством і владою. У сучасних студіях з історії держави і права такі зміни визначально позначилися на теоретичних підходах, міждисциплінарних перспективах і відкритості галузі до нових видів даних та аналітики.

Одним із ключових зрушень другої половини XX століття став так званий *культурний поворот* (cultural turn), що виник на ґрунті ідей постструктуралізму, нової культурної історії та символічної антропології К. Гірца. З погляду історії держави і права це означало зміщення фокусу з аналізу юридичних норм як статичних феноменів до розуміння їх як культурних конструктів, що відображають певні моделі поведінки, влади й соціальної взаємодії[38].

Культурологічний поворот спричинив появу «нової правової історії» (New Legal History), де право досліджують у взаємодії з повсякденням, символами, дискурсами, соціальними практиками. Цей підхід стимулював розвиток правової антропології, що вийшла за межі вивчення традиційних суспільств і активно застосовується до аналізу сучасних та історичних державних інституцій. У результаті сформувалася нова парадигма: право – це не лише система норм, а й соціально-культурний механізм, що функціонує в мережі значень, ритуалів, владних стратегій[39].

Ще однією важливою методологічною революцією став *лінгвістичний поворот* (linguistic turn), який посилив увагу до мови

[38] Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic Books. 1973. 478 p.; Hunt L. The New Cultural History. Berkeley : University of California Press, 1989.

[39] Merry S. E. Colonizing Hawai'i: The Cultural Power of Law. Princeton University Press, 2000.

історичного джерела як автономної аналітичної реальності. У правових дослідженнях це означало переорієнтацію на вивчення правового дискурсу, в якому норми, рішення, доктринальні коментарі й навіть повсякденні юридичні практики розглядаються як наративи, що формують певні картини минулого й легітимаційні моделі влади[40].

Під впливом М. Фуко дослідники почали аналізувати право як частину ширшої системи владних відносин, де тексти норм не просто регулюють поведінку, а організовують епістеми – режим знання, у межах якого визначається те, що вважається законним, справедливим або можливим[41]. Цей поворот змінив методологію історико-правового аналізу, сприяючи розвитку критичної історії права й досліджень взаємодії між дискурсом і владою.

У другій половині XX ст. відбувся *соціально-науковий поворот* у вигляді переосмислення права як соціального інституту. Це проявилося в активізації соціологічного підходу до історії права, що був представлений у працях М. Вебера, Н. Лумана, Р. Коттера та їхніх послідовників. Право почали вивчати як соціальну систему, що функціонує в середовищі інших систем (політики, економіки, культури). Внаслідок цього історія держави і права стала більш аналітичною, зорієнтованою на структури, типології і моделі соціальної поведінки[42].

Соціально-науковий поворот сприяв зближенню історико-правових студій із соціологією права, політологією, економічною історією, конфліктологією. Це створило методологічне підґрунтя для вивчення еволюції державності, правових реформ, механізмів легітимації влади й формування правової культури в довгостроковій динаміці.

У кінці XX – на початку XXI століття зросла популярність *критично-правових досліджень* (Critical Legal Studies, CLS), що піддали

[40] Skinner Q. Visions of Politics. Vol. 1. Cambridge University Press, 2002. 153 p.

[41] Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books, 1977. 352 p.

[42] Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems. Stanford University Press, 1995. 276 p.

сумніву ідею нейтральності й універсальності правових норм. Дослідники CLS підкреслювали політичну природу права, його пов'язаність з інтересами соціальних груп і системою нерівностей[43].

Особливе значення для світової науки набув *постколоніальний поворот*, що поставив питання про асиметрію правових систем, домінування євроцентричної оптики й необхідність переосмислення історії держави і права через призму локальних, національних і субальтернативних наративів[44]. Для України цей підхід виявився особливо цінним у контексті деколонізації історико-правового знання і критики імперських інтерпретацій минулого.

Початок XXI ст. приніс кардинально новий тип методологічного зламу – *цифрову революцію*, що докорінно трансформувала інструменти, дані та методи історико-правових досліджень. Формування напряму Digital Humanities (DH), а пізніше – Digital Legal History – розширило уявлення про джерельну базу та техніки аналізу.

Серед ключових змін найважливішими були такі:

– перехід до масових цифрових архівів, що дають змогу працювати з тисячами документів;

– застосування методів текст-майнінгу, автоматичної морфологічної розмітки, тематичного моделювання;

– розвиток мережевого аналізу (network analysis) для вивчення інституційних, владних, сімейних і комунікаційних зв'язків;

– використання візуалізації структур, геоінформаційних систем (GIS) та картографії;

– аналіз великих історико-правових даних (big legal data), що дає змогу виявляти закономірності, непомітні за традиційного читання[45].

Цифровий поворот суттєво змінив концепцію наукової об'єктивності: тепер об'єктивність розуміється як прозорість процедур,

[43] Unger R. The Critical Legal Studies Movement. Harvard University Press, 1986. 135 p.

[44] Chakrabarty D. Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference. Princeton University Press, 2000. 300 p.

[45] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

відтворюваність аналітики, математична верифікованість моделей, але водночас – як критичне осмислення меж цифрових інтерпретацій.

Нарешті, *поворот до міждисциплінарності та інтеграції наук* визначив, що сучасні методологічні революції неможливо уявити без загальної тенденції до інтердисциплінарності, яка стала центральною парадигмою гуманітаристики XXI ст. Історія держави і права дедалі більше взаємодіє з:

– антропологією (правові практики й ритуали),
– соціологією (механізми легітимації влади),
– політичною теорією (формування державності),
– економічною історією (інституційні зміни),
– психологією (правова свідомість і поведінкові моделі).

Інтердисциплінарний поворот стимулював появу гібридних галузей: історії правосуддя, історії міжнародного права, правової культурології, соціальної історії права, а також досліджень, що поєднують кількісні методи з якісними наративними практиками.

Розвиток постнекласичної науки зумовив свої виклики для розвитку історико-правової методології. Початок постнекласичної епохи в науці пов'язують із розширенням уявлень про природу наукового пізнання, зростанням уваги до складних, відкритих і самоорганізованих систем, а також зі зміною ролі суб'єкта дослідження. На відміну від класичної науки, що прагнула абсолютної об'єктивності й універсальних законів, та некласичної, яка підкреслювала залежність результатів від інструментів і методів, постнекласична наука зосереджується на взаємодії суб'єкта й об'єкта, контекстуальності знання, плюралізмі методів і принциповій багатовимірності дослідницьких процесів.

Для історії держави і права це означає суттєву трансформацію усталених уявлень про історичний процес, джерела, інтерпретацію, а також про цілі самої наукової діяльності. Постнекласична методологія створює нові можливості, але й генерує низку викликів, які потребують переосмислення засадничих підходів у галузі.

Перший виклик пов'язаний зі *складністю і нелінійністю історико-правових процесів*. Однією з фундаментальних ідей

постнекласичної науки є концепція складності (complexity), яка передбачає відмову від лінійного бачення історії як послідовного розвитку державних і правових інститутів. Державність і право розглядаються як динамічні системи, що реагують на зовнішні й внутрішні впливи, а їхній розвиток може містити «зриви», які не вписуються у класичні схеми еволюції[46].

У такому підході важливими стають:

– багатоваріантність історичного розвитку;

– нелінійність зумовлених причинно-наслідкових зв'язків;

– чутливість правових систем до «малих подій», які можуть мати великі наслідки;

– самоорганізація правових явищ під впливом соціальних, політичних і культурних факторів.

Для історико-правових досліджень це означає відхід від нормативістсько-еволюційних моделей та перехід до аналізу взаємодії інститутів, дійових осіб та контекстів. Класична схема «виникнення – становлення – розвиток» дедалі частіше замінюється підходами, що відстежують зміни в мережі зв'язків і практик.

Другий виклик – *реалізація принципу контекстуальності та реляційності знання*. Якщо в класичній парадигмі джерело вважалося носієм об'єктивної інформації, а роль дослідника полягала у відтворенні фактів, то постнекласична наука підкреслює реляційність знання: історичне розуміння завжди виникає у взаємодії між джерелом, контекстом та інтерпретатором[47].

Це призводить до кількох методологічних наслідків. По-перше, віра в «єдину істину» історії держави і права поступається багатоголосності інтерпретацій. По-друге, акцент переноситься на аналіз умов, у яких виникає і функціонує джерело – політичних, культурних, риторичних. По-третє, дослідник

[46] Morin E. On Complexity. Hampton Press, 2008. 127 p.

[47] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

починає враховувати власні методологічні упередження, ідеологічні позиції і культурні горизонти.

У цьому сенсі постнекласична методологія наближається до критичної історії, дискурсивних студій та культурологічних підходів, де центр аналізу – не лише текст, а й контекст його створення і сприйняття[48].

Третій виклик пов'язаний з тим, що *суб'єкт дослідження є активним учасником конструювання знання*. Постнекласична наука принципово відмовляється від уявлення про «нейтрального спостерігача» й розглядає дослідника як активного учасника, що формує зміст наукового знання. У гуманітарних дисциплінах, зокрема в історико-правових студіях, це особливо важливо, адже інтерпретація правових текстів, інституцій і традицій неминуче залежить від світоглядних засад, дискурсивних норм і цінностей[49].

Такий підхід не є релятивістським; він не заперечує фактографічності, але вимагає від дослідника рефлексивності, тобто:

– усвідомлення власної позиції;
– відкритості до альтернативних пояснень;
– прозорості методологічних кроків;
– аргументованості висновків.

Для історії держави і права це означає зміну моделі дослідження: від опису подій – до інтерпретації смислів, від реконструкції норм – до аналізу їхнього соціального функціонування.

Четвертий виклик пов'язаний з тим, що *міждисциплінарність стає методологічною вимогою*. Постнекласична наука відмовляється від дисциплінарної ізольованості, розглядаючи складні суспільні явища як такі, що потребують мультивекторного аналізу. Історія держави і права дедалі тісніше інтегрується з:

– соціологією права (вивчення правової поведінки, легітимації влади);

[48] Skinner Q. Visions of Politics. Vol. 1. Cambridge University Press, 2002. 153 p.

[49] White H. The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. Johns Hopkins University Press, 1987. 264 p.

– політичною антропологією (дослідження влади як культурного феномену);

– когнітивною наукою (психологічні моделі правових рішень);

– економічною історією (інституційні зміни в довготривалій перспективі);

– теорією систем і синергетикою (моделювання розвитку правових структур);

– цифровими гуманітарними науками (аналіз мереж, великих даних, текстових корпусів).

Таким чином, інтердисциплінарність стає не просто опцією, а необхідною умовою адекватного аналізу історико-правових явищ. Це особливо актуально в умовах вивчення державотворення, правових реформ чи трансформації правових систем під впливом війни та глобальних викликів[50].

П'ятий виклик зумовлений *появою нових джерел та нових типів даних*, які видозмінюються від тексту до масивів інформації. У постнекласичній науці змінюється уявлення про джерело. Окрім традиційних документів – законів, кодексів, актів – до поля дослідження входять матеріальні артефакти, культурні практики, усні історичні свідчення, статистичні масиви, мультимедійні матеріали, великі цифрові корпуси.

Це стимулює появу нових методів: мережевого аналізу, кількісних методик, GIS-картографування, аналізу великих даних, тематичного моделювання. Усе це трансформує традиційну концепцію джерелознавства, роблячи її відкритою до комплексних мультимодальних даних[51].

Нарешті, шостий виклик зумовлений *етичними та політичними вимірами історико-правового знання*. Постнекласична філософія

[50] Гуменюк Т. І. Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 150–155. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155

[51] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

науки наполягає, що жодне знання не є повністю позбавленим ціннісних орієнтирів. Це особливо важливо в історії держави і права, адже історичні інтерпретації часто впливають на сучасну політику пам'яті, оцінювання минулих правових систем може легітимувати або делегітимувати теперішні, а правові концепти мають безпосередній етичний вимір.

У такому контексті зростає відповідальність дослідника за точність реконструкцій, за критичність до джерел та за уникнення ідеологічних маніпуляцій. Постнекласична методологія закликає до прозорості, відповідальності, етичної чутливості й ретельного аналізу політичних наслідків наукових інтерпретацій[52].

Постнекласична методологія ставить перед історією держави і права низку *складних проблем*.

1. Проблема інтерпретативної множинності – плюралізм методів і підходів ускладнює вироблення єдиної методологічної рамки.

2. Проблема перевірюваності знання – ускладнення джерельної бази й зростання ролі інтерпретації посилюють дискусії про критерії науковості.

3. Проблема балансу між якісними й цифровими методами – цифрові інструменти дають нові можливості, але не можуть повністю замінити історико-критичний аналіз.

4. Проблема етичної відповідальності – інтерпретації історико-правових процесів можуть впливати на сучасну політику, що зобов'язує дослідника бути обережним.

5. Проблема інтеграції у глобальну наукову мережу – в умовах міжнародної конкуренції необхідно адаптувати методологію до світових трендів, зберігаючи національну специфіку.

Попри складності, постнекласична методологія розширює горизонти історико-правової науки, зокрема:

– сприяє розвитку комплексного аналізу;
– дозволяє поєднувати різні типи даних;

[52] Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison : Vintage Books, 1977. 352 p.

– відкриває шлях до цифрової історії права;
– стимулює інтердисциплінарні й порівняльні дослідження;
– робить науку більш відкритою, гнучкою і чутливою до сучасних викликів.

У підсумку постнекласична наука не руйнує історико-правову дисципліну, а поглиблює її, роблячи здатною до концептуальних новацій і комплексного бачення держави, права й соціальної еволюції.

У такій парадигмі історія держави і права постає не як однозначна послідовність подій чи розвиток доктрин, а як динамічна система смислів, інститутів і практик, що перебувають у постійній взаємодії.

Отже, еволюція методології історії держави і права демонструє складну, багатовимірну й водночас закономірну трансформацію підходів до вивчення державно-правових явищ. Проаналізовані три ключові блоки – традиційні методи, методологічні революції XX–XXI ст. і становлення постнекласичної наукової парадигми – дозволяють узагальнити основні напрями розвитку методологічної культури історико-правової науки та визначити вектори її подальшого оновлення.

По-перше, традиційні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний, формально-юридичний і ретроспективний – становлять фундамент галузі й забезпечують її внутрішню академічну спадковість. Саме вони сформували первинні стандарти джерельної роботи, інтерпретації правових явищ у контексті історичного розвитку, виявлення трансформацій інститутів і норм, аналізу типологічних подібностей і розбіжностей. Водночас традиційна методологія характеризується певною обмеженістю щодо пояснення багатовимірності соціально-правових процесів, складності взаємодії держави, суспільства й культури, а також недостатньою увагою до контекстуальних, комунікативних і антропологічних аспектів права.

По-друге, методологічні революції XX–XXI ст. істотно розширили інструментарій історико-правових досліджень. Наукові трансформації, пов'язані з розвитком структуралізму, постструктуралізму, соціальної історії, культурологічного повороту,

мікроісторії, історичної антропології і цифрової гуманітаристики, започаткували якісно новий етап осмислення державно-правових явищ. У центрі уваги опинилися не лише правові інститути, але й практики, мови, дискурси, наративи, соціальні групи, локальні спільноти, символічні структури й комунікативні механізми функціонування права. Розвиток цифрових технологій і великих даних сприяв переходу до нових масштабів аналізу, застосування мережевих, GIS-підходів, математичного моделювання і машинного навчання в історико-правовій науці.

По-третє, постнекласична наукова парадигма поставила перед історією держави і права нові виклики. Вона передбачає зрушення від опису й пояснення до розуміння складних, динамічних, нелінійних систем, що включають державу, суспільство, культуру, право й індивіда як взаємопов'язані елементи. Постнекласична методологія вимагає інтеграції знань, урахування ціннісних орієнтирів, етичних аспектів використання даних, критичного осмислення цифрових інструментів, відкритості міждисциплінарному діалогу. Вона акцентує на тому, що державно-правові явища не можуть бути зведені до формальних чи лінійних процесів – вони є результатом взаємодії багатьох соціальних, культурних, економічних і політичних факторів. Саме тому історико-правова наука дедалі активніше застосовує методи соціальної антропології, теорії складних систем, комунікативного аналізу, когнітивних і постколоніальних студій.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що сучасна методологія історії держави і права є поєднанням традиційної фундаментальності й інноваційної гнучкості. Вона не відмовляється від класичних методів, але переосмислює їх крізь призму нових теоретичних підходів і технологічних можливостей. Методологічні революції XX–XXI ст. забезпечили розширення дослідницьких горизонтів, а постнекласична наука – глибоке осмислення багатовимірності державно-правового розвитку, потребу в рефлексивності й інтегральності знання.

Сучасний стан історико-правової методології визначається тенденцією до інтердисциплінарності, цифровізації, мережевості й зростання

ролі критичного мислення. Це створює не лише нові можливості для дослідників, але й висуває високі вимоги до культури аналізу, джерельної роботи, етики використання даних і методологічної прозорості. Результати цих змін мають надзвичайно важливе значення не лише для розвитку історико-правової науки, але й для формування державної політики, особливо у сфері національної безпеки та оборони, де коректне розуміння історичних механізмів державотворення і правового розвитку є питанням стратегічної ваги.

Таким чином, еволюція методології історії держави і права є складним процесом, що поєднує спадкоємність і новаторство, традицію та інновацію, академічність і міждисциплінарність. Її сучасний стан можна охарактеризувати як відкриту, комплексну й технологічно підсилену систему наукового пізнання, здатну дати адекватні відповіді на виклики сьогодення і забезпечити якісний розвиток гуманітарної науки в умовах глибоких соціальних трансформацій.

1.2 Загальнонаукові принципи та методи

Серед загальнонаукових методологічних засобів, що застосовуються в історико-правових студіях особливе місце посідає *системний підхід*. Його значення полягає у здатності забезпечувати комплексне й структурно впорядковане бачення державно-правових явищ, які в сучасній науці розглядаються не як статичні, а як динамічні, багатофакторні та багатовимірні утворення, що функціонують у взаємодії зі складним середовищем. Теоретичні основи системного підходу були розроблені в працях Л. фон Берталанфі, Н. Вінера, У. Ешбі, Г. Саймона, К. Боулдінга, які сформували міждисциплінарну концепцію системності, що стала невід'ємною складовою сучасної методології гуманітарних і соціальних наук[53].

[53] Bertalanffy L. General System Theory: Foundations, Development, Applications. New York : George Braziller, 1968. 295 p.; Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. MIT Press, 1965. 212 p.

Вияснимо зміст онтологічних засад системного підходу в історико-правовій науці. У межах історії держави і права системний підхід спирається на уявлення про право та державу як складні соціальні системи, що мають власну структуру, елементи, функції, механізми регуляції та інтеграції, а також властивості самоорганізації. Державні й правові інститути розглядаються як підсистеми вищого рівня – політичної системи, соціальної структури, культурного середовища; вони взаємодіють між собою, формуючи цілісний історико-правовий процес. Застосування системного підходу дозволяє подолати фрагментарність у вивченні правових норм та інститутів, які в класичній історико-правовій методології нерідко досліджувалися ізольовано, поза контекстом взаємодії з економічними, демографічними, ідеологічними чи комунікативними факторами[54].

Історико-правовий процес при цьому постає як багатокомпонентна система, де зміна одного елемента спричиняє трансформацію інших, а розвиток інститутів залежить не лише від внутрішньої логіки права, а й від зовнішніх умов – політичних криз, культурних зрушень, соціальних трансформацій, міжнародних відносин, технологічного розвитку.

Структурно-функціональний аналіз є ядром системного підходу. Тому структурно-функціональний метод тісно пов'язаний із системним і дає змогу визначити внутрішню складову державно-правових явищ та їхню функціональну роль у суспільстві. У цьому контексті аналіз правової системи передбачає:

– виокремлення її структурних елементів (норм, інститутів, суб'єктів, процедур, символів, практик);

– вивчення зв'язків між елементами – вертикальних (ієрархічних) і горизонтальних (мережевих);

– аналіз функцій (регулятивних, інтеграційних, легітимаційних, стабілізаційних, комунікативних);

[54] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

– визначення механізмів адаптації системи до зовнішніх змін.

Усе це дозволяє виявити закономірності правового розвитку, пояснити причини стійкості або кризи правових систем. Наприклад, трансформації радянської правової системи наприкінці 1980-х років можна інтерпретувати як наслідок дисбалансу між усталеними структурними елементами й новими соціально-політичними умовами, що вимагали зміни нормативної бази й механізмів правозастосування[55].

Однією з ключових переваг системного підходу є здатність розглядати історичний розвиток держави і права не як послідовність автономних подій, а як цілісну систему взаємодій. У цьому контексті важливими є такі принципи.

1. Принцип цілісності, який передбачає аналіз історико-правових явищ у взаємозв'язку з соціальним, економічним, культурним та релігійним середовищем.

2. Принцип ієрархічності, що вимагає врахування багаторівневості правової системи – від локальних правових практик до міжнародних впливів.

3. Принцип історичної динаміки, який наголошує на необхідності дослідження механізмів переходу системи з одного стану в інший.

4. Принцип нелінійності, що дозволяє враховувати асиметричні, непередбачувані та кризові зміни, такі як революції, війни, правові реформи.

Таким чином, системний підхід дає змогу аналізувати не лише інститути, а й процеси трансформації правових систем у довгостроковій перспективі.

Запровадження системної методології дозволяє поглибити уявлення про взаємодію держави і права з іншими цивілізаційними сферами – культурою, економікою, релігією, наукою. У межах

[55] Загальна теорія права та держави : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія» / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса : Фенікс, 2022. 258 с.

цього підходу держава не розглядається як самодостатній інститут, а як складна комунікативна система, що залежить від:

– соціальної бази (структура суспільства, стратифікація, рівень громадянської активності);

– культурних кодів (цінності, мова, символічні системи);

– економічних факторів (ресурси, форми власності, ринки);

– міжнародних впливів (інтеграція, війни, зовнішня політика).

Така перспектива особливо актуальна для сучасних історико-правових досліджень, зокрема в аналізі української державності й правової системи, які протягом століть перебували під впливом різних імперських моделей і цивілізаційних проектів[56].

Системний підхід передбачає використання моделювання – схематизації державно-правових явищ, що дозволяє побудувати абстрактну модель конкретної правової системи й визначити її ключові параметри. Застосування системних моделей в історико-правових дослідженнях сприяє:

– об'єктивізації складних процесів, які важко простежити емпірично;

– виявленню латентних зв'язків, що неочевидні при традиційному описовому аналізі;

– прогнозуванню тенденцій розвитку права на основі аналізу системних змін;

– поєднанню якісних і кількісних методів, що відповідає вимогам сучасної науки.

У цьому контексті системний підхід стає своєрідним містком між класичними методами історії держави і права й новітніми цифровими інструментами – мережевим аналізом, аналізом великих даних, машинним навчанням.

[56] Пекарчук В. М. Історико-правові дослідження: особливості методології. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 42–44. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/7; Буткевич О. Методи дослідження історії міжнародного права: давня дискусія і нові виклики. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 2. С. 9–15. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.9-15

Сучасна цифрова гуманітаристика надала системному підходу нове звучання. Використання комп'ютерних алгоритмів, баз даних, GIS-інструментів і цифрових архівів дозволяє вивчати державно-правові системи як складні мережеві структури. Зокрема:

– цифрове картографування правових норм у регіональному розрізі;

– мережевий аналіз взаємодій між історичними інституціями та особистостями – державними органами, посадовцями, політичними групами;

– статистичні моделі еволюції правових систем.

Синтез системного підходу й цифрової методології відкриває нові можливості для глибокого вивчення державно-правових явищ, особливо в рамках довготривалих процесів (longue durée)[57].

Попри численні переваги, системний підхід має свої обмеження. Серед них:

– ризик надмірної абстракції, коли складні явища редукуються до схематичних моделей;

– небезпека технологічного детермінізму, коли всі зміни пояснюються виключно структурними факторами;

– можлива недооцінка ролі індивідуальних акторів, політичної волі, творчості;

– труднощі верифікації складних моделей історичного розвитку.

Однак, за умов правильного поєднання з іншими методами – порівняльним, антропологічним, дискурсивним, статистичним – системний підхід стає ефективним інструментом реконструкції державно-правових процесів.

Отже, системний підхід є одним із ключових загальнонаукових методів сучасної історико-правової науки. Його значення полягає в здатності забезпечити комплексність аналізу, виявити структурні зв'язки між елементами правових систем, узгодити якісні й кількісні методи, створити підґрунтя для міждисциплінарних досліджень, у тому числі із застосуванням цифрових технологій. У XXI столітті

[57] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.

системний підхід постає не лише інструментом аналізу, а й методологічною платформою, що дозволяє історико-правовій науці інтегруватися у ширший контекст сучасних гуманітарних і соціальних студій.

У системі загальнонаукових методів, які застосовуються для дослідження історії держави і права, *структурно-функціональний та цивілізаційний аналізи* належать до найбільш концептуально потужних, теоретично опрацьованих і методологічно продуктивних. Обидва підходи забезпечують глибоке розуміння природи державно-правових явищ, їхньої динаміки, взаємодії з іншими соціальними системами й місця у ширших історичних контекстах. Попри відмінності, ці методи доповнюють один одного: структурно-функціональний аналіз дає змогу розкрити внутрішню організацію та механізми функціонування права, тоді як цивілізаційний підхід дозволяє розглянути правові системи у широкому культурно-ціннісному, ментальному й історичному вимірі.

Структурно-функціональний підхід має витоки в соціологічних концепціях Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, які розглядали суспільство як складну систему взаємопов'язаних елементів, що забезпечують підтримання стабільності та рівноваги[58]. У правовій науці цей підхід почав активно застосовуватися у XX столітті разом із розвитком загальної теорії систем Л. фон Берталанфі та кібернетичних ідей Н. Вінера.

У контексті історико-правових досліджень структурно-функціональний аналіз використовують для таких цілей:

– визначення структури правової системи певної епохи чи держави;

– аналізу взаємодії правових інститутів між собою та з іншими соціальними підсистемами;

– з'ясування функцій права у різних суспільних умовах;

– дослідження механізмів адаптації, інновацій і перманентних трансформацій правових систем.

Основна методологічна ідея полягає у тому, що кожен правовий інститут розглядається як елемент більшої системи, який має певну

[58] Parsons T. The Social System. New York : Free Press, 1951. 271 p.

структуру, виконує конкретні функції та залежить від взаємодії з іншими елементами.

У структурно-функціональному аналізі структура правової системи описується як сукупність:

– правових норм, їхньої ієрархії та внутрішньої логіки;

– правових інститутів – судів, адміністративних органів, рад, магістратів, інквізиційних або поліцейських систем;

– суб'єктів права – як індивідуальних, так і колективних;

– правових процедур, що регламентують реалізацію норм;

– правових практик, які виявляють реальний спосіб дії права в суспільстві[59].

Важливим аспектом є розуміння того, що структура не є статичною: вона змінюється внаслідок економічних, політичних, культурних та технологічних впливів.

Функціональний аналіз включає вивчення ролей, які відіграють правові норми та інститути:

– регулятивна функція – встановлення правил поведінки;

– інтеграційна – забезпечення цілісності суспільства;

– легітимаційна – формування довіри до влади;

– контрольна – підтримання правопорядку;

– комунікативна – передання цінностей, символів, смислів через право[60].

Наприклад, у середньовічних правових системах значну роль відігравала легітимаційна функція, що забезпечувала сакральність влади; у модерних державах переважають регулятивні та контрольні функції.

Структурно-функціональний підхід має певні можливості і є продуктивним у дослідженні історичної еволюції інститутів держави і права, типологізації правових систем, взаємодії різних рівнів

[59] Загальна теорія права та держави : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія» / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса : Фенікс, 2022. 258 с.

[60] Giddens A. The Constitution of Society. Berkeley : University of California Press, 1984. 402 p.

правового регулювання (державного, регіонального, місцевого), стійкості й стабільності правових структур, а також причин правових реформ і криз[61]. Його застосування дозволяє пояснити, чому одні правові інститути зберігаються тривалий час, тоді як інші зникають або модифікуються.

Разом з тим структурно-функціональний підхід має певні обмеження. Серед критичних аспектів:

– недооцінка ролі індивідуального актора, творчості та волі;
– тенденція до надмірної стабілізації моделей;
– складність опису революційних змін;
– ризик перетворення історичного процесу на механічну схему[62].

Однак у поєднанні з культурологічними, антропологічними та цифровими методами ці недоліки частково нівелюються.

Цивілізаційний підхід розглядає державу і право як компоненти ширшої цивілізаційної системи, визначеної спільністю ментальності, цінностей, релігії, способу життя, символів і соціальних практик. Його витоки сягають праць О. Шпенґлера, А. Тойнбі, згодом і С. Гантінґтона, Ф. Броделя та інших дослідників великих історичних біографій цивілізацій[63].

У сучасній науці цивілізаційний аналіз є важливим інструментом для комплексного вивчення правових культур, для порівняння моделей державності різних цивілізацій, для аналізу ціннісних засад правових традицій і для інтерпретації історичних конфліктів і трансформацій правових систем[64].

---

[61] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

[62] Giddens A. The Constitution of Society. Berkeley : University of California Press, 1984. 402 p.

[63] Toynbee A. A Study of History. Oxford University Press, 1987. 432 p.

[64] Буткевич О. Методи дослідження історії міжнародного права: давня дискусія і нові виклики. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 2. С. 9–15. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.9-15

Право в межах цивілізаційного підходу розуміється не лише як система норм, а як форма культурної пам'яті, спосіб кодифікації цінностей і механізм комунікації в межах цивілізації. Наприклад:

– римське право відображає раціонально-правовий стиль античної цивілізації;

– мусульманське право (шаріат) є вираженням релігійно-етичних норм ісламської цивілізації;

– англосаксонська правова система ґрунтується на прецедентності, індивідуалізмі та традиції common law;

– континентальне право – на раціоналізованому законодавстві та кодифікації, характерних для європейської культури Нового часу[65].

Цінності є ключем до розуміння історичного розвитку правових систем. Різні цивілізації формують різні етичні та правові коди:

– західна – індивідуалізм, свобода, раціональність;

– східна – колективізм, гармонія, ієрархія;

– ісламська – релігійність, моральна відповідальність;

– пострадянська – амбівалентність між правовим позитивізмом і привласненням сфери управління офіційними носіями політичної влади[66].

Цивілізаційний підхід дозволяє пояснити, чому одні правові інститути ефективні в конкретній культурній системі, але не працюють у іншій. Для української історико-правової науки цивілізаційний метод особливо важливий з огляду на складну геополітичну історію, перехідність цивілізаційних впливів та боротьбу між різними моделями державності – від київоруської до європейської модерної. Застосування цього методу дає змогу пояснити двоїстість правової традиції, що поєднує європейські та східноєвропейські елементи, інтерпретувати історичні конфлікти як цивілізаційні зіткнення моделей управління та права, зрозуміти сучасні

[65] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

[66] Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. 368 p.

правові реформи як процес цивілізаційної переорієнтації України на європейську систему цінностей.

У контексті війни проти росії цивілізаційний підхід допомагає осмислити правові процеси як частину боротьби між демократичною та авторитарно-неоімперською цивілізаційними моделями.

Важливим є з'ясування співвідношення цивілізаційного аналізу й сучасних методологічних трендів, так як сучасна гуманітаристика поєднує цивілізаційний аналіз з антропологією права, культурною історією, наратологією, постколоніальними студіями, цифровими картографічними й мережевими методами. Зокрема, GIS-технології дозволяють моделювати цивілізаційні кордони, а аналіз великих даних – виявляти історичні шаблони поведінки правових систем у різних цивілізаційних контекстах.

Отже, структурно-функціональний і цивілізаційний аналізи є невід'ємними складовими сучасної методології історико-правової науки. Перший забезпечує інструмент для виявлення внутрішньої логіки функціонування правових систем, їхньої будови й структурної динаміки. Другий – дозволяє розмістити правові явища в широкому культурному, історичному й ціннісному контексті, пояснити специфіку правових культур і моделей державності. У поєднанні ці два підходи створюють методологічну платформу, що поєднує системність, культурну чутливість і міждисциплінарність – ключові риси сучасної постнекласичної науки.

Охарактеризуємо особливості застосування *інституціонального та культурно-історичного підходів* в історико-правових дослідженнях. Сучасна методологія історії держави і права характеризується зростанням інтересу до підходів, здатних пояснити тривалі лінії розвитку правових і державних структур, їхні трансформації та взаємодію з ширшим соціокультурним середовищем. Серед таких аналітичних платформ особливе значення мають інституціональний і культурно-історичний підходи, які дозволяють інтерпретувати правові явища у двох взаємодоповнюючих вимірах: як структурні утворення з власною логікою функціонування та як культурно зумовлені форми колективного досвіду, світогляду й цінностей.

Інституціональний підхід ґрунтується на трактуванні держави, права й пов'язаних із ними практик як інститутів – відносно стабільних комплексів норм, ролей, процедур і символічних кодифікацій, що регулюють поведінку індивідів і груп, забезпечують відтворення соціального порядку й формують рамки політичної взаємодії[67]. У центрі уваги цього підходу знаходяться механізми становлення, еволюції і зміни інститутів; взаємодія між формальними й неформальними правилами; контекстуальна зумовленість правових структур; питання інституціональної стійкості, адаптації і розпаду.

Інституціональний підхід був сформований у класичних працях М. Вебера, Е. Дюркгейма, а в другій половині XX ст. зазнав значного оновлення в межах неоінституціоналізму (Д. Норт, П. Ді Маджіо, В. Пауелл та ін.)[68]. Для сучасних історико-правових досліджень він важливий тим, що:

– дозволяє аналізувати право як цілісну систему, де кожен структурний елемент (норма, орган, процедура, практика) розглядається не ізольовано, а у зв'язку з іншими частинами та соціальним середовищем;

– підкреслює роль неформальних інститутів, таких як звичаї, традиції, соціальні уявлення, рольові очікування; у багатьох історичних контекстах саме неформальні правила визначали реальне функціонування держави і права, інколи вступаючи в конфлікт або синергійний зв'язок із формальними нормами;

– забезпечує інструменти для дослідження інституціональної динаміки, тобто пояснення того, чому деякі правові норми або державні моделі демонструють високий ступінь інерції, а інші зазнають радикальних змін протягом короткого часу;

---

[67] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.; Scott W. Institutions and Organizations. Thousand Oaks, Sage, 2014. 266 p.

[68] North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, CUP, 1990. 36 p.; DiMaggio P., Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago, University of Chicago Press, 1991. 486 p.

– дає змогу аналізувати правові явища через категорії path dependency й інституційної спадкоємності, що особливо важливо для вивчення історії держави і права України, де правові системи різних епох демонстрували як правову наступність, так і гетерогенність джерел;

– забезпечує міждисциплінарність, оскільки інституціональний аналіз спирається на економіку, соціологію, політичну науку, антропологію, що робить його особливо продуктивним для складних історико-правових реконструкцій.

У застосуванні до історії держави і права інституціональний підхід дозволяє реконструювати логіку функціонування таких ключових структур, як князівська влада Київської Русі, козацьке самоврядування, дореволюційні бюрократичні інститути Російської імперії, правові системи європейських держав, що впливали на модерну українську державність, а також моделі інституціонального успадкування у XX–XXI століть[69].

У XXI столітті інституціональний аналіз дедалі активніше інтегрується з цифровими технологіями, мережевим аналізом та методами обробки великих даних. Це дозволяє по-новому досліджувати структури правового регулювання й історичні моделі державності, наприклад:

– проведення мережевого аналізу урядових структур, що дозволяє виявити приховані закономірності взаємодії інститутів у різні історичні епохи;

– реалізація цифрової реконструкції правових текстів, яка дає змогу вивчати еволюцію нормативних масивів, їхню внутрішню логіку й зв'язки;

– здійснення статистичного моделювання розвитку інститутів, що дозволяє простежити, як зміни у політико-економічних факторах впливали на правові й державні структури[70].

[69] Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

[70] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

Завдяки поєднанню традиційного інституціонального аналізу й цифрових підходів сучасна історико-правова наука здатна досліджувати багатовимірні процеси становлення державності й правової системи, зокрема в умовах воєнних трансформацій, криз і реформ.

Культурно-історичний підхід ґрунтується на розумінні того, що право є не лише системою норм, але й культурним феноменом, вкоріненим у світогляді спільноти, її символічних структурах, колективній пам'яті, цінностях і способах осмислення соціальної реальності. Цей підхід сформувався на перетині історичної антропології, культурної історії, соціальної філософії та правової етнології, й одними з його інтелектуальних витоків є праці Й. Гейзінги, М. Еліаде, К. Леві-Строса та К. Гірца[71].

У межах історико-правової науки культурно-історичний підхід прагне:

– дослідити право як частину культурної системи, що відображає ментальні моделі суспільства, його уявлення про справедливість, порядок, владу, свободу й відповідальність;

– вивчати правові явища в контексті взаємодії культурних наративів, міфологем, релігійних уявлень, фольклору й колективної пам'яті;

– виявляти символічні виміри державності, такі як легітимація влади, ритуали політичної участі, сакральні елементи в формуванні правових інститутів;

– забезпечувати діалог між історією права й культурною антропологією, що збагачує інтерпретації і дозволяє вивчати не лише те, як функціонували інститути, а й як вони сприймалися суспільством.

У рамках цього підходу особлива увага приділяється «культурній логіці» права – тобто тим глибинним смислам, які визначають, чому саме певні правові конструкції виявилися життєздатними, а інші – ні. Наприклад, дослідження української правової традиції з позицій культурно-історичного підходу демонструє вагому роль звичаєвого права, громадських форм самоорганізації, козацьких

[71] Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic Books. 1973. 478 p.

норм честі й демократичних практик, що формували унікальні моделі легітимації влади й політичної участі[72].

У XXI столітті культурно-історичний підхід значно розширив свій аналітичний потенціал, інтегруючись із цифровою антропологією, memory studies, дослідженнями ідентичності й постколоніальними студіями. Це дозволяє:

– проводити цифрову реконструкцію культурних змістів, представлених у правових текстах;

– здійснювати семіотичний аналіз державних символів і правової комунікації;

– досліджувати взаємодію між культурними травмами, пам'ятєвими наративами й правовими інноваціями, що особливо є актуальним для України в умовах війни[73].

Культурно-історичний підхід поглиблює інтерпретацію історії держави і права, дозволяючи побачити «внутрішній світ» правових інститутів – їхні символічні коди, цивілізаційні підвалини й соціокультурні контексти. Завдяки цьому історико-правові дослідження набувають більшої аналітичної складності й стають здатними пояснювати не лише юридичні, але й ціннісні, емоційні й культурно-ідентифікаційні виміри державності.

Попри те, що обидва підходи мають різні аналітичні фокуси, їхнє поєднання в історико-правових дослідженнях відкриває можливість комплексного осмислення минулого. Інституціональний аналіз дозволяє реконструювати структури й механізми функціонування держави і права, тоді як культурно-історичний підхід пояснює символічні й ціннісні чинники, що визначали ці структури. Синергія підходів особливо продуктивна для вивчення процесів державотворення в умовах соціальних криз, для взаємодії формальних і неформальних правових практик, для гібридних моделей

[72] Шевчук М. Я. Правова традиція як складова національної правової системи: дис. … д-ра філософії : 081 – Право / Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила». Івано-Франківськ, 2024. 203 с.

[73] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.

легітимації влади, для культурних основ правових реформ і для еволюції інституцій у зв'язку зі змінами ідентичності та колективної пам'яті. Саме інтеграція інституціонального та культурно-історичного підходів забезпечує глибоке й багатовимірне бачення історико-правових процесів, що відповідає сучасним методологічним вимогам постнекласичної науки.

Таким чином, аналіз трьох ключових груп загальнонаукових підходів – системного, структурно-функціонального й цивілізаційного, а також інституціонального й культурно-історичного – засвідчує глибину й широту методологічних можливостей, які вони відкривають для сучасної історії держави і права. Попри відмінність вихідних положень і дослідницьких акцентів, ці підходи демонструють значний потенціал до взаємодоповнення, забезпечуючи багатовимірність наукового аналізу й здатність охоплювати як структурні, так і динамічні, культурні й ціннісні аспекти розвитку державно-правових феноменів.

Системний підхід дозволяє розглядати історію держави і права як складну, поліцентричну й багаторівневу систему, у якій кожен компонент – від правових норм до механізмів влади, від політичних практик до соціальних уявлень – функціонує у взаємодії з іншими елементами. Він створює чітку методологічну рамку для вивчення цілісності правових систем, їх здатності до саморегуляції, адаптації і трансформації. Саме системний підхід надає можливість бачити за окремими явищами загальні тенденції, а за локальними змінами – їхню структурну логіку й місце в еволюції державності.

Структурно-функціональний аналіз уточнює та конкретизує системне бачення, акцентує увагу на ролях і функціях, які виконують окремі елементи державно-правової системи, дозволяє виявити їхній внесок у підтримання соціального й політичного порядку. У поєднанні із цивілізаційним підходом, який вводить у дослідницьке поле глибинний культурно-ціннісний вимір суспільного розвитку, він забезпечує можливість простежити, як функціонування держави і права залежить не лише від внутрішньої структури інститутів, а й від належності суспільства до певного типу

цивілізаційного простору. Цей методологічний комплекс дозволяє по-новому інтерпретувати історичні зрушення, вплив ідейних парадигм і тривалі закономірності еволюції державно-правових форм.

Інституціональний і культурно-історичний підходи суттєво поглиблюють аналітичні можливості історико-правової науки. Інституціональний підхід вводить у дослідження категорії інституційної спадковості, path dependency, формальних і неформальних норм, логіки інституційної стабільності та змін. Він дозволяє не лише реконструювати розвиток держави й права, а й пояснити механізми їхньої трансформації у відповідь на соціальні, політичні й економічні виклики. Культурно-історичний підхід, у свою чергу, відкриває доступ до глибинних культурних кодів, символічних структур, наративів і колективних уявлень, що формують основу правової культури. Він пояснює, чому ті чи інші інститути вкорінюються або, навпаки, виявляються нежиттєздатними; як право відображає культурну ідентичність суспільства; які ціннісні підвалини лежать у його еволюції.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що системний, структурно-функціональний, цивілізаційний, інституціональний і культурно-історичний підходи формують цілісний методологічний каркас, здатний забезпечити комплексне дослідження історії держави і права. Їхня взаємодія дозволяє:

– поєднувати структурний і динамічний аналіз;

– інтегрувати соціальні, культурні, інституційні й цивілізаційні чинники;

– досліджувати як довготривалі історичні процеси, так і локальні правові трансформації;

– розкривати багатовимірну природу державно-правових систем у часовому й просторовому континуумі;

– здійснювати глибоку реконструкцію державно-правової еволюції України в контексті глобальних тенденцій.

Ці підходи не лише не суперечать один одному, але й формують взаємодоповнювальну методологічну систему, яка цілком відповідає потребам сучасної, міждисциплінарної і постнекласичної історико-правової науки. Саме їхня інтеграція створює надійну основу

для подальших методологічних інновацій, включно з цифровими та аналітичними технологіями, що дозволяють переосмислити історію держави і права відповідно до викликів XXI століття.

1.3 Місце методології історико-правової науки в міждисциплінарній парадигмі

Юриспруденція традиційно розглядається як наука про право, його природу, структуру, механізми функціонування та вплив на суспільство. Проте в сучасному науковому дискурсі вона постає значно ширшою за класичне юридичне знання. Розвиток соціальних наук, філософії, культурології, психології, інформаційних технологій і, зокрема, цифрових гуманітарних підходів спричинив появу принципово нової міждисциплінарної парадигми, у межах якої право мислиться не лише як нормативна система, а як складний соціокультурний, політичний і комунікативний феномен. Така трансформація призвела до переосмислення місця історико-правової науки, яка дедалі частіше спирається на когнітивні, соціальні, економічні, антропологічні, культурні та цифрові концепти, пропонуючи цілісне бачення еволюції державності й правопорядку[74].

У цьому контексті юриспруденція постає як *міждисциплінарна сфера*, що інтегрує різні типи знання. Вона більше не може існувати в межах суто позитивістського або догматичного підходу: на перший план виходять методологічні синтези, здатні пояснити як нормативну, так і соціокультурну природу права. Міждисциплінарність стає ключовою характеристикою сучасного юридичного мислення, відкриваючи нові можливості для історико-правових досліджень.

[74] Загальна теорія права та держави : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія» / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса : Фенікс, 2022. 258 с.; Fuller L. The Morality of Law. New Haven : Yale University Press, 1969. 273 p.

Одним із провідних напрямків міждисциплінарної інтеграції є *взаємодія юриспруденції з соціологією*. Ще Е. Дюркгейм, М. Вебер, Н. Луман і Т. Парсонс показали, що право необхідно досліджувати як елемент соціальної структури, що забезпечує регуляцію поведінки, легітимацію влади й стабільність соціального порядку[75]. Соціологія права надає юриспруденції інструменти для аналізу реальних практик застосування норм, впливу соціальних груп на формування законодавства, для конфліктів і взаємодії між формальними й неформальними правилами, для соціального контексту виникнення правових інститутів. Для історико-правової науки це має особливе значення, оскільки дозволяє інтерпретувати правові явища минулого не лише як результат діяльності державних органів, а як прояв соціальних процесів, які ці органи модифікували або відтворювали.

У XX столітті відбувся стрімкий розвиток *економічного аналізу права*. Праці Р. Коуза, Г. Беккера та Р. Познера започаткували новий напрям, який розглядає правові інститути через призму ринкової раціональності, транзакційних витрат і стимулюючих механізмів[76]. З погляду історико-правової науки економічний підхід відкриває можливість:

– пояснювати появу правових норм через економічні інтереси;

– аналізувати ефективність історичних інститутів у порівняльному контексті;

– реконструювати економічні наслідки правових рішень держави;

– оцінювати функціонування норм у межах економічних моделей, характерних для різних історичних епох.

Застосування економічного аналізу права до історичних матеріалів створює новий тип наукової аргументації, що виходить за межі суто юридичного чи історичного дискурсу.

---

[75] Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Київ : Основи, 2004; Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

[76] Posner R. Economic Analysis of Law. New York : Wolters Kluwer, 2014. 686 p.

Політологія розглядає право як механізм розподілу влади, регулювання політичних стосунків і визначення параметрів публічної сфери. У межах міждисциплінарної взаємодії юриспруденція запозичує від політичної науки концепції легітимності, політичної стабільності й верховенства права, моделі інституційного дизайну й методи компаративної політики, що дозволяють аналізувати розвиток державності у глобальному контексті[77]. Для історико-правової науки це означає можливість дослідження еволюції правових інститутів як складових політичного процесу, визначених співвідношенням влади, конфліктами, інтересами й стратегічними взаємодіями.

Правова антропологія розширює юридичний дискурс, підкреслюючи культурні, символічні й ментальні виміри права. У її межах право постає як продукт культурної історії спільноти, спосіб інтерпретації світу, набір практик, що структурують соціальну поведінку, механізм підтримання ідентичності й колективної пам'яті[78]. Для історико-правової науки антропологія є особливо важливою, оскільки дозволяє:

– осягнути роль звичаєвого права в історії державності;

– реконструювати уявлення минулих спільнот про справедливість, владу, порядок;

– виявити взаємодію між правом і ритуалами, символами, наративами;

– оцінити глибинні моделі правової культури.

Правова антропологія стає ключовим інструментом для розуміння тих історичних процесів, які не можуть бути пояснені виключно юридичною логікою або раціоналістичними моделями.

Міждисциплінарність юриспруденції також проявляється у взаємодії з *культурологією та психологічними науками*. Вони дозволяють досліджувати:

– вплив колективної пам'яті на правотворення;

[77] Easton D. A Framework for Political Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1979. 143 p.

[78] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.

– психологічні моделі політичної поведінки;
– культурні уявлення, що формують правосвідомість;
– символічні механізми легітимації й довіри до правових інститутів.

Такі підходи особливо актуальні для дослідження трансформацій правової культури в умовах війни, криз і суспільних зрушень, коли зміни в праві часто зумовлюються не лише раціональними чинниками, а й емоційно-психологічними реакціями спільноти[79].

Юриспруденція дедалі частіше інтегрує методи *лінгвістики, дискурс-аналізу та теорії комунікації*. Це пов'язано з тим, що право існує у формі текстів, символів і комунікативних актів, а їх інтерпретація нерозривно пов'язана з мовою та контекстом. Міждисциплінарна взаємодія тут проявляється у дослідженні:
– семіотичної структури правових текстів;
– стратегій юридичної аргументації;
– дискурсивних практик, що формують політико-правові наративи;
– зміни юридичної мови у зв'язку з соціальними трансформаціями.

Для історії держави і права це відкриває можливість реконструювати семантичні пласти нормативних актів, виявляючи приховані змісти й культурні нашарування.

Сучасна міждисциплінарність неможлива без інтеграції *цифрових технологій*. Юриспруденція активно використовує комп'ютерний аналіз текстів, великі дані, мережевий аналіз, машинне навчання, цифрову реконструкцію правових систем. Цифрові методи дозволяють:
– аналізувати масиви законодавства в просторі й часі;
– виявляти закономірності еволюції норм та інститутів;
– порівнювати правові системи через формалізовані показники;
– моделювати динаміку державно-правових структур[80].

[79] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.

[80] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

Для історико-правової науки такі інструменти відкривають можливості, які недоступні традиційним методам, особливо у вивченні великих нормативних масивів і складних інституційних зв'язків.

Філософія права посідає особливе місце в міждисциплінарній структурі сучасної юриспруденції. Вона формує теоретичні основи для інтеграції різних підходів, пропонуючи:

– метатеоретичне осмислення права;
– аналіз категорій справедливості, свободи, відповідальності;
– концептуальні моделі легітимації;
– методологічну критику юридичного позитивізму та натуралізму[81].

Завдяки цьому філософія права виступає містком між нормативними науками, соціальними дослідженнями, історією та культурологією.

Сучасна *історико-правова наука* перебуває в епіцентрі міждисциплінарної взаємодії. Юриспруденція, яка сама стала міждисциплінарною, забезпечує для історико-правових студій:

– теоретичний каркас для аналізу державно-правових процесів;
– інструменти інтерпретації міждисциплінарного характеру;
– методологічні моделі, які дозволяють об'єднати правовий, політичний, соціокультурний, економічний і цифровий виміри історії;
– можливість реконструкції державно-правової еволюції в широкому контексті цивілізаційного розвитку.

Таким чином, юриспруденція функціонує як інтеграційне поле, де зустрічаються й взаємодіють різні науки. Саме завдяки цьому історико-правові дослідження здатні давати багаторівневі моделі інтерпретації минулого, що є надзвичайно важливим для розуміння сучасності й передбачення майбутніх тенденцій у розвитку державності й права.

Історія держави і права являє собою одну з найбільш динамічних галузей гуманітарного знання, методологічна база якої постійно розширюється через активні взаємодії з іншими соціальними й гуманітарними науками. Упродовж останніх десятиліть відбувається

[81] Fuller L. The Morality of Law. New Haven : Yale University Press, 1969. 273 p.

помітна трансформація її методологічних засад, що зумовлено переходом від класичної юридичної історіографії до комплексного, міждисциплінарного бачення розвитку державно-правових форм. Право й державна організація перестають бути лише правовими конструкціями – вони сприймаються як багаторівневі соціокультурні процеси, які потребують пояснення не тільки в межах юридичної логіки, а й у координатах антропології, соціології, філософії і політичної науки.

Це розширення методологічного горизонту зумовлює появу нової – *інтегративної моделі історії держави і права*. Вона не замінює традиційних методів, а вибудовує над ними ширшу аналітичну рамку, що дозволяє реконструювати державність як соціальний інститут, культурний код, форму політичної організації, механізм управління і спосіб колективної ідентифікації. Саме тому сучасна історико-правова наука дедалі більше фокусується на вивченні перехідних, гібридних і міждисциплінарних явищ, у яких співіснують правові, політичні, соціальні й культурні компоненти[82].

Історіографія – одна з первинних і найбільш значущих дисциплін, що формують підґрунтя історії держави і права. Саме вона визначила базові підходи до реконструкції державно-правових процесів, включаючи хронологічну послідовність, джерельний аналіз, порівняння державних інститутів і трактування ролі правових актів як історичних фактів. У межах класичної історіографії основна увага приділялася політичній історії, діяльності державних органів, розвитку законодавства й еволюції форм правління. Однак наприкінці XX – на початку XXI століття відбувається перегляд цього підходу, спрямований на подолання обмеженості державоцентричної парадигми.

Нова історична наука (New History) та подальші історіографічні течії, такі як мікроісторія, історія повсякденності й історія ментальностей, запропонували альтернативні моделі аналізу державно-правових процесів. Вони заснували підхід, що акцентує

[82] Skocpol T. States and Social Revolutions. Cambridge : CUP, 1979. 421 p.

увагу не лише на інституційних змінах, а й на тому, як право й держава проявляли себе в щоденному житті людей – від селянських громад до міського населення[83].

Для історії держави і права такі підходи виявилися надзвичайно продуктивними, оскільки дозволили реконструювати неписані норми поведінки, описати взаємодію між формальним правом і звичаєвістю, а також виявити реальну «історію застосування норм», а не лише «історію нормотворення». Відповідно сучасна історико-правова історіографія стала багатошаровою, відкритою до інших наук, здатною до самоаналізу та методологічної гнучкості.

Правова антропологія посідає особливе місце в розвитку історії держави і права, оскільки дозволяє побачити право не лише як продукт державності, а як елемент культури, спосіб структурування відносин у спільноті. Дослідження Б. Маліновського, К. Гірца, М. Салінза, а також представників сучасної антропології показали, що норми поведінки виникають не лише як результат формального законодавства, а як осмислена практика взаємодії людей, що ґрунтується на соціальних уявленнях, міфах, традиціях, ритуалах і символах[84].

Для історико-правової науки антропологічний підхід важливий тим, що він дозволяє:

– аналізувати глибинні моделі правової культури, які визначають ставлення до легітимності, авторитету й відповідальності;

– досліджувати взаємовплив звичаєвого й писаного права, особливо в традиційних суспільствах;

– виявляти культурні основи правових реформ, оскільки будь-які зміни в державному устрої неможливі без трансформації соціальних норм;

---

[83] Easton D. A Framework for Political Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1979. 143 p.

[84] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York, :Basic Books, 1983. 244 p.

– реконструювати символічні аспекти державної влади (титули, ритуали, церемонії, військові практики, культ правителя тощо);

– досліджувати механізми соціального контролю, що можуть відрізнятися від формальних правових процедур.

Антропологічний підхід допомагає пояснити феномени, які з погляду класичної юридичної науки виглядають нелогічними: наприклад, чому деякі спільноти не сприймали писані правові акти, але дотримувалися усталених звичаїв; або чому держава іноді визнавала неформальні авторитети (ради старійшин, племінні союзи). Це дозволяє поєднати історію права з історією культури, ментальностей, колективної пам'яті й соціальної організації.

Соціологія відкрила нові горизонти для історії держави і права, запропонувавши моделі, які дозволяють розглядати державу як систему соціальних взаємодій, аналізувати право як механізм соціального регулювання, вивчати інститути не лише через їх формальну структуру, а через функціонування в реальному суспільстві[85].

Класики соціології – М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс – заклали основи розуміння держави як організації, легітимність якої залежить від соціальних очікувань, норм і уявлень.

Для історії держави і права соціологічний вимір має конкретні наслідки.

1. Виявлення соціальної зумовленості правотворення – законодавство розглядається як відповідь на соціальні проблеми, а не як автономний нормативний продукт.

2. Вивчення соціальних груп як акторів правової історії – наприклад: шляхта, міщанство, козацтво, духовенство, бюрократія.

3. Аналіз історичних форм стратифікації – правові привілеї, станові поділи, нерівність постають об'єктом соціологічного аналізу.

4. Дослідження практики застосування норм – соціологічний підхід дозволяє побачити, що реальні механізми правозастосування могли суттєво відрізнятися від формальних процедур.

[85] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

5. Розуміння історичних моделей легітимності – влада може ґрунтуватися на традиції, харизмі, правовому порядку, і соціологія дозволяє описати ці відмінності в історичному розвитку[86].

Таким чином, соціологія додає історії держави і права важливий параметр – соціальний контекст, без якого державні й правові інститути залишаються лише схемами, відірваними від реальності.

Філософія права і політична філософія пропонують теоретичні рамки, в яких осмислюється природа держави, право як категорія, механізми справедливості, свободи й влади. Вплив філософії на історію держави і права є фундаментальним, оскільки саме вона визначає що ми вважаємо державою, як розуміємо легітимність і порядок, які форми влади вважаються прийнятними, що таке історичний розвиток і прогрес[87]. Філософські концепції від античності до сучасності – від Арістотеля і Цицерона до Гоббса, Локка, Руссо, Гегеля, Маркса, Гайдеґґера та Габермаса – формували уявлення про те, як слід описувати й пояснювати державу.

У сучасному міждисциплінарному контексті філософія відіграє три ключові ролі:

1. Методологічна роль – філософія формує критерії і принципи, якими керується історико-правовий аналіз: раціональність, історизм, критичність, рефлексивність, категоріальна визначеність.

2. Ціннісна роль – дослідження історії права неможливе без оцінки таких понять, як справедливість, свобода, рівність, право на спротив, верховенство права.

3. Концептуально-інтегративна роль – філософія створює рамки, які дозволяють об'єднати результати історичних, соціологічних, антропологічних і політичних досліджень у цілісне уявлення про державно-правову еволюцію.

---

[86] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

[87] Крижановський А. Ф. Загальна теорія права та держави : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія» / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса : Фенікс, 2022. 258 с.

Отже, без філософського підґрунтя історія держави і права перетворилася б на опис фактів; завдяки філософії вона стає аналітичною наукою.

Політологія відкриває перед історією держави і права нові можливості для пояснення механізмів влади, політичної організації суспільства та стратегій еліт. З погляду політичної науки, держава – це інституціоналізована політична влада, механізм примусу, арена боротьби інтересів, інструмент забезпечення порядку, система управління колективними ресурсами[88]. Для історії держави і права це означає необхідність аналізу таких аспектів:

– політичні причини правових реформ;
– конкуренція еліт і соціальних груп;
– формування бюрократії;
– структура політичного режиму;
– залежність правових інститутів від політичного контексту;
– вплив зовнішньої політики на внутрішнє право.

Політичний аналіз дозволяє побачити, що еволюція правових інститутів не була нейтральною – вона відображала баланс сил, ідеологічні суперечності, геополітичні виклики. Особливо це помітно у періоди становлення державності, революцій та реформ, воєн і конфліктів, зміни політичних режимів. Тому політична наука забезпечує історико-правовим дослідженням інструменти для пояснення того, як влада структурує право та як право впливає на структури влади.

У сучасній науці історія держави і права об'єднує ці підходи, створюючи результат *міждисциплінарного синтезу* у вигляді багатовимірного методологічного простору, який має такі особливості.

1. Полівимірність аналізу – державно-правовий розвиток пояснюється одночасно як правовий, соціальний, політичний, економічний і культурний процес.

[88] Easton D. A Framework for Political Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1979. 143 p.

2. Інтеграція джерел – до аналізу залучаються не лише нормативні акти, а й архівні документи, приватні листи, щоденники, судові записи, фольклор, усні свідчення, матеріальна культура.

3. Методологічна гнучкість – сучасні дослідження використовують структурно-функціональний аналіз, системний підхід, дискурсивний аналіз, компаративістські методи, антропологічну реконструкцію, мережевий аналіз, цифрові методи.

4. Критичний підхід – нові методології дозволяють не просто описувати державно-правовий розвиток, а ставити питання: Чому саме так формувалася певна інституція? Які групи були зацікавлені в її появі? Як вона впливала на структуру суспільства? Чому інституція зникла або трансформувалася? Які альтернативні моделі могли виникнути?

5. Інтерпретація замість опису – міждисциплінарність суттєво підвищує пояснювальний потенціал історії держави і права.

Міждисциплінарний розвиток історії держави і права має низку принципових наслідків:

1. Поглиблення розуміння природи держави і права – завдяки різним підходам право отримує багатовимірну інтерпретацію.

2. Оновлення джерельної бази – дослідники починають залучати нові типи джерел, які раніше вважалися «неюридичними».

3. Переосмислення ролі людини – суб'єктивний, культурний, психологічний і соціальний виміри правових практик стають предметом аналізу.

4. Вихід за межі державоцентризму – державність розглядається як продукт соціальної та культурної еволюції.

5. Створення нових інтегративних моделей історичного розвитку – міждисциплінарні підходи дозволяють пояснювати складні, гібридні, нестабільні форми державності, які виникали в різні історичні епохи.

6. Зростання прогностичного потенціалу – історія держави і права починає використовуватися для аналізу сучасних викликів і прогнозування майбутніх трансформацій.

Тому розглядаючи трансформацію історико-правової науки крізь призму міждисциплінарності, можна впевнено стверджувати,

що саме інтеграція різних інтелектуальних традицій стала ключовою умовою її сучасного розвитку. Юриспруденція, яка від початку тяжіла до нормативності й раціоналізму, у XX–XXI століттях набула статусу сфери, що неминуче поєднує підходи гуманітарних, соціальних та природничих наук. Це визначило нові горизонти для історії держави і права, яка, виходячи за межі класичних юридичних методів, стала здатною не лише фіксувати юридичні форми минулого, а й пояснювати культурні, ментальні, соціальні, політичні й комунікативні чинники становлення правових систем.

Розглянуті в цій частині монографії характеристики юриспруденції як міждисциплінарної сфери показали, що право неможливо зрозуміти виключно крізь норми чи інститути. Його природа розкривається через соціальну взаємодію, мовні практики, культурні архетипи, політичні процеси, форми економічної організації й антропологічні моделі поведінки. Такий підхід зумовлює зміщення акцентів у методології історико-правових досліджень від опису інституційної еволюції до з'ясування механізмів взаємодії суспільства та права, від вузької юридичної раціональності до широкої інтелектуальної реконструкції контекстів минулого.

Аналіз інтеграції історії держави і права з історіографією, антропологією, соціологією, філософією та політичними науками засвідчив, що історико-правове знання формується на стику різних пізнавальних практик, кожна з яких долучає свій концептуальний апарат, власні способи інтерпретації фактів та особливий погляд на природу людини, влади й суспільства. Історіографія сприяє формуванню критичного ставлення до джерел і методів реконструкції минулого; антропологія відкриває шлях до аналізу повсякденних структур влади й уявлень про справедливість; соціологія допомагає осмислити право як механізм соціальної організації і регуляції; філософія формує концептуальні рамки й категоріальний апарат; політична наука забезпечує розуміння взаємодії правових норм і владних процесів. У взаємодії цих дисциплін історія держави і права отримує можливість виходу на новий рівень узагальнення – рівень комплексних реконструкцій, що демонструють багатовимірність правових явищ.

Загальні висновки засвідчують, що міждисциплінарність не є лише методичним інструментом – вона становить нову парадигму історико-правового пізнання. При цьому поєднання різних наукових традицій дозволяє:

– уникати редукціонізму при тлумаченні правових систем;
– розкривати глибинні чинники державотворчих процесів;
– бачити право як елемент цивілізаційної, культурної і політичної еволюції;
– формувати більш повну й надійну картину минулого;
– забезпечувати переорієнтацію історико-правових досліджень на проблеми людини, її досвіду, потреб і практик.

Таким чином, місце методології історико-правової науки в міждисциплінарній парадигмі визначається не стільки переліком зовнішніх запозичень, скільки рівнем її відкритості, гнучкості й здатності інтегрувати різні підходи в єдину аналітичну модель. Сучасна історія держави і права постає як галузь, що відмовляється від ізольованості й монотеоретичності, обираючи широту інтелектуального горизонту, складність інтерпретацій і багатовекторність пояснення правових явищ. Саме така методологічна стратегія забезпечує можливість адекватного розуміння правового минулого у світі, де дослідник має справу з багатошаровими, динамічними й взаємопов'язаними соціальними процесами.

РОЗДІЛ 2
ЦИФРОВА ГУМАНІТАРИСТИКА Й НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, зростання обсягів даних і поява нових інструментів їхнього аналізу суттєво змінили методологічний ландшафт гуманітарних наук. Історико-правові студії, які традиційно спиралися на текстоцентричні підходи, архівний пошук і критичну інтерпретацію джерел, нині переживають якісну трансформацію, що визначається інтеграцією цифрових методів, алгоритмічного аналізу й технологій обробки великих масивів інформації. У цьому контексті цифрова гуманітаристика (digital humanities) виступає не лише новою дослідницькою парадигмою, але й оновленою моделлю виробництва історико-правового знання, що поєднує класичні методи гуманітарного дослідження з інструментарієм інформаційних наук.

Сучасна історико-правова наука отримала доступ до ресурсів, які ще кілька десятиліть тому були недосяжними – цифрові архіви, бази даних нормативних актів, засоби автоматизованого аналізу текстів, інструменти виявлення закономірностей у хронологічних масивах документів, гео-інформаційні системи (GIS), мережевий аналіз, технології штучного інтелекту й машинного навчання. Вони дозволяють не лише пришвидшити роботу дослідника, а й сформулювати нові наукові питання, переосмислити межі міждисциплінарності й поглибити розуміння розвитку державності, правових інститутів і практик.

Особливого значення цифрові методи набувають в умовах сучасних суспільних трансформацій, коли змінюється структура

правових систем, зростає потреба в оперативному доступі до інформації, а державні інститути й правові процеси все більше функціонують у цифровому середовищі. Для історика права це означає переосмислення підходів до джерельної бази, яка поступово переходить у формат електронних ресурсів, електронного судочинства, цифрових реєстрів і документів, що залишають цифрові сліди. Водночас така трансформація створює виклики, пов'язані з необхідністю критично оцінювати достовірність цифрових джерел, розуміти алгоритмічну упередженість і специфіку технічної інфраструктури, яка формує інформаційний простір дослідження.

Важливо наголосити, що цифрові технології не замінюють традиційних методів історико-правового аналізу, а радше доповнюють їх, відкриваючи шлях до гібридних методологічних рішень. Зокрема, поєднання класичної юридичної герменевтики з алгоритмами обробки природної мови (NLP) дозволяє систематизувати великі масиви нормативних актів або судових справ; GIS-аналіз сприяє просторовому осмисленню історичних процесів формування державних інститутів; мережевий аналіз допомагає виявляти структури взаємодії між правовими акторами в різні історичні епохи. Такі методи дають змогу перейти від фрагментарного вивчення окремих джерел до комплексного аналізу системних зв'язків, тенденцій і динаміки.

Таким чином, цифрова гуманітаристика постає як важливий компонент сучасної методології історико-правових досліджень, що інтегрує епістемологію гуманітарних наук з можливостями нових технологій. Її впровадження сприяє не лише розвитку інноваційних підходів до джерелознавства, але й формуванню нового типу дослідницької культури – аналітичної, технологічно орієнтованої, відкритої до міждисциплінарної взаємодії і здатної відповідати на виклики сучасного цифрового суспільства.

Подальші підрозділи розділу будуть присвячені аналізу ключових технологічних напрямів, що впливають на історико-правову науку: цифровим архівам, методам текстового та семантичного аналізу, мережевим підходам, геоінформаційним системам, візуалізації

даних, застосуванню штучного інтелекту в юридичних та історичних дослідженнях. Метою цих досліджень є формування цілісної картини того, як цифрові технології змінюють зміст, інструменти та методи історії держави і права, відкриваючи нові горизонти для наукового пізнання.

2.1 Цифрова гуманітаристика та її значення

Цифрова гуманітаристика (digital humanities, DH) упродовж останніх десятиліть стала одним із ключових напрямів трансформації сучасних гуманітарних наук. Її виникнення і розвиток відображають глибинні зрушення у способах виробництва, збереження й інтерпретації знань, зумовлені цифровою революцією, поширенням інформаційно-комунікаційних технологій і формуванням нових культурних практик, пов'язаних із великими даними, штучним інтелектом і мережевими формами комунікації. Для історико-правових досліджень цифрова гуманітаристика відкриває принципово нові горизонти: від реконструкції правових інституцій за допомогою алгоритмічного аналізу історичних текстів до створення віртуальних архівів, моделей еволюції державно-правових систем та інтелектуальних інструментів виявлення латентних закономірностей у нормативних джерелах.

Поняття «цифрова гуманітаристика» сформувалося на перетині традиційних гуманітарних дисциплін, комп'ютерних наук та інформаційних технологій. У сучасних дослідженнях його визначають як міждисциплінарну сферу, що поєднує гуманітарні методи з цифровими інструментами для аналізу, моделювання, візуалізації та представлення культурних, історичних і соціальних феноменів[89].

Початково термін мав більш вузьке значення. У 1960–1970-х рр. в англомовній науковій традиції закріпилися поняття "humanities

[89] Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

computing" та "computational humanities", що позначали використання комп'ютерів для обробки лінгвістичних і текстових корпусів. Лише з початку XXI століття утверджується сучасне широке бачення цифрової гуманітаристики, в якому цифрові технології не лише автоматизують аналіз даних, а й формують нову концептуальність гуманітарного знання – нові підходи до інтерпретації, представлення і виробництва знання[90].

На відміну від традиційних гуманітарних методів, цифрова гуманітаристика активно використовує методи аналізу великих даних, машинне навчання, обчислювальну лінгвістику, мережевий аналіз, геоінформаційні системи, 3D-моделювання і віртуальні реконструкції, цифрові архіви, бібліотеки й репозитарії, засоби візуалізації даних. Отже, цифрова гуманітаристика являє собою не лише новий інструментарій, а й нову епістемологічну рамку гуманітарного знання, що сприяє формуванню нових способів бачення досліджуваних об'єктів.

Генезу цифрової гуманітаристики умовно можна поділити на три етапи: ранній (1940–1970-ті), перехідний (1980–2000-ні) та сучасний (після 2005 р.).

Початок раннього етапу ("humanities computing") співпадає з першими спробами застосувати комп'ютер у гуманітаристиці, які пов'язані з проєктом італійського священника Роберта Бузи. Він наприкінці 1940-х рр. розпочав індексацію творів Томи Аквінського та машинний алгоритмічний процес визначення леми слова на основі його передбачуваного значення. Проєкт Index Thomisticus став першою масштабною спробою цифрової обробки гуманітарного тексту й визначив подальший розвиток галузі[91].

У 1960–1970-х рр. починають формуватися наукові спільноти й спеціалізовані журнали (зокрема Computers and the Humanities).

[90] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

[91] Busa, R. The annals of humanities computing: The index Thomisticus. *Computers and the Humanities*. 1980. № 14(2). P.83–90. DOI: http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02403798

Це забезпечило становлення дисциплінарної інфраструктури. Зосередженість на текстообробці робить цей період переважно технічним, хоча вже тоді визрівали ідеї нового бачення гуманітарного знання.

На *перехідному етапі* з'явилися цифрові архіви й мережеві форми знання. У 1980–1990-х рр. стрімкий розвиток персональних комп'ютерів та інтернету зумовив появу перших цифрових архівів і бібліотек, зокрема Oxford Text Archive, Perseus Digital Library, Early English Books Online. Ці ресурси започаткували нові практики відкритої науки, репрезентації історико-культурної спадщини та мережеву інтеграцію гуманітарних досліджень. У цей період цифрові технології почали впливати не лише на технічні аспекти роботи з текстами, а й на способи бачення гуманітарних об'єктів: з'являються карти історичних процесів, візуалізації соціальних зв'язків, бази даних правових пам'яток.

На *сучасному етапі* відбувається становлення цифрової гуманітаристики як автономної галузі. Після 2005 р. термін digital humanities набуває широкого визнання, з'являються спеціалізовані кафедри, лабораторії, асоціації (зокрема Alliance of Digital Humanities Organizations, ADHO), а також провідні видання – Digital Scholarship in the Humanities та Digital Studies. Цифрова гуманітаристика поступово перетворюється на повноцінну дослідницьку галузь зі своїм предметом, методами, дослідницькою етикою, освітніми програмами й професійною спільнотою[92]. У цей період формується нове академічне саморозуміння – цифрова гуманітаристика стає не просто застосуванням технологій, а інтелектуальним рухом, який рефлексує над природою цифрової культури, інформаційних потоків, мережевого суспільства й цифрової пам'яті.

Інституціоналізація цифрової гуманітаристики – це процес оформлення її як автономної дисципліни зі своєю професійною інфраструктурою, організаційними структурами, освітніми програмами й науковими стандартами.

[92] Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

Академічна інституціоналізація цифрової гуманітаристики пов'язана з тим, що університети Північної Америки та Європи стали першими центрами оформлення DH як навчальної та дослідницької дисципліни. З початку XXI ст. відкрито десятки магістерських програм (наприклад, King's College London, University College London, University of Virginia, Stanford University). У цих закладах створюються лабораторії цифрової гуманітаристики, що здійснюють міждисциплінарні проєкти на перетині історії, права, культурології, філології й інформатики. Окремі університети та наукові центри формують спеціальні інфраструктури для підтримки цифрових проєктів: цифрові репозитарії, центри обробки даних, лабораторії машинного навчання, центри візуалізації.

Наукова інституціоналізація характеризувалася формуванням спеціалізованих конференцій (Digital Humanities, DHBenelux, Digital Classicist, TEI Conference) та відповідних журналів. Це сприяло закріпленню DH як окремого напряму академічних досліджень. Як наслідок, виникла можливість обговорювати методологічні стандарти, розширювати міжнародну кооперацію і здійснювати порівняльні аналізи цифрових практик у різних галузях гуманітарних наук. Показовим є переорієнтування багатьох гуманітарних дисциплін – історії, філології, філософії, бібліотекознавства, культурології – у бік цифрових підходів, що спричинило появу так званих «гібридних методів», які поєднують якісний аналіз із машинними процедурами.

Теоретичне становлення цифрової гуманітаристики пов'язане зі спробами осмислити епістемологічний статус цифрових даних, алгоритмів, автоматизованих процедур та їхнього впливу на гуманітарне знання. У працях М. Бері, Дж. Голдберга, К. Хейлса, Ф. Моретті й інших дослідників формується дискурс про «нову гуманітарну раціональність», у якій традиційні герменевтичні методи співіснують з обчислювальними й взаємно збагачуються[93].

[93] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.

Особливістю такого процесу є перехід від інструменталізації цифрових технологій до їхнього методологічного включення у фундаментальні схеми пізнання. Цифрові моделі й реконструкції починають розглядатися як самостійні форми гуманітарної інтерпретації.

В Україні цифрова гуманітаристика розвивається з певною часовою затримкою порівняно з провідними світовими центрами, однак темпи її інституціоналізації демонструють поступове зростання. З'являються лабораторії, курси, окремі дослідницькі групи, проєкти цифрової реконструкції історико-правових пам'яток та ініціативи зі створення цифрових архівів (зокрема проєкти оцифрування судових матеріалів XIX–XX ст.).

У контексті історико-правових досліджень українські науковці все активніше застосовують текстові корпуси, методи обчислювальної лінгвістики, GIS-картографування історичних процесів, цифрові бази еволюції законодавства, інструменти цифрової дипломатії.

Важливість цифрової гуманітаристики для історії держави і права проявляється у кількох напрямах.

1. Розширення джерельної бази – цифрові архіви відкривають доступ до масивів історико-правових джерел, що раніше були малодоступні або фізично розпорошені.

2. Поглиблення аналітики – машинне навчання і мережевий аналіз дають змогу виявляти приховані закономірності розвитку правових інститутів, нормотворчих практик, трансформацій державного управління.

3. Створення динамічних моделей історії права – GIS, цифрові хронології, візуалізація нормотворчих процесів дозволяють побачити історико-правові явища як складні динамічні системи.

4. Підвищення інтегрованості гуманітарних досліджень – цифрові технології природно стимулюють міждисциплінарну взаємодію, що є ключовою характеристикою сучасного історико-правового знання[94].

[94] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

Загалом цифрова гуманітаристика виступає одним із найважливіших методологічних чинників оновлення історико-правових досліджень, адже забезпечує їх вихід на новий рівень теоретичної узгодженості, глибини аналізу й наукової об'єктивності.

Розглянемо можливості *застосування цифрової гуманітаристики в юридичній історії*. Розвиток цифрової гуманітаристики в останні два десятиліття спричинив появу нових підходів до вивчення правових явищ, історичних форм державності й правових інститутів у широкому темпоральному вимірі. Юридична історія – дисципліна, що традиційно спирається на аналіз текстових джерел, порівняння правових систем, реконструкцію нормативної й інституційної логіки конкретних історичних епох – виявилася особливо чутливою до інновацій цифрової науки, оскільки її об'єкт, правова історія, надзвичайно багатий на структуровані й напівструктуровані дані, придатні для цифрової обробки. Саме тому цифрова гуманітаристика дедалі частіше розглядається не як допоміжний інструмент, а як методологічний каркас нового покоління історико-правових досліджень[95].

Першим і найбільш очевидним внеском цифрової гуманітаристики у розвиток юридичної історії є *цифрові архіви* – електронні бази даних, які містять оцифровані документи, кодекси, законодавчі акти, судові записи, дипломатичне листування, адміністративні реєстри тощо. Оцифрування цих корпусів суттєво знижує бар'єр доступності джерел, дозволяє швидко здійснювати контент-пошук, проводити повнотекстовий аналіз, порівнювати різні редакції документів і створювати міждисциплінарні колекції[96].

У юридичній історії це має особливе значення, оскільки дослідник часто працює з великими масивами текстів: наприклад, із судовими рішеннями ранньомодерної доби, численними

[95] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

[96] Terras M. Digitisation and Digital Resources in the Humanities. Cambridge University Press, 2011.

редакціями законодавчих збірників, протоколами парламентів, грамотами, привілеями, маніфестами, указами. У традиційних умовах опрацювання таких комплексів займало роки; цифрові технології зводять ці часові витрати до мінімуму й забезпечують відтворення дослідження.

Водночас цифрові архіви – лише один із рівнів цифрової гуманітаристики. Значно важливішими є інструменти глибинного аналізу: *текстоцентрична аналітика, статистичні методи видобування знань, мережевий та просторовий аналіз, цифрові реконструкції подій або структур*. Вони дозволяють виявляти закономірності, недоступні для традиційного читання, наприклад, відстежувати еволюцію юридичної термінології[97], аналізувати структуру законодавчих актів у різні епохи або ж досліджувати, як змінювалися шаблони судової практики.

Повнотекстовий аналіз, автоматизована морфологічна розмітка й тематичне моделювання (topic modeling) реалізують широкі *можливості цифрових методів для юридичної історії* і відкривають принципово новий кут зору на юридичні джерела. Дослідник може працювати не з одиничним документом, а з тисячами аркушів тексту – законів, судових процесів, інструкцій або протоколів. У юридичній історії такі корпуси дозволяють простежити динаміку нормативних категорій («власність», «правопорушення», «держава», «право») у різних епохах, аналізувати частотність і контекст уживання ключових понять, виявляти приховані зміни у юридичній мові, об'єктивніше реконструювати мовно-правові тенденції розвитку державності. Застосування корпусної лінгвістики особливо корисне для порівняльно-правових досліджень, де великі масиви текстів дозволяють виявити відмінності в термінології і понятєвій структурі правових систем.

Методи мережевого аналізу (network analysis), що широко застосовуються у соціології, антропології і політичній науці, дають змогу представити юридичні системи як динамічні мережі соціальних

[97] Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.

акторів, інституцій, нормативних зв'язків[98]. Для юридичної історії це означає можливість моделювати мережі впливу між владними посадовцями, реконструювати структуру взаємодії органів управління, аналізувати циркуляцію правових норм між інститутами держави, виявляти ключові вузли (hubs), що визначали трансформацію правової системи. Такий підхід особливо ефективний для дослідження складних політико-правових структур, наприклад, середньовічної адміністрації або імперських бюрократій.

Геоінформаційні технології (GIS) дозволяють створювати просторові моделі діяльності держави: межі адміністративних одиниць, місця проведення судів, шляхи комунікації, поширення правових норм та ін. (Gregory, Geddes, 2014). Для дослідника юридичної історії GIS пропонують можливості моделювати «правові ландшафти» різних епох, аналізувати територіальні відмінності в правозастосуванні, зіставляти нормативні зміни з демографічними чи економічними процесами. Таким чином юридична історія отримує просторовий вимір, що дає змогу уникати надмірної текстоцентричності.

Цифрова гуманітаристика дедалі частіше користується інструментами, що походять з інформатики й статистики: машинним навчанням, кластеризацією, побудовою прогнозних моделей. Хоча юридична історія не має на меті робити прогнози, *методи великих даних* (big data) дозволяють класифікувати великі обсяги документів, виявляти неконтекстуальні відхилення у текстах (наприклад, фальсифікації або додаткові редакції), реконструювати «структурні тіні» нормативних систем – тобто шаблони, які не відображені в окремих документах, але стають видимими в глобальних масивах. Такі підходи створюють передумови для формування «квантитативної юридичної історії» – напряму, що ще тільки формується, але вже демонструє значний потенціал.

[98] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

Попри численні переваги, цифрові методи не усувають ключових проблем історико-правової науки, а навпаки – роблять їх ще більш помітними. Найважливішими серед них є такі.

Редукціонізм і втрата контексту – автоматизований аналіз текстів зазвичай ігнорує нюанси, притаманні правовим документам – юридичні формули, термінологічні зсуви, стилістичні особливості, значення яких часто залежить від широкого історичного контексту. У підсумку дослідник ризикує отримати статистично коректний, але історично хибний висновок. На це звертають увагу більшість критиків цифрової гуманітаристики[99].

Залежність від якості оцифрування – точність OCR, структурованість документів, повнота архівів – усі ці фактори визначають кінцеву якість дослідження. Навіть незначні помилки в розпізнаванні тексту можуть кардинально змінити результати корпусного аналізу. Це особливо актуально для історико-правових джерел, що часто мають стародрукарські шрифти, правописні варіанти чи рукописну форму.

Небезпека хибної об'єктивності – цифрові методи створюють ілюзію неупередженості, проте за ними завжди стоїть певна модель, алгоритм чи параметри аналізу. Тому дані, отримані за допомогою цифрових інструментів, не є об'єктивнішими, ніж традиційний аналіз. Досліднику необхідно критично осмислювати вихідні припущення, які приховані у цифрових алгоритмах[100].

Етичні та правові обмеження – деякі держави мають обмеження щодо цифрового відтворення документів, що містять персональні дані або становлять історичну цінність. Питання авторських прав, доступу до цифрових архівів, відкритих даних і конфіденційності стають особливо чутливими у сфері юридичної історії.

Проблеми інтерпретації – цифрові методи часто продукують великі масиви результатів, однак їхнє інтерпретування потребує широкої міждисциплінарної компетентності – знань з інформатики,

[99] Champion E. Digital Humanities: Critical Challenges. Routledge, 2017. 216 p.

[100] Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.

лінгвістики, правознавства, історії. Історико-правовий дослідник нерідко стикається із ситуацією, коли обробка даних можлива, але змістовне тлумачення – ні[101].

Втім, майбутнє юридичної історії перебуває у площині інтеграції – поєднання традиційної джерельної критики та інтерпретації текстів з використанням потужних цифрових інструментів. У перспективі можна очікувати створення міжнародних баз правових документів із можливістю їх машинної обробки, появу автоматичних систем датування, атрибуції і реконструкції текстів, моделювання правових систем як комплексних динамічних структур, активне використання нейронних мереж для аналізу стародавніх документів, відтворення історичних процесів правозастосування за допомогою агент-орієнтованих моделей. Таким чином, цифрова гуманітаристика не замінює традиційну юридичну історію, але розширює її можливості, надаючи доступ до нових типів даних та глибших рівнів їх аналізу.

2.2 Джерельна база цифрових досліджень

Цифровізація гуманітарних наук зумовила докорінні зміни у структурі та характері *джерельної бази історії держави і права*. Якщо в класичній історико-правовій науці основними джерелами виступали архівні документи, законодавчі акти, судова практика, мемуаристика й матеріали періодики в паперовій формі, то в умовах цифрової гуманітаристики дедалі більшого значення набувають електронні архіви, цифрові репозитарії і спеціалізовані бази даних[102]. Ці ресурси не лише змінюють способи доступу до джерел, але й впливають на методологію їх аналізу, інтерпретації і репрезентації

[101] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

[102] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

результатів дослідження. Джерело перестає бути статичним об'єктом; воно інтегрується у динамічні цифрові середовища, де може бути пов'язане з іншими документами, метаданими, географічними координатами, візуальними й статистичними елементами. Для історії держави і права це означає перехід від лінійної реконструкції правових процесів до мережевих, просторових та багаторівневих моделей аналізу, що дозволяють відстежувати еволюцію правових інститутів у широкому соціально-політичному контексті.

Електронні архіви є базовим елементом цифрової джерельної інфраструктури. Вони представляють собою оцифровані або цифрово народжені масиви документів, що зберігаються, систематизуються і надаються користувачам через спеціалізовані онлайн-платформи. Електронні архіви відіграють ключову роль у сучасних історико-правових дослідженнях, забезпечуючи доступ до значних обсягів джерел незалежно від фізичного місцезнаходження дослідника[103].

У якості прикладів можна навести:

– Національний архів України, який поступово формує цифрові колекції нормативно-правових актів, матеріалів органів державної влади, судових документів;

– Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), що оцифровує документи радянського й пострадянського періодів;

– The National Archives (UK), де доступні цифрові копії правових актів, судових справ, адміністративних документів;

– Archives nationales de France, що надають цифрові фонди з історії публічного права й адміністрації.

Ці ресурси дозволяють аналізувати процеси формування державності, еволюцію правових норм, трансформацію правозастосовної практики в довготривалій перспективі.

[103] Conway P. Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 2010. Vol. 80(1). P. 61–79.

Цифрові архіви суттєво трансформували методологію і практику досліджень з історії держави і права, відкривши нові можливості для роботи з джерелами, інтерпретації правових явищ і міждисциплінарного аналізу. Основні переваги цифрових архівів у цій галузі можна узагальнити таким чином.

1. Розширення доступу до джерел – цифрові архіви забезпечують віддалений і цілодобовий доступ до історико-правових матеріалів незалежно від географічного розташування дослідника. Це особливо важливо для роботи з архівами інших держав, для вивчення транскордонних правових процесів, для дослідження періодів, документи яких фізично розпорошені між різними архівними установами. Для українських дослідників в умовах війни цифровий доступ компенсує обмеження фізичного відвідування архівів і зменшує ризики втрати наукової спадщини.

2. Збереження і консервація історико-правових джерел – оцифрування документів виконує функцію довготривалого збереження правових пам'яток, зокрема стародавніх кодексів і збірників законів, актових книг, судових матеріалів, нормативно-правових актів минулих епох. Цифрові копії знижують потребу в роботі з оригіналами, що запобігає їх фізичному зношенню і втраті.

3. Можливість масштабного та репрезентативного аналізу – на відміну від традиційної архівної роботи, цифрові архіви дозволяють опрацьовувати великі масиви документів, формувати корпуси правових текстів, здійснювати серійний і порівняльний аналіз нормативних актів, судової практики, адміністративних рішень. Це відкриває шлях до кількісних і статистичних методів у юридичній історії, які раніше були методологічно або технічно недоступні.

4. Підвищення ефективності пошуку й навігації – цифрові архіви оснащені інструментами повнотекстового пошуку, фільтрації за датами, територіями, типами документів, тематичного й іменного індексування. Це суттєво скорочує час пошуку джерел і дозволяє швидко виявляти закономірності в правовому регулюванні й державно-правових практиках.

5. Інтеграція з цифровими методами аналізу – цифрові архіви є базою для застосування сучасних інструментів, зокрема текстового аналізу (text mining, topic modeling), мережевого аналізу правових дійових осіб та інституцій, GIS-аналізу територіального розвитку держави і права, візуалізації динаміки правових змін. Завдяки цьому історико-правові дослідження набувають міждисциплінарного й інноваційного характеру.

6. Можливість порівняльних і транснаціональних досліджень – цифрові платформи дозволяють одночасно працювати з джерелами з різних країн і правових традицій. Це особливо важливо для порівняльної історії права, досліджень рецепції правових норм, аналізу імперських і колоніальних правових режимів, вивчення правових трансферів і запозичень.

7. Прозорість і відтворюваність наукових результатів – цифрові архіви сприяють перевірюваності використаних джерел, точному цитуванню і посиланню, повторному аналізу тих самих корпусів іншими дослідниками. Це підвищує наукову доброчесність і методологічну надійність історико-правових досліджень.

8. Підтримка міждисциплінарної співпраці – єдині цифрові ресурси стають платформою для взаємодії істориків права, юристів, соціологів, антропологів, політологів, фахівців з цифрових технологій. Це сприяє формуванню спільних дослідницьких проєктів, дозволяє поєднувати різні методологічні перспективи, стимулює інновації в історико-правовій науці.

9. Освітній і комунікативний потенціал – цифрові архіви активно використовуються у викладанні історії держави і права, в підготовці навчальних матеріалів, у популяризації правової історії для ширшої аудиторії. Це підвищує суспільну значущість історико-правових знань і сприяє формуванню правової культури.

10. Актуальність для державної та безпекової політики – для сучасної України цифрові архіви мають стратегічне значення, оскільки забезпечують збереження правової спадщини в умовах війни, сприяють деколонізації історико-правового наративу, допомагають формувати науково обґрунтовану гуманітарну політику,

використовуються для правових та історичних аргументів у міжнародному праві[104].

Отже, цифрові архіви є не просто технічним інструментом, а методологічним чинником розвитку історії держави і права. Вони розширюють доступ до джерел, підвищують якість аналізу, стимулюють міждисциплінарність і відкривають нові горизонти для інноваційних досліджень, роблячи історико-правову науку більш відкритою, репрезентативною і відповідною викликам сучасності.

Цифрові архіви істотно розширюють дослідницькі можливості історії держави і права, однак водночас створюють нові методологічні виклики, які потребують спеціального осмислення і врахування в науковій практиці. Основні з них можна систематизувати таким чином.

1. Проблема репрезентативності джерельної бази – цифрові архіви рідко відображають повний масив історико-правових джерел. Оцифровуються, як правило, ті документи, які збереглися у відносно доброму фізичному стані, мають високий суспільний або політичний інтерес, належать до «канонічних» правових пам'яток. Це створює ризик структурної упередженості джерел, коли менш значущі, локальні або маргінальні правові практики залишаються поза цифровим полем, що впливає на узагальнення і порівняльні висновки.

2. Втрата матеріального й контекстуального виміру джерела – оцифрований документ часто постає як «плоский» текст або зображення, позбавлене матеріальних характеристик (папір, печатки, виправлення, пошкодження), архівного контексту (фонд, справа, порядок зберігання), супровідної інформації про походження документа. Для історико-правових досліджень це особливо проблематично, оскільки формальні й матеріальні ознаки джерела нерідко мають юридичне й символічне значення.

[104] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

3. Ілюзія повноти й «закритості» джерельного корпусу – наявність великого масиву цифрових документів створює ілюзію вичерпності дослідження. Дослідник може помилково вважати, що цифровий архів відображає весь релевантний матеріал, відсутність документа в електронній базі означає його відсутність взагалі. Це знижує критичність джерелознавчого аналізу й може призводити до методологічно хибних висновків.

4. Алгоритмічна опосередкованість дослідження – робота з цифровими архівами завжди відбувається через пошукові алгоритми, системи індексації, фільтри й метадані. Алгоритми визначають, які документи стають «видимими», а які – ні. Для історико-правової науки це створює виклик подвійної інтерпретації – дослідник має аналізувати не лише джерело, а й цифрову логіку його подання.

5. Проблеми якості оцифрування та метаданих – методологічну складність становлять помилки OCR (особливо в стародруках і рукописах), неточні або спрощені метадані, різні стандарти опису документів у різних архівах. Для юридичної історії, де значення мають терміни, формулювання, дати й ієрархії норм, навіть незначні похибки можуть спотворювати зміст правового тексту.

6. Деконтекстуалізація правових норм і практик – цифрові архіви часто подають правові документи поза системою чинного на той час права, без пояснення процедур застосування, без зв'язку з соціальною практикою. Це сприяє нормативістському редукціонізму, коли право розглядається лише як сукупність текстів, а не як жива соціально-історична практика.

7. Зміна характеру наукового запитання – доступ до великих цифрових масивів стимулює кількісні дослідження, пошук повторюваних шаблонів, агрегований аналіз. Водночас існує ризик, що дослідницьке питання починає формуватися не з теоретичної проблеми, а з доступності даних, що знижує глибину історико-правової інтерпретації.

8. Переоцінка кількісних і візуальних результатів – графіки, мережі, карти й статистичні моделі мають високий рівень переконливості. Втім вони не завжди адекватно передають правову

складність, можуть приховувати суперечності та винятки, або спрощують нормативні й інституційні процеси. Для історії держави і права це створює виклик балансу між аналітикою і герменевтикою.

9. Етичні й правові проблеми доступу – дослідники часто стикаються з обмеженнями доступу до цифрових архівів, проблемами авторського права, політичним контролем над архівними даними, вибірковістю оцифрування в умовах війни або цензури. Це є особливо актуальним для сучасної української історико-правової науки в умовах воєнних загроз та інформаційної безпеки.

10. Необхідність нової методологічної компетентності – цифрові архіви вимагають від історика права знань з цифрового джерелознавства, розуміння принципів роботи баз даних, критичного ставлення до алгоритмів, а також уміння поєднувати цифрові й класичні методи. Недостатня підготовка може призводити до методологічного формалізму або некритичного використання інструментів[105].

Таким чином, цифрові архіви не є нейтральним середовищем зберігання історико-правових джерел. Вони формують нову епістемологію дослідження, у якій поєднуються технічні, інтерпретаційні, етичні й теоретичні виклики. Для історії держави і права ключовим завданням стає не лише використання цифрових архівів, а й критичне осмислення їхніх обмежень, інтеграція цифрових методів із класичною історико-правовою традицією та збереження глибини правового аналізу.

Цифрові репозитарії – це інституційні або міжінституційні платформи для зберігання наукових матеріалів, оцифрованих джерел, повнотекстових видань, дисертацій, правових текстів і дослідницьких даних. У сфері історії держави і права вони виконують функцію відкритого доступу до правової й історичної спадщини[106].

[105] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

[106] Borgman C. Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet. MIT Press, 2007. 336 p.

Серед найбільш значущих академічних та правових репозиторіїв можна назвати:

– HeinOnline – цифровий архів правових журналів, історичних законів, конституцій;

– Gallica (Bibliothèque nationale de France) – репозиторій історичних правових текстів, кодексів, коментарів;

– HathiTrust Digital Library – масиви оцифрованих правових та історичних видань;

– Internet Archive – доступ до рідкісних юридичних та історичних праць;

– SSRN – платформа поширення наукових досліджень, зокрема з історії права.

Ці ресурси дозволяють відстежувати еволюцію правових доктрин, інтерпретацію норм, транснаціональні впливи в праві.

Цифрові репозиторії спрощують компаративні дослідження, сприяють глобалізації історико-правової науки, забезпечують інтеграцію національних досліджень у світовий науковий простір, підтримують відтворюваність і прозорість наукових результатів. Водночас вони актуалізують питання авторського права, стандартизації метаданих і довготривалого збереження цифрових об'єктів. Переваги цифрових репозиторіїв для досліджень з історії держави і права проявляються в таких факторах.

1. Довготривале збереження і стабільність доступу – цифрові репозиторії створюються з метою тривалого зберігання наукових матеріалів, що мінімізує ризики втрати історико-правових джерел через фізичне знищення, воєнні дії або деградацію паперових носіїв. Для історії держави і права це особливо важливо в умовах війни й загроз національній культурній спадщині.

2. Централізація і систематизація наукових ресурсів – репозиторії забезпечують структуроване зберігання історико-правових монографій, дисертацій та авторефератів, наукових статей, джерелознавчих публікацій та оцифрованих правових актів і коментарів. Це дозволяє досліднику швидко орієнтуватися в масиві літератури й джерел, що підвищує ефективність історико-правового аналізу.

3. Відкритий доступ і демократизація знання – більшість сучасних цифрових репозиторіїв функціонують за принципом Open Access, що усуває бар'єри доступу до наукової інформації, сприяє міжнародній інтеграції історико-правових досліджень і розширює коло користувачів (науковці, аспіранти, військові аналітики, освітяни). Це особливо важливо для поширення українських історико-правових досліджень у світовому науковому просторі.

4. Підвищення якості наукової комунікації – цифрові репозиторії сприяють швидкому обміну результатами досліджень, цитуванню і науковій перевірці, а також формуванню міждисциплінарних наукових мереж. Для історії держави і права це означає можливість включення в глобальні наукові дискусії щодо державності, правових традицій, конституціоналізму й прав людини.

5. Можливість інтеграції з цифровими інструментами – репозиторії часто підтримують метадані стандартів Dublin Core, API-доступ, машинозчитувані формати. Це дозволяє застосовувати такі прийоми як бібліометричний аналіз, аналіз цитувань, тематичне моделювання та цифрову історіографію права. Таким чином, репозиторії стають основою для методологічно нових досліджень.

6. Відтворюваність і перевірюваність досліджень – наявність стабільних ідентифікаторів (DOI, Handle) забезпечує можливість перевірки використаних джерел, відтворюваність історико-правових досліджень, прозорість наукової аргументації. Це підвищує методологічну культуру історико-правової науки й відповідає сучасним вимогам академічної доброчесності.

7. Збереження національного наукового доробку – національні інституційні репозиторії фіксують розвиток історико-правової думки, зберігають україномовні й регіональні дослідження і протидіють маргіналізації національної історії права. У контексті війни це набуває стратегічного значення як елемент інформаційної і культурної безпеки.

8. Підтримка міждисциплінарних досліджень – цифрові репозиторії об'єднують матеріали з історії, права, політології, соціології, філософії. Це сприяє розвитку інтердисциплінарної методології,

що є ключовою для сучасних історико-правових досліджень (детальніше див. п. 4.3 монографії).

9. Освітній і прикладний потенціал – матеріали репозиторіїв активно використовуються у викладанні історії держави і права, при підготовці навчальних курсів для сектору безпеки й оборони, в формуванні гуманітарної політики, а також у підготовці аналітичних та експертних матеріалів.

10. Адаптивність до кризових умов – цифрові репозиторії не залежать від фізичного місця доступу, функціонують під час карантинів, воєнного стану, евакуації, забезпечують безперервність наукової роботи. Це робить їх незамінним інструментом історико-правових досліджень у кризових умовах[107].

Отже, цифрові репозиторії є не лише технічним засобом зберігання інформації, а важливим елементом сучасної методології історії держави і права. Вони забезпечують доступність, надійність, інтеграцію та інноваційність наукових досліджень, сприяють розвитку міждисциплінарних підходів і зміцнюють інституційну спроможність гуманітарної науки в умовах глобальних і воєнних викликів.

Разом з тим цифрові репозиторії можуть нести певні методологічні виклики, які слід враховувати при організації досліджень з історії держави і права.

1. Проблема репрезентативності та вибірковості контенту – цифрові репозиторії формуються за принципом вибіркового оцифрування, що зумовлює нерівномірне представлення історико-правових джерел. У репозиторіях можуть домінувати нормативні акти, офіційні документи або джерела центральних органів влади, тоді як локальні, периферійні чи альтернативні правові практики залишаються недостатньо представленими. Це створює ризик спотворення історико-правової картини й формування «цифрового канону».

[107] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

2. Втрата контексту походження джерела – у цифрових репозиторіях документи часто подаються поза первинним архівним контекстом (фонд, опис, справа, адміністративна логіка формування). Відрив документа від його інституційного, політичного й процедурного середовища ускладнює коректну інтерпретацію правових норм і практик, особливо в дослідженнях державного управління, судочинства й правотворчості.

3. Стандартизація метаданих і ризик методологічної редукції – метадані цифрових репозиторіїв створюються за уніфікованими стандартами, які не завжди адекватно відображають специфіку історико-правових джерел (юридичну силу, правовий статус, еволюцію норми, варіанти редакцій). Це може призводити до спрощення складних правових реалій і зведення джерел до формальних описів, що не відповідають потребам глибокого історико-правового аналізу.

4. Проблема авторитетності та наукової верифікації – не всі цифрові репозиторії забезпечують належний рівень експертної перевірки матеріалів. Виникає питання наукової достовірності цифрових копій, коректності атрибуції, точності датування, відповідності оригіналам. Для історії держави і права це особливо критично, оскільки навіть незначні помилки можуть впливати на реконструкцію правових інститутів або політико-правових процесів.

5. Залежність дослідника від алгоритмів пошуку – функціонування цифрових репозиторіїв ґрунтується на алгоритмах пошуку й індексації, які формують специфічну логіку доступу до джерел. Це створює методологічну залежність від цифрових інструментів, коли дослідник працює з тим, що «знаходиться», а не з усім масивом релевантних джерел. У результаті може виникати ілюзія повноти джерельної бази.

6. Фрагментація джерельного масиву – цифрові репозиторії часто є тематично або інституційно обмеженими. Для історико-правових досліджень це означає необхідність роботи з багатьма різними платформами, що ускладнює синтез матеріалу, порівняльний аналіз і побудову комплексних реконструкцій розвитку держави і права.

7. Цифрова нерівність і асиметрія доступу – існує істотна нерівність між країнами, інституціями й історичними періодами щодо рівня оцифрування джерел. У результаті формується асиметрія дослідницьких можливостей, коли історія держави і права окремих регіонів або епох досліджується значно інтенсивніше лише через кращу цифрову доступність джерел.

8. Ризик «цифрового позитивізму» – доступність великих масивів даних у репозиторіях може стимулювати тенденцію до накопичення фактів без належної теоретичної інтерпретації. Це створює загрозу відродження позитивістського підходу в новій, цифровій формі, коли кількість джерел підміняє глибину аналізу правових явищ.

9. Технічна нестабільність і довготривале збереження даних – цифрові репозиторії залежать від технологічних рішень, форматів збереження й інституційної підтримки. Проблеми міграції даних, застарівання форматів або припинення фінансування можуть призвести до втрати доступу до джерел, що ставить під сумнів стабільність цифрової джерельної бази[108].

Загалом, цифрові репозиторії суттєво розширюють можливості досліджень з історії держави і права, однак одночасно створюють складний комплекс методологічних викликів. Їх подолання потребує поєднання класичних історико-правових методів із цифровою критикою джерел, рефлексивного ставлення до інструментів пошуку й усвідомлення обмежень цифрового середовища. Саме така інтеграція дозволяє використовувати потенціал цифрових репозиторіїв без втрати наукової глибини й методологічної коректності.

Бази даних як інструмент аналітичного моделювання правової історії є структурованими масивами інформації, які дозволяють здійснювати кількісний, порівняльний, мережевий і просторовий аналіз історико-правових явищ. У сучасних дослідженнях історії

[108] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

держави і права вони дедалі частіше використовуються для роботи з великими масивами нормативних актів, судових рішень, персональних даних правових акторів[109]. Розрізняють такі типи баз даних у історико-правових дослідженнях:

– нормативно-правові бази (напр., Legislation.gov.uk, EUR-Lex, LIGA:ZAKON – для аналізу еволюції законодавства);

– судові бази даних (архіви рішень верховних судів, трибуналів, міжнародних судових інституцій);

– просопографічні бази (дані про суддів, законодавців, правників, напр., Prosopography of the Byzantine World);

– статистичні та демографічні бази (дані для аналізу правозастосування, кримінальної політики, адміністративних практик).

Застосування баз даних дозволяє виявляти довготривалі тенденції правового розвитку, моделювати мережі правових учасників подій, аналізувати географію правових процесів, поєднувати кількісний і якісний аналіз. Застосування баз даних у дослідженнях з історії держави і права має низку суттєвих переваг, які істотно розширюють методологічні, аналітичні та евристичні можливості історико-правової науки. Основні з них можна систематизувати таким чином.

1. Структурованість та систематизація історико-правової інформації – бази даних забезпечують впорядковане збереження великих масивів історико-правових матеріалів – нормативних актів, судових рішень, адміністративних документів, біографічних відомостей про правників і державних діячів, статистичних показників тощо. Структурування даних за чітко визначеними полями (дати, територія, вид акту, інституція, суб'єкт правотворення) значно полегшує реконструкцію еволюції правових інститутів, простеження змін державних структур у часі, аналіз нормативної динаміки. У результаті дослідник отримує можливість працювати не з хаотичним набором джерел, а з логічно впорядкованою системою історико-правових фактів.

[109] Kleinberg J. Bursty and hierarchical structure in streams. *Data Mining and Knowledge Discovery.* 2003. Vol. 7(4). P. 373–397.

2. Можливість застосування кількісного й статистичного аналізу – бази даних створюють передумови для застосування кількісних методів, що раніше були малодоступними для історії держави і права. Зокрема, вони дозволяють визначати частотність ухвалення певних типів правових актів, аналізувати інтенсивність законодавчої діяльності в окремі історичні періоди, виявляти кореляції між правовими реформами й політичними, економічними або воєнними подіями, порівнювати правотворчі практики різних держав чи регіонів. Таким чином, база даних стає основою для поєднання традиційного історико-правового аналізу з емпіричною верифікацією висновків.

3. Підвищення репрезентативності досліджень – на відміну від вибіркового аналізу окремих документів, робота з базами даних дозволяє охопити значно ширший масив джерел. Це зменшує ризик випадковості прикладів, підтвердження наперед заданих гіпотез, ідеологічної чи концептуальної упередженості. У результаті історико-правові висновки ґрунтуються не на поодиноких прецедентах, а на узагальненні великої кількості емпіричних даних.

4. Ефективний пошук і фільтрація інформації – бази даних забезпечують високий рівень доступності інформації завдяки багатокритеріальному пошуку, фільтрації за часовими, територіальними, інституційними або тематичними параметрами, можливості швидкого зіставлення різних груп даних. Це істотно скорочує час роботи з джерелами й дозволяє зосередитися на аналітичному аспекті дослідження, а не на механічному пошуку матеріалів.

5. Можливість реалізації міждисциплінарної інтеграції – бази даних полегшують поєднання історико-правових матеріалів із даними з інших галузей знань – політичної історії, економіки, соціології, демографії, військової історії. Наприклад, база нормативних актів може бути інтегрована з демографічною статистикою, з соціальними показниками, з даними про конфлікти або територіальні зміни. Це створює умови для комплексного аналізу держави і права як частини ширших соціальних процесів.

6. Порівняльний потенціал – стандартизовані бази даних значно спрощують порівняльні дослідження різних історичних періодів,

правових систем різних держав, моделей державного управління. Єдині параметри опису правових явищ дозволяють зіставляти їх за об'єктивними критеріями, що особливо важливо для компаративної історії держави і права.

7. Відтворюваність та прозорість наукових результатів – використання баз даних сприяє підвищенню наукової доброчесності, оскільки джерельна база дослідження може бути чітко задокументована, методи відбору й аналізу даних підлягають перевірці, інші дослідники можуть повторити або розширити дослідження. Це відповідає сучасним вимогам відкритої науки й підвищує довіру до результатів історико-правових студій.

8. Підтримка візуалізації і цифрових аналітичних інструментів – бази даних є основою для створення хронологічних шкал, для карт державних і правових змін, для мереж взаємодії правових учасників подій, а також для графіків динаміки правового регулювання. Візуалізація не лише полегшує інтерпретацію результатів, а й дозволяє виявляти приховані закономірності, які важко помітити під час традиційного текстового аналізу.

9. Адаптивність до нових технологій – бази даних можуть інтегруватися з системами штучного інтелекту, інструментами машинного навчання, автоматизованими засобами аналізу текстів. Це відкриває перспективи розвитку історії держави і права як цифрово підсиленої науки, здатної працювати з масштабними джерельними масивами без втрати аналітичної глибини[110].

Отже, бази даних виступають одним із ключових інструментів сучасних історико-правових досліджень, поєднуючи традиційні методи інтерпретації з новими аналітичними можливостями. Вони забезпечують системність, репрезентативність, порівняльність і відтворюваність досліджень, сприяють міждисциплінарній інтеграції і цифровій модернізації історії держави і права.

[110] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

За умови належного методологічного контролю і критичного ставлення до джерел, застосування баз даних істотно підвищує науковий потенціал галузі та її здатність відповідати на складні виклики сучасності.

Разом з тим існує ризик редукціонізму, коли складні правові явища зводяться до формалізованих змінних, що потребує методологічної обережності. Узагальнимо методологічні виклики, які створюють бази даних у дослідженнях з історії держави і права.

1. Редукція історичної складності – бази даних передбачають формалізацію історико-правової інформації у вигляді структурованих полів, змінних і категорій. Така стандартизація неминуче призводить до спрощення складних історичних процесів, зведення багатовимірних правових явищ до набору формалізованих параметрів. Внаслідок цього втрачається частина контексту, символічних значень і неформальних практик, що є принципово важливими для історико-правового аналізу.

2. Проблема категоріальної несумісності – категорії, які використовуються в базах даних (наприклад, «закон», «інститут», «юрисдикція», «держава»), часто формуються з позицій сучасної правової науки. Їхнє механічне застосування до джерел минулих епох створює ризик анахронізму, коли історичні явища інтерпретуються через призму сучасних правових понять, що спотворює історичну реальність.

3. Залежність результатів від структури бази даних – аналітичні результати значною мірою зумовлені тим, як саме сконструйована база даних: які змінні обрано, які взаємозв'язки закладено, які типи даних включено або виключено. Таким чином, база даних не є нейтральним інструментом, а виступає активним чинником формування дослідницьких висновків, що вимагає високого рівня методологічної рефлексії.

4. Ризик квантифікаційного редукціонізму – широке використання баз даних стимулює перевагу кількісних методів аналізу, що може призводити до перебільшення значення статистичних закономірностей на шкоду якісному тлумаченню правових текстів

і практик. Існує небезпека ототожнення частотності або кількісних показників із історичною значущістю правових явищ.

5. Проблема репрезентативності й неповноти даних – жодна база даних не може повністю охопити всю сукупність історико-правових джерел. Відбір матеріалів залежить від доступності, ступеня оцифрування, політики архівів та дослідницьких пріоритетів. Це створює ризик нерівномірного представлення регіонів, періодів, правових традицій і соціальних груп, що може впливати на узагальнення.

6. Втрата джерелознавчої критики – робота з агрегованими даними іноді послаблює традиційні процедури джерелознавчої критики: аналіз походження документа, умов його створення, авторства, цільового призначення. Історик-правознавець може працювати з абстрагованими даними, не маючи безпосереднього контакту з оригінальним джерелом.

7. Технічна й міждисциплінарна залежність – ефективне використання баз даних потребує знань у сфері інформаційних технологій, статистики, програмування та управління даними. Це створює методологічну залежність історико-правових досліджень від міждисциплінарних команд або зовнішніх фахівців, що може ускладнювати контроль над дослідницьким процесом.

8. Проблема відтворюваності й довготривалої стабільності – бази даних є динамічними: вони оновлюються, змінюються формати зберігання, програмні платформи можуть втрачати підтримку. Це створює труднощі для відтворюваності результатів досліджень і довгострокового збереження даних, що є особливо критичним для історичної науки.

9. Етичні й правові обмеження – використання баз даних може стикатися з обмеженнями, пов'язаними з авторським правом, захистом персональних даних, політикою доступу до архівної інформації. Це вимагає від дослідника дотримання етичних стандартів і правових норм, що не завжди узгоджуються з відкритістю наукового знання.

10. Зміна ролі дослідника – бази даних трансформують роль історика права з інтерпретатора текстів в аналітика структур

і моделей, що потребує переосмислення професійної ідентичності, дослідницьких навичок та критеріїв наукової аргументації[111].

Загалом, бази даних є потужним інструментом сучасних історико-правових досліджень, однак вони створюють складні методологічні виклики, пов'язані з редукцією складності, технічною та концептуальною залежністю результатів аналізу. Їх застосування потребує поєднання цифрових методів із класичною історико-правовою критикою, високого рівня рефлексивності й чіткого усвідомлення меж формалізованого аналізу.

Цифрові джерела вимагають нового рівня методологічної культури. Дослідник має враховувати походження і репрезентативність даних, алгоритмічні упередження, обмеження програмного забезпечення, питання конфіденційності та етики. В історії держави і права це особливо важливо, оскільки досліджувані матеріали можуть мати політичну, ідеологічну або меморіальну чутливість. У підсумку, електронні архіви, цифрові репозиторії та бази даних формують нову екосистему історико-правових досліджень, яка розширює доступ до джерел, стимулює міждисциплінарні підходи, підсилює аналітичні можливості, сприяє міжнародній інтеграції науки, а також змінює уявлення про джерело як про динамічний цифровий об'єкт. Для історії держави і права це відкриває принципово нові горизонти дослідження правової спадщини, особливо в умовах війни, трансформації державності й формування гуманітарної політики безпеки.

Оцифрування історико-правових джерел є ключовим елементом сучасних цифрових досліджень у галузі історії держави і права. Воно не зводиться лише до технічного переведення аналогових матеріалів у цифрову форму, а становить складний багаторівневий процес, який поєднує технологічні, методологічні, джерелознавчі й етичні виміри. В умовах розвитку цифрової гуманітаристики оцифрування виступає не лише засобом збереження і поширення джерел, але

[111] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

й чинником трансформації самої дослідницької парадигми, способів інтерпретації правової історії і доступу до знання[112].

Розглянемо *поняття та значення оцифрування в історико-правових дослідженнях*. Під оцифруванням історико-правових джерел слід розуміти процес створення цифрових копій правових текстів, документів, матеріалів судової практики, адміністративних актів, нормативних зібрань, рукописів, карт, печаток, а також супровідних метаданих із метою їх збереження, аналізу й повторного використання в наукових дослідженнях[113].

Для історії держави і права оцифрування має особливе значення з огляду на такі обставини:

– високу джерельну цінність правових текстів як носіїв нормативних, ідеологічних і соціальних смислів;

– фізичну вразливість архівних документів;

– фрагментарність збереження правових пам'яток, особливо в умовах воєнних руйнувань;

– необхідність широкого доступу до джерел для міжнародних і міждисциплінарних досліджень.

Оцифровані джерела стають основою для застосування кількісних, мережевих, комп'ютерно-лінгвістичних методів аналізу, що суттєво розширює аналітичний потенціал історико-правової науки.

Оцифрування в історії держави і права охоплює різні *типи джерел*, кожен з яких має власні технічні й методичні особливості. Типологію історико-правових джерел, що підлягають оцифруванню, можна представити в такому вигляді:

– нормативно-правові акти (Конституції, кодекси, статути, збірники законів, універсали, укази, привілеї, напр.: *Corpus Iuris Civilis*, *Литовські статути*, зібрання законів Російської імперії);

---

[112] Borgman C. Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet. MIT Press, 2007. 336 p.; Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

[113] Conway P. Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 2010. Vol. 80(1). P. 61–79.

– судові матеріали (протоколи судових засідань, вироки, апеляції, слідчі справи);

– адміністративно-управлінські документи (матеріали органів влади, діловодство, інструкції, звіти);

– правова доктрина (трактати, коментарі, університетські лекції з права);

– матеріальні джерела (печатки, символіка влади, правові артефакти, які оцифровуються шляхом 3D-сканування).

Кожен тип джерел потребує специфічного підходу до сканування, опису та інтерпретації[114].

Базовим етапом оцифрування є *створення цифрового зображення джерела*. Для історико-правових документів застосовуються:

– планетарні сканери – для стародруків і рукописів;

– високороздільні фотокамери – для великих форматів і пошкоджених документів;

– 3D-сканери – для печаток, табличок, об'ємних правових артефактів.

Критично важливими параметрами є роздільна здатність, кольорова глибина, збереження текстур і мінімізація спотворень. Низька якість цифрових копій може призвести до втрати важливої інформації – наприклад, маргіналій, виправлень, водяних знаків[115].

Для правових текстів широко застосовується технологія *оптичного розпізнавання тексту* (OCR), яка дозволяє перетворювати зображення в машинозчитуваний текст. Водночас історико-правові джерела створюють низку проблем:

– застарілі шрифти (готика, антиква, курсив);

– багатомовність (латина, староукраїнська, польська, німецька);

– нестандартна орфографія;

– пошкодження документів.

[114] Terras M., Nyhan J., Vanhoutte E. Defining Digital Humanities. Ashgate, 2013. 330 p.

[115] Conway P. Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 2010. Vol. 80(1). P. 61–79.

Сучасні інструменти, такі як Tesseract, Transkribus, дозволяють тренувати моделі для конкретних корпусів джерел, але все ще потребують ручної верифікації[116].

Метадані як методологічна основа цифрових колекцій є не менш важливими, ніж самі цифрові копії. Вони визначають контекст існування документа й включають бібліографічні дані, хронологію, географічну прив'язку, інформацію про авторство, інституційну належність, правовий статус документа.

Для історико-правових джерел особливо важливою є *семантична розмітка*, яка дозволяє ідентифікувати правові категорії, інститути, суб'єктів влади. Використання *стандартів* (Dublin Core, TEI, METS) сприяє інтероперабельності даних і можливості їх повторного використання в різних дослідницьких середовищах.

Розкриваючи методичні аспекти та джерелознавчі виклики процесу оцифрування історико-правових джерел слід зазначити, що оцифрування не є нейтральним процесом. Воно трансформує джерело й спосіб роботи з ним, що породжує низку методологічних викликів:

– втрата матеріальності джерела (цифрова копія не повністю передає фізичні характеристики документа);

– ефект «цифрової репрезентативності» (дослідник працює лише з тими джерелами, які оцифровані, що може спотворювати історичну картину[117];

– проблема автентичності (потрібні чіткі процедури підтвердження відповідності цифрової копії оригіналу);

– інтерпретаційні ризики автоматизованого аналізу (машинні методи можуть ігнорувати контекст або нюанси правової мови).

Отже, цифрові джерела потребують поєднання технологічних інструментів із класичним історико-правовим аналізом. У світовій

[116] Muehlberger G. et al. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition. *Journal of Documentation*. 2019. Vol. 75(5). P. 954–976. DOI: https://doi.org/10.1108/JD-07-2018-0114

[117] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

і національній практиці існує низка показових ініціатив оцифрування історико-правових джерел:

– Gallica (Національна бібліотека Франції) – оцифровані кодекси, королівські ордонанси;

– British History Online – парламентські акти, судові матеріали;

– Monasterium.net – середньовічні правові акти та грамоти;

– Archivio Digitale Delle Fonti Giuridiche (Італія);

– Електронний архів Українського визвольного руху – правові документи періоду XX ст.;

– Центральний державний електронний архів України.

Ці проєкти демонструють різні моделі поєднання технічної якості, наукової верифікації і відкритого доступу.

В умовах воєнних дій оцифрування набуває додаткового значення як інструмент збереження правової пам'яті. Втрата архівів, руйнування установ, евакуація фондів роблять цифрові копії єдиним засобом збереження історико-правових джерел[118]. Оцифрування історико-правових джерел в умовах воєнних дій набуває для України не лише наукового, а й стратегічного, безпекового й цивілізаційного значення. Війна радикально змінює умови збереження культурної, правової та інституційної пам'яті, перетворюючи цифрові технології з допоміжного інструменту на один із ключових механізмів захисту історико-правової спадщини.

По-перше, оцифрування виступає як інструмент фізичного збереження правової спадщини. Збройна агресія Російської Федерації супроводжується систематичним знищенням архівів, бібліотек, музеїв, органів державної влади, судів та університетів. У цих умовах оцифрування історико-правових джерел стає фактично єдиним способом убезпечити інформаційний зміст документів від безповоротної втрати. Цифрові копії законодавчих актів, судових рішень, матеріалів державних установ, правових пам'яток,

[118] UNESCO. Protecting Cultural Heritage in Armed Conflict. Paris, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/733120/IPOL_STU(2023)733120_EN.pdf

кодексів, актів магдебурзького права, козацького судочинства, документів радянського й пострадянського періодів дозволяють зберегти правову пам'ять навіть у разі знищення оригіналів. Таким чином, оцифрування виконує функцію архівного «страхування» в умовах воєнного ризику.

По-друге, оцифрування забезпечує безперервність наукових досліджень. Війна істотно обмежує фізичний доступ дослідників до архівів, фондів і спеціалізованих бібліотек. Оцифровані джерела дозволяють зберегти безперервність історико-правових досліджень, незалежно від місця перебування науковців – як в Україні, так і за кордоном. Це особливо важливо для досліджень історії державотворення України, для аналізу еволюції правових інститутів, для реконструкції правової традиції як складника національної ідентичності, а також для підготовки експертних висновків для органів влади й міжнародних інституцій. Оцифрування забезпечує стійкість наукової інфраструктури в екстремальних умовах і зменшує залежність науки від фізичних обмежень воєнного часу.

По-третє, оцифрування є елементом інформаційної і гуманітарної безпеки. Історико-правові джерела є об'єктом не лише фізичної, а й інформаційної агресії. Маніпуляції історією права, фальсифікація правового минулого, заперечення української державності часто використовуються як елементи пропаганди. Наявність відкритих, верифікованих цифрових архівів дозволяє протидіяти дезінформації, надавати доказову базу для наукових і правових дискусій, підтримувати аргументацію України на міжнародному рівні й формувати наратив правової тяглості української державності. У цьому сенсі оцифрування історико-правових джерел стає інструментом гуманітарної безпеки й інформаційного суверенітету.

По-четверте, оцифрування є підтримкою правової спадкоємності та державної легітимності. Для держави, що перебуває у стані війни, надзвичайно важливим є демонстрування історичної тяглості права й державних інститутів. Оцифровані джерела дозволяють системно показувати еволюцію українського права, підкреслювати спадковість державних форм і правових традицій, забезпечувати

аргументовану легітимацію сучасних правових рішень. Це має особливе значення у сфері перехідного правосуддя, відновлення правопорядку на деокупованих територіях, притягнення агресора до відповідальності й документування злочинів проти держави й права.

По-п'яте, оцифрування історико-правових джерел сприяє інтеграції України в світовий науковий і правовий простір. Воєнні умови стимулюють прискорену цифрову інтеграцію України в глобальний науковий простір. Оцифровані історико-правові джерела стають доступними для міжнародних дослідників, включаються у світові цифрові колекції, сприяють порівняльним історико-правовим дослідженням і посилюють академічну суб'єктність України. Таким чином, оцифрування працює не лише на збереження минулого, а й на майбутнє української науки, її видимість і впливовість у світовому контексті.

Нарешті, цифрові історико-правові джерела відіграють важливу роль у формуванні правової культури, історичної пам'яті й громадянської стійкості. В умовах війни вони використовуються в освітніх програмах, сприяють формуванню усвідомлення цінності права, допомагають суспільству осмислити історичний досвід боротьби за державність. Оцифрування дозволяє зробити правову спадщину публічною, доступною і зрозумілою, що особливо важливо в період глибоких суспільних трансформацій[119].

Отже, в умовах воєнних дій оцифрування історико-правових джерел для України виходить далеко за межі суто технічного процесу. Воно набуває значення механізму збереження правової пам'яті, інструменту наукової стійкості, елемента інформаційної та гуманітарної безпеки, засобу легітимації державності, чинника міжнародної інтеграції, ресурсу для формування правової культури. У цьому контексті оцифрування історико-правових джерел постає як стратегічне завдання держави й науки, безпосередньо пов'язане

[119] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

з питаннями національної безпеки, суверенітету та післявоєнного відновлення України.

Таким чином, дослідження джерельної бази цифрових історико-правових студій дає підстави для низки узагальнюючих висновків, які мають як теоретико-методологічне, так і практичне значення для сучасної науки історії держави і права, особливо в умовах війни й глибоких суспільних трансформацій.

По-перше, цифровізація джерельної бази докорінно змінює умови історико-правового пізнання. Електронні архіви, цифрові репозиторії та спеціалізовані бази даних не лише розширюють доступ до джерел, а й формують нову дослідницьку реальність, у якій історико-правовий матеріал стає масовим, структурованим, багатоаспектним і придатним для кількісного, мережевого та компаративного аналізу. Це дозволяє переходити від локальних, фрагментарних реконструкцій до масштабних узагальнень і міжрегіональних порівнянь.

По-друге, оцифрування історико-правових джерел виступає ключовим інструментом збереження правової і державницької спадщини, особливо в умовах воєнних дій. Для України цифрове копіювання нормативно-правових актів, судових матеріалів, архівів органів влади, правових пам'яток і документів державотворчого характеру набуває значення не лише наукової, а й стратегічної безпекової практики. Воно мінімізує ризики фізичної втрати документів, забезпечує інформаційну стійкість держави й створює передумови для збереження історичної пам'яті й правової ідентичності.

По-третє, електронні архіви відкривають нові можливості для комплексного аналізу історико-правових джерел завдяки уніфікованим описам, пошуковим механізмам і можливості інтеграції різних фондів. Водночас вони породжують низку методологічних викликів, зокрема проблему репрезентативності (не всі фонди оцифровані), втрату матеріального контексту документа, а також залежність дослідника від логіки архівної цифрової платформи.

По-четверте, цифрові репозиторії посилюють відкритість і комунікативність історико-правової науки, сприяють поширенню

результатів досліджень і створюють умови для міждисциплінарної співпраці. Разом із тим вони актуалізують питання стандартизації метаданих, академічної якості матеріалів, прав інтелектуальної власності й довгострокового збереження цифрового контенту.

По-п'яте, бази даних стають інструментом принципово нового рівня аналізу історії держави і права, дозволяючи працювати з великими масивами нормативних актів, судової практики, персоналій та інституцій. Вони створюють можливості для кількісного аналізу, виявлення закономірностей, моделювання правових трансформацій. Водночас застосування баз даних потребує високої методологічної культури, адже формалізація джерел може призводити до редукції складних історико-правових явищ, втрати смислових нюансів та ігнорування контексту.

По-шосте, оцифрування як процес має не лише технічний, а й глибокий методичний вимір. Вибір об'єктів для оцифрування, якість сканування, принципи транскрибування, створення метаданих і забезпечення автентичності цифрових копій безпосередньо впливають на наукову інтерпретацію джерел. Це вимагає тісної співпраці істориків права, архівістів, ІТ-фахівців і юристів.

По-сьоме, цифрова джерельна база формує нові вимоги до дослідника історії держави і права. Сучасний науковець має поєднувати класичні навички джерелознавчої критики з умінням працювати з цифровими інструментами, усвідомлювати обмеження алгоритмічного аналізу й зберігати критичну дистанцію до результатів автоматизованої обробки даних.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що джерельна база цифрових досліджень в історії держави і права є не просто модернізованою формою доступу до традиційних матеріалів, а якісно новим етапом розвитку історико-правової науки. Вона поєднує збереження національної правової спадщини, розширення аналітичних можливостей і підвищення міжнародної інтеграції українських досліджень, водночас потребуючи продуманої методології, етичної відповідальності й усвідомлення меж цифрового пізнання.

2.3 Інструменти цифрових досліджень

Цифровізація гуманітарних наук упродовж останніх десятиліть зумовила формування якісно нового інструментарію аналізу історичних джерел, що істотно вплинуло й на розвиток історії держави і права, й на розвиток історико-правової методології. *Текстова аналітика та корпусні дослідження* посіли особливе місце серед інструментів цифрових досліджень, оскільки право як соціальний феномен має насамперед текстуальну природу – закони, кодекси, судові рішення, договори, адміністративні акти, політико-правові доктрини фіксуються у письмових формах[120].

Традиційна історико-правова методологія орієнтувалася на глибинний аналіз окремих нормативних актів або обмежених корпусів джерел. Натомість цифрові інструменти дозволяють працювати з великими масивами правових текстів у довготривалій історичній перспективі, поєднуючи якісний і кількісний аналіз, виявляти латентні структури, дискурсивні зрушення і семантичні трансформації.

Текстова аналітика (text analytics, text mining) охоплює сукупність методів автоматизованої обробки текстових даних з метою виявлення закономірностей, частот, тематичних структур, семантичних зв'язків і змін у часі[121]. У контексті історії держави і права ці методи застосовуються до законодавчих масивів, судових рішень, правничих трактатів, адміністративної документації, політико-правових програм і декларацій. Серед основних напрямів текстової аналітики, релевантних для історико-правових досліджень, можна виокремити:

– частотний аналіз юридичних термінів і концептів;

– аналіз спільної зустрічальності (co-occurrence) правових категорій;

[120] McGann J. A New Republic of Letters: Memory and Scholarship in the Age of Digital Reproduction. Harvard University Press, 2016. 264 p.

[121] Manning C., Schütze H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press, 1999. 720 p.

– тематичне моделювання (topic modeling) для виявлення домінантних проблемних полів;

– діахронний семантичний аналіз, що дозволяє простежити зміну значень правових понять;

– аналіз дискурсу з використанням обчислювальних методів.

Ці інструменти не замінюють класичний історико-правовий аналіз, а функціонують як засоби розширення аналітичних можливостей дослідника.

Корпусні дослідження базуються на створенні структурованих, анотованих текстових корпусів, які дозволяють здійснювати системний аналіз великих масивів документів із застосуванням стандартизованих процедур[122]. У юридичній історії корпус може охоплювати законодавство певного періоду або держави, судову практику конкретних інстанцій, тексти правових реформ, перекладні правові акти (наприклад, рецепцію римського права).

Корпусний підхід дозволяє виявляти стабільні й змінні елементи правової мови, порівнювати правові системи на основі мовних шаблонів, аналізувати процеси уніфікації або фрагментації правового дискурсу, а також простежувати вплив політичних трансформацій на юридичну лексику. У поєднанні з історико-порівняльним методом корпусні дослідження створюють підґрунтя для нових типів компаративних історико-правових студій.

Одним із найперспективніших напрямів *застосування текстової аналітики до законодавчих корпусів* є аналіз їх історичної складової. Наприклад, дослідження динаміки термінів «підданий», «громадянин», «права», «обов'язки», «суверенітет» у законодавстві різних епох дозволяє виявити глибинні зміни в концепції держави й взаємин між владою і населенням[123].

[122] McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press, 2012. 310 p.

[123] Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge University Press, 1998. 300 p.

Застосування тематичного моделювання до масивів нормативних актів дає змогу визначити домінантні напрями правового регулювання, виявити періоди активізації реформаторського законодавства, простежити зсуви від публічно-правових до приватно-правових пріоритетів або навпаки. Подібні методи успішно застосовуються в дослідженнях англійського парламентського законодавства, французьких революційних декретів, німецьких кодифікацій XIX ст., а також у цифрових проєктах з історії римського й канонічного права.

Судові рішення є особливим типом джерел, що поєднують нормативний і казуїстичний елементи. *Корпусний аналіз судової практики* дозволяє досліджувати еволюцію аргументаційних стратегій, виявляти зміни в інтерпретації правових норм, аналізувати співвідношення формального й матеріального підходів до права. У межах історії держави і права це особливо важливо для дослідження прецедентних систем, судів перехідних періодів, надзвичайного правосуддя воєнного часу. Корпусні методи дозволяють побачити закономірності, які важко виявити шляхом традиційного «ручного» аналізу окремих справ[124].

Серед відомих прикладів застосування текстової аналітики та корпусних досліджень у юридичній історії варто згадати:

– The Corpus of Historical American English (COHA) – використовується для аналізу еволюції правової мови США;

– British Parliamentary Papers – цифрові колекції парламентських документів, що активно застосовуються в історико-правових студіях;

– Projet ARTFL (Франція) – корпуси правових і філософських текстів ранньомодерного періоду;

– Digitale Monumenta Germaniae Historica – джерела з історії середньовічного права;

– HeinOnline – цифрові колекції історичних юридичних журналів, законів і судових матеріалів.

[124] Sinclair S., Rockwell G. Hermeneutica: Computer-Assisted Interpretation in the Humanities. MIT Press, 2016. 256 p.

Ці ресурси створюють можливості для системних міжнаціональних і міжепохальних порівнянь.

Переваги застосування текстової аналітики й корпусних досліджень у дослідженнях з історії держави і права можна систематизувати за кількома взаємопов'язаними рівнями – методологічним, джерелознавчим, аналітичним і прикладним.

У контексті масштабованості й розширення джерельної бази текстова аналітика дає змогу одночасно аналізувати тисячі й мільйони правових та історичних документів (кодекси, статути, судові рішення, універсали, сеймові акти), що практично неможливо в межах традиційного «ручного» аналізу. При цьому корпусний підхід дозволяє інтегрувати тексти з різних архівів, регіонів і хронологічних періодів у єдине аналітичне середовище. Як наслідок, до наукового обігу вводяться масиви документів, які раніше залишалися поза увагою через обсяг, мовну складність або слабку структурованість.

У контексті об'єктивізації і відтворюваності результатів кількісні показники (частотність термінів, поєднання слів, семантичні зсуви) доповнюють якісний аналіз і дозволяють перевіряти гіпотези емпірично. Водночас чітко описані алгоритми обробки текстів дають можливість іншим дослідникам повторити аналіз і перевірити результати. А корпусні методи змушують дослідника формалізувати власні аналітичні кроки, що підвищує наукову доброчесність.

У контексті виявлення довготривалих тенденцій і структурних змін з'являється можливість простежити еволюцію ключових правових понять (наприклад, «суверенітет», «влада», «право», «підданство», «громадянство») у тривалій історичній перспективі. Корпусні дослідження дозволяють виявляти зрушення від сакральних до раціонально-правових моделей легітимації влади або від станових до громадянських концепцій права. Стандартизовані корпуси різних держав і регіонів створюють підґрунтя для системного компаративного аналізу.

У контексті появи нових аналітичних можливостей для історії держави і права алгоритми тематичного моделювання (topic modeling) дозволяють ідентифікувати латентні теми в законодавчих

та адміністративних текстах. Дослідження поєднання слів і контекстів уживання термінів показує реальне, а не декларативне значення правових норм. Мережевий аналіз правових текстів надає можливість реконструювати зв'язки між нормами, інституціями, авторами законів і політичними дійовими особами й інституціями.

У контексті реалізації інтердисциплінарної інтеграції корпусна лінгвістика збагачує історію права інструментами семантичного й прагматичного аналізу, аналіз правових текстів уможливлює зіставлення норм із соціальними практиками й політичними процесами, а текстова аналітика стає спільною платформою для діалогу між істориками, юристами, соціологами й фахівцями з комп'ютерних наук.

У розумінні практичного й прикладного значення аналіз історичних правових корпусів допомагає виявляти сталі традиції і помилки минулого, важливі для реформування права, цифрові корпуси забезпечують доступ до історичних правових текстів для науковців, освітян і державних інституцій, а корпусні ресурси можуть використовуватися у навчанні історії права, методології досліджень і цифрових навичок.

У контексті значення в умовах воєнних і кризових викликів оцифровані корпуси зменшують ризик втрати унікальних джерел через знищення архівів, а текстова аналітика дозволяє швидко залучати історичний досвід для осмислення сучасних правових викликів[125].

Отже, застосування текстової аналітики й корпусних досліджень трансформує історію держави і права з переважно описової дисципліни у data-орієнтовану, інтерпретативно виважену та методологічно прозору галузь знань. Ці інструменти не замінюють класичний історико-правовий аналіз, а істотно його підсилюють, відкриваючи нові горизонти дослідження правової спадщини та її значення для сучасного державотворення.

[125] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

Застосування текстової аналітики й корпусних досліджень у вивченні історії держави і права відкриває нові дослідницькі горизонти, однак водночас породжує низку методологічних обмежень і ризиків, які мають бути усвідомлені й критично осмислені істориком права. Їх можна згрупувати за кількома ключовими напрямами.

1. Одним із головних ризиків є спрощення змісту історико-правових джерел. Текстова аналітика оперує формалізованими одиницями (словами, лемами, n-грамами, частотами), що зводить багатошарові правові тексти до статистичних показників, ускладнює відтворення нормативного, ціннісного й ідеологічного контексту, не враховує символічних, риторичних і доктринальних смислів. У результаті виникає ризик втрати історичної глибини й заміни інтерпретації формальним описом.

2. Алгоритми текстового аналізу не розрізняють іронії, юридичної метафорики, архаїчних мовних форм, погано працюють з полісемією правових понять (наприклад, «право», «влада», «держава» в різні епохи), не здатні самостійно врахувати зміну значень термінів у часі. Це створює ризик анахронізму, коли сучасні семантичні уявлення накладаються на історичні тексти без належної корекції.

3. Корпусні дослідження часто ґрунтуються на обмежених вибірках джерел, нерівномірно збережених або оцифрованих матеріалах, домінуванні офіційних нормативних текстів над практичними чи альтернативними джерелами. Внаслідок цього посилюється структурна упередженість (bias), маргіналізуються локальні, неканонічні або «незручні» правові практики, виникає ілюзія повноти, яка не відповідає реальному стану джерельної бази.

4. Результати текстової аналітики значною мірою залежать від алгоритмів поділу текстів на менші частини й алгоритмів перетворення слова в словниковий вид, від мовних моделей і словників, від налаштувань програмного забезпечення, якості OCR (оптичного розпізнавання тексту). Для історії права це особливо критично, оскільки правові тексти часто містять латину, староукраїнську, церковнослов'янську, старопольську чи архаїчну лексику, при цьому автоматичні інструменти погано адаптовані до історичних

мовних форм. Це створює ризик технічно зумовлених помилок, які можуть бути помилково інтерпретовані як наукові висновки.

5. Складні алгоритми машинного навчання та тематичного моделювання часто функціонують як «чорні скриньки», що ускладнює відтворюваність досліджень, перевірку коректності результатів, критичну оцінку логіки побудови моделей. Для історико-правової науки, яка традиційно спирається на аргументацію і джерельну критику, це становить серйозний виклик стандартам наукової верифікації.

6. Існує ризик методологічного редукціонізму, коли кількісні показники (частоти, кластери, графіки) починають сприйматися як самодостатні докази, як наслідок, втрачається баланс між кількісним і якісним аналізом, інтерпретація підмінюється візуалізацією. У такому разі цифрові методи можуть не доповнювати, а витісняти класичні історико-правові підходи.

7. Застосування корпусних методів може порушувати авторські права, обмеження доступу до архівних матеріалів, вимоги до збереження чутливих даних (особливо для новітньої історії). Крім того, автоматизовані інтерпретації можуть використовуватися поза науковим контекстом – у політичних чи ідеологічних цілях[126].

Отже, текстова аналітика й корпусні дослідження є потужними інструментами для історії держави і права, однак вони не є нейтральними, не можуть замінити класичний історико-правовий аналіз, потребують чіткої методологічної рефлексії і поєднання з якісними підходами. Їх застосування має ґрунтуватися на принципах методологічного плюралізму, контекстуальності, критичності й прозорості, що дозволить мінімізувати ризики й максимально реалізувати потенціал цифрових методів у дослідженні правової історії. Тому застосування цифрових інструментів має супроводжуватися чіткою методологічною рефлексією і поєднанням із класичними історико-правовими методами.

[126] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

Найбільш продуктивним напрямом розвитку історії держави і права є інтеграція текстової аналітики з традиційними методами – історико-генетичним, формально-юридичним, порівняльним. У такому синтезі цифрові інструменти виконують евристичну функцію, допомагаючи формувати гіпотези, які надалі перевіряються шляхом глибинного джерельного аналізу. У перспективі це сприятиме формуванню нової культури історико-правових досліджень, орієнтованої на комплексність, масштабність і відкритість до інновацій.

Широкі можливості застосування у правовій історії мають *GIS-технології та картографічний аналіз*. Розкриємо значення GIS-технологій як інструменту просторового аналізу в історико-правових дослідженнях. *Геоінформаційні системи (Geographic Information Systems, GIS)* упродовж останніх десятиліть посіли важливе місце в арсеналі цифрових гуманітарних наук, поступово інтегруючись в дослідження з історії держави і права. GIS-технології дозволяють поєднувати просторові дані з історичною, правовою, соціальною і політичною інформацією, формуючи багатовимірні аналітичні моделі розвитку державності й правових систем[127].

У класичній історико-правовій науці простір зазвичай виконував допоміжну функцію – як фон для опису подій або як адміністративно-територіальна характеристика. Застосування GIS змінює цю логіку, перетворюючи простір на самостійний аналітичний вимір, що дозволяє виявляти закономірності правового розвитку, недоступні традиційним текстуальним методам.

Держава та право є за своєю природою просторово організованими явищами. Територія, кордони, адміністративний поділ, юрисдикція, локалізація судів, органів влади, правових практик – усе це має чітку географічну прив'язку. Саме GIS-технології дозволяють досліджувати формування і трансформацію державних кордонів, еволюцію адміністративно-територіального устрою, просторове

[127] Gregory I., Ell P. Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship. Cambridge University Press, 2007. 212 p.

поширення правових норм, регіональні відмінності правозастосування і локалізацію судових та управлінських інституцій. Наприклад, картографування історичних меж воєводств, губерній чи повітів дає змогу простежити зв'язок між адміністративною реформою і змінами в правовому регулюванні[128].

У дослідженнях з історії держави і права використовуються різні *типи просторових даних*, зокрема:

– векторні дані – межі держав, адміністративних одиниць, судових округів, земельних володінь;

– растрові дані – оцифровані історичні карти, плани міст, кадастрові матеріали;

– точкові дані – місця розташування судів, органів влади, в'язниць, митниць;

– лінійні об'єкти – кордони, шляхи сполучення, торговельні маршрути, які впливали на правові інститути.

Поєднання цих типів даних у GIS-середовищі створює основу для комплексного аналізу історико-правових процесів.

Однією з ключових тем історії держави є становлення і трансформація територіального суверенітету. GIS-технології дозволяють реконструювати динаміку кордонів у різні історичні періоди, порівнювати юридично задекларовані межі з фактичним контролем територій. Такі підходи широко застосовуються у дослідженнях імперських правових систем, колоніального управління, прикордонних режимів. Наприклад, у проектах, присвячених історії Габсбурзької чи Османської імперій, GIS використовуються для аналізу співвідношення між формально-правовими структурами й реальними адміністративними практиками.

Для української історико-правової науки GIS особливо важливі у вивченні змін державних кордонів, режимів юрисдикції і правового статусу територій у різні періоди – від Речі Посполитої та Російської імперії до радянської доби й сучасної України.

[128] Knowles A. K., Hillier A. (eds.). Placing History: How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship. ESRI Press, 2008.

Значний потенціал GIS мають у дослідженнях еволюції адміністративного й судового устрою. Картографування судових округів, підсудності, апеляційних інстанцій дозволяє аналізувати доступність правосуддя, виявляти регіональні диспропорції у судовій системі, досліджувати вплив територіальних реформ на правозастосування. Наприклад, GIS-аналіз мережі судів у XIX ст. може продемонструвати, як відстань до суду впливала на реалізацію прав підданих, а також на ефективність державного контролю[129].

GIS дозволяють поєднувати правові дані з соціально-економічними показниками, що відкриває можливості для аналізу правових практик у соціальному просторі. Серед можливих напрямів реалізовуються такі:

– просторове поширення злочинності й каральної політики;
– регіональні відмінності судової статистики;
– співвідношення між економічним розвитком і правовими реформами;
– локалізація конфліктів юрисдикції.

Такі дослідження демонструють, що право функціонує не абстрактно, а в конкретному просторовому середовищі, де переплітаються економічні, культурні й політичні фактори.

Однією з ключових переваг GIS є можливість інтеграції з іншими інструментами цифрових гуманітарних наук – з текстовою аналітикою (геоприв'язка правових текстів), з мережевим аналізом (просторові мережі адміністративних і правових інституцій), з базами даних (поєднання просторових і статистичних даних), а також з корпусними дослідженнями (аналіз регіональної специфіки правової мови). Це сприяє формуванню комплексних аналітичних моделей, що відповідають вимогам постнекласичної науки[130].

[129] Gregory I., Healey R. Historical GIS: Structuring, mapping and analysing geographies of the past. *Progress in Human Geography.* 2007. Vol. 31(5). P. 638–653. DOI: https://doi.org/10.1177/0309132507081495

[130] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

Попри значні можливості, застосування GIS у дослідженнях з історії держави і права супроводжується низкою методологічних викликів:

1. Проблема точності історичних даних – історичні карти та документи часто містять умовності, неточності, політичні викривлення.

2. Анахронізм просторових моделей – сучасні географічні координати не завжди коректно відображають історичні уявлення про простір.

3. Редукція складних правових процесів до картографічних форм – візуалізація може спрощувати багатовимірні соціально-правові явища.

4. Залежність від якості оцифрування – помилки геоприв'язки або інтерпретації джерел можуть суттєво впливати на висновки.

Тому GIS повинні застосовуватися у поєднанні з критичним історико-правовим аналізом, а не як самодостатній інструмент.

В умовах воєнних дій та загрози втрати архівів GIS-технології набувають додаткового значення. Оцифрування карт, кадастрів, правових меж дозволяє зберегти критично важливу інформацію про територіальну організацію держави та правові режими. Для України GIS мають стратегічне значення у фіксації змін контролю над територіями, документуванні правових наслідків окупації, аналізі історичних прецедентів територіальних спорів, формуванні доказової бази для міжнародно-правових процесів.

Загалом, GIS-технології є потужним інструментом сучасних досліджень з історії держави і права, що дозволяє інтегрувати просторовий вимір у аналіз правових і державних процесів. Вони сприяють переходу від описового до аналітичного й візуалізованого пізнання, розширюють можливості міждисциплінарного діалогу й відповідають викликам постнекласичної науки. Разом із тим, ефективне застосування GIS вимагає високого рівня методологічної культури, критичного ставлення до джерел і усвідомлення обмежень цифрових інструментів. У поєднанні з традиційними історико-правовими методами GIS здатні суттєво поглибити розуміння просторових аспектів розвитку держави і права. Застосування GIS-технологій у дослідженнях з історії держави і права

набуває особливого значення в умовах воєнних дій для України, оскільки поєднує науково-дослідницьку, збережувальну, аналітичну та безпекову функції. У ситуації повномасштабної війни GIS перестає бути лише інструментом просторової візуалізації історичних даних і перетворюється на стратегічний метод фіксації, осмислення і захисту історико-правової спадщини, а також на засіб формування науково обґрунтованої гуманітарної і правової політики.

GIS виступають як інструмент збереження історико-правової спадщини в умовах знищення матеріальних носіїв. Воєнні дії супроводжуються руйнуванням архівів, судових будівель, органів влади, втратою територіального контролю над історичними регіонами, знищенням або викраденням документів окупаційними адміністраціями, фізичним пошкодженням пам'яток права (місць судочинства, магістратів, канцелярій, козацьких адміністрацій тощо). У цих умовах GIS-технології дозволяють оцифрувати просторовий вимір правової історії ще до або незалежно від фізичного збереження об'єктів. Просторова фіксація місць розташування органів державної влади, адміністративно-територіальних меж різних історичних періодів, судових округів, правових юрисдикцій, земельних володінь, правових ландшафтів (митниці, прикордонні пункти, замки, фортеці) створює цифровий «архів територіальної пам'яті», який неможливо знищити фізично. Таким чином, GIS виконує функцію цифрового збереження історико-правового простору, що є критично важливим для України в умовах системного знищення культурної та правової спадщини агресором.

GIS забезпечують просторове осмислення державності в умовах війни. Війна в Україні має виразний територіально-правовий вимір: агресія супроводжується спробами змінити державні кордони, зруйнувати систему адміністративного управління, нав'язати альтернативні (окупаційні) правові режими. GIS-технології дозволяють історико-правовій науці простежити історичну тяглість української державності у просторі, показати змінюваність, але не переривність адміністративних і правових структур, виявити довготривалі закономірності територіальної організації влади, просторово

візуалізувати колоніальні, імперські й радянські правові практики. У воєнний час це набуває не лише академічного, а й світоглядного й політико-правового значення, оскільки підкріплює аргументи міжнародно-правової суб'єктності України, спростовує міфи про «штучність» української держави, демонструє історичну легітимність українських кордонів і юрисдикцій. GIS дозволяє поєднати історико-правовий аналіз із візуальними доказами, що є особливо переконливими в публічному й міжнародному дискурсі.

GIS застосовуються в документуванні воєнних злочинів у правово-історичному вимірі. Хоча документування воєнних злочинів належить передусім до сучасного міжнародного кримінального права, GIS-технології дозволяють історикам держави і права фіксувати просторові порушення правових режимів, аналізувати трансформацію правопорядку на окупованих територіях, співвідносити сучасні події з історичними моделями окупаційного управління, досліджувати історію воєнного та надзвичайного права в Україні. GIS у цьому контексті виступає містком між історією та актуальною правовою практикою, дозволяючи просторово картографувати незаконні адміністративні структури, фіксувати знищення судів, органів місцевого самоврядування, правових інституцій, аналізувати зміну правового статусу територій у динаміці. Для історико-правової науки це створює унікальний масив даних, який у майбутньому стане основою для історії війни з правової перспективи, аналізу трансформації суверенітету, дослідження відновлення правопорядку після деокупації.

GIS виступають інструментом деокупаційної і відновлювальної правової політики. Після звільнення територій Україна зіткнеться з проблемами відновлення адміністративних меж, реконструкції земельних і майнових прав, повернення судової юрисдикції, відновлення місцевого самоврядування. GIS-технології, використані в історико-правових дослідженнях, можуть стати основою для відтворення довоєнних і довготривалих історичних правових структур, порівняння історичних і сучасних моделей територіального управління, уникнення правових колізій під час реінтеграції

територій. Таким чином, GIS набувають прикладного значення для державної політики, перетворюючи історико-правове знання на інструмент практичного відновлення правопорядку.

GIS набувають методологічного значення в умовах війни у контексті зміни ролі історика права. Використання GIS в умовах воєнних дій змінює саму роль дослідника історії держави і права з інтерпретатора минулого на хранителя цифрової пам'яті, учасника міждисциплінарних команд (з юристами, географами, архівістами), експерта з просторових аспектів правової історії, посередника між наукою, державою і суспільством. Методологічно це означає перехід від статичних описів до динамічних просторових моделей, від локальних досліджень до масштабних картографічних синтезів, від текстоцентризму до мультимодального аналізу. В умовах війни така трансформація є не лише науково виправданою, а й соціально необхідною.

Нарешті, GIS-технології мають важливий символічний вимір. Вони дозволяють візуалізувати історичну присутність українського права на власній території, відновити «карту правової пам'яті» України, інтегрувати історико-правове знання у публічний простір (музеї, освітні платформи, цифрові атласи). У воєнний час це сприяє консолідації національної ідентичності, протидії інформаційним маніпуляціям, формуванню правової культури стійкості.

Отже, в умовах воєнних дій застосування GIS-технологій у дослідженнях з історії держави і права для України набуває екзистенційного значення. GIS виступає не лише інструментом наукового аналізу, а й засобом збереження історико-правової спадщини й просторової легітимації державності, інструментом документування правових порушень, фактором підтримки деокупаційної і відновлювальної політики й формування гуманітарної безпеки. Таким чином, GIS у воєнний період стає складовою інтелектуальної оборони держави, а історико-правові дослідження з використанням просторових технологій – важливим елементом стійкості України як правової, історичної і суверенної спільноти.

Картографічний аналіз є одним із ключових інструментів просторового пізнання в гуманітарних науках, що дозволяє поєднати

історичний, правовий і географічний виміри соціальних процесів. У дослідженнях з історії держави і права він виконує функцію візуалізації просторової організації влади, юрисдикції, правових режимів та адміністративних структур, забезпечуючи новий рівень аналітичної глибини[131].

На відміну від суто ілюстративного використання карт, сучасний картографічний аналіз розглядається як самостійний метод наукового дослідження, що дозволяє виявляти закономірності розвитку правових систем у просторі та часі, простежувати територіальну динаміку державних інститутів, а також аналізувати взаємозв'язок між правом, владою і соціальним середовищем.

У контексті історико-правових студій карта перестає бути нейтральним носієм інформації і постає як інтелектуальна конструкція, що відображає певну правову, політичну й культурну оптику епохи[132]. Це особливо важливо для аналізу імперських, колоніальних, національних і постколоніальних правових режимів.

Держава та право є принципово просторовими феноменами. Юрисдикція, суверенітет, територіальна компетенція органів влади, правовий статус населення, прикордонні режими, адміністративно-територіальний поділ – усі ці категорії мають чітке просторове втілення. Саме тому картографічний аналіз дозволяє досліджувати територіальні межі правового впливу, аналізувати зони перетину й конфлікту юрисдикцій, виявляти нерівномірність правового регулювання в межах однієї держави, реконструювати динаміку державного контролю над простором.

У історії держави і права простір не є пасивним тлом подій. Він виступає активним чинником формування правових інститутів: географічні умови, комунікаційні шляхи, природні кордони,

[131] Harley J. B. The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography. Johns Hopkins University Press, 2001. 331 p.; Black J. Maps and History: constructing images of the past. Yale University Press, 2019. 296 p.

[132] Wood D. Rethinking the Power of Maps. Guilford Press, 2010. 356 p.

демографічна структура територій безпосередньо впливали на характер правового регулювання та адміністративної організації.

Картографічний аналіз широко застосовується для дослідження формування державних кордонів, змін адміністративно-територіального устрою, розширення або звуження суверенітету, трансформації імперських і національних просторів. Так, порівняльний аналіз карт різних історичних періодів дозволяє простежити, як змінювалися моделі управління територіями, які правові режими запроваджувалися на новоприєднаних землях, як формувалися прикордонні зони з особливим правовим статусом.

Важливим напрямом є просторове відображення функціонування правових інститутів – судових округів, систем місцевого самоврядування, податкових і митних зон, військово-адміністративних округів, спеціальних правових режимів (магдебурзьке право, військові поселення, автономії). Таке картографування дозволяє виявити територіальну нерівномірність доступу до правосуддя, різні моделі правового адміністрування та регіональні особливості правової культури[133].

Крім цього, картографічний аналіз є ефективним інструментом дослідження правових конфліктів, зокрема юрисдикційних спорів, колоніальних і постколоніальних трансформацій, конфліктів між центром і периферією, воєнних і надзвичайних правових режимів. У поєднанні з історичними джерелами карти дозволяють простежити, як змінювалися правові режими на окупованих або спірних територіях, як запроваджувалися тимчасові норми, які просторові механізми використовувалися для контролю населення.

Сучасна історіографія дедалі більше усвідомлює, що карти є не лише відображенням реальності, але й інструментом влади й правового дискурсу. Картографічні зображення використовувалися для легітимації територіальних претензій, закріплення

[133] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

правових норм у просторі, формування уявлень про «центр» і «периферію», конструювання національної ідентичності[134]. З цієї точки зору картографічний аналіз стає частиною критичної історії права, дозволяючи досліджувати не лише те, *що* зображено на карті, але й *як* і *з якою метою* це зроблено.

Сучасний картографічний аналіз у правовій історії тісно пов'язаний із GIS-технологіями, цифровими архівами й базами даних. Це дозволяє поєднувати просторові дані з правовими текстами, створювати багатошарові історичні карти, аналізувати динаміку правових процесів у часі, інтегрувати статистичні й демографічні дані. Наприклад, цифрові історичні атласи дозволяють відображати зміну адміністративно-правових меж у різні періоди, поєднуючи їх із законодавчими актами й судовою практикою[135].

Втім, попри значні аналітичні можливості, картографічний аналіз має низку методологічних обмежень:

– редукціонізм – небезпека зведення складних правових процесів до просторових схем;

– анахронізм – накладання сучасних територіальних уявлень на історичні реалії;

– неповнота джерел – історичні карти часто відображають офіційну, а не реальну правову ситуацію;

– ідеологічна зумовленість – карти можуть бути інструментом політичної пропаганди;

– технічна залежність – цифрові карти потребують ретельної верифікації даних.

Тому картографічний аналіз має застосовуватися у поєднанні з історико-правовим, джерелознавчим і критичним підходами[136].

---

[134] Harley J. B. The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography. Johns Hopkins University Press, 2001. 331 p.

[135] Gregory I., Healey R. Historical GIS: Structuring, mapping and analysing geographies of the past. *Progress in Human Geography.* 2007. Vol. 31(5). P. 638–653. DOI: https://doi.org/10.1177/0309132507081495

[136] Knowles A. K., Hillier A. (eds.). Placing History: How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship. ESRI Press, 2008.

У сучасних умовах картографічний аналіз набуває особливого значення для дослідження трансформацій державності, для аналізу правових наслідків воєн і конфліктів, для реконструкції історії правових режимів, а також для формування національної правової пам'яті. Він дозволяє поєднати історичну глибину з наочністю, аналітичність – із візуалізацією, традиційні методи – із цифровими інструментами. Саме тому картографічний аналіз стає одним із ключових елементів сучасної методології історико-правових досліджень.

Широкі методологічні можливості та аналітичний потенціал у дослідженнях з історії держави і права має *візуалізація даних*, яка у сучасній гуманітарній науці розглядається не лише як допоміжний ілюстративний інструмент, а як самостійний метод пізнання, здатний виявляти структурні закономірності, динаміку процесів і приховані зв'язки у великих масивах інформації. У контексті історії держави і права візуалізація набуває особливого значення, оскільки дозволяє інтегрувати просторові, часові, інституційні й нормативні параметри розвитку правових систем[137].

Перехід до цифрових форматів джерел, корпусних досліджень, GIS-аналізу та мережевих методів обумовив необхідність нових способів представлення результатів досліджень. Графіки, діаграми, карти, часові шкали, мережеві схеми й інтерактивні візуальні середовища стають ключовими засобами аналітичного осмислення складних історико-правових процесів.

У межах цифрової гуманітаристики візуалізація розглядається як інтерпретативна практика, що поєднує дані, теорію і дослідницькі припущення. На відміну від позитивістського підходу, де графік або карта сприймаються як «нейтральне відображення фактів», постнекласична методологія наголошує, що будь-яка візуалізація є результатом вибору критеріїв відбору, способів агрегації, категоризації та кодування інформації[138].

[137] Drucker J. Graphesis: Visual Forms of Knowledge Production. Harvard University Press, 2014. 220 p.

[138] Manovich L. Cultural Analytics. MIT Press, 2020. 336 p

Для історії держави і права це означає, що візуалізація не замінює історико-правову інтерпретацію, а доповнює її, а також вимагає чіткої методологічної рефлексії. Крім того візуалізація повинна бути співвіднесена з контекстом джерел і має враховувати специфіку правових понять та інституцій. Таким чином, візуальні інструменти стають частиною методологічного апарату поряд із порівняльним, історико-генетичним та інституціональним аналізом.

Для аналізу кількісних показників, пов'язаних із правовою історією широко застосовуються *графіки й діаграми*, зокрема динаміки ухвалення законодавчих актів і змін у структурі судових інституцій, статистики кримінальних і цивільних справ, еволюції адміністративно-територіального устрою, частотності правових термінів у нормативних текстах. Наприклад, дослідження еволюції законодавства Французької революції використовують лінійні та стовпчикові графіки для демонстрації інтенсивності правотворчості у різні періоди політичної нестабільності. У вітчизняних історико-правових студіях діаграми можуть бути застосовані для аналізу змін у законодавстві Української Народної Республіки, радянської правової системи або періоду незалежності України.

Методологічні переваги графічного аналізу реалізуються тим, що застосування графіків і діаграм дозволяє виявляти тенденції, що неочевидні у текстовому аналізі, співвідносити правові зміни з політичними та соціальними подіями, порівнювати різні періоди або правові системи й формалізувати результати дослідження. Водночас такі інструменти потребують обережності, оскільки надмірна редукція складних правових явищ до кількісних показників може призвести до спрощення інтерпретацій.

Історичні карти використовуються як засіб просторового аналізу права і державності, так як простір є фундаментальною категорією для історико-правових досліджень. Державні кордони, адміністративно-територіальний поділ, юрисдикції судів, сфери дії правових норм – усе це має чітке просторове вираження. Традиційна історіографія використовувала статичні

карти, однак цифрова епоха відкрила можливості інтерактивної та динамічної картографії[139].

Історичні інтерактивні карти дозволяють відображати зміну кордонів у часі, поєднувати правові тексти з географічними координатами, аналізувати поширення правових інститутів і зіставляти різні рівні юрисдикції.

Серед відомих міжнародних прикладів застосування картографічної візуалізації можна назвати такі:

– The Digital Atlas of Roman Law, який поєднує норми римського права з просторовими даними;

– Mapping the Republic of Letters, що візуалізує інтелектуальні й правові мережі ранньомодерної Європи;

– ORBIS: The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World, який дозволяє аналізувати правові й адміністративні зв'язки в межах Римської імперії.

Для України перспективними є проєкти, що візуалізують зміни адміністративно-територіального устрою, юрисдикції судів у різні історичні періоди, поширення магдебурзького права, трансформації правового простору в умовах війни.

Інтерактивні візуальні платформи з їхнім евристичним потенціалом здатні реалізувати інтерактивність як новий рівень наукового аналізу при організації досліджень з історії держави і права. Інтерактивні візуалізації – це не лише спосіб презентації результатів, а інструмент дослідження, що дозволяє користувачеві змінювати параметри аналізу, масштаб, часові рамки. У такому форматі дослідник або читач стає активним учасником пізнавального процесу[140]. В історико-правових дослідженнях інтерактивні платформи можуть поєднувати карти, часові шкали, бази даних, тексти джерел і статистичні модулі. Це створює багатовимірний простір аналізу, який неможливо відтворити в традиційній друкованій формі.

[139] Gregory I., Geddes A. Toward Spatial Humanities. Indiana University Press, 2014. 212 p.

[140] Knaflic S. Storytelling with Data. Wiley, 2015. 284 p.

Окремого значення візуалізація набуває у сфері *наукової комунікації*. В умовах міждисциплінарності та відкритої науки візуальні інструменти полегшують доступ до складних досліджень, сприяють міждисциплінарному діалогу, дозволяють інтегрувати науку в освітній простір, а також підвищують публічну видимість історико-правових студій.

Попри значний потенціал, візуалізація даних у правовій історії пов'язана з низкою ризиків:

– редукціонізм – спрощення складних правових явищ;

– ілюзія об'єктивності – сприйняття візуальних форм як «нейтральних»;

– втрата контексту – відрив даних від джерельної бази;

– технічна залежність – потреба у спеціалізованих навичках і програмному забезпеченні;

– нерівний доступ – обмеження для дослідників без цифрової інфраструктури.

Тому ефективне використання візуалізації можливе лише за умови її інтеграції в загальну методологічну рамку історико-правового дослідження[141].

Застосування візуалізації історико-правових даних набуває для України в період воєнної загрози не лише наукового, а й стратегічного, безпекового та суспільно-політичного значення. В умовах повномасштабної війни історія держави і права перестає бути суто академічною галуззю знання і перетворюється на важливий інструмент інформаційної стійкості, легітимації державності, протидії історичним маніпуляціям і формування гуманітарної політики. Саме візуалізація даних – у вигляді графіків, діаграм, карт, часових шкал, інтерактивних платформ – значно підсилює ці функції.

В умовах війни зростає потреба у швидкому, зрозумілому й переконливому донесенні складної історико-правової інформації

[141] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

до широкої аудиторії – громадян, військовослужбовців, міжнародних партнерів, експертного середовища. Візуалізація дозволяє трансформувати складні масиви історико-правових даних у наочні форми, скоротити дистанцію між академічною наукою і публічною історією права й підвищити рівень правової та історичної грамотності суспільства. Інтерактивні карти еволюції державних кордонів, графіки розвитку правових інститутів, схеми правонаступництва української державності ефективно протидіють спрощеним або фальсифікованим наративам, що активно використовуються в інформаційній війні.

Російська агресія супроводжується системною маніпуляцією історією і правом: запереченням української державності, перекручуванням правового статусу територій, фальсифікацією історичних фактів. Візуалізація даних у цьому контексті виконує функцію доказового інструменту, оскільки дозволяє наочно показати тяглість української державності й правових традицій, візуально фіксує зміну юрисдикцій, правових режимів, адміністративно-територіального устрою і підсилює аргументацію в міжнародних правових і політичних дискусіях. Графічні реконструкції правового статусу територій, часові лінії правових актів, карти міжнародних договорів мають значно більшу переконливість, ніж суто текстові викладки.

Візуалізація історико-правових даних стає важливим елементом формування гуманітарної політики в секторі безпеки й оборони України. Вона використовується для освітніх програм у Збройних Силах України й інших силових структурах, для підготовки аналітичних матеріалів для стратегічних комунікацій, а також для формування історико-правової ідентичності й мотивації особового складу. Інтерактивні історичні карти військово-адміністративних округів, правових режимів воєнного стану в історичній ретроспективі, візуалізація еволюції військового законодавства сприяють кращому розумінню сучасних правових рішень у сфері оборони.

Воєнні дії створюють прямі ризики знищення архівів, бібліотек, музеїв і матеріальних носіїв історико-правових джерел.

Візуалізація, як складова цифрових проєктів, сприяє збереженню цифрових копій правових пам'яток, створенню резервних візуальних репрезентацій джерел, забезпеченню віддаленого доступу до історико-правових матеріалів. Таким чином, візуалізація стає не лише методом аналізу, а й інструментом культурної і правової безпеки.

Нарешті, візуальні цифрові продукти (онлайн-карти, дашборди, інтерактивні платформи) значно полегшують включення українських історико-правових досліджень у міжнародний науковий і публічний дискурс. Вони долають мовні бар'єри, відповідають сучасним стандартам цифрової гуманітаристики, роблять український досвід зрозумілим і порівнюваним на глобальному рівні. Це особливо важливо для представлення української правової історії в міжнародних судах, правозахисних інституціях, академічних мережах та медіа.

Загалом, у період воєнної загрози візуалізація історико-правових даних перетворюється з допоміжного інструменту на стратегічний ресурс. Вона підсилює наукову аргументацію, сприяє захисту історичної правди, формує стійку правову ідентичність, підтримує гуманітарну політику держави й забезпечує збереження історико-правової спадщини. Для України це означає, що розвиток візуалізаційних практик у межах цифрової гуманітаристики є не лише академічним трендом, а елементом національної безпеки й культурної стійкості в умовах війни.

Отже, візуалізація даних у дослідженнях з історії держави і права є важливою складовою сучасної методології. Вона розширює аналітичні можливості науки, дозволяє працювати з великими й складними масивами інформації, сприяє міждисциплінарності й відкритості знання. Водночас її застосування потребує високої методологічної культури, рефлексивності й поєднання з класичними історико-правовими методами.

Розгляд цифрової гуманітаристики та нових технологій у межах історико-правових досліджень дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків, що мають як теоретико-методологічне, так і прикладне значення для сучасної науки про історію держави і права,

особливо в умовах глибоких соціальних трансформацій і воєнних викликів, з якими стикається Україна.

По-перше, цифрова гуманітаристика утвердилася як повноцінний міждисциплінарний науковий напрям, що поєднує гуманітарне знання з інструментарієм інформаційних технологій. Її інституціоналізація засвідчує перехід від експериментального використання цифрових засобів до системного включення цифрових методів у наукові дослідження, освітні програми, академічну інфраструктуру й міжнародні проєкти. Для історії держави і права це означає розширення методологічних горизонтів і формування нової дослідницької культури, орієнтованої на роботу з великими масивами даних, міждисциплінарність і відкриту науку.

По-друге, застосування цифрових технологій суттєво трансформує джерельну базу історико-правових досліджень. Електронні архіви, цифрові репозиторії і спеціалізовані бази даних не лише забезпечують доступність і збереження історико-правових джерел, але й змінюють саму логіку роботи з ними. Оцифрування правових актів, судових матеріалів, адміністративної документації, картографічних і статистичних джерел дозволяє інтегрувати різнорідні дані, здійснювати їх пошук, зіставлення та аналіз у масштабах, раніше недоступних традиційній історіографії. Водночас це породжує нові методологічні виклики, пов'язані з репрезентативністю, селективністю, технічними обмеженнями й необхідністю критичного осмислення цифрового джерела.

По-третє, аналіз інструментів цифрових досліджень – текстової аналітики, корпусних методів, GIS-технологій, картографічного аналізу й візуалізації даних – свідчить про їхню потужну евристичну цінність для історії держави і права. Вони дозволяють виявляти приховані закономірності в правових текстах, просторову динаміку державних інституцій, територіальні аспекти юрисдикції, еволюцію правових практик і мережу взаємодії акторів влади. Цифрові інструменти сприяють переходу від фрагментарного аналізу до системного бачення історико-правових процесів у довготривалій перспективі.

По-четверте, цифрові методи не скасовують, а доповнюють класичні історико-правові підходи, потребуючи їхнього переосмислення та інтеграції. Жоден інструмент цифрової гуманітаристики не може замінити джерелознавчу критику, історичний контекстуальний аналіз чи формально-юридичне тлумачення. Навпаки, ефективність цифрових досліджень безпосередньо залежить від рівня методологічної культури дослідника, його здатності поєднувати кількісні та якісні підходи, інтерпретацію і моделювання, технічні можливості й гуманітарне мислення.

По-п'яте, в умовах воєнних дій і загроз національній безпеці цифрова гуманітаристика набуває стратегічного значення для України. Оцифрування історико-правових джерел стає інструментом збереження національної правової та історичної спадщини, захисту її від фізичного знищення та інформаційних маніпуляцій. GIS-технології і візуалізація даних дозволяють документувати зміни кордонів, адміністративно-територіальних структур, правового статусу територій, що має важливе значення як для наукового аналізу, так і для міжнародно-правової аргументації. Візуалізація історико-правових даних також виступає ефективним засобом наукової комунікації, популяризації знання та протидії дезінформації.

По-шосте, розвиток цифрової гуманітаристики актуалізує етичні й правові проблеми: захист даних, авторські права, відповідальність за інтерпретацію цифрових реконструкцій, ризики алгоритмічних упереджень. Для історії держави і права це означає необхідність вироблення чітких стандартів використання цифрових інструментів, прозорості методів і відповідальності за наукові висновки, які можуть мати суспільно-політичні наслідки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що цифрова гуманітаристика й нові технології формують якісно новий етап розвитку історико-правової науки. Вони розширюють її аналітичні можливості, сприяють міждисциплінарній інтеграції і підвищують суспільну значущість історико-правових досліджень. Водночас цифровізація не є самоціллю – її наукова цінність визначається здатністю поглибити розуміння історичних процесів державотворення і правового

розвитку, зберігаючи критичність, методологічну виваженість і гуманістичний зміст дослідження.

Таким чином, цифрова гуманітаристика в історії держави і права постає не як допоміжний інструмент, а як невід'ємний компонент сучасної методологічної парадигми, що поєднує традицію та інновацію, національний досвід і глобальні наукові тенденції, забезпечуючи інтелектуальні ресурси для осмислення минулого й відповіді на виклики сьогодення.

РОЗДІЛ 3
МЕРЕЖЕВИЙ АНАЛІЗ І ВІЗУАЛЬНІ МЕТОДИ В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Сучасний етап розвитку історико-правової науки характеризується посиленням уваги до складних форм взаємодії між суб'єктами влади, правовими інститутами, нормами й практиками, що не можуть бути адекватно пояснені виключно лінійними або ієрархічними моделями аналізу. У цьому контексті мережевий аналіз і візуальні методи посідають особливе місце серед інноваційних методологічних підходів, оскільки дозволяють осмислити історію держави і права як динамічну систему взаємопов'язаних акторів, структур і смислів, що функціонують у багатовимірному соціальному, політичному й культурному просторі.

Традиційна історико-правова методологія, зосереджена переважно на вивченні нормативних текстів, інституційних форм і формально-юридичних конструкцій, у багатьох випадках виявляється недостатньою для аналізу неформальних зв'язків, каналів впливу, трансферу правових ідей і механізмів циркуляції влади. Мережевий підхід, запозичений із соціології, теорії графів, історичної інформатики й цифрової гуманітаристики, відкриває можливості для реконструкції структур взаємодії між правотворцями, суддями, адміністративними елітами, правовими школами й територіальними осередками влади в різні історичні періоди.

Водночас візуальні методи – графічне моделювання мереж, діаграми зв'язків, інтерактивні карти, часові та просторові візуалізації – виконують не лише допоміжну, а й аналітичну функцію. Вони дозволяють виявляти приховані закономірності, вузлові точки впливу, ієрархії і периферії у правових і державних структурах,

а також відображати складні процеси правового розвитку в наочній, інтерпретативно насиченій формі. Візуалізація у цьому сенсі стає способом мислення і дослідження, а не лише інструментом презентації результатів.

Особливої актуальності мережевий аналіз і візуальні методи набувають у контексті міждисциплінарної парадигми, в межах якої історія держави і права активно взаємодіє з історіографією, соціальною історією, антропологією, політичною наукою, цифровою гуманітаристикою і науками про дані. Таке методологічне зближення дозволяє розглядати правові явища не ізольовано, а в зв'язку з соціальними практиками, культурними кодами й політичними процесами, що формують правовий порядок у конкретному історичному контексті.

Для української історико-правової науки застосування мережевого аналізу й візуальних методів має додатковий вимір, пов'язаний із сучасними викликами воєнного часу. В умовах збройної агресії та інформаційного протистояння зростає значення досліджень, здатних науково обґрунтовано демонструвати наступність української державності, складність правових традицій і багатовимірність історичних зв'язків, які протистоять спрощеним або маніпулятивним наративам. Мережеві й візуальні підходи дозволяють репрезентувати ці процеси в формі, доступній для наукової, освітньої і публічної комунікації, зберігаючи водночас аналітичну глибину[142].

У цьому розділі монографії мережевий аналіз та візуальні методи розглядаються як інноваційні інструменти історико-правового пізнання, що доповнюють класичні підходи й сприяють формуванню цілісного бачення розвитку держави і права. Особлива увага приділяється їх теоретичним засадам, методологічним можливостям, обмеженням і перспективам застосування, а також потенціалу інтеграції у сучасні дослідницькі й освітні практики.

[142] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4 (12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

3.1 Теоретичні засади мережевого аналізу

Мережевий аналіз (network analysis) є одним із ключових інструментів сучасної міждисциплінарної і цифрової гуманітаристики, що дозволяє вивчати складні системи взаємодії між акторами, інституціями, текстами, територіями й ідеями. У дослідженнях з історії держави і права цей підхід відкриває можливості для аналізу не лише формальних структур влади й нормативних ієрархій, але й неформальних зв'язків, каналів впливу, трансферу правових концептів і комунікативних практик, які традиційні методи часто залишають поза увагою[143].

Мережевий підхід дозволяє концептуалізувати історико-правову реальність як сукупність взаємопов'язаних елементів, що формують динамічну систему. Основними аналітичними категоріями цієї системи є вузли (nodes), зв'язки (edges), показники центральності (centrality) й кластери (clusters, communities). Їх застосування у правовій історії вимагає адаптації математичних і соціологічних моделей до специфіки історичних джерел і правових феноменів.

У мережевому аналізі *вузол* є базовою одиницею структури, що репрезентує окремий елемент системи. У контексті історії держави і права вузлами можуть виступати: а) індивідуальні актори (законодавці, судді, правники, монархи, чиновники); б) колективні суб'єкти (суди, органи влади, правничі школи, університети); в) правові тексти (закони, кодекси, судові рішення, трактати); г) територіальні одиниці (міста, регіони, адміністративні округи); д) події (реформи, судові процеси, конституційні зміни). Наприклад, у проєкті Mapping the Republic of Letters вузлами виступають окремі інтелектуали ранньомодерної Європи, серед яких – юристи та правознавці, а також місця їх діяльності[144]. У правово-історичному контексті вузли можуть репрезентувати осередки формування правових доктрин або центри судової влади.

[143] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

[144] Mapping the Republic of Letters. URL: http://republicofletters.stanford.edu/

Методологічною проблемою є визначення рівня агрегації вузлів: чи розглядати, наприклад, «суд» як єдиний вузол, чи моделювати мережу на рівні окремих суддів. Вибір залежить від дослідницьких завдань і характеру джерельної бази.

Зв'язки в мережевому аналізі відображають відносини між вузлами. У дослідженнях з історії держави і права вони можуть мати різну природу та інтенсивність. Основні типи зв'язків включають: а) інституційні зв'язки (підпорядкування, юрисдикція, компетенція); б) комунікативні зв'язки (листування, консультації, участь у колегіях); в) нормативні зв'язки (цитування правових норм, рецепція законів); г) просторові зв'язки (адміністративна залежність територій); д) персональні зв'язки (родинні, патрон-клієнтські, корпоративні). У мережі правових текстів зв'язками можуть виступати посилання одного закону на інший або використання спільної термінології. Так, аналіз корпусів середньовічних правових кодексів дозволяє реконструювати мережу рецепції римського права в різних регіонах Європи[145]. Важливим є також розрізнення орієнтованих (directed) і неорієнтованих зв'язків. Наприклад, відносини підпорядкування між судом нижчої та вищої інстанції є орієнтованими, тоді як спільна участь у правничій корпорації може бути неорієнтованою.

Поняття *центральності* дозволяє оцінити роль і значення окремих вузлів у мережі. У дослідженнях з історії держави і права показники центральності можуть використовуватися для виявлення ключових акторів, інституцій або текстів, які відігравали визначальну роль у формуванні правового порядку. Найпоширенішими є такі типи центральності: а) ступенева центральність (degree centrality) – кількість зв'язків вузла; б) посередницька центральність (betweenness centrality) – здатність вузла бути «посередником» між іншими; в) близькісна центральність (closeness centrality) – швидкість доступу до інших вузлів; г) власновекторна центральність (eigenvector centrality) – вплив вузла з урахуванням впливовості його

[145] Berman H. Law and Revolution. Harvard University Press, 1983. 571 p.

зв'язків. У правово-історичних дослідженнях ці показники можуть використовуватися, наприклад, для визначення ролі окремих судів у судовій системі або впливу певного кодексу на формування законодавства. Так, аналіз мережі цитування судових рішень дозволяє виявити «вузлові» прецеденти, що формували правову практику. Водночас інтерпретація центральності вимагає історичного контексту: високий показник не завжди означає формальну владу, а може свідчити про інтенсивну комунікацію або транзитну роль.

Кластери (communities) у мережевому аналізі – це групи вузлів, між якими зв'язки є щільнішими, ніж з іншими частинами мережі. У дослідженнях з історії держави і права кластери можуть відображати: а) регіональні правові традиції; б) професійні спільноти правників; в) школи правової думки; г) адміністративно-правові підсистеми; д) мережі судових округів. Наприклад, кластерний аналіз може бути застосований для виявлення груп міст, об'єднаних спільною практикою магдебурзького права, або для аналізу диференціації судової системи в імперських державах. Виявлення кластерів дозволяє перейти від аналізу окремих акторів до дослідження структурних рівнів правової історії, що є особливо цінним для порівняльних і макроісторичних досліджень[146].

Серед міжнародних прикладів застосування мережевого аналізу можна назвати аналіз мережі римських правників та їх текстів, дослідження судових мереж у ранньомодерній Англії, реконструкцію інтелектуальних мереж правознавців Просвітництва, аналіз мереж рецепції канонічного права. Для України перспективними є дослідження мереж козацької адміністрації і судочинства, взаємодії органів влади УНР, трансферу радянських правових практик, сучасних правових трансформацій у воєнний період.

Застосування мережевого аналізу в історії держави і права пов'язане з низкою викликів – неповнотою джерел, умовністю

[146] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4 (12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

моделей, ризиком анахронізму та переінтерпретації кількісних показників. Тому мережевий підхід має використовуватися у поєднанні з класичними історико-правовими методами, а не як самодостатній інструмент.

Загалом, основні поняття мережевого аналізу – вузли, зв'язки, центральність і кластери – відкривають нові можливості для дослідження історії держави і права як складної системи взаємодій. Вони дозволяють перейти від лінійних моделей до багатовимірного аналізу правових процесів, зберігаючи водночас необхідність історичної інтерпретації і методологічної рефлексії.

У сучасній історико-правовій науці дедалі більшого значення набуває дослідження соціальних і політичних мереж як складних систем взаємодії між індивідуальними й колективними учасниками правотворчих процесів, що беруть участь у формуванні, функціонуванні й трансформації правового порядку. На відміну від традиційних підходів, зосереджених на формально-юридичних інституціях і нормативних текстах, мережевий аналіз дозволяє виявити неформальні структури влади, канали впливу, механізми комунікації і координації, які часто залишаються поза межами офіційних джерел, але суттєво впливають на правову дійсність[147].

Соціальні мережі в історії держави і права охоплюють сукупність стійких взаємозв'язків між особами та групами, пов'язаними спільною професійною діяльністю, статусом, походженням або участю у правових практиках. Політичні мережі, своєю чергою, відображають взаємодію суб'єктів влади, еліт, інституцій і груп інтересів, залучених до процесів прийняття рішень, правотворчості й управління. В історико-правових дослідженнях ці два типи мереж часто є тісно переплетеними, що зумовлює необхідність їх комплексного аналізу.

Методологічною основою дослідження соціальних і політичних мереж є поєднання історичного аналізу з інструментарієм соціальної мережевої теорії, політичної соціології і цифрової гуманітаристики. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати право

[147] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p

не лише як систему норм, але і як соціальну практику, вкорінену у взаємодії конкретних суб'єктів та інституцій[148].

У правово-історичному контексті мережі виступають середовищем циркуляції правових ідей, каналом трансферу нормативних моделей, механізмом неформального впливу на правотворчість і судову практику або простором формування професійних ідентичностей правників. Важливою методологічною особливістю є необхідність адаптації формальних мережевих моделей до історичних джерел, які часто є фрагментарними, асиметричними й контекстуально зумовленими.

Одним із ключових напрямів мережевого аналізу в історії держави і права є дослідження соціальних мереж правників: суддів, адвокатів, нотаріусів, професорів права, законодавців. Такі мережі формуються на основі спільної освіти, професійної кар'єри, членства в корпораціях і гільдіях, участі в судових і адміністративних органах, а також на основі інтелектуального обміну. Наприклад, дослідження мережі римських юристів класичного періоду дозволяє простежити механізми формування правової доктрини через коментування, цитування і передачу знань між поколіннями правників[149]. У ранньомодерній Європі соціальні мережі університетських професорів права відігравали ключову роль у рецепції римського й канонічного права, що може бути реконструйовано за допомогою аналізу листування й академічної мобільності[150]. В українському контексті перспективним є, крім названих вище, вивчення соціальних мереж суддів Генерального військового суду, правників УНР або радянської номенклатури, що дозволяє по-новому осмислити інституційну історію права через призму особистих і групових зв'язків.

Політичні мережі є важливим об'єктом історико-правового аналізу, оскільки саме в їх межах відбувається узгодження інтересів,

[148] Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.

[149] Berman H. Law and Revolution. Harvard University Press, 1983. 571 p.

[150] Mapping the Republic of Letters. URL: http://republicofletters.stanford.edu/

формування політичної волі й прийняття правових рішень. Мережевий підхід дозволяє досліджувати правотворчість як результат взаємодії багатьох акторів, а не лише формальних органів влади. У цьому контексті аналізуються мережі політичних еліт, зв'язки між центральною і місцевою владою, коаліції і фракції, неформальні групи впливу й транснаціональні політико-правові мережі. Наприклад, мережеві дослідження політичних еліт Французької революції демонструють, як персональні й ідеологічні зв'язки між депутатами Конвенту впливали на зміст і темп законодавчих змін. Аналогічні підходи застосовуються для аналізу імперських адміністративних мереж, що формували правові режими на периферії держав.

Однією з ключових переваг мережевого аналізу є його здатність виявляти неформальні структури влади, які не завжди відображені в офіційних правових документах. У правовій історії це особливо важливо для дослідження патрон-клієнтських відносин, родинних і кланових зв'язків, корупційних практик, а також кулуарних механізмів прийняття рішень. Такі мережі можуть бути реконструйовані на основі судових справ, листування, мемуарів, протоколів засідань, що дозволяє поєднати мережевий аналіз із класичними методами джерелознавства.

Сучасні цифрові інструменти (Gephi, Pajek, NodeXL) дозволяють моделювати соціальні й політичні мережі на основі історичних даних, візуалізувати їхню структуру й аналізувати динаміку змін. Прикладами успішного застосування таких підходів є:

– Mapping the Republic of Letters – реконструкція інтелектуальних мереж, у тому числі правничих;
– дослідження мережі судових прецедентів у США[151];
– цифрові проєкти з аналізу парламентських дебатів та еліт.

Для історії держави і права України подібні інструменти можуть бути використані для аналізу трансформації політико-правових мереж у періоди революцій, воєн і державотворення.

[151] Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. Vol. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

Попри значний потенціал, вивчення соціальних і політичних мереж в історико-правових дослідженнях пов'язане з низкою обмежень – з фрагментарністю джерел, з ризиком анахронізму, з умовністю формалізованих моделей, а також з небезпекою переоцінки кількісних показників. Тому мережевий аналіз має застосовуватися як доповнення, а не заміна традиційних історико-правових методів.

Загалом, дослідження соціальних і політичних мереж відкриває нові перспективи для історії держави і права, дозволяючи розглядати правові явища як результат складної взаємодії суб'єктів, інституцій та ідей. Мережевий підхід сприяє глибшому розумінню механізмів влади, правотворчості й правозастосування, водночас вимагаючи високого рівня методологічної рефлексії і міждисциплінарної компетентності.

3.2 Застосування мережевих методів

Політичні й соціальні еліти традиційно посідають центральне місце в дослідженнях з історії держави і права, оскільки саме вони відіграють провідну роль у формуванні, інтерпретації і застосуванні правових норм. Водночас класичні історико-правові підходи тривалий час розглядали еліти переважно через призму формальних інституцій – органів влади, законодавчих зібрань, судів, адміністративного апарату. Такий підхід, хоча й залишається методологічно важливим, не завжди дозволяє пояснити реальні механізми ухвалення рішень, трансферу правових ідей і стабільності або трансформації правопорядку.

Мережеві методи відкривають можливість аналізу політичних і соціальних еліт як динамічних систем взаємопов'язаних акторів, у межах яких формальні повноваження поєднуються з неформальними ресурсами впливу – походженням, освітою, родинними зв'язками, патронатом, інтелектуальним авторитетом. У цьому контексті

еліта постає не як сукупність ізольованих осіб, а як мережа взаємодій, що визначає напрям і характер правового розвитку[152].

Методологія мережевого аналізу еліт спирається на поєднання соціологічних теорій еліт (В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс), політичної науки й сучасної теорії соціальних мереж. У правовій історії ці підходи адаптуються до аналізу нормативних процесів і правових практик, що дозволяє поєднати структурний аналіз влади з історичною конкретикою. Ключовими аналітичними поняттями є: а) вузли (nodes) – представники еліти (законодавці, судді, міністри, радники); б) зв'язки (ties) – родинні, службові, клієнтельні, інтелектуальні або політичні відносини; в) центральність – ступінь впливу окремих акторів у мережі; г) кластери – групи еліт, об'єднані спільними інтересами чи походженням. Таке моделювання дозволяє виявити не лише формальних лідерів, але й «тіньових» акторів, які відігравали ключову роль у правотворчих і управлінських процесах[153].

Застосування мережевих методів до аналізу політичних еліт особливо продуктивне в дослідженнях правотворчості. Законодавчі процеси рідко є результатом діяльності одного органу чи особи; натомість вони формуються внаслідок складної взаємодії парламентських фракцій, урядовців, радників, експертів і груп інтересів.

Так, мережевий аналіз складу й взаємозв'язків депутатів Національного конвенту Франції дозволив дослідникам показати, як ідеологічні та особисті зв'язки впливали на ухвалення революційних законів і конституційних актів[154]. Аналогічні підходи застосовуються для аналізу парламентських мереж у Великій Британії, США й інших країнах, де правотворчість розглядається як результат взаємодії політичних еліт у межах стійких мереж. У правовій історії імперій мережевий аналіз дозволяє дослідити, як центральні

[152] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

[153] Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.

[154] Desrosières A. The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning. Harvard University Press, 2011. 368 p.

й периферійні еліти взаємодіяли в формуванні правових режимів, адаптації норм і практик управління[155].

Окрім формальних політичних еліт, важливим об'єктом мережевого аналізу є соціальні еліти – аристократія, духовенство, економічні групи, інтелектуальні кола, які суттєво впливали на правову сферу. У багатьох історичних контекстах саме ці групи визначали зміст права через неформальні канали впливу. Мережеві методи дозволяють реконструювати патрон-клієнтські системи, родинні й кланові структури, зв'язки між економічною владою і правовими інституціями, а також мережі інтелектуального обміну. Наприклад, дослідження мережі англійських землевласників XVIII ст. показують, як родинні й економічні зв'язки визначали доступ до судових посад і впливали на розвиток прецедентного права[156].

Окрему категорію становлять правничі еліти – судді, адвокати, професори права, кодифікатори, які формують правову доктрину й практику. Мережевий аналіз дозволяє простежити, як професійні спільноти правників транслюють норми, інтерпретації і цінності через формальні й неформальні канали. Прикладом є дослідження мережі римських юристів, у яких через цитування і коментування формувалася класична правова традиція[157]. У новітній історії подібні підходи застосовуються до аналізу мережі суддів вищих судів, що дозволяє виявити неформальні коаліції і центри впливу в судовій системі[158].

Попри значні аналітичні можливості, застосування мережевих методів у дослідженнях еліт має низку обмежень. До них належать фрагментарність джерел, ризик редукції складних соціальних процесів до формальних схем, а також небезпека перенесення сучасних уявлень про мережі на історичні реалії. Тому мережевий аналіз

[155] Davies J. Networks and Medieval Legal History. Oxford University Press, 2016.

[156] Beckert J. Inherited Wealth. Princeton University Press, 2008. 382 p.

[157] Berman H. Law and Revolution. Harvard University Press, 1983. 571 p.

[158] Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. Vol. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

потребує поєднання з якісною інтерпретацією та контекстуальним історико-правовим аналізом. Але в цілому застосування мережевих методів для аналізу політичних і соціальних еліт суттєво розширюють аналітичний інструментарій історії держави і права, дозволяючи по-новому осмислити роль еліт у правовому розвитку. Вони сприяють переходу від інституційно-описового до структурно-аналітичного рівня досліджень, водночас зберігаючи необхідність глибокої історичної інтерпретації.

У сучасній історико-правовій науці дедалі більшої уваги набуває дослідження інтелектуальних мереж як специфічного різновиду соціальних мереж, у межах яких відбувається продукування, циркуляція і трансформація правових ідей, концепцій і доктрин. Інтелектуальні мережі охоплюють сукупність взаємопов'язаних мислителів, правників, філософів, теоретиків держави і права, які перебувають у постійному комунікативному обміні через тексти, листування, академічні інституції, спільні проєкти й освітні практики. У правовій історії саме такі мережі значною мірою визначали напрями розвитку правової науки, формування правових традицій і рецепцію нормативних моделей.

Традиційна історія правових учень здебільшого зосереджувалася на аналізі окремих авторів і їхніх текстів. Мережевий підхід дозволяє подолати цю індивідуалістичну перспективу, розглядаючи інтелектуальний розвиток як результат колективної взаємодії, у межах якої ідеї не лише створюються, але й транслюються, інтерпретуються та адаптуються до нових контекстів[159].

Методологія аналізу інтелектуальних мереж ґрунтується на поєднанні історії ідей, соціології знання, історіографії і теорії соціальних мереж. У правовій історії вона адаптується з урахуванням специфіки нормативного мислення, джерельної бази й інституційного контексту. Ключовими елементами аналізу виступають: а) вузли (nodes) – окремі мислителі, правники, школи або тексти; б) зв'язки (ties) – листування, цитування,

[159] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

співавторство, навчання, інтелектуальний вплив; в) центральність – ступінь інтелектуального авторитету або впливу; г) кластери – наукові школи, традиції, напрями правової думки. Застосування цих інструментів дозволяє виявити структуру інтелектуального простору, визначити ключові центри продукування правових ідей і простежити канали їх поширення[160].

Одним із найперспективніших напрямів мережевого аналізу є дослідження ролі інтелектуальних мереж у формуванні правових традицій. Класичним прикладом є римське право, розвиток якого значною мірою відбувався в межах мережі юристів-коментаторів, пов'язаних через учнівство, цитування і спільну участь у правозастосуванні. Аналіз цих зв'язків дозволяє показати, що правова доктрина формувалася не лінійно, а через складну систему інтелектуальних взаємодій[161]. У середньовіччі й ранньомодерному періоді інтелектуальні мережі університетських правників відігравали ключову роль у рецепції римського й канонічного права. Через мобільність професорів, академічні диспути й рукописну традицію формувався трансєвропейський простір правової науки, який може бути реконструйований засобами мережевого аналізу[162].

Особливим різновидом інтелектуальних мереж є текстуальні й цитатні мережі, які дозволяють простежити інтелектуальний вплив через аналіз посилань, коментарів і рецепції правових текстів. У цьому випадку вузлами мережі можуть виступати не лише автори, але й окремі твори, правові концепти або норми. Застосування мережевого аналізу до корпусів правових текстів дозволяє виявити домінантні доктринальні центри, канали трансферу ідей між різними правовими культурами, а також динаміку змін у правовому дискурсі. Прикладом такого підходу є дослідження мережі цитування рішень Верховного суду США, яке показує, як формується «канон» прецедентного права та які судді відіграють ключову

[160] Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.

[161] Berman H. Law and Revolution. Harvard University Press, 1983. 571 p.

[162] Mapping the Republic of Letters. URL: http://republicofletters.stanford.edu/

роль у його розвитку[163]. Аналогічні методи можуть бути застосовані до аналізу історичних кодексів, коментарів і правничих трактатів.

Мережеві методи особливо продуктивні для дослідження транснаціональних аспектів історії держави і права. Інтелектуальні мережі правників часто виходили за межі національних держав, формуючи спільний європейський або глобальний простір правової думки. Через переклади, листування, участь у міжнародних конгресах і комісіях відбувався обмін ідеями, що впливало на кодифікаційні процеси й правові реформи. Проєкт Mapping the Republic of Letters демонструє, як цифровий мережевий аналіз дозволяє реконструювати інтелектуальні мережі ранньомодерної Європи, в тому числі мережі правників і філософів права[164]. Для історії держави і права України перспективним є дослідження інтелектуальних мереж українських правників у діаспорі, а також їхніх зв'язків із європейськими правовими школами.

Сучасні цифрові інструменти дозволяють моделювати інтелектуальні мережі на основі історичних даних, поєднуючи кількісний аналіз із візуалізацією. У поєднанні з методами цифрової гуманітаристики це створює можливості для роботи з великими масивами текстів і джерел, що раніше були недоступні для системного аналізу. Водночас ефективне застосування цих інструментів вимагає ретельної підготовки даних, критичного ставлення до джерел та усвідомлення обмежень формалізованих моделей.

Застосування мережевих методів до аналізу інтелектуальних мереж пов'язане з низкою методологічних викликів. До них належать фрагментарність джерел, асиметричність збереженості інформації, ризик редукції складних інтелектуальних процесів до формальних зв'язків, а також небезпека переоцінки кількісних показників на шкоду змістовному аналізу. Тому мережевий аналіз має застосовуватися у поєднанні з традиційними методами історії

[163] Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. Vol. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

[164] Mapping the Republic of Letters. URL: http://republicofletters.stanford.edu/

права та історії ідей. Саме в такому поєднанні мережеві методи істотно збагачують історико-правові дослідження, відкриваючи нові можливості для аналізу інтелектуальних мереж як середовища формування правових ідей і традицій. Вони дозволяють перейти від ізольованого аналізу окремих мислителів до системного розуміння колективної динаміки правової науки, водночас вимагаючи високого рівня методологічної рефлексії і міждисциплінарної підготовки[165].

Політичні угрупування – фракції, партії, коаліції, неформальні союзи й кліки – є одними з ключових учасників історичного розвитку держави і права. Саме в межах таких угрупувань формуються політичні програми, узгоджуються інтереси, виробляються стратегії боротьби за владу й визначаються напрями правотворчої і правозастосовної діяльності. У традиційних історико-правових дослідженнях політичні угрупування аналізувалися переважно через ідеологічні платформи, формальні організаційні структури або участь у конкретних правових подіях. Водночас такий підхід не завжди дозволяє виявити реальні механізми внутрішньої координації, неформальні лідерства й канали впливу на правові інститути.

Мережеві методи пропонують альтернативну аналітичну перспективу, в межах якої політичні угрупування розглядаються як мережі взаємопов'язаних суб'єктів, об'єднаних не лише спільними ідеями, але й особистими, соціальними, професійними й інституційними зв'язками. Такий підхід дозволяє дослідити правову історію не лише «згори» – через тексти законів і формальні рішення, але й «зсередини» політичного процесу[166].

Методологія мережевого аналізу політичних угрупувань у правовій історії спирається на поєднання теорії соціальних мереж,

[165] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

[166] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

політичної соціології та історії держави і права. У цьому контексті політичне угрупування розглядається як структурована мережа, що має власну внутрішню ієрархію, ступені центральності й кластери. Ключовими елементами аналізу є: а) вузли (nodes) – окремі політичні суб'єкти (депутати, партійні лідери, радники, чиновники); б) зв'язки (ties) – партійна належність, спільне голосування, участь у комітетах, родинні або клієнтські відносини; в) центральність – показник впливу окремих осіб або груп усередині угрупування; г) щільність і фрагментація мережі – рівень згуртованості або розколу політичного об'єднання. Такі параметри дозволяють перейти від опису формальної структури політичного угрупування до аналізу його фактичного функціонування і ролі у правових процесах[167].

Одним із найбільш поширених напрямів застосування мережевих методів є аналіз парламентських фракцій і коаліцій. Законодавча діяльність рідко є результатом дій ізольованих індивідів; натомість вона формується через взаємодію стійких угрупувань, пов'язаних спільним голосуванням, обміном підтримкою й узгодженням правових позицій. Мережевий аналіз голосувань у парламентах дозволяє виявити стабільні коаліції, приховані союзи між формально опозиційними групами, а також роль окремих суб'єктів як «посередників» між угрупуваннями. Наприклад, дослідження законодавчих мереж у Конгресі США показали, що ключові законодавчі компроміси часто формувалися завдяки неформальним зв'язкам між членами різних партійних блоків, що суттєво впливало на зміст правових актів[168]. Подібні методи застосовуються для аналізу парламентів XIX–XX ст., де політичні угрупування ще не завжди мали чітко оформлену партійну структуру.

Мережеві методи є особливо корисними для дослідження ролі політичних угрупувань у процесах правових реформ і кодифікацій. Реформаторські ініціативи зазвичай виникають у межах вузьких груп

[167] Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.

[168] Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. Vol. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

однодумців, які поступово розширюють мережу підтримки й впливу. Прикладом є аналіз політичних угрупувань доби Французької революції, де мережеві дослідження дозволили показати, як якобінські та жирондистські угрупування формували альтернативні бачення правопорядку й боролися за домінування у законодавчому процесі[169]. Аналогічні підходи застосовуються до вивчення реформаторських угрупувань у період становлення конституціоналізму в Європі.

Особливу цінність мережеві методи мають для аналізу неформальних політичних угрупувань, які не завжди відображені в правових або офіційних політичних джерелах. До таких угрупувань належать придворні кліки, партійні фракції всередині авторитарних режимів, революційні комітети або змовницькі організації. Історико-правовий аналіз таких угрупувань часто ускладнений обмеженістю джерельної бази. Мережевий підхід дозволяє компенсувати цю проблему шляхом реконструкції зв'язків на основі фрагментарних даних – листування, судових справ, спогадів, протоколів допитів. У результаті стає можливим відтворення неформальних механізмів впливу на правові рішення й інституційні трансформації[170].

У сучасних історико-правових дослідженнях дедалі більшого значення набуває аналіз транснаціональних політичних угрупувань – міжнародних партійних альянсів, революційних рухів, емігрантських політичних центрів. Мережеві методи дозволяють простежити, як через такі угрупування поширювалися правові ідеї, конституційні моделі й практики державного управління. Прикладом є дослідження транснаціональних мереж ліберальних і соціалістичних рухів XIX–XX ст., які відіграли важливу роль у формуванні трудового й соціального законодавства в різних країнах Європи. Для історії держави і права України особливо перспективним є аналіз мереж українських політичних угрупувань у еміграції та їхнього впливу на концепції державності й права.

---

[169] Desrosières A. The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning. Harvard University Press, 2011. 368 p.

[170] Davies J. Networks and Medieval Legal History. Oxford University Press, 2016.

Сучасні цифрові інструменти (наприклад, Gephi, Pajek, NodeXL) дозволяють візуалізувати структуру політичних угрупувань, аналізувати їхню еволюцію в часі й співвідносити мережеві показники з правовими подіями. Поєднання мережевого аналізу з цифровими корпусами законодавчих текстів і парламентських дебатів створює нові можливості для комплексного аналізу правової історії.

Попри значний евристичний потенціал, мережевий аналіз політичних угрупувань має низку обмежень. До них належать ризик редукції складних політико-правових процесів до формалізованих графів, проблеми неповноти даних і небезпека анахронізму. Тому мережеві методи мають застосовуватися у поєднанні з класичними історико-правовими підходами й критикою джерел. Така інтеграція мережевих методів істотно розширює можливості аналізу політичних угрупувань в історико-правових дослідженнях, дозволяючи поєднати інституційний, соціальний та інтелектуальний виміри правової історії. Вона сприяє глибшому розумінню механізмів правотворчості, політичної боротьби й трансформації правових систем у різні історичні періоди[171].

Процеси ухвалення рішень державними інституціями традиційно займають центральне місце в історії держави і права, оскільки саме вони визначають формування правових норм, напрями державної політики й характер правопорядку. Класичні історико-правові дослідження, як правило, зосереджувалися на формально закріплених компетенціях органів влади, ієрархії інституцій і нормативних процедурах прийняття рішень. Такий підхід дозволяє реконструювати офіційну модель функціонування держави, однак часто залишає поза увагою реальні механізми взаємодії між інституціями, роль неформальних контактів і динаміку міжінституційних відносин.

Мережеві методи пропонують іншу аналітичну перспективу, у межах якої державні інституції розглядаються як вузли складної

[171] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

мережі взаємодій, що включає формальні й неформальні зв'язки, горизонтальні й вертикальні комунікації, а також персоніфіковані канали впливу. Такий підхід дозволяє досліджувати ухвалення рішень не лише як юридично регламентований процес, але і як соціально й політично зумовлену практику[172].

Мережевий аналіз взаємодії державних інституцій ґрунтується на поєднанні теорії соціальних мереж, інституціональної теорії й історії публічного управління. У правовій історії це дозволяє перейти від статичного опису інституцій до аналізу процесуальної логіки державного управління і правотворчості. Основними елементами мережевого аналізу в цьому контексті є: а) вузли (nodes) – органи державної влади, окремі посадові особи, дорадчі органи; б) зв'язки (ties) – службова взаємодія, координація рішень, обмін інформацією, спільна участь у комісіях або колегіях; в) центральність – ступінь впливу інституції або актора в системі ухвалення рішень; г) мережева щільність і ієрархія – показники інтегрованості або фрагментації державного апарату. Застосування цих категорій дозволяє виявити, які інституції фактично визначали напрям правової політики, а які виконували переважно формальні або допоміжні функції[173].

Однією з ключових сфер застосування мережевих методів є аналіз взаємодії державних інституцій у процесах правотворчості. Прийняття законів і підзаконних актів, як правило, є результатом координації між законодавчими, виконавчими й дорадчими органами, а також експертними спільнотами. Мережевий аналіз дозволяє реконструювати маршрути проходження законопроєктів, роль окремих міністерств або комітетів, вплив дорадчих органів і експертів, а також точки блокування або прискорення ухвалення рішень. Наприклад, дослідження законодавчих процесів у США показали, що реальний вплив на зміст законів часто концентрується в мережі парламентських комітетів і міжвідомчих груп, а не на пленарних

[172] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

[173] Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.

засіданнях[174]. Аналогічні підходи застосовуються до аналізу історичних парламентів і станових зібрань, де формальні процедури поєднувалися з неформальними механізмами узгодження.

Мережеві методи дедалі активніше застосовуються для аналізу судових інституцій і процесів ухвалення судових рішень. У цьому контексті суди розглядаються не лише як автономні органи, але і як елементи ширшої інституційної мережі, що включає законодавця, виконавчу владу й правничі спільноти. Мережевий аналіз судових рішень і взаємодії суддів дозволяє виявити неформальні коаліції в колегіальних судах, простежити вплив окремих суддів на формування правових позицій, дослідити взаємодію між судами різних рівнів. Класичним прикладом є аналіз мережі цитування рішень Верховного суду США, який показав, як через систему прецедентів формується ієрархія судових авторитетів і стабільність правових доктрин[175]. В історико-правовому вимірі такі підходи можуть бути застосовані до аналізу діяльності вищих судів імперських і національних держав.

Окремим напрямом є дослідження адміністративних мереж, у межах яких формуються управлінські й регуляторні рішення. Історія держави і права свідчить, що ефективність управління часто залежала не стільки від формальної структури адміністрації, скільки від характеру взаємодії між відомствами й посадовими особами. Мережевий підхід дозволяє аналізувати міжвідомчу координацію, роль центрів прийняття рішень і вплив регіональних адміністрацій на центральну владу. Дослідження імперських адміністративних мереж демонструють, що правові режими на периферії часто формувалися в результаті складної взаємодії між центральними й місцевими інституціями, а не шляхом прямого імплементаційного впливу[176].

---

[174] Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. Vol. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

[175] Там само.

[176] Davies J. Networks and Medieval Legal History. Oxford University Press, 2016.

Однією з найбільших переваг мережевого аналізу є його здатність виявляти неформальні інституційні мережі, які істотно впливають на ухвалення рішень, але не завжди відображені в нормативних актах. До таких мереж належать неофіційні дорадчі кола, патрон-клієнтські відносини або міжінституційні персональні зв'язки. Історико-правові дослідження таких мереж дозволяють по-новому осмислити причини успіху або провалу правових реформ, а також механізми стабільності авторитарних і бюрократичних режимів[177].

У сучасній історії держави і права важливу роль відіграють транснаціональні мережі державних інституцій, що беруть участь у виробленні міжнародних правових стандартів і політик. Мережевий аналіз дозволяє простежити, як через такі структури відбувається трансфер правових норм і управлінських практик. Прикладами є мережі міжнародних комісій, міжурядових організацій і експертних груп, які впливали на формування конституційного, адміністративного й гуманітарного права у XX ст.

Попри значний евристичний потенціал, застосування мережевих методів до аналізу державних інституцій також пов'язане з низкою обмежень. Серед них – неповнота джерел, ризик формалізації складних політико-правових процесів, а також небезпека переоцінки кількісних показників. Тому мережевий аналіз має застосовуватися у поєднанні з класичними історико-правовими методами та критикою джерел. Таке поєднання мережевих методів істотно розширює можливості аналізу взаємодії і процесів ухвалення рішень державними інституціями в історико-правових дослідженнях. Воно дозволяє перейти від формально-юридичного опису до комплексного розуміння держави як динамічної системи взаємодіючих інституцій, що особливо важливо для осмислення історичних трансформацій правопорядку.

[177] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

3.3 Візуальний аналіз і візуальна історія

У другій половині XX – на початку XXI ст. гуманітарні науки зазнали так званого «візуального повороту», пов'язаного з усвідомленням того, що візуальні образи є не лише ілюстративними додатками до текстів, а самостійними носіями соціального, політичного й правового смислу. У межах цього підходу сформувалися візуальні студії і візуальна історія, які розглядають зображення як історичні джерела, здатні фіксувати уявлення про владу, право, інституції і соціальний порядок.

Для історії держави і права це означало розширення джерельної бази за рахунок плакатів, карт, архітектурних зображень інституцій, іконографії правосуддя, візуальних форм документів і символів влади. Візуальний аналіз дозволяє досліджувати не лише нормативний зміст права, але й його символічні, комунікативні й ідеологічні виміри[178].

Візуальні джерела в історико-правових дослідженнях охоплюють широкий спектр матеріалів, які умовно можна поділити на кілька груп.

1. Візуальні нормативні джерела – документи з виразною графічною структурою, печатками, гербами, підписами, оформленням (хартії, грамоти, конституції, судові акти).

2. Політико-правові візуальні репрезентації – плакати, карикатури, ілюстрації, що відображають уявлення про право, державу та правопорядок.

3. Картографічні джерела – карти адміністративного устрою, судових округів, територій юрисдикції.

4. Зображення інституцій – архітектурні образи парламентів, судів, адміністративних будівель.

5. Іконографія влади й правосуддя – алегоричні образи, символи, емблеми.

[178] Burke P. Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence. Reaktion Books, 2001. 223 p.

Кожен із цих типів джерел потребує спеціальних методів інтерпретації, що поєднують історико-правовий аналіз із підходами візуальної семіотики й культурної історії[179]. *Візуальні нормативні джерела (хартії, грамоти, конституції, судові акти, інші документи з виразною графічною структурою)* поєднують у собі текстуальний правовий зміст і матеріально-візуальну форму, яка відіграє самостійну роль у легітимації права й влади. Їх інтерпретація потребує комплексу спеціалізованих методів: а) формально-юридичний метод – дає змогу аналізувати нормативний зміст документа, його юридичну структуру, ієрархію норм, компетенції суб'єктів і правові наслідки; б) дипломатичний аналіз – застосовується для вивчення автентичності, походження, формуляру, реквізитів, структури й канонів оформлення правового документа; в) палеографічний і кодикологічний аналіз – дозволяє інтерпретувати шрифти, способи письма, матеріали, що має значення для датування, атрибуції і встановлення контексту створення; г) візуально-семіотичний аналіз – спрямований на інтерпретацію печаток, гербів, символів влади, композиції документа як знакової системи, що конструює авторитет права; д) контекстуально-історичний метод – дає змогу співвіднести візуальну форму документа з політичною культурою, рівнем бюрократизації і правовими уявленнями відповідної епохи.

Політико-правові візуальні репрезентації (плакати, карикатури, ілюстрації) функціонують у просторі масової комунікації та ідеології, тому їхня інтерпретація виходить за межі класичного джерелознавства й потребує таких спеціалізованих методів: в) візуально-дискурсивний аналіз – досліджує, як через образи формуються наративи про закон, ворога, справедливість, державу, порядок чи безлад: б) іконографічний та іконологічний метод – дозволяє ідентифікувати сталі мотиви, образи й символи, а також розкрити їхній глибинний ідеологічний зміст; в) семіотичний аналіз – аналізує знаки, коди, метафори, кольори, композицію як інструменти

[179] Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials. Sage, 2016. 456 p.

правової пропаганди; г) контекстуальний політико-правовий аналіз – необхідний для співвіднесення зображень із конкретними правовими реформами, кампаніями, воєнними чи революційними подіями: д) порівняльний метод – дає змогу зіставляти візуальні репрезентації в різних правових системах або політичних режимах.

Картографічні джерела (карти адміністративного устрою, юрисдикцій, судових округів) в історико-правових дослідженнях розглядаються як інструменти влади й просторової легітимації права. Їх інтерпретація потребує: а) критичного картографічного аналізу, який досліджує карту як соціально сконструйований продукт, що відображає владні інтереси й правові уявлення; б) просторово-правового аналізу, спрямованого на вивчення територіальної організації правових режимів, судових систем, адміністративної влади; в) порівняльно-картографічного методу, який дозволяє простежити зміни меж юрисдикції, адміністративного поділу й правового контролю в динаміці; г) контекстуально-історичного підходу, необхідного для розуміння політичних і правових умов створення карти; д) інтерпретації в поєднанні з текстовими джерелами, так як карти мають аналізуватися разом із законами, указами, договорами, які визначали відповідні межі.

Зображення інституцій (парламенти, суди, адміністративні будівлі) є джерелом для дослідження символічної репрезентації державної і судової влади. Для їхньої інтерпретації необхідні: а) архітектурно-історичний аналіз, який досліджує стиль, форму, масштаб і просторову організацію будівель; б) символічно-семіотичний метод, який інтерпретує архітектуру як мову влади, що транслює ідеї стабільності, легітимності, ієрархії; в) інституціональний підхід, який пов'язує архітектурні образи з функціями й повноваженнями відповідних органів влади; г) порівняльний аналіз, що дає змогу зіставляти образи правових інституцій у різних державах та історичних періодах; д) контекстуальний соціально-правовий аналіз, який розкриває взаємодію простору, права й політичної культури.

Іконографія влади й правосуддя (алегорії, символи, емблеми) концентрують нормативні уявлення про право, справедливість і владу

в символічній формі й для інтерпретації потребують: застосування а) класичного іконографічного аналізу, що виявляє походження та еволюцію образів (Феміда, меч, терези, трон, корона тощо); б) іконологічного методу, який розкриває глибинні правові й філософські смисли символів у конкретному історичному контексті; в) семіотичного підходу, який аналізує символи як знаки правового порядку, авторитету й легітимації; г) культурно-історичного аналізу, що дозволяє співвіднести іконографію з правовою культурою, релігійними й моральними уявленнями; д) порівняльно-цивілізаційного методу, що дає змогу простежити відмінності в символіці права в різних цивілізаціях і правових традиціях[180].

Отже, кожен тип візуальних джерел у історії держави і права потребує спеціалізованого комплексу методів інтерпретації, що поєднує юридичний, історичний, семіотичний і культурний аналіз. Лише міждисциплінарний підхід дозволяє розкрити не тільки інформаційний, а й нормативно-символічний потенціал візуальних джерел, що є ключовим для сучасної історико-правової методології.

Плакати є одним із найяскравіших прикладів візуальних джерел, що дозволяють аналізувати правову ідеологію та уявлення про державу. У XX ст. плакат став ключовим інструментом масової політико-правової комунікації, особливо в умовах революцій, воєн і тоталітарних режимів. У історико-правових дослідженнях плакати використовуються для аналізу образів закону, суду, ворога й «законного порядку», для вивчення мобілізаційних стратегій держави й для реконструкції правових наративів і легітимаційних дискурсів. Наприклад, радянські плакати 1920–1930-х років формували образ «революційної законності», в якому право постає як інструмент класової боротьби[181]. Аналіз таких джерел дозволяє

[180] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

[181] Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. Oxford University Press, 1999. 304 p.

виявити розрив між декларованими нормами й реальною практикою правозастосування.

Картографічні матеріали відіграють особливу роль у дослідженнях історії держави і права, оскільки вони фіксують просторові межі юрисдикції, адміністративного поділу й суверенітету. Карти є не нейтральними відображеннями реальності, а продуктами владних рішень і правових уявлень[182]. У візуальній історії карти аналізуються як інструменти легітимації територіальних претензій, засоби адміністративного контролю, відображення правових режимів. Наприклад, карти колоніальних імперій демонструють, як через візуальні засоби нав'язувалося уявлення про «законний» характер імперського панування. Аналіз таких карт у поєднанні з нормативними актами дозволяє глибше зрозуміти механізми правового імперіалізму.

Окрему групу візуальних джерел становлять *правові документи* як матеріальні й графічні об'єкти. Шрифти, формат, орнаментика, печатки й підписи відігравали важливу роль у конструюванні авторитету права й держави[183]. Візуальний аналіз документів дозволяє простежити еволюцію правової культури, дослідити практики легітимації влади й виявити ієрархію правових актів. Наприклад, середньовічні хартії з розвиненою системою символів і печаток свідчать про персоніфікований характер влади, тоді як модерні конституції демонструють тенденцію до уніфікації й абстракції правових форм.

Архітектурні образи судів, парламентів і адміністративних будівель є важливим джерелом для вивчення символічних аспектів державної влади. Монументальність, стиль і розташування таких будівель відображають уявлення про авторитет права й ієрархію інституцій. Візуальний аналіз зображень інституцій дозволяє інтерпретувати ідеологічні настанови держави, простежити трансформацію правової

[182] Harley J. B. The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography. Johns Hopkins University Press, 2001. 331 p.

[183] Chartier R. The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe Between the 14th and 18th Centuries. Stanford University Press, 1994. 126 p.

публічності й дослідити взаємодію простору й влади. Наприклад, неокласичні будівлі судів у XIX–XX ст. символізували спадковість правових традицій і стабільність правопорядку.

Візуальний аналіз у історико-правових дослідженнях поєднує кілька методологічних підходів – іконографічний та іконологічний аналіз, семіотичний підхід, дискурсивний аналіз візуальних образів, контекстуалізацію візуальних джерел. Ключовим принципом є поєднання аналізу зображення з письмовими джерелами й соціально-правовим контекстом. Візуальні джерела не можуть тлумачитися ізольовано, оскільки їхній смисл формується у взаємодії з правовими практиками й ідеологіями[184].

Цифровізація архівів і розвиток інструментів візуалізації суттєво розширили можливості роботи з візуальними джерелами. Онлайн-колекції плакатів, карт і документів дозволяють здійснювати порівняльний аналіз, виявляти візуальні зразки й проводити міждисциплінарні дослідження[185]. Водночас цифрові копії породжують нові методологічні виклики, пов'язані з втратою матеріального контексту й ризиком «деконтекстуалізації» візуальних образів.

Загалом, візуальні джерела є невід'ємною складовою сучасних історико-правових досліджень, оскільки вони дозволяють аналізувати право і державу як культурно й символічно сконструйовані явища. Візуальний аналіз і візуальна історія відкривають нові перспективи для розуміння легітимації влади, правових ідеологій та інституційної пам'яті, доповнюючи традиційні текстоцентричні підходи.

У сучасних гуманітарних і соціальних науках дедалі більшого значення набуває поняття візуальної риторики, що означає здатність візуальних образів переконувати, легітимувати, мобілізувати або дисциплінувати без безпосереднього використання тексту. На відміну від вербальної риторики, візуальна риторика апелює до символів, композиції, кольору, простору й емоційного впливу.

[184] Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials. Sage, 2016. 456 p.

[185] Manovich L. Cultural Analytics. MIT Press, 2020. 336 p.

Для історії держави і права візуальна риторика є ключем до розуміння того, як право й державна влада «говорили» з суспільством через образи, формуючи уявлення про законність, справедливість, авторитет і примус. У межах візуальної історії право постає не лише як система норм, а як культурно сконструйована реальність, що активно використовує символічні й образні засоби[186].

У візуальній риториці широко використовується поняття правового символу. Правовий символ – це візуально або матеріально закріплений знак, який уособлює абстрактні правові принципи, інституції або норми. До таких символів належать: терези, меч, трон, печатка, герб, будівля суду, мантія судді, конституційні емблеми тощо. Методологічне значення правових символів полягає в тому, що вони транслюють уявлення про справедливість і порядок, легітимують владу й правозастосування, формують правову ідентичність суспільства й слугують інструментами правової комунікації між державою і громадянами[187]. У візуальному аналізі символи розглядаються не як нейтральні прикраси, а як активні елементи правового дискурсу.

Однією з центральних функцій візуальної риторики в історії права є легітимація влади й правового порядку. Візуальні образи створюють відчуття природності, історичної наступності або сакральності права. Наприклад, зображення монарха з регаліями влади в середньовічних хартіях не лише ілюструвало текст, а підтверджувало божественне походження законодавчої влади. Аналіз таких зображень із використанням іконографічного й іконологічного методів дозволяє розкрити зв'язок між правом, релігією і політичною ідеологією. У модерну добу візуальна риторика трансформується: замість персоніфікованої влади з'являються абстрактні символи конституції, народу, закону, що відображає зміну правової парадигми.

[186] Burke P. Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence. Reaktion Books, 2001. 223 p.

[187] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York, Basic Books, 1983. 244 p.

Особливе місце у візуальній історії права посідає іконографія правосуддя, насамперед образ Феміди. Класичні атрибути – терези, меч і пов'язка на очах – формують уявлення про баланс, примус і неупередженість. Іконографічний аналіз дозволяє простежити зміну акцентів у правовій ідеології, різні інтерпретації справедливості в національних правових традиціях і співвідношення морального й позитивного права. Наприклад, відсутність пов'язки на очах у ранньомодерних зображеннях Феміди свідчить про інше розуміння суддівської дискреції та соціальної ієрархії[188].

Візуальна риторика активно використовується в оформленні правових документів і зображеннях інституцій. Печатки, герби, типографіка конституцій та архітектура судових будівель є елементами риторичного впливу, спрямованого на утвердження авторитету права. Наприклад, неокласичний стиль будівель судів у XIX–XX ст. апелює до античної традиції як символу раціональності й універсальності права. Візуальний аналіз таких об'єктів у поєднанні з інституціональним підходом дозволяє дослідити, як архітектура стає інструментом правової ідеології[189].

У періоди воєн, революцій і трансформацій візуальна риторика права набуває мобілізаційного характеру. Плакати, емблеми, символи правопорядку використовуються для виправдання надзвичайних заходів, змін правового режиму й обмеження прав. У XX ст. тоталітарні режими активно використовували візуальні образи суду й закону для створення ілюзії законності репресій. Аналіз таких матеріалів дозволяє виявити розрив між нормативним правом і його візуальною репрезентацією[190].

Методологічні підходи до аналізу візуальної риторики характеризуються різноманіттям і варіативністю. Дослідження візуальної

[188] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

[189] Vale L. Architecture, Power, and National Identity. Routledge, 2008. 30 p.

[190] Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. Oxford University Press, 1999. 304 p.

риторики й правових символів потребує поєднання кількох методів – іконографічного й іконологічного аналізу, семіотичного підходу, дискурсивного аналізу й контекстуалізації в соціально-правовому й політичному середовищі. Ключовим принципом є інтерпретація образу як частини правової комунікації, а не як ізольованого артефакту.

Цифрові репозиторії та інструменти візуальної аналітики дозволяють порівнювати правові символи в масштабі великих колекцій, виявляти повторювані мотиви й транснаціональні впливи. Проте цифровізація також несе ризики втрати матеріального й контекстуального виміру символів[191].

Застосування аналізу правових символів у дослідженнях з історії держави і права відкриває значні аналітичні можливості, але водночас супроводжується низкою методологічних, епістемологічних і практичних ризиків. По-перше, одним із найбільш поширених ризиків є анахронічна інтерпретація правових символів, коли сучасні уявлення про право, справедливість або державу механічно проєктуються на минулі епохи. Символи є історично змінними, і їх значення залежить від конкретного культурного, релігійного й політичного контексту. Наприклад, образ терезів правосуддя в середньовіччі міг символізувати не рівність сторін перед законом, а божественний суд або моральну ієрархію. Ігнорування цієї відмінності призводить до спотворення історико-правового аналізу.

По-друге, символічний аналіз створює небезпеку надмірного наділення образів прихованими смислами, які не підтверджуються джерелами. Дослідник може інтерпретувати символ як універсальний код, ігноруючи його утилітарне або декоративне походження. Такий ризик особливо високий за відсутності письмових свідчень про сприйняття символу сучасниками, й паралельних джерел, що підтверджують його правовий зміст. Унаслідок цього аналіз може перетворитися на спекулятивну реконструкцію.

По-третє, аналіз правових символів іноді здійснюється ізольовано від нормативного змісту й правозастосовної практики,

[191] Manovich L. Cultural Analytics. MIT Press, 2020. 336 p.

що суперечить принципам історико-правового методу. Символ може репрезентувати ідеал або декларацію, яка не відповідала реальному функціонуванню права. Наприклад, візуальні образи суду можуть демонструвати справедливість і неупередженість у той час, коли судова система фактично була інструментом політичного контролю. Без співвіднесення символіки з юридичною практикою виникає ризик ідеалізації правового минулого.

По четверте, існує небезпека редукції історико-правового дослідження до культурологічного або мистецтвознавчого аналізу, коли символи розглядаються поза юридичною проблематикою. У такому випадку право втрачає статус центрального об'єкта дослідження. Цей ризик проявляється, коли не аналізується правовий статус інституцій, коли ігнорується еволюція правових норм, або коли символи інтерпретуються без урахування юридичних категорій.

По-п'яте, правові символи часто мають локальне або цивілізаційне значення, і спроби їх універсалізації призводять до спрощень. Наприклад, однакові образи (корона, трон, суддівська мантія) можуть мати різні правові функції і символічні значення в різних правових традиціях. Ігнорування відмінностей між романо-германською, англосаксонською, візантійською та ісламською правовими культурами створює ризик методологічної некоректності.

По-шосте, аналіз правових символів особливо чутливий до ідеологічного впливу, оскільки символи активно використовуються в сучасних політичних наративах. Існує небезпека свідомого або несвідомого підпорядкування інтерпретації актуальним політичним цілям. Цей ризик посилюється у дослідженнях національної символіки, в умовах воєнних конфліктів, а також при аналізі тоталітарних або колоніальних спадщин.

По-сьоме, цифрові копії правових символів часто позбавляють дослідника доступу до матеріальних характеристик об'єкта – розміру, текстури, місця розташування. Це ускладнює повноцінну інтерпретацію символу як елемента правового простору. Внаслідок цього символ може сприйматися як автономний візуальний знак, відірваний від інституційного середовища.

Нарешті, візуальні символи, що збереглися, не завжди репрезентують всю палітру правових уявлень епохи. Часто до нас доходять символи, пов'язані з домінантною владою, тоді як альтернативні або маргінальні правові культури залишаються невидимими. Це створює ризик репродукування офіційного правового наративу без його критичного осмислення[192].

Таким чином, візуальна риторика й правові символи є ключовими елементами візуальної історії держави і права. Їх аналіз дозволяє глибше зрозуміти механізми легітимації права, формування правової свідомості й символічну природу державної влади. Включення цих підходів у методологію історико-правових досліджень розширює межі традиційного правового аналізу й сприяє міждисциплінарному розвитку науки. Разом з тим, аналіз правових символів потребує строгої методологічної дисципліни, міждисциплінарної рефлексії і постійного співвіднесення з нормативними джерелами й правовою практикою. Усвідомлення зазначених ризиків дозволяє мінімізувати методологічні помилки й забезпечити наукову валідність результатів дослідження.

У XXI ст. цифрова візуалізація перетворилася на один із ключових інструментів гуманітарних і соціальних наук, зокрема історії держави і права. Вона виходить за межі ілюстративної функції і набуває статусу аналітичного методу, здатного виявляти структурні, динамічні й просторові характеристики правових процесів[193]. У контексті історико-правових досліджень цифрова візуалізація дозволяє: а) працювати з великими масивами нормативних і документальних даних; б) відображати еволюцію правових інститутів у часі й просторі; в) аналізувати складні мережі взаємодії правових акторів; г) інтегрувати результати міждисциплінарних досліджень. Отже, візуалізація стає не лише засобом представлення результатів, а інструментом пізнання.

[192] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 4(12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

[193] Manovich L. Cultural Analytics. MIT Press, 2020. 336 p.

У сучасних історико-правових дослідженнях використовуються різні типи інструментів цифрової візуалізації, які умовно можна поділити на кілька груп.

1. Графіки, гістограми, лінійні та кругові діаграми застосовуються для аналізу динаміки законодавчої активності, для порівняння кількості правових актів у різні періоди, для виявлення змін у структурі правових інститутів. Наприклад, візуалізація кількості прийнятих законів у різні історичні епохи дозволяє простежити процеси централізації або децентралізації правотворчості.

2. Інтерактивні часові шкали є особливо корисними для історії права, оскільки дозволяють поєднувати нормативні акти, політичні події та інституційні зміни, виявляти причинно-наслідкові зв'язки й аналізувати тривалість дії правових режимів. Прикладом є цифрові проєкти, що відображають еволюцію конституційних актів у Європі або історію судових реформ у національних державах.

3. Мережеві графи використовуються для аналізу взаємодії правових суб'єктів, інтелектуальних і політичних мереж і процесів ухвалення рішень. У правовій історії мережеві візуалізації дозволяють досліджувати, наприклад, зв'язки між законодавцями, суддями й правниками або рецепцію правових ідей між країнами[194].

4. Геоінформаційні (GIS-технології) та картографічні візуалізації (цифрові карти) є важливими інструментами для аналізу просторових аспектів права, адміністративного устрою, судових округів і територіальної юрисдикції. Візуалізація змін кордонів або правових режимів у просторі дозволяє поєднувати правову історію з політичною географією[195].

5. Сучасні цифрові платформи дозволяють створювати інтерактивні дашборди, що поєднують різні типи візуалізації. В історико-правових дослідженнях вони використовуються для синтезу

[194] Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

[195] Gregory I., Geddes A. Toward Spatial Humanities. Indiana University Press, 2014. 212 p.

результатів аналізу, для публічної презентації складних даних, а також для підтримки відкритої науки.

Застосування інструментів цифрової візуалізації в історії держави і права потребує дотримання низки методологічних принципів. По-перше, принцип контекстуалізації – візуалізація не може замінити історико-правовий аналіз, а має бути інтегрована в ширший дослідницький контекст. По-друге, принцип джерельної прозорості – кожна візуалізація повинна супроводжуватися інформацією про джерела, критерії відбору даних і методи обробки. По-третє, принцип інтерпретаційної обережності – візуальні шаблони не завжди означають причинно-наслідкові зв'язки, тому потребують перевірки традиційними методами.

Одним із показових прикладів є використання мережевих графів для аналізу суддівських спільнот у ранньомодерних державах. Такі візуалізації дозволяють виявити неформальні зв'язки й центри впливу, які не фіксуються в нормативних джерелах. Іншим прикладом є створення інтерактивних карт правових реформ, що поєднують текст законів, географічні дані й часові параметри. Подібні підходи застосовуються в проєктах цифрової історії Європи й Північної Америки.

Цифрова візуалізація в свою чергу є інструментом міждисциплінарного синтезу. Вона сприяє інтеграції історії права з соціологією, політичною наукою, антропологією та інформаційними технологіями й створює спільну мову для різних дисциплін, полегшуючи міждисциплінарний діалог[196]. Водночас це потребує від історика права нових компетентностей – роботи з даними, розуміння алгоритмів і критичного ставлення до цифрових інструментів. Попри значні переваги, цифрова візуалізація створює низку ризиків: а) спрощення складних правових явищ; б) втрата нюансів правової аргументації; в) ілюзія об'єктивності графічних форм; г) технічна залежність від програмного забезпечення. Тому візуалізація

[196] Drucker J. Graphesis: Visual Forms of Knowledge Production. Harvard University Press, 2014. 220 p.

має застосовуватися як доповнення, а не заміна класичних історико-правових методів.

Загалом, інструменти цифрової візуалізації є важливою складовою сучасної методології історії держави і права. Вони дозволяють працювати з великими обсягами даних, виявляти приховані структури й репрезентувати результати досліджень у наочній формі. Водночас їхнє ефективне застосування можливе лише за умови методологічної рефлексії, міждисциплінарної співпраці й критичного ставлення до цифрових технологій.

Отже, в цьому розділі нами комплексно розглянуто потенціал мережевого аналізу й візуальних методів як складових сучасної методології історико-правових досліджень. Узагальнення отриманих результатів дозволяє сформулювати низку принципових висновків, що мають як теоретичне, так і прикладне значення для розвитку історії держави і права.

По-перше, мережевий аналіз постає як ефективний інструмент концептуалізації історико-правової реальності, що дає змогу перейти від лінійних та ієрархічних моделей пояснення до реляційного бачення правових процесів. Використання базових понять мережевої теорії – вузлів, зв'язків, центральності та кластерів – дозволяє по-новому осмислити структуру влади, механізми правотворення і функціонування правових інституцій у різні історичні періоди. Право в такій перспективі постає не лише як сукупність норм, а як результат взаємодії численних акторів, інституцій і дискурсивних практик.

По-друге, застосування мережевого аналізу до вивчення соціальних і політичних мереж в історико-правових дослідженнях розширює аналітичні можливості науки, зокрема в сфері реконструкції неформальних зв'язків, каналів впливу й механізмів циркуляції правових ідей. Аналіз мереж дозволяє виявляти приховані центри влади, альтернативні осередки прийняття рішень і взаємозалежність між формальними правовими структурами й соціальними практиками.

По-третє, мережеві методи в аналізі персоналій – політичних еліт, інтелектуальних спільнот і політичних угрупувань – сприяють

подоланню біографічного й інституційного редукціонізму. Вони дозволяють розглядати діячів історії права не ізольовано, а в системі їхніх професійних, ідеологічних та особистісних взаємозв'язків. Це, в свою чергу, створює підґрунтя для глибшого розуміння процесів формування правових доктрин, законодавчих ініціатив і трансформації державних інститутів.

По-четверте, аналіз взаємодії державних інституцій та процесів ухвалення рішень із використанням мережевих підходів дозволяє реконструювати багаторівневий характер владних механізмів у минулому. Мережеві моделі виявляють динамічний характер інституційної взаємодії, взаємне переплетення компетенцій і впливів, а також роль неформальних практик у функціонуванні правових систем, що часто залишаються поза межами традиційного нормативного аналізу.

По-п'яте, візуальний аналіз та візуальна історія істотно розширюють джерельну базу історії держави і права. Залучення візуальних джерел – плакатів, карт, офіційних документів, зображень інституцій – дозволяє досліджувати не лише юридичний зміст, а й символічні, репрезентативні й комунікативні виміри права. Візуальні матеріали фіксують уявлення про державу, правопорядок і справедливість, що були поширені в суспільстві й активно використовувалися владою для легітимації правових рішень.

По-шосте, аналіз візуальної риторики й правових символів засвідчує, що право функціонує не лише як текст, а й як образ. Символи влади, правосуддя і державності виконують важливу нормативну й дисциплінарну функцію, формуючи правову культуру й суспільне сприйняття законності. Водночас робота з такими джерелами потребує розвинених інтерпретаційних стратегій і критичного підходу, щоб уникнути анахронізмів і надінтерпретацій.

По-сьоме, інструменти цифрової візуалізації стають важливим методологічним посередником між мережевим аналізом і візуальною історією. Графи, інтерактивні карти, часові шкали й комплексні дашборди не лише підвищують наочність результатів дослідження, а й виконують евристичну функцію, сприяючи виявленню нових

закономірностей у правовому розвитку. Водночас ефективність цифрової візуалізації залежить від методологічної рефлексії, прозорості джерел і поєднання з класичними історико-правовими методами.

Таким чином, в цьому розділі ми вияснили, що мережевий аналіз і візуальні методи не є допоміжними або суто технічними інструментами, а формують самостійну аналітичну перспективу в історії держави і права. Їхня інтеграція у дослідницьку практику сприяє оновленню теоретичного апарату дисципліни, розширенню джерельної бази й поглибленню розуміння складних історико-правових процесів. Водночас ці підходи вимагають високого рівня методологічної культури, міждисциплінарної підготовки й критичного осмислення можливостей і меж цифрових і візуальних інструментів, що є необхідною умовою їх продуктивного використання у сучасних історико-правових студіях.

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВА АНТРОПОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА ЯК СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ

Сучасний розвиток історико-правової науки характеризується посиленням уваги до людиноцентричних і соціокультурних аспектів права, що зумовлює актуалізацію таких міждисциплінарних напрямів, як правова антропологія і соціологія права. У контексті постнекласичної наукової парадигми право дедалі більше розглядається не лише як система норм чи інституцій, а як складний соціальний феномен, що формується у взаємодії з культурою, традиціями, повсякденними практиками й колективною свідомістю. Це зумовлює необхідність переосмислення методологічних підходів до вивчення держави і права, виходу за межі формально-догматичного аналізу й звернення до ширшого соціогуманітарного контексту. Правова антропологія і соціологія права відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки вони дозволяють досліджувати право як живу систему соціальних відносин, норм і практик, що існують у конкретному культурному середовищі. Вони акцентують увагу на таких аспектах, як взаємодія права і культури, роль традицій і звичаїв у правовому регулюванні, соціальні механізми функціонування права, правосвідомість і правова поведінка, неформальні правові практики. Залучення цих підходів суттєво розширює аналітичні можливості історико-правових досліджень, дозволяючи не лише описувати правові норми, але й розкривати їхню соціальну природу, функції і реальний вплив на суспільство.

У сучасних умовах, позначених глобалізаційними процесами, культурною різноманітністю і гібридними викликами, правова

антропологія і соціологія права набувають особливої актуальності. Вони дають змогу досліджувати правові системи в порівняльному вимірі, враховувати локальні особливості правових культур і аналізувати трансформації права під впливом соціальних змін. Це є важливим для розуміння процесів правового трансферу, адаптації правових інститутів і формування ефективної державної політики.

Особливого значення ці методологічні орієнтири набувають у контексті сучасних безпекових викликів, зокрема в умовах війни, коли право функціонує в умовах підвищеної соціальної напруги, а правові норми взаємодіють із неформальними практиками, моральними уявленнями й культурними кодами. В таких умовах аналіз лише формально-юридичних аспектів є недостатнім, і виникає потреба у глибшому розумінні соціальної динаміки права.

Даний розділ спрямований на системне осмислення ролі правової антропології і соціології права як сучасних методологічних орієнтирів історико-правових досліджень. У ньому розглядаються теоретичні засади правової антропології і соціології права, їхній внесок у розвиток історико-правової науки, можливості їх застосування у компаративних і міждисциплінарних дослідженнях, значення для аналізу сучасних правових процесів, а також роль у формуванні гуманітарної та безпекової політики. Таким чином, цей розділ формує концептуальне підґрунтя для переходу від традиційного нормативного розуміння права до його комплексного соціокультурного аналізу, що відповідає викликам сучасності й сприяє розвитку історико-правової науки як інтегрованої гуманітарної дисципліни.

4.1 Правова антропологія

Правова антропологія є міждисциплінарним напрямом, що досліджує право як соціокультурний феномен у його повсякденних практиках, символічних формах, механізмах легітимації та інституційних виявах. На відміну від нормативістських підходів, які розглядають право переважно як систему формально

встановлених норм, правова антропологія фокусується на тому, як право живе в суспільстві, як воно інтерпретується, застосовується і трансформується в конкретних історичних контекстах[197].

Ключовими поняттями правової антропології є:

– правова культура – система уявлень, практик і символів, через які суспільство осмислює право;

– правовий плюралізм – співіснування кількох нормативних порядків у межах одного соціального простору;

– звичаєве право – неформалізовані норми, що регулюють поведінку спільноти;

– правові практики – реальні механізми вирішення конфліктів і реалізації владних повноважень;

– інституційна легітимність – культурні й символічні підстави визнання правових інституцій.

У контексті історії держави і права ці поняття дозволяють вийти за межі аналізу текстів законів і звернутися до соціального середовища, в якому право функціонувало.

Формування правової антропології пов'язане з розвитком загальної антропології та соціології наприкінці XIX – на початку XX ст. Одним із перших дослідників, який поставив питання про культурну зумовленість права, був Броніслав Маліновський, який у праці «Злочинність і звичаї в дикунському суспільстві»[198] довів, що навіть у суспільствах без писаного права існують складні системи нормативного регулювання.

Важливу роль відіграв також Макс Глюкман, який досліджував судові практики африканських суспільств, демонструючи, що право функціонує як соціальний процес, а не лише як сукупність норм.

Подальший розвиток правової антропології пов'язаний із концепцією правового плюралізму, сформульованою Саллі Фолк Мур,

[197] Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896; Moore S. F. Law as Process: An Anthropological Approach. Routledge & Kegan Paul, 1978. 270 p.

[198] Malinowski B. Crime and Custom in Savage Society. 1926. 164 p.

яка підкреслила автономність «напівавтономних соціальних полів», що виробляють власні норми незалежно від держави.

У другій половині XX ст. правова антропологія зблизилася з історією права, зокрема через дослідження колоніальних і постколоніальних правових режимів, рецепції європейських правових моделей і взаємодії імперських і локальних нормативних систем[199].

Традиційно правова антропологія спирається на етнографію – тривале спостереження за правовими практиками в конкретному соціальному середовищі. У контексті історії держави і права цей метод трансформується у ретроспективну етнографію, що ґрунтується на архівних матеріалах, судових справах, протоколах, мемуарах. Наприклад, аналіз судових архівів дозволяє реконструювати не лише формальні рішення, а й поведінкові стратегії учасників процесу.

Запропонований Кліффорд Гірц, цей підхід передбачає детальний аналіз соціального контексту події. У правовій історії це означає вивчення конкретної судової справи як «вікна» в ширші культурні уявлення про право й справедливість[200].

Порівняння різних правових культур дозволяє виявити варіативність форм державності й нормативного регулювання. Цей метод є особливо цінним у дослідженнях імперських правових систем і колоніальної адміністрації.

В історико-правових дослідженнях правовий плюралізм дозволяє простежити співіснування державного законодавства, звичаєвого права, релігійних норм, корпоративних регуляцій. Прикладом є дослідження функціонування різних юрисдикцій у середньовічних містах або в багатонаціональних імперіях.

Правова антропологія активно використовує аналіз мови, через яку формуються правові категорії. У цьому контексті важливими є праці Мішеля Фуко, зокрема «Дисциплінувати

[199] Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896.

[200] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.

та покарати»[201], що демонструє зв'язок між знанням, владою і правовими практиками.

Правова антропологія дозволяє переосмислити роль звичаєвих норм у формуванні державних правових систем. Наприклад, вивчення селянських громад показує, що звичаєві механізми вирішення спорів часто співіснували з офіційною юрисдикцією. Антропологічний підхід дає змогу дослідити, як імперські адміністрації адаптували місцеві правові традиції або створювали гібридні форми правового регулювання.

Правова антропологія сприяє дослідженню правових уявлень різних соціальних груп, що дозволяє вийти за межі елітарної історії права. Аналіз окремих судових процесів як соціальних драм відкриває нові можливості для реконструкції повсякденної взаємодії держави й громадян.

Інтеграція правової антропології в історико-правові студії дозволяє:

1. Подолати нормативний редукціонізм.
2. Враховувати соціокультурний контекст правових явищ.
3. Аналізувати право як процес взаємодії.
4. Розширити джерельну базу досліджень.
5. Поєднати макро- та мікроісторичні рівні аналізу.

Разом із тим застосування правової антропології пов'язане з низкою труднощів. Це проявляється у фрагментарності джерел, у ризику анахронізму, в складності реконструкції повсякденних практик, а також у необхідності міждисциплінарної підготовки дослідника.

Отже, правова антропологія відкриває нові горизонти для історії держави і права, дозволяючи досліджувати право як живу соціальну практику, занурену в культурний контекст. Вона сприяє переосмисленню ролі держави, механізмів легітимації влади й функціонування нормативних систем у різні історичні епохи. Її інтеграція в історико-правові дослідження є важливим етапом розвитку сучасної методології гуманітарних наук. Дослідимо це детальніше.

[201] Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books, 1977. 352 p.

Правова антропологія – міждисциплінарна галузь знання, яка розглядає право не лише як систему формальних норм, а як соціальний і культурний феномен, що втілюється у повсякденних практиках, уявленнях і символічних формах. Для історії держави і права правова культура й правові практики являють собою унікальне джерело інформації про те, як право існувало «на практиці», в конкретних соціальних умовах, у взаємодії між владою, індивідами й спільнотами. Вони дозволяють описати те, що поза межами офіційної юрисдикції – як суспільство інтерпретувало право, як його впроваджували, оспорювали чи обходили.

Традиційні джерела історико-правового аналізу (кодекси, конституції, акти судів) добре фіксують нормативну сторону права, але часто не здатні відобразити суб'єктивні уявлення, поведінкові моделі й соціальні механізми, що формували реальні способи правозастосування. У цьому контексті правова антропологія відкриває доступ до джерел, які репрезентують право як практику – історичну фактичність, а не лише нормативну абстракцію[202].

Правова культура охоплює цінності, вірування, символи, ритуали й уявлення про справедливість, законність і правопорядок у певному соціальному середовищі. Правові практики – це конкретні дії, що реалізують або обходять правові норми, включно зі способами вирішення конфліктів, взаємодією з інститутами влади й повсякденною поведінкою суб'єктів. Синтез цих двох рівнів дає змогу реконструювати живе право минулого.

Для дослідження правової культури й практик використовують нетрадиційні джерела, які не завжди класифікуються як юридичні, але містять масив інформації про соціальні, культурні й символічні виміри права:

– судові справи й протоколи допитів, що фіксують поведінкові стратегії учасників (як обвинувачених, так і посадових осіб);

[202] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

– протоколи мирських зібрань і громадських судів, де право є результатом колективних рішень;

– листування, щоденники, мемуари, що містять уявлення про закон і правосуддя в повсякденному житті;

– урбаністичні джерела (реєстри, поземельні книги, судові реєстри), що відображають правові практики володіння і розпорядження майном;

– усні традиції, що фіксують норми поведінки й санкції у спільнотах.

Ключовим є те, що такі джерела не подають формул легко сприйнятної юридичної норми, але містять мову практики, поведінкові стратегеми, моделі судової поведінки, які критично важливі для розуміння права як соціального явища.

Правова антропологія включає кілька взаємопов'язаних *методів*, адаптованих до історичного контексту.

Запропонований Кліффордом Гірцем *насичений опис* (thick description) як метод правової антропології передбачає детальний опис соціального контексту та смислів, що містять право й правові практики. У правовій історії це означає не лише відтворення фактів справи, а й інтерпретацію мотивацій, уявлень і символічних моделей, що набували правового значення[203]. Цей концепт став одним із ключових методологічних інструментів інтерпретативної антропології і значно вплинув на гуманітарні науки, зокрема історію, правову антропологію та культурну історію. Ідея «насиченого опису» бере початок у філософії мови Гілберта Райла, який розрізняв «тонкий» (thin) і «насичений» (thick) опис людської дії. Райлівський приклад – підморгування: фізичний рух ока можна описати як механічне скорочення м'яза (тонкий опис), або як жарт, змову чи сигнал (насичений опис). Гірц розвинув цю ідею, застосувавши її до антропологічного аналізу культури. На його думку, культура є «мережею значень», у яку людина вплетена, і завдання дослідника – не встановлення

[203] Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic Books. 1973. 478 p.; Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896.

універсальних законів, а інтерпретація смислів, що надають діям значущості. «Насичений опис» – це не просто детальний виклад події, а інтерпретативна реконструкція контексту значень, які роблять дію соціально осмисленою. Він включає опис дії (що сталося), контекст соціальних відносин (хто діяв, у яких ролях), культурні коди та символи, що надають дії значення, інтерпретацію намірів і очікувань учасників, зв'язок із ширшими структурами культури й влади. Таким чином, «насичений опис» є багаторівневим аналізом, що поєднує емпіричні факти з їх культурною інтерпретацією.

У практичному вимірі метод передбачає:

– мікроаналіз події – дослідник детально аналізує конкретний випадок (наприклад, судову справу або конфлікт);

– контекстуалізацію – подія розглядається в межах соціальних, політичних і релігійних структур;

– семіотичний аналіз – інтерпретація символічного змісту дій і висловлювань;

– інтерпретацію значень – дослідник прагне зрозуміти, як учасники самі інтерпретували власні дії;

– рефлексивність – визнання того, що інтерпретація завжди є частково суб'єктивною.

Для правової антропології концепція Гірца має особливе значення. Право розглядається не як абстрактна система норм, а як культурно інтерпретована практика. Наприклад, судове рішення може бути формально описане як застосування певної статті закону (тонкий опис). Проте «насичений опис» дозволяє розкрити соціальний статус сторін, локальні уявлення про справедливість, роль традиції та ритуалу, неформальні впливи й символічне значення самого судового процесу. Гірц сам застосував цей підхід у праці «Локальне знання»[204], де аналізував правові системи Марокко, Індонезії та США як культурні форми, що виражають різні способи мислення про порядок і справедливість.

[204] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.

У контексті історії держави і права «насичений опис» дає змогу:

– аналізувати судові справи як соціальні події – замість формального розгляду вироку дослідник аналізує поведінку сторін, риторику, символічні аспекти процесу;

– реконструювати правову культуру – метод дозволяє відтворити уявлення про право в певній історичній спільноті;

– досліджувати механізми легітимації влади – ритуали присяги, проголошення законів, судові церемонії можуть бути проаналізовані як культурні тексти.

– поєднати мікро- й макроаналіз – окрема справа може відображати ширші трансформації правової системи.

Наприклад, при аналізі судової справи XVII ст. дослідник може описати юридичну кваліфікацію злочину, реконструювати соціальні відносини між сторонами, проаналізувати мову свідчень, врахувати релігійні уявлення про гріх і покарання, дослідити символічну роль публічного покарання. У результаті судовий процес постає не лише як юридичний акт, а як ритуал відновлення соціального порядку.

Попри методологічну цінність, «насичений опис» має певні обмеження – ризик надінтерпретації, суб'єктивність дослідника, складність перевірки інтерпретацій, потреба у великому масиві контекстуальної інформації. Тому в історико-правових дослідженнях його доцільно поєднувати з джерелознавчим аналізом і порівняльними методами.

Загалом, концепція «насиченого опису» Кліффорда Гірца є фундаментальним інструментом інтерпретативної правової антропології. Вона дозволяє перейти від формального аналізу норм до глибокого розуміння правових практик як культурно зумовлених явищ. У дослідженнях з історії держави і права цей підхід відкриває можливість реконструювати право як живий соціальний процес, виявити приховані механізми легітимації влади й зрозуміти, як право функціонувало в реальному історичному контексті.

Хоча сучасна етнографія базується на безпосередньому спостереженні, в правовій історії її модифікують через архівні

етнографічні реконструкції. Це означає, що джерела доцільно читати як «соціальні тіла», де дослідник занурюється не лише у факти, а й у механізми соціальної комунікації, поведінкові зразки й культурні коди[205]. *Етнографічна реконструкція* є одним із ключових методів правової антропології, що дозволяє відтворювати структури правової культури, механізми соціальної регуляції та правові практики минулих суспільств на основі комплексного аналізу різнорідних джерел. Вона поєднує інструментарій історії, антропології, етнології та соціології права, спрямований на реконструкцію не лише нормативного тексту, а й «живого» функціонування права у конкретному соціокультурному середовищі.

Етнографічна реконструкція спирається на інтерпретативну антропологію (зокрема ідеї «насиченого опису» К. Гірца), на теорію правового плюралізму (С. Мура), на порівняльну етнологію та на історичну мікроісторію (К. Гінзбурга). Її вихідною тезою є розуміння права як культурної практики, а не лише як системи формалізованих норм. Тому реконструкція має на меті відтворити механізми вирішення конфліктів, уявлення про справедливість, санкції та їх символіку, роль звичаю, а також співвідношення формального і неформального права.

Метод етнографічної реконструкції передбачає залучення широкого спектра джерел:

– нормативні тексти – кодекси, статути, універсали, звичаєві записи;

– судові матеріали – протоколи допитів, вироки, апеляції, матеріали розслідувань;

– етнографічні записи – польові щоденники, фольклор, звичаєві описи;

– археологічні та візуальні джерела – символи влади, просторові структури (місця суду, ритуальні простори);

– усні традиції (для новітніх періодів).

[205] Moore S. F. Law as Process: An Anthropological Approach. Routledge & Kegan Paul, 1978. 270 p.

Комплексне поєднання цих матеріалів дозволяє відтворити правову практику у її соціальному вимірі. Основними етапами етнографічної реконструкції є:

– визначення дослідницького об'єкта – це може бути громада, правовий інститут або конкретний конфлікт;

– контекстуалізація – реконструкція соціальної структури, економічних відносин, релігійних уявлень;

– аналіз правових практик – дослідник аналізує процедури розгляду справ, роль посередників, механізми примирення, символіку покарання.

– інтерпретація культурних значень – правові дії розглядаються як символічні акти, що відтворюють соціальний порядок;

– порівняльний аналіз – залучення аналогій із суміжних культур або періодів.

Прикладом застосування етнографічної реконструкції є дослідження селянських конфліктів у середньовічній Європі. Мікроісторичний аналіз у працях К. Гінзбурга (зокрема «Сир і черв'яки»)[206] демонструє реконструкцію світогляду та правових уявлень через матеріали інквізиційного процесу. Судовий протокол тут стає етнографічним джерелом, що дозволяє відтворити систему символічних координат селянської культури. Іншим прикладом може бути аналіз колоніальних правових практик – у роботах С. Мур досліджується функціонування «напівавтономних соціальних полів», у яких співіснують офіційні та звичаєві норми[207]. Етнографічна реконструкція дозволила показати, як місцеві громади інтегрували колоніальне право у власні системи регуляції. Нарешті, приклад індонезійських правових культур – в працях К. Гірца право аналізується як культурна система значень, де судовий процес є не лише процедурою, а формою соціального театру[208].

[206] Ginzburg C. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. JHU Press, 1992 177 p.

[207] Moore S. F. Law as Process: An Anthropological Approach. Routledge & Kegan Paul, 1978. 270 p.

[208] Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.

Українським прикладом етнографічної реконструкції є вивчення звичаєвого права українських громад – етнографічні матеріали XIX – початку XX ст. дозволяють реконструювати механізми громади («копні суди», сільські сходи). Дослідники (наприклад, праці М. Грушевського[209], Ф. Вовка[210]) використовували фольклор і архівні джерела для відтворення норм звичаєвого права. Ще одним прикладом може бути вивчення судочинства Гетьманщини – на основі актових книг можна реконструювати не лише юридичну техніку, а й статусну ієрархію, значення присяги, роль посередників, ритуальні елементи суду. Нарешті, етнографічна реконструкція копних судів Правобережжя дозволяє показати, що копний суд був не лише інститутом правосуддя, а й механізмом підтримки соціальної солідарності.

Методологічні переваги етнографічної реконструкції полягають в тому, що цей метод дає можливість відтворити право «знизу», поєднує текстуальний і контекстуальний аналіз, дозволяє дослідити правовий плюралізм, а також розкриває неформальні механізми регуляції. Разом з тим, застосування етнографічної реконструкції в дослідженнях з історії держави і права має певні ризики та обмеження – ризик анахронізму, надмірна екстраполяція сучасних етнографічних даних на минуле, фрагментарність джерел і суб'єктивність інтерпретації. Тому метод потребує суворого джерелознавчого аналізу, міждисциплінарного підходу, рефлексії щодо позиції дослідника.

Загалом, етнографічна реконструкція дозволяє переосмислити роль звичаєвого права, дослідити процеси легітимації влади, виявити механізми взаємодії формального й неформального права, реконструювати правову культуру як історичну реальність, а не абстрактну систему норм. У сучасних дослідженнях історії

[209] Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

[210] Студії з української етнографії та антропології / проф. Хведір Вовк. Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1928 (Друк. «Легіографія»). 354 с.

держави і права цей метод стає особливо актуальним у контексті вивчення локальних правових традицій, трансформацій права в умовах імперських впливів та постколоніальних змін.

Одним із ключових методологічних інструментів сучасної правової антропології та історії держави і права є *дискурсивний аналіз*. Дискурсивні практики визначаються не лише текстом закону, а й тим, як про право говорили, мислили й писали в різних соціальних контекстах: у щоденниках, проповідях, судах народної юрисдикції. Дискурсивний аналіз дозволяє реконструювати матрицю уявлень, через які право переживали учасники історичного процесу. Він орієнтований не лише на зміст правових норм, а передусім на способи їх мовного конструювання, інституційного закріплення і соціального функціонування. У центрі уваги перебуває право як дискурс – система висловлювань, категорій і смислів, через які формуються уявлення про владу, легітимність, справедливість, злочин, покарання і суб'єктність.

Методологія дискурсивного аналізу формувалася під впливом структурної лінгвістики, герменевтики, постструктуралізму, історичної епістемології. Вирішальний вплив на становлення дискурсивного підходу справили праці М. Фуко, який розглядав дискурс як історично змінну систему правил, що визначає, які висловлювання можливі, легітимні й істинні в певну епоху. Право в цій перспективі постає не просто як набір норм, а як механізм виробництва знання і влади[211]. Інший напрям – критичний дискурсивний аналіз, пов'язаний із працями Н. Фейрклоф, який акцентував увагу на взаємозв'язку мови, ідеології та соціальної структури[212].

У контексті історії держави і права дискурс можна визначити як систему мовних практик, категорій і символічних структур, через які конструюється уявлення про право, державу, підданство,

[211] Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books, 1977. 352 p.

[212] Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: *The universities Discourse & society.* 1993. Vol. 4(2). P. 133–168.

злочин і покарання. Дискурс формує юридичні категорії, визначає межі допустимого, легітимізує владу, створює образ «правопорушника», конструює моделі соціального порядку. Таким чином, дослідник аналізує не лише те, що проголошується, а й як, у яких категоріях і з якою владною функцією.

У сфері історії держави і права як об'єкти дискурсивного аналізу джерельну базу можуть становити нормативні акти (кодекси, статути, універсали), судові протоколи й вироки, публічні промови й політичні декларації, правова доктрина, адміністративна документація, публіцистика й преса, а також листування посадових осіб. Особливий інтерес становлять тексти перехідних періодів – реформ, революцій, кодифікацій – коли змінюється правова мова.

Серед методологічних рівнів дискурсивного аналізу розрізняють такі:

– лексичний рівень – вивчення термінології, повторюваних категорій, семантичних полів (наприклад, «вірнопідданий», «зрадник», «злочинець»);

– риторичний рівень – аналіз аргументаційних стратегій, апеляцій до моралі, релігії, традиції;

– інституційний рівень – визначення того, хто має право говорити від імені закону;

– ідеологічний рівень – виявлення прихованих механізмів легітимації влади;

– історико-епістемологічний рівень – встановлення змін у режимах істини (за Фуко).

Як приклад застосування дискурсивного аналізу в світовій науці можна назвати аналіз кримінального дискурсу Нового часу в «Наглядати й карати», де М. Фуко продемонстрував, як змінюється мова покарання від тілесної кари до дисциплінарного нагляду[213]. Дискурс трансформує сам образ злочинця – від «грішника» до «девіанта», що підлягає виправленню. Ще одним прикладом

[213] Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Editions Gallimard, 1979. 340 p.

може бути колоніальний правовий дискурс – у постколоніальних студіях аналізується, як через правову мову формувався образ «тубільця» як об'єкта управління. Дискурсивний аналіз дозволяє показати, що право виступало інструментом культурної ієрархізації. Нарешті, таким прикладом може бути гендер у правовому дискурсі – дослідження показують, як юридичні формулювання відтворювали гендерні ролі, закріплювали патріархальні моделі. Серед прикладів застосування дискурсивного аналізу до української історико-правової проблематики можна назвати дискурс підданства в актах Гетьманщини – аналіз лексики універсалів дозволяє виявити способи легітимації влади гетьмана, риторичні апеляції до «старовини», моделі взаємодії з московським царем. Таким прикладом може бути також радянський правовий дискурс – у документах 1920–1930-х років простежується трансформація категорій «контрреволюціонер», «шкідник», «ворог народу». В цьому випадку дискурс не лише описував злочин, а конструював політичну реальність. Мова, наприклад, протоколів того періоду дозволяє виявити механізми ідеологічного впливу, структуру допиту, способи формування «вини».

Серед очевидних переваг дискурсивного аналізу виокремимо ті ситуації, коли застосування цього методу дає можливість виявляти приховані механізми влади, досліджувати трансформацію правової мови, поєднувати текстуальний і соціальний виміри, розкривати символічну природу права.

Разом з тим, застосування дискурсивного аналізу не позбавлене й методологічних ризиків, які можуть проявлятися у надмірній текстоцентричності методу, в ігноруванні матеріальних факторів, в суб'єктивності інтерпретації, а також в ризиці редукції реальної практики до мовних конструкцій. Тому доцільним є поєднання дискурсивного аналізу з джерелознавчою критикою, з соціально-економічним аналізом та з антропологічною реконструкцією.

Загалом, дискурсивний аналіз дозволяє дослідити формування юридичних категорій, реконструювати механізми легітимації державної влади, виявити зміни в правосвідомості й зрозуміти право

як культурний і владний феномен. У сучасних дослідженнях історії держави і права цей метод є особливо продуктивним для аналізу перехідних епох, революційних змін, кодифікацій і трансформацій правової мови[214].

Правовий плюралізм є однією з центральних концепцій сучасної правової антропології та соціології права, яка істотно розширила методологічний інструментарій історії держави і права. Його сутність полягає у визнанні одночасного співіснування кількох нормативних систем у межах одного соціального простору. Для історико-правових досліджень це означає відмову від моністичної моделі права як єдиного державного нормативного порядку та перехід до аналізу взаємодії формального, звичаєвого, релігійного й корпоративного права. Тому антропологічний підхід до правових практик має враховувати співіснування множини нормативних порядків[215].

Класичні підходи до правового плюралізму сформувалися у другій половині XX ст. в межах правової антропології. Розрізнявся «слабкий» і «сильний» правовий плюралізм. У межах «сильного» правового плюралізму право розглядається як множинність автономних нормативних порядків, що можуть функціонувати незалежно від держави. «Слабкий» плюралізм визнає множинність норм, але в межах державної правової системи.

Для історико-правових досліджень правовий плюралізм дозволяє виявити співіснування державного і звичаєвого права, проаналізувати конкуренцію юрисдикцій, дослідити взаємодію світської та церковної правових систем, реконструювати правові практики «знизу», а також пояснити механізми імперського управління багатонаціональними територіями. Таким чином, право постає не як ієрархічно впорядкована система, а як поле нормативної конкуренції.

---

[214] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. URL: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

[215] Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896.

Концепція правового плюралізму враховує такі методологічні рівні застосування:

– інституційний рівень – аналіз юрисдикційних конфліктів між різними судами (державними, церковними, громадськими);

– нормативний рівень – порівняння текстів норм різного походження;

– практичний рівень – дослідження того, які норми реально застосовувалися у конкретних справах;

– соціальний рівень – виявлення стратегій суб'єктів, які обирали між різними правовими режимами (forum shopping).

Прикладом застосування концепції правового плюралізму в дослідження з історії держави і права може бути вивчення колоніальних правових систем – у працях С. Мур показано, як у колоніальній Африці співіснували британське колоніальне право, місцеве звичаєве право та релігійні норми[216]. Це дозволяло місцевим громадам маневрувати між системами та адаптувати державне право до локальних традицій. Ще одним таким прикладом є аналіз Б. Сантос співіснування державного законодавства та норм корінних народів Латинської Америки. Автор продемонстрував, що правовий плюралізм є інструментом збереження культурної автономії[217]. Нарешті, при вивченні правових норм Середньовічної Європи історики права досліджували паралельне існування канонічного права, міського права, феодального звичаю та королівського законодавства. Плюралістичний підхід дозволив пояснити складність юрисдикційних конфліктів.

Концепція правового плюралізму є застосовною і в українських історико-правових кейсах при дослідженні права Гетьманщини, на території якої одночасно діяли Литовські статути, магдебурзьке право, козацькі звичаї і царські укази. Правовий плюралізм в цьому випадку дозволяє дослідити, як козацька старшина маневрувала між цими системами для легітимації своєї влади. Ще одним

[216] Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896.

[217] Santos B. Toward a New Legal Common Sense. London, 2002. 565 p.

красномовним прикладом застосування концепції правового плюралізму є вивчення правовідносин Правобережної України, яка перебувала у складі Речі Посполитої. Співіснування польського державного права, магдебурзьких норм та українського звичаєвого права створювало складну юрисдикційну конфігурацію. Нарешті, прикладом застосування концепції є вивчення права радянського періоду, коли формально існувала єдина система радянського права, однак фактично діяли партійні інструкції, неформальні управлінські практики й локальні звичаї. Плюралістичний аналіз цього періоду дозволяє дослідити розрив між декларованими нормами й реальною практикою.

Серед очевидних переваг застосування концепції правового плюралізму в дослідження з історії держави і права відзначимо аналітичні можливості правового плюралізму – виявлення неформальних механізмів регуляції, дослідження процесів імперської інтеграції, аналіз трансформацій права в перехідні періоди, реконструкція правової культури локальних спільнот і пояснення стратегічної поведінки соціальних суб'єктів. Разом з тим застосування концепції в історико-правових дослідженнях не позбавлене й методологічних ризиків, а саме ризику надмірного розширення поняття «право», анахронізму при перенесенні сучасних теорій на історичні реалії, ігнорування ієрархії нормативних порядків, недооцінки ролі державної примусової сили. Тому застосування правового плюралізму вимагає чіткої дефініції меж поняття «правова система», джерелознавчої верифікації та поєднання з інституційним аналізом[218].

Загалом, правовий плюралізм є ефективним аналітичним інструментом у дослідженнях історії держави і права, оскільки дозволяє подолати нормативний монізм і розглядати право як складну мережу взаємодіючих порядків. Він відкриває можливість реконструювати реальні механізми функціонування

[218] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. URL: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

влади, дослідити стратегії соціальних акторів та виявити приховані форми нормативної регуляції. У сучасних історико-правових дослідженнях правовий плюралізм особливо продуктивний для аналізу імперських систем, колоніальних режимів, локальних громад і перехідних епох.

Розглянемо застосування правової антропології у різноманітних дослідженні судової практики. *Ранньомодерна Англія (XVI–XVII ст.)* є одним із найбільш досліджених кейсів застосування підходів правової антропології до історії держави і права. У цьому контексті право розглядається не лише як система норм common law, а як сукупність соціальних практик, символічних ритуалів, мовних стратегій і механізмів конструювання влади. Право функціонувало в умовах правового плюралізму, співіснування королівських судів, місцевих мирових суддів, церковних юрисдикцій і маноріальних судів.

Застосування правової антропології до англійських джерел ранньомодерного періоду ґрунтується на інтерпретативному підході (thick description), аналізі правових практик як соціального ритуалу, дослідженні правової культури повсякденності, мікроісторичному аналізі конкретних справ, теорії правового плюралізму.

Одним із центральних об'єктів антропологічного аналізу стали публічні страти й кримінальні процеси в судах. У праці «Фатальне дерево Альбіону» під редакцією Д. Гея та ін. кримінальне право XVIII ст. розглядається як механізм соціального контролю, де публічне покарання виступало символічним актом відновлення соціального порядку[219]. Антропологічний підхід дозволив показати, що смертна кара була не лише санкцією, а й політичним ритуалом легітимації влади. Судові процеси аналізуються як ритуал демонстрації королівського суверенітету, простір символічної взаємодії між владою і громадою, механізм формування уявлень про справедливість.

[219] Hay D. Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-century England. Pantheon Books, 1975. 352 p.

У роботах E. P. Thompson (зокрема «Моральна економія») досліджується народне розуміння справедливості[220]. Методологія активно застосовується і до ранньомодерного періоду. Антропологічний аналіз показує, що громада мала власні критерії легітимності покарання; судова практика враховувала локальні уявлення про «справедливу ціну», право на виживання тощо; правопорушення іноді сприймалося як соціально виправдана дія. Таким чином, право функціонувало в діалозі з народною правовою культурою.

Антропологічний підхід передбачає аналіз судових архівів як етнографічного джерела, а саме протоколів допитів, свідчень свідків, формулювань обвинувачень, петицій і листів мирових суддів. Дослідники розглядають ці документи як «культурні тексти», що дозволяють реконструювати соціальні ролі, гендерні уявлення, ієрархії статусу й риторику влади. Наприклад, аналіз судових справ про чаклунство демонструє, що суд ставав простором артикуляції страхів і конфліктів громади.

Дослідження справ про моральні злочини, перелюб, незаконні народження дозволяють реконструювати гендерні моделі поведінки. Через аналіз церковних судів (ecclesiastical courts) виявляється нормативна роль церкви в контролі приватного життя, механізми публічного каяття, символічна функція сорому. Це ілюструє взаємодію світського й церковного права в межах правового плюралізму.

Яскравим прикладом правового плюралізму у ранньомодерній Англії є той факт, що у XVI–XVII ст. одночасно функціонували королівські суди common law, канцелярський суд (Court of Chancery), церковні суди, маноріальні суди й суди мирових суддів. Антропологічний аналіз показує, що сторони могли стратегічно обирати юрисдикцію, що вигідніша для їхньої справи (forum shopping). Це підтверджує реальність правового плюралізму в англійській правовій культурі.

[220] Thompson E. P. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Oxford University Press. *Past & Present*. 1971. Vol. 50. P. 76–136.

Суд у ранньомодерній Англії представляв собою простір соціальної взаємодії. Як наслідок, правова антропологія розглядає судовий процес як ритуал відтворення соціальної ієрархії, як простір публічної репрезентації честі або як механізм формування локального порядку. Дослідження мировых суддів (justices of the peace) показують, що вони діяли не лише як формальні судді, а як посередники у локальних конфліктах.

Аналіз петицій про помилування демонструє емоційний дискурс звернення до монарха, апеляцію до милосердя як елементу політичної культури, поєднання юридичного й морального аргументу. Таким чином, королівське помилування виконувало функцію символічного підтвердження суверенітету.

Загалом, застосування правової антропології до ранньомодерної Англії дозволяє вийти за межі формального аналізу загального права, реконструювати правову культуру повсякденності, дослідити механізми легітимації монархічної влади, пояснити соціальну ефективність кримінального права й показати взаємодію держави й громади у виробництві правопорядку. Тому судова практика ранньомодерної Англії стала класичним прикладом продуктивного застосування правової антропології. Антропологічний аналіз дозволив побачити суд не лише як юридичну інституцію, а як культурний механізм, через який конструювалися влада, соціальна ієрархія та уявлення про справедливість. Поєднання інтерпретативного підходу, аналізу правового плюралізму й мікроісторії створює багатовимірну картину функціонування права в ранньомодерному суспільстві.

Дослідження правових уявлень в *імперських контекстах* (наприклад, у колишніх імперіях – Османській, Австро-Угорській, Російській) становить один із ключових напрямів сучасної правової антропології та історії держави і права. Імперія як політична форма передбачає управління різноманітними етнічними, релігійними та соціальними спільнотами, що зумовлює множинність нормативних порядків і складну взаємодію між центром і периферією. Дослідження показують, що імперське право часто було сукупністю офіційних актів і практик, які реалізовувалися через

локальні правові традиції, звичаї й практики самоврядування. У цьому контексті право постає не лише як інструмент адміністративного контролю, але й як механізм конструювання легітимності, ієрархії та ідентичності.

Вивчення імперських правових уявлень ґрунтується на поєднанні кількох методологічних підходів – правовий плюралізм, дискурсивний аналіз, постколоніальні студії, історична антропологія та теорія влади й знання. Вагомий вплив на формування цієї проблематики справили праці М. Фуко, який показав зв'язок між знанням, правом і владою[221], а також дослідження імперського управління в роботах Л. Бентон, яка обґрунтувала концепцію «імперій права»[222].

Імперське право рідко функціонує як уніфікована система. Натомість воно інкорпорує локальні звичаї, створює ієрархію правових статусів, запроваджує диференційовані режими управління і легітимує політичне панування через нормативну мову. Л. Бентон демонструє, що імперії ранньомодерного періоду не прагнули повної уніфікації права; натомість вони управляли через множинність юрисдикцій, створюючи «правові анклави».

Імперії часто використовували плюралізм як механізм контролю. У колоніальних режимах співіснували імперське законодавство, місцеве звичаєве право, релігійні норми, корпоративні статути. С. Мур запропонувала концепцію «напівавтономного соціального поля», що дозволяє пояснити, як локальні спільноти зберігали нормативну автономію в межах імперського порядку[223]. У постколоніальному контексті Б. Сантос підкреслював, що правовий плюралізм є не лише наслідком імперської політики, а й формою опору локальних культур[224].

---

[221] Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Editions Gallimard, 1979. 340 p.

[222] Benton L. Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400–1900. Cambridge, 2002. 285 p.

[223] Moore S. F. Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Field. *Law & Society Review*, 1973. Vol. 7(4). P. 719–746. DOI: https://doi.org/10.2307/3052967

[224] Santos B. Toward a New Legal Common Sense. London, 2002. 565 p.

Імперське право активно формувало уявлення про цивілізаційну місію, культурну ієрархію, «варварство», «прогрес» та підданство й лояльність. У межах дискурсивного підходу право розглядається як інструмент виробництва знання про підлеглі народи. За Фуко, правові категорії формують суб'єктність і визначають допустимі форми поведінки[225].

Як приклади імперських контекстів, можемо назвати Британську імперію, де британська колоніальна адміністрація застосовувала принцип "indirect rule", що передбачав використання місцевого права для управління колоніями. Це створювало правову множинність і водночас зміцнювало імперський контроль. У Латинській Америці співіснували іспанське колоніальне законодавство й норми індіанських громад. Імперська влада визнавала окремі локальні правові традиції, але вбудовувала їх у загальну ієрархію. На територіях України, Кавказу та Середньої Азії, які окупувала Російська імперія, зберігалися місцеві правові практики (шаріат, адат, магдебурзьке право), які співіснували з імперським законодавством. Це демонструє використання правового плюралізму як інструменту управління.

Імперський правопорядок формував специфічну правосвідомість – лояльність через апеляцію до монарха, стратегічне використання різних юрисдикцій, поєднання імперських і локальних норм. Петиції, судові скарги та апеляції дозволяють реконструювати уявлення підданих про справедливість і легітимність. У процесі конструювання правового статусу імперії створювали диференційовані категорії – громадяни, піддані, інородці, тубільці, раби. Правовий статус визначав доступ до суду, власності, освіти й політичної участі.

Загалом, правові уявлення в імперських контекстах формуються на перетині влади, культури та нормативної множинності. Імперське право є не лише інструментом управління,

[225] Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Editions Gallimard, 1979. 340 p.

а й механізмом символічної інтеграції та ієрархізації. Антропологічний і дискурсивний аналіз дозволяють виявити складну взаємодію між центром і периферією, офіційними нормами й локальними практиками.

Важливим прикладом застосування правової антропології є вивчення *правової культури й практик України часів Гетьманщини*. У козацькій спільноті правові практики не завжди були кодифіковані у формальних актах, але зрозумілими для спільноти засобами вирішення спорів. Дослідження актових книг старшинських судів і реєстрових записів дозволяє реконструювати нормотворчі практики, де право продукувалося в контексті спільної ідентичності, звичаєвих норм і принципів «гетьманської справедливості». Цей випадок є прикладом того, як правова антропологія може виявляти реальне право, що не завжди співпадає з декларативним[226].

Козацький суд у структурі правопорядку Війська Запорозького та Гетьманщини XVII–XVIII ст. становить один із найвиразніших українських кейсів правової культури, у якому поєднувалися звичаєві, станово-корпоративні й писані норми. Його аналіз у межах правової антропології дозволяє розглядати суд не лише як інституцію застосування норм, а як культурний механізм легітимації влади, відтворення соціальної ієрархії та регуляції конфліктів.

Правова система Гетьманщини характеризувалася нормативною багатошаровістю. У судовій практиці застосовувалися звичаєве козацьке право, норми Литовського статуту (особливо редакції 1588 р.), магдебурзьке право в містах, гетьманські універсали, царські укази (після Переяславських домовленостей). Такий плюралізм формував специфічну правову культуру, де письмові норми співіснували з практикою «суду по совісті» та колективного розгляду справ. Історико-правові дослідження, зокрема праці Олександра Лазаревського та Михайла Грушевського, засвідчують,

[226] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

що Литовський статут не був механічно імпортованою нормою, а інтерпретувався через локальні звичаєві уявлення[227].

Судочинство Гетьманщини здійснювалося на кількох рівнях:

– сільські та сотенні суди – вирішували локальні спори;

– полкові суди – розглядали складніші кримінальні й майнові справи;

– генеральний військовий суд – вища судова інстанція;

– суд гетьмана – як апеляційна або політична інстанція.

Судді поєднували адміністративні, військові й судові функції. Це відображало характер козацької державності як військово-корпоративної спільноти. З позицій правової антропології козацький суд постає як публічний ритуал, у якому підтверджувалася ієрархія старшини, демонструвалася колективна участь громади, здійснювалося символічне відновлення порядку. Публічність процесу, присяга на Євангелії, участь свідків формували сакральний вимір правосуддя. Суд був не лише процедурою, а актом морального оцінювання. У джерелах фіксується важливість поняття «честі» – як категорії, що поєднувала правовий і соціальний статус.

Козацький суд широко застосовував примирення сторін, мирові угоди, компенсаційні санкції, публічне каяття. Кримінальне покарання часто поєднувалося з прагненням відновити соціальну рівновагу. Це зближує козацьку практику з моделями відновного правосуддя. Аналіз актових книг показує, що сторони нерідко апелювали до «давніх звичаїв», а не лише до писаного закону[228].

У козацькому середовищі правові уявлення формувалися навколо категорій військової доблесті, вірності присязі, станової солідарності, християнської моралі. Порушення честі могло розглядатися як правопорушення навіть без матеріальної шкоди. Суд виступав ареною публічного відновлення репутації.

---

[227] Лазаревський О. Опис старої Малоросії. Київ, 1888. Т. 1–3; Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

[228] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

Після включення Гетьманщини до складу Російської імперії козацьке судочинство поступово інтегрувалося в імперську систему. Однак тривалий час зберігалися локальні процесуальні особливості, звичаєві елементи, й автономні практики. Дослідження показують, що імперська влада часто визнавала ці особливості з міркувань політичної стабільності[229].

Ключовими джерелами для антропологічного аналізу є актові книги полкових канцелярій, універсали гетьманів, матеріали Генерального військового суду, приватні листи старшини, міські судові книги. Їхній аналіз дозволяє реконструювати повсякденну правову практику, риторику сторін, механізми посередництва.

Козацький суд як елемент правової культури демонструє поєднання звичаєвого й писаного права, високу роль громади в здійсненні правосуддя, символічний характер судового ритуалу, залежність правових рішень від соціального статусу й функцію суду як механізму інтеграції військово-політичної спільноти. Таким чином, козацький суд можна розглядати як приклад правового плюралізму й локальної правової культури, що сформувалася в умовах становлення української ранньомодерної державності.

Загалом, козацький суд був не лише інституцією вирішення спорів, а ключовим елементом правової культури Гетьманщини. Він поєднував ритуал, звичай, моральну оцінку й писану норму, формуючи специфічний тип правосвідомості. Антропологічний підхід дозволяє побачити в ньому механізм легітимації влади, відтворення соціальної ієрархії та підтримання колективної ідентичності.

Період Української революції 1917–1921 рр. та функціонування Українська Народна Республіка (далі – УНР) є одним із найскладніших і водночас показових прикладів трансформації правових практик у перехідну добу. УНР виникла в умовах розпаду імперського правопорядку Російської імперії, воєнного протистояння, соціальної мобілізації та конкуренції альтернативних політичних проектів. Це зумовило

[229] Когут З. Російський централізм і українська автономія. Канадський інститут українських студій. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830. Київ : Основи, 1996. 317 с.

поєднання нормативної творчості, рецепції імперського законодавства й формування нових механізмів здійснення правосуддя.

Правові практики УНР можна розглядати в кількох вимірах: інституційному (організація судів), нормативному (законотворчість), дискурсивному (мова легітимації влади), соціальному (взаємодія держави й громадян), а також у контексті правового плюралізму.

Однією з характерних рис правової практики УНР була тимчасова рецепція законодавства колишньої Російської імперії. Універсали Центральної Ради передбачали, що до ухвалення нових законів чинними залишаються імперські норми, якщо вони не суперечать принципам автономії та республіканського устрою[230]. Універсали Центральної Ради (особливо Третій та Четвертий) виконували подвійну функцію – політичної декларації суверенітету й нормативного акту, що встановлював новий правопорядок. У дискурсивному плані це означало перехід від категорії «підданства» до «громадянства», що мало символічне значення для формування модерної правової культури[231].

УНР намагалася створити власну судову систему на основі принципів незалежності суду й демократизації правосуддя. Було проголошено виборність суддів (на початковому етапі), скасування станових обмежень, запровадження української мови судочинства. Разом із тим значна частина судових установ продовжувала функціонувати на базі дореволюційної структури (окружні суди, мирові судді). Це свідчить про правову тяглість і прагматичну адаптацію до умов війни[232].

Період 1917–1921 рр. характеризувався множинністю владних центрів: УНР, Гетьманат, Директорія, більшовицькі органи, місцеві отаманські структури. Це створювало ситуацію фактичного правового плюралізму. На практиці громадяни могли опинятися під юрисдикцією різних режимів протягом короткого часу.

[230] Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навч. посіб. / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Заповіт, 1997. 341 с.

[231] Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк : Говерля, 1964. 63 с.

[232] Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд. Київ : Наш час, 2008. 79 с.

Це формувало специфічну правову культуру адаптації та стратегічного використання нормативних можливостей. У контексті воєнного стану значного поширення набули військово-польові суди, що діяли за спрощеною процедурою. Вони поєднували функції правосуддя і дисциплінарного контролю, що відображало пріоритет безпеки над формальними гарантіями[233].

Земельне питання стало центральним у правовій політиці УНР. Законодавчі акти Центральної Ради передбачали ліквідацію поміщицького землеволодіння і передачу землі трудящим без викупу. Однак на місцях реалізація цих норм залежала від селянських комітетів, місцевих рад, збройних формувань. Таким чином, правова норма часто трансформувалася в соціальну практику через локальні механізми розподілу землі. Це демонструє розрив між декларативним правом і фактичним правопорядком[234].

УНР активно використовувала мову прав людини, народного суверенітету й демократичних свобод. Проголошувалися свобода слова, свобода совісті, рівність громадян, національно-культурна автономія меншин. У цьому контексті правові практики мали не лише адміністративне, а й символічне значення – як засіб легітимації нової державності перед населенням та міжнародною спільнотою[235].

Умови війни зумовили запровадження суворих заходів проти мародерства, саботажу й антидержавної діяльності. Декрети передбачали можливість швидкого судового розгляду, що іноді обмежувало процесуальні гарантії. Це свідчить про напруження між проголошеними демократичними принципами й реаліями воєнного часу. Правова культура УНР формувалася у полі конфлікту між ідеалом правової держави й практикою надзвичайного управління[236].

---

[233] Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис : монографія. Київ : Либідь, 1999. 973 с.

[234] Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

[235] Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк : Говерля, 1964. 63 с.

[236] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

Важливою складовою правових практик стало впровадження української юридичної термінології. Переклад законодавчих актів, формування правничої лексики, адаптація термінів «громадянин», «республіка», «суверенітет» створювали нову правову символіку. Право виступало інструментом національного самоутвердження.

Отже, з позицій правової антропології період УНР демонструє перехід від імперської до національної правової ідентичності, ситуацію нормативної нестабільності, співіснування формального й неформального права, високу роль локальних спільнот у реалізації законодавства. Право в цей період було не лише інструментом регулювання, а й засобом конструювання нової політичної реальності.

Загалом, правові практики УНР відображають складність трансформації правового порядку в умовах революції та війни. Поєднання рецепції імперського законодавства, активної нормотворчості, правового плюралізму й надзвичайних заходів формувало специфічну правову культуру перехідної доби. Антропологічний і дискурсивний аналіз дозволяють розглядати право УНР як динамічний процес, у якому норма, символ і практика перебували в стані постійної взаємодії.

Отже, антропологічний поворот у гуманітарних і соціальних науках означає зміщення фокусу від абстрактних нормативних систем до практик, повсякденної культури, символіки та локальних сенсів – тобто до того, як право реально «живе» в суспільстві. У контексті історії держави і права цей поворот став реакцією на традиційний текстоцентризм (аналіз законів, кодексів, державних актів) і відкрив дорогу до вивчення права як культурного, інституційного й ритуального явища. Класичними теоретичними джерелами антропологічного підходу є праці К. Гірца (концепція thick description) та С. Мур (концепція «напівавтономного соціального поля», "law as process"), які підкреслюють необхідність інтерпретації дій і текстів у ширшому культурному й соціальному контексті.

Антропологічний поворот у «антропології права» також позначився «поверненням до історії» – дослідники почали більше уваги приділяти історичним практикам, архівним текстам

як «етнографічним» джерелам і вживанню інтерпретативних методів у реконструкції повсякденної дії права. Огляд сучасних дебатів про "legalism" і "turn to history" ілюструє, що поле антропології права активно рефлексується і переводить акцент на історичну варіативність правових практик.

Антропологічний підхід у дослідженні історії держави і права передбачає низку взаємопов'язаних методичних кроків. Архівні тексти (судові протоколи, актові книги, петиції, листування, плакати, візуальні образи) читаються не лише як носії формул, а як «етнографічні описи» практик і сенсів. Іншими словами, джерело інтерпретується як «свідчення практики», а не лише як нормативний документ. Це вимагає уваги до деталей мови, риторики, процедур і контексту написання (хто говорив, кому, з якою метою). К. Гірц запровадив ідею «насиченого опису», яка в історико-правовій перспективі означає: реконструювати не тільки факт судового рішення, але й соціальну ситуацію навколо нього – роль честі, місцевих норм, ритуалів, атмосферу слухання тощо. Такий опис відкриває смисли, які не видно в самому нормативному тексті.

Для історичного матеріалу використовується «архівна етнографія» – поєднання дрібних локальних джерел (актові книги, протоколи) з фольклорними, візуальними й матеріальними артефактами, а також з репортажами сучасників, щоб відновити практики вирішення спорів, процедури присяг, обряди примирення тощо. Саме така методика дала змогу відтворити, наприклад, «копні суди» й козацькі процеси в Гетьманщині.

Антропологічний поворот підсилює усвідомлення того, що різні норми (державні, церковні, корпоративні, звичаєві) одночасно впливали на практики. Дослідник має реконструювати, коли й чому актор обирав одну юрисдикцію замість іншої (forum shopping), і як у конкретних випадках комбінація норм породжувала унікальні «гібридні» практики.

Поряд із практиками вивчається мова права – термінологія, ритуальні формули, символи (печать, присяга, архітектура суду) – бо вони формують уявлення про легітимність і справедливість. Тут

антропологія перекликається з фукоянським аналізом дискурсу, що демонструє, як право виробляє й конструює суб'єктів.

Антропологія історичного права вимагає рефлексивного ставлення – дослідник має визнавати свою позицію, уникати анахронізмів і надінтерпретації символів без контексту. Суміщення якісних методів із дбайливою джерелознавчою критикою – обов'язкова умова методики.

Антропологічний підхід історії права надає евристичні можливості. Серед таких можемо назвати реконструкцію «живого» права – способів, якими норми реалізовувалися або обходилися у конкретних соціальних ситуаціях. Це дозволяє пояснювати розрив між декларативними формулюваннями й реальною практикою. Другою можливістю є виявлення локальних форм легітимації – rites, symbols, communal practices, через які суспільства створювали моральну основу для правозастосування (приклад: обрядова функція публічного покарання або присяги). Далі пояснення правових трансформацій в умовах криз – революції, війни, колоніалізм породжують швидку зміну взаємодії норм. Антропологія дозволяє простежити, як локальні практики пристосовувалися; інтерпретація матеріальної культури права – печатки, архітектура, публічні плакати як елементи правової риторики; їхній аналіз доповнює текстуальні джерела.

Антропологічні підходи надали нове прочитання публічних страт, кримінальних процесів та системи місцевих судів – суд як ритуал відновлення порядку, а покарання як публічне повідомлення про межі допустимого. Ключові дослідження показали, що розуміння «громадської моралі» й «моральної економії» важливо для тлумачення судових вироків і застосувань покарань. Вивчення колоніальних адміністрацій (британських, іспанських та ін.) демонструє, що імперська політика часто зберігала або інкорпорувала місцеві норми, використовуючи плюралізм як інструмент контролю. Антропологія права дозволяє реконструювати, як колонізовані спільноти адаптували імперські норми, а також як право виступало інструментом расової/

цивілізаційної ієрархії. Праці Л. Бентон та інших ілюструють ці процеси. Антропологічні й соціокультурні підходи в дослідженнях радянської доби, наприклад у працях Ш. Фітцпатрик, показали, що «радянське право» було по суті поєднанням партійних директив, місцевих практик і повсякденної адаптації громадян. Аналіз архівів, щоденників, судових матеріалів дозволяє відтворити, яким чином «повсякденне право» функціонувало незалежно від декларованих принципів.

Антропологічний поворот у вітчизняній історико-правовій науці дозволяє по-новому поглянути на кілька класичних тем – козацьке судочинство, правові практики доби УНР, радянські повсякденні практики взаємодії з юрисдикцією. Актові книги полкових урядів, записи копних судів, реєстри і універсали – це не лише документи формальної системи; вони містять інформацію про процедури, формули примирення, роль честі й станових звичаїв. Антропологічна інтерпретація цих джерел показує, що суд у козацькому середовищі мав і публічно-ритуальний, і відновний характер; вирішення спорів часто відбувалося в межах корпоративної солідарності тощо. Архівні дослідження підтверджують, що актові книги є багатим матеріалом для «етнографічної» реконструкції локальної правової культури. Період УНР – приклад нормативної нестабільності, коли різні владні центри (Центральна Рада, гетьманський режим, Директорія, радянські органи) конкурували за легітимність. Антропологічний підхід дозволяє виявити, як місцеві громади й адміністратори «перекладали» загальнонаціональні норми на локальні практики (наприклад, у питаннях розподілу землі чи судочинства), а також дослідити, як вживалися нові правові терміни в ритуалах державного буття. Українські архіви свідчать про те, що радянські правові норми часто реалізовувалися через мережу неформальних відносин – «зв'язків», партійних рішень, місцевих практик. Антропологічний аналіз дозволяє з'ясувати, як громадяни взаємодіяли з бюрократією, апелювали до місцевих авторитетів або обходили формальні процедури. Праці з соціально-культурної історії СРСР – корисні приклади методу.

Щоб застосувати антропологічний підхід у конкретному історико-правовому дослідженні, рекомендовано виконати такі дії:

– ідентифікувати «польові» джерела: протоколи, актові книги, петиції, листи, щоденники, візуальні образи, матеріальні артефакти (в Україні – актові книги полкових канцелярій, міські документи тощо);

– застосувати насичений опис: ретельно реконструювати подію, враховуючи ролі учасників, ритуали, місце і час, мову;

– поєднати мікроісторію з макроаналізом: зіставити локальну практику з політичною рамкою епохи (реформи, війни, адміністративні зміни);

– виявити правовий плюралізм: з'ясувати, які норми (і якої юрисдикції) були доступні акторам і які вони обирали;

– інтерпретувати символіку й риторику: аналіз печаток, присяг, архітектури судових будівель, публічних плакатів;

– критично оцінити власні інтерпретації, шукати підтвердження в додаткових джерелах.

Як і будь-який інший окремо взятий антропологічний підхід також має обмеження і ризики – фрагментарність джерел, небезпека анахронізму, суб'єктивність інтерпретації та гіперінтерпретація символів. Етичний аспект пов'язаний із представленням «інших» (минулих спільнот) – дослідник має уникати колоніальних чи моралізаторських інтерпретацій і поважати внутрішню логіку аналізованих практик. Треба поєднувати антропологічну інтерпретацію з суворою джерелознавчою критикою та архівною роботою[237].

Разом з тим, антропологічний поворот збагатив історико-правову науку новими інструментами. Він дозволяє реконструювати «живе право», зрозуміти культурні механізми легітимації, пояснити локальні варіанти правових практик і простежити, як право функціонує поза межами формальних кодексів. Закордонні приклади (ранньомодерна Англія, колоніальні адміністрації, радянське "everyday

[237] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

law") та українські кейси (козацькі актові книги, практики УНР, радянська повсякденність) демонструють, що антропологічна перспектива дає змогу побачити історію права у всій її багатошаровості. Водночас ця перспектива потребує методологічної дисципліни, джерелознавчої ретельності й міждисциплінарної компетентності.

Отже, застосування правової антропології в історико-правових дослідженнях засвідчує суттєву трансформацію методологічної парадигми цієї галузі знань. Відхід від виключно нормативістського підходу до вивчення права відкриває можливість аналізувати його як культурно зумовлений, соціально втілений та історично мінливий феномен.

По-перше, правова антропологія дозволяє переосмислити саме поняття права в історичному вимірі. Право постає не лише як система формальних норм, зафіксованих у законодавчих актах, а як комплекс практик, символів, уявлень і ритуалів, що функціонують у конкретному соціальному середовищі. Такий підхід сприяє глибшому розумінню механізмів легітимації влади, формування правової культури й взаємодії між державою і суспільством.

По-друге, антропологічний інструментарій (насичений опис, етнографічна реконструкція, дискурсивний аналіз, концепція правового плюралізму) дає змогу реконструювати «живе право» минулого – тобто способи фактичного застосування норм, соціальні стратегії суб'єктів, механізми розв'язання конфліктів і неформальні регулятивні практики. Це особливо важливо для дослідження перехідних епох, імперських контекстів, локальних правових традицій і ситуацій нормативної нестабільності.

По-третє, правова антропологія сприяє виявленню множинності правових порядків. Історія держави і права в такій перспективі розглядається як історія взаємодії формального, звичаєвого, релігійного й корпоративного права. Це дозволяє пояснити складні юрисдикційні конфігурації, механізми імперського управління, трансформації правових систем у процесі модернізації та державотворення.

По-четверте, антропологічний підхід акцентує увагу на правовій культурі як сукупності уявлень про справедливість, законність,

порядок і владу. Аналіз правових уявлень, мовних стратегій, символічних форм та ритуалів правосуддя розширює джерельну базу історико-правових досліджень, залучаючи судові протоколи, петиції, приватне листування, візуальні й фольклорні матеріали.

По-п'яте, правова антропологія сприяє інтеграції історико-правової науки в ширший міждисциплінарний простір – соціології, культурології, політичної антропології, історичної мікроісторії та постколоніальних студій. Це підсилює аналітичний потенціал досліджень і дозволяє комплексно осмислювати історичні процеси.

Разом із тим застосування правової антропології пов'язане з певними методологічними викликами: ризиком надінтерпретації, суб'єктивністю реконструкції, фрагментарністю джерел та небезпекою анахронізму. Тому її використання потребує поєднання з традиційними історико-правовими методами, джерелознавчою критикою та порівняльним аналізом.

У підсумку правова антропологія виступає ефективним методологічним інструментом, що дозволяє подолати нормативний редукціонізм, реконструювати соціокультурні контексти функціонування права, дослідити право як механізм влади і комунікації, пояснити взаємодію між державними інституціями й локальними спільнотами, глибше осмислити процеси державотворення і трансформації правових систем. Таким чином, інтеграція правової антропології в історію держави і права формує сучасну постнекласичну модель дослідження, у якій право розглядається як динамічний, багаторівневий і культурно вкорінений феномен історичної реальності.

4.2 Соціологія права

Проблема нормативності є центральною для соціології права й водночас ключовою для історико-правових досліджень. У межах класичної юриспруденції норма розглядається як формально визначене правило поведінки, санкціоноване державою. Проте соціологія права радикально розширює це розуміння, трактуючи

нормативність як соціальний феномен, що формується, функціонує і трансформується у взаємодії з економічними, політичними, культурними й комунікативними структурами суспільства.

Отже, нормативність у соціальному контексті постає не лише як сукупність юридичних приписів, а як система очікувань, санкцій, ролей та інституційних практик, що забезпечують стабільність соціального порядку. Для історії держави і права це означає необхідність аналізу права не лише як текстуального корпусу законодавства, а як механізму соціальної регуляції, що відображає і водночас конструює суспільні відносини.

Розглянемо теоретичні підвалини соціологічного розуміння нормативності, яке бере початок у працях класиків соціальної теорії. Еміль Дюркгейм розглядав право як «видимий символ соціальної солідарності», що відображає тип соціальної інтеграції – механічної або органічної. У його праці «Про поділ суспільної праці» право виступає індикатором трансформації суспільства: від репресивного до реститутивного характеру санкцій[238]. Нормативність, таким чином, є формою колективної свідомості. Макс Вебер акцентував увагу на легітимності влади та раціоналізації правопорядку. У межах його концепції право є специфічною формою соціальної дії, орієнтованої на очікування інших. Раціонально-легальне панування передбачає формалізацію норм і бюрократичну організацію їх застосування[239]. Еуген Ерліх сформулював концепцію «живого права» (lebendes Recht), підкресливши, що реальні соціальні відносини часто регулюються не державним законодавством, а локальними нормами, звичаями, корпоративними правилами[240]. Цей підхід має особливе значення для історико-правових досліджень, оскільки дозволяє реконструювати фактичну нормативність поза межами офіційних кодексів.

---

[238] Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Київ : Основи, 2004.

[239] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

[240] Ерліх Е. Основи соціології права. Київ : Юридична думка, 2010. 426 с.

У XX столітті розвиток соціології права пов'язаний із працями Талкотта Парсонса, який трактував право як підсистему соціальної системи, що забезпечує інтеграцію та підтримання нормативного порядку[241], та Нікласа Лумана, який розглядав право як автономну комунікативну систему, що функціонує через коди «законне / незаконне»[242].

У соціології права норма не є статичною конструкцією. Вона виникає, змінюється і зникає внаслідок соціальної взаємодії. Нормативність формується через такі дії:

– інституціоналізацію – закріплення очікувань у формі правил;
– легітимацію – суспільне визнання правомірності норми;
– соціалізацію – засвоєння норм індивідами;
– санкціонування – підтримання норм через систему заохочень і покарань.

У цьому контексті історико-правові дослідження повинні враховувати не лише текст нормативного акту, але й соціальні механізми його сприйняття і застосування. Наприклад, вивчення судових актів Гетьманщини демонструє, що формальне застосування Литовського статуту поєднувалося із посиланням на «давні звичаї», що свідчить про співіснування формальної та неформальної нормативності.

Соціологія права визначає низку функцій нормативності. Сюди включається регулятивна, інтегративна, стабілізаційна, легітимаційна, конфліктозв'язувальна та символічна функції. У різні історичні періоди ці функції набувають різної ваги. У періоди революцій або воєн право може виконувати насамперед мобілізаційну та легітимаційну функції, тоді як у стабільних суспільствах переважає регулятивна та інтегративна роль.

Особливу увагу соціологія права приділяє перехідним періодам – революціям, реформам, змінам політичних режимів. У такі моменти виникає стан нормативної множинності та конкуренції норм. Період Української революції 1917–1921 рр. є показовим

[241] Parsons T. The Social System. New York : Free Press, 1951. 271 p.

[242] Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p.

прикладом. Формально діяли акти Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, але на місцях продовжували застосовуватися імперські норми або локальні звичаї. Це створювало ситуацію правового плюралізму та нормативної нестабільності. Подібні процеси спостерігалися і в радянський період, коли поряд із офіційним законодавством існувала система партійних директив та неформальних практик.

Соціологія права розглядає різні соціальні групи як носії специфічної нормативності. Це професійні корпорації, релігійні спільноти, етнічні громади, військові колективи, а також адміністративні структури. Для історико-правових досліджень важливо враховувати, що кожна з цих груп формує власні правила поведінки, які можуть конфліктувати або співіснувати з державним правом.

При визначенні співвідношення між нормативністю і правовою культурою слід враховувати, що правова культура є інтегральним показником рівня засвоєння та інтерпретації норм. Вона включає знання про право, ставлення до права, практику правозастосування та символічні уявлення про справедливість. Соціологічний аналіз дозволяє дослідити, як формуються уявлення про легітимність влади, обов'язковість норм, допустимість їх порушення.

У межах історико-правових студій застосовуються такі емпіричні методи соціології права в історичних дослідженнях: контент-аналіз історичних текстів, аналіз судових архівів, кількісне дослідження структури злочинності, мережевий аналіз інституційних взаємодій і реконструкція соціальних ролей. Такі методи дозволяють поєднати якісний і кількісний аналіз нормативності.

У сучасних умовах цифровізації та воєнних викликів проблема нормативності набуває нових вимірів. Поширення цифрових технологій створює нові форми соціального контролю та регуляції. Водночас воєнний стан змінює баланс між безпекою та правами людини. Соціологія права допомагає дослідити ці процеси як історичну трансформацію нормативних структур.

Загалом, нормативність у соціальному контексті є складним багатовимірним явищем, що поєднує формальні норми, соціальні

практики, символічні структури й інституційні механізми. Соціологія права надає історико-правовій науці інструменти для аналізу «живого права», для виявлення правового плюралізму, для реконструкції правової культури, для дослідження трансформацій нормативності у кризові періоди й для інтеграції емпіричних методів у історико-правові студії. Таким чином, нормативність слід розглядати як соціально зумовлений процес, що історично змінюється та відображає структуру суспільства.

Проблематика соціальних функцій права є центральною у соціології права й водночас має фундаментальне значення для історії держави і права. Якщо в класичній догматичній юриспруденції право розглядається передусім як система норм, що встановлюють права й обов'язки, то соціологія права акцентує увагу на функціональному вимірі: що саме право робить у суспільстві, які соціальні процеси воно підтримує, трансформує або гальмує.

Соціальна функція права – це об'єктивно зумовлений напрям впливу правових норм, інститутів і процедур на суспільні відносини, який забезпечує відтворення або зміну соціального порядку. У соціологічній традиції функції права пов'язуються з інтеграцією, стабілізацією, регуляцією, легітимацією, соціальним контролем, комунікацією та символічним відображенням цінностей.

Ще Еміль Дюркгейм підкреслював, що характер права відображає тип соціальної солідарності: репресивне право притаманне суспільствам із механічною солідарністю, тоді як реститутивне право відповідає складним індустріальним суспільствам[243]. Отже, зміна функцій права є індикатором глибших структурних трансформацій.

Макс Вебер розглядав право як механізм легітимного панування, що ґрунтується на раціонально-легальних засадах[244]. У його концепції функція права полягає у забезпеченні передбачуваності соціальної дії, раціоналізації управління та стабілізації очікувань.

---

[243] Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Київ : Основи, 2004.

[244] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

Сучасна соціологія права (Т. Парсонс, Н. Луман) трактує право як підсистему суспільства, що забезпечує нормативну інтеграцію через специфічні коди та процедури[245].

Таким чином, функції права не є статичними – вони історично змінюються разом із трансформацією соціальної структури, державності, економіки та культури.

Регулятивна функція полягає у впорядкуванні суспільних відносин через встановлення загальнообов'язкових правил поведінки. У традиційних суспільствах регулятивна функція реалізовувалася через звичаєве право. Норми були тісно пов'язані з релігійними уявленнями, моральними цінностями та корпоративною солідарністю. Наприклад, у правовій системі Гетьманщини XVII–XVIII ст. регулятивна функція здійснювалася через поєднання Литовського статуту, магдебурзького права та козацького звичаю[246], що відображало специфіку ранньомодерної української державності. Йдеться не про механічне співіснування кількох нормативних масивів, а про складну систему нормативного синтезу, у межах якого різні джерела права виконували взаємодоповнювальні регулятивні ролі.

Литовський статут (особливо редакція 1588 р.) залишався чинним нормативним джерелом на території Лівобережної України й після утворення Гетьманщини. Його регулятивна функція полягала у визначенні норм кримінального, цивільного та процесуального права, встановленні ієрархії судових інстанцій, регламентації майнових і спадкових відносин, закріпленні принципів доказування та процесуальних процедур. Статут забезпечував формально-юридичну стабільність і правову тяглість із попередньою правовою традицією Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Його застосування в Гетьманщині демонструє прагнення до нормативної визначеності й легітимності судових рішень. Однак фактичне застосування Статуту було гнучким. Судді часто адаптували

[245] Parsons T. The Social System. New York : Free Press, 1951. 271 p.; Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p.

[246] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

його положення до місцевих умов, поєднуючи формальні норми із звичаєвими уявленнями.

Магдебурзьке право діяло в українських містах ще з XIV–XV ст., і в період Гетьманщини продовжувало виконувати важливу регулятивну функцію. Його значення проявлялося у регулюванні міського самоврядування, визначенні компетенції магістратів, врегулюванні торговельних і ремісничих відносин і встановленні правил корпоративної організації цехів. Таким чином, магдебурзьке право виконувало локальну регулятивну функцію, забезпечуючи автономію міських громад. Воно було інструментом інтеграції міщанського середовища й підтримання соціального порядку в межах урбаністичного простору. Водночас у разі конфлікту між міщанами й козацькою адміністрацією виникала необхідність узгодження різних юрисдикцій, що створювало умови для правового плюралізму.

Козацький звичай становив третій, надзвичайно важливий компонент нормативної системи. Його особливість полягала в тому, що він не був кодифікованим у повному обсязі, передавався через практику судочинства й військову традицію, ґрунтувався на поняттях честі, товариства, військової дисципліни. Звичаєві норми активно застосовувалися у військових судах, у питаннях дисципліни, в майнових конфліктах між козаками, в спорах про землю та службу. Козацький звичай виконував гнучку регулятивну функцію, пристосовану до потреб військово-політичної організації. Він забезпечував оперативність вирішення спорів і врахування локального контексту.

Якими були механізми поєднання нормативних масивів? Регулятивна функція права в Гетьманщині реалізовувалася через юрисдикційне розмежування (міста – магдебурзьке право, сільські громади – звичаєве право, серйозні кримінальні справи – Литовський статут), через субсидіарність (якщо звичай не давав відповіді, застосовувалися норми Статуту), а також через інтерпретаційну адаптацію (судді могли тлумачити писану норму з урахуванням звичаєвих уявлень). Так, у багатьох актових книгах полкових канцелярій зафіксовано формулу «по праву Статуту і по давньому звичаю». Це свідчить про синкретичний характер регуляції, коли формально-юридична норма

поєднувалася з локальною традицією. Або у справах про земельні спори часто застосовувалися положення Статуту про власність, але доказування базувалося на свідченнях громади та «давності володіння» – категорії, що мала звичаєве походження.

З погляду соціології права така модель забезпечувала гнучкість регуляції, дозволяла інтегрувати різні соціальні групи, сприяла легітимності судових рішень і підтримувала баланс між централізацією та автономією. Регулятивна функція була багаторівневою – від військово-корпоративної до міської та загальнотериторіальної.

У XVIII ст., із посиленням імперської інтеграції, відбувається поступове витіснення локальних норм російським законодавством. Регулятивна функція централізується, а правовий плюралізм звужується. Це демонструє загальну тенденцію переходу від поліцентричної нормативності до уніфікованої імперської системи.

Отже, поєднання Литовського статуту, магдебурзького права та козацького звичаю створювало багаторівневу модель регулятивної функції права в Гетьманщині. Ця система забезпечувала правову стабільність і тяглість, враховувала локальні соціальні потреби, підтримувала легітимність влади, демонструвала поліцентричний характер ранньомодерної української державності. Тобто, регулятивна функція права в Гетьманщині була результатом нормативного синтезу, що поєднував кодифіковане право, міську автономію та живу традицію козацького звичаю.

Наведемо інший приклад. У XIX ст. регулятивна функція права посилюється через кодифікацію, що відображає глибинну трансформацію європейських правових систем у добу модернізації, національного державотворення та індустріалізації. Кодифікація стала не лише техніко-юридичним процесом упорядкування норм, а й інструментом раціоналізації, централізації та уніфікації правового регулювання. Саме в цей період право (Наполеонівський кодекс, Австрійський цивільний кодекс, Звід законів Російської імперії) остаточно набуває характеру системної, ієрархічно впорядкованої нормативної структури, що забезпечує передбачуваність соціальних відносин.

Історичні передумови кодифікації полягали в тому, що кінець XVIII – початок XIX ст. характеризувався формуванням модерних національних держав, розвитком ринкової економіки, зростанням соціальної мобільності, ускладненням майнових і договірних відносин, секуляризацією суспільства. В таких умовах фрагментарні джерела права (звичаї, судові прецеденти, локальні статути) вже не забезпечували достатньої передбачуваності та однаковості регулювання. Необхідність єдиних, систематизованих норм зумовила хвилю кодифікацій.

З позицій соціології права, кодифікація означала перехід від казуїстичного й локального регулювання до абстрактно-раціональної моделі права. Макс Вебер пов'язував кодифікацію з процесом раціоналізації, коли право набуває формальної визначеності, логічної системності й відокремлюється від релігійних і традиційних засад. Раціонально-легальний тип панування потребує саме кодифікованого права як засобу стабілізації управління. Кодифіковане право формулюється в узагальнених категоріях, має чітку ієрархію норм, забезпечує однаковість застосування, зменшує роль особистої дискреції судді. Таким чином, регулятивна функція стає більш формалізованою і централізованою.

Наполеонівський кодекс (1804) (Code civil) став одним із перших модерних цивільних кодексів. Його значення полягало в уніфікації приватного права Франції, ліквідації феодальних правових відмінностей, закріпленні принципів свободи договору й рівності перед законом. Регулятивна функція кодексу полягала в створенні єдиної нормативної основи для розвитку ринкових відносин. Австрійський цивільний кодекс (ABGB – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, 1811) встановив системну регуляцію приватноправових відносин у багатонаціональній імперії. Його абстрактні формули дозволяли застосування у різних регіонах із різними традиціями. Звід законів Російської імперії (1832) був спробою систематизації величезного масиву імперського законодавства. Для українських територій це означало поступове витіснення локальних правових традицій і посилення централізованого регулювання.

Кодифікація привела до колосальних соціальних наслідків. По-перше, вона ліквідувала правову строкатість регіонів. Це сприяло інтеграції внутрішнього ринку й зміцненню державної єдності. По-друге, формалізовані норми забезпечували стабільність економічних контрактів, спадкових відносин, власності. По-третє, локальні правові традиції поступово втрачали регулятивну вагу. Судді зобов'язувалися керуватися кодексом, а не «місцевим звичаєм». Нарешті, кодифікація сприяла формуванню професійного корпусу юристів і суддів, які працювали з систематизованим правом.

Ще одним наслідком кодифікації стало те, що трансформувався характер регуляції. До XIX ст. регулятивна функція часто мала персоніфікований характер, залежала від соціального статусу, була тісно пов'язана з моральними уявленнями. Після кодифікації регуляція стає універсальною, абстрактною, формально рівною для всіх, відокремленою від релігійних санкцій. Це означає перехід до модерної моделі правового регулювання.

На українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій кодифікаційні процеси мали подвійний ефект. Це проявлялося, з одного боку в уніфікації правового простору й стабілізації майнових відносин, а з іншого – у витісненні локальних правових традицій (магдебурзького права, залишків звичаєвого права). Наприклад, ліквідація магдебурзького права у містах Лівобережної України означала централізацію регулятивної функції держави.

З позицій соціології права кодифікація означала підвищення системності нормативного порядку, посилення ролі держави як головного нормотворця, перехід від поліцентричної до централізованої нормативності, формування правової держави модерного типу. Регулятивна функція стала головним інструментом управління складним індустріальним суспільством.

Отже, у XIX столітті кодифікація істотно посилила регулятивну функцію права. Вона забезпечила уніфікацію нормативного простору, передбачуваність соціальних відносин, централізацію державного управління, професіоналізацію правозастосування, формування модерної правової культури. Таким чином, кодифікація

стала не лише технічною реформою, а глибокою соціальною трансформацією, яка перетворила право на ключовий механізм регулювання модерного суспільства. Регулятивна функція набула формально-юридичного характеру, відокремлюючись від моралі та релігії. Це відповідало веберівській концепції раціоналізації.

Інтегративна функція полягає у формуванні спільних цінностей і підтриманні соціальної солідарності. В період становлення національних держав право виступає засобом конструювання національної ідентичності. Наприклад, у період Української Народної Республіки (1917–1921) законодавчі акти Центральної Ради мали не лише регулятивне, а й інтегративне значення – вони проголошували суверенітет, права громадян, принципи демократичного устрою[247]. Законодавчі акти були не лише нормативними приписами, а й інструментами конструювання модерної української політичної нації в умовах революції та війни.

Інтегративне значення актів Центральної Ради проявилося передусім у проголошенні нової моделі політичної спільноти. Перший Універсал Української Центральної Ради проголосив автономію України у складі федеративної Росії. Уже цей документ мав символічно-інтегративний характер: він апелював до «українського народу» як до суб'єкта політики. Третій Універсал Української Центральної Ради проголосив створення УНР. Тут уперше юридично оформлюється категорія «громадяни УНР», що означало перехід від імперського підданства до модерного громадянства. Четвертий Універсал Української Центральної Ради проголосив повну державну незалежність. Цей акт остаточно закріпив політичну єдність нової держави на нормативному рівні. Таким чином, законодавчі акти Центральної Ради не просто регулювали відносини, а створювали юридичний простір нової ідентичності.

Інтегративний потенціал законодавства проявився у закріпленні принципу рівності громадян незалежно від національності,

[247] Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навч. посіб. / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Заповіт, 1997. 341 с.

віросповідання та соціального стану. Універсали й інші акти проголошували свободу слова, свободу друку, свободу зібрань, право національно-культурної автономії для меншин. У багатонаціональному суспільстві України ці положення виконували функцію інтеграції різних етнічних і соціальних груп у межах єдиної політичної спільноти.

Земельне законодавство Центральної Ради мало не лише регулятивне, а й інтегративне значення. Проголошення передачі землі без викупу трудовому селянству мало на меті консолідувати селянство як основну соціальну силу. Соціальні реформи (8-годинний робочий день, гарантії праці) спрямовувалися на інтеграцію робітничого класу в нову державу. Таким чином, право виконувало функцію соціальної мобілізації та солідаризації.

Інтегративне значення актів Центральної Ради проявлялося і на символічному рівні – як утвердження української мови в державному управлінні, як формування національної правничої термінології, як створення власних державних символів. Право стало мовою державності, через яку формувалася спільна правова культура.

Відбувалася також інституційна інтеграція – законодавчі акти Центральної Ради створювали нові органи влади: Генеральний Секретаріат, місцеві ради та судові органи. Це сприяло інституційному об'єднанню регіонів України, які раніше перебували під різними адміністративними режимами Російської імперії.

Водночас інтегративна функція реалізовувалася в умовах конкуренції з іншими центрами влади (Тимчасовий уряд, більшовицькі ради, отаманські структури). Універсали виступали як нормативна відповідь на цю конкуренцію, утверджуючи пріоритет української державності. Право ставало засобом політичної легітимації та консолідації прихильників УНР.

Попри значний інтегративний потенціал, ефективність законодавчих актів була обмежена через нестабільність військово-політичної ситуації, через брак адміністративних ресурсів, через регіональну строкатість та вплив зовнішніх сил. Проте навіть за цих умов право відігравало роль символічного й нормативного каркасу державності.

З позицій соціології права, акти Центральної Ради формували нові нормативні очікування, закріплювали спільні цінності, сприяли переходу від імперської до національної ідентичності й виконували мобілізаційну роль у революційний період. Право в цей період було не лише інструментом регуляції, а засобом створення політичної спільноти.

Загалом, законодавчі акти Центральної Ради у 1917–1918 рр. мали виразне інтегративне значення. Вони юридично оформлювали українську політичну націю, закріплювали принципи рівності й громадянства, мобілізували соціальні групи, створювали інституційний каркас державності, формували спільну правову культуру. Таким чином, у період Української Народної Республіки право стало ключовим механізмом соціальної інтеграції в умовах революційних трансформацій. Право виконувало функцію символічного закріплення нової політичної спільноти.

Легітимаційна функція права утверджує його як засіб обґрунтування влади – право легітимує владні рішення, створюючи уявлення про їх законність. У монархічних державах легітимаційна функція пов'язувалася з сакральною природою влади. У модерних державах вона ґрунтується на конституційних принципах.

У радянський період право виконувало функцію ідеологічної легітимації: нормативні акти та правові інститути слугували не лише регулюванню суспільних відносин, а передусім обґрунтуванню, закріпленню й відтворенню панівної марксистсько-ленінської ідеології та політичної монополії партії. Право виступало інструментом формування офіційної картини соціальної реальності, в якій держава ототожнювалася з «волею трудящих», а політичні рішення партії – з вищою формою законності. Радянська правова теорія спиралася на марксистське розуміння права як надбудови над економічним базисом. Право розглядалося як класовий інструмент, що виражає інтереси панівного класу – у радянській інтерпретації «робітничого класу та трудящих мас». У працях радянських юристів право визначалося як сукупність правил поведінки, встановлених і охоронюваних соціалістичною державою в інтересах трудящих. Таким чином, уже сама дефініція права містила ідеологічну складову.

Конституції СРСР 1918, 1936 і 1977 років виконували функцію ідеологічної легітимації. Конституція СРСР 1936 року декларувала загальне виборче право, свободу слова, свободу зібрань, право на працю та відпочинок. Фактична політична практика істотно відрізнялася від цих декларацій, однак саме формальне закріплення прав створювало образ «найдемократичнішої конституції у світі». Конституція виконувала символічно-легітимаційну функцію, демонструючи нібито завершеність соціалістичного будівництва. Кримінальне законодавство містило статті про «контрреволюційну діяльність», «антирадянську агітацію», «шкідництво», «спекуляцію». Такі формулювання були широкими й дозволяли кваліфікувати політичну опозицію як кримінальний злочин. Право легітимувало репресивні кампанії, надаючи їм формально-юридичного вигляду. Судові процеси, навіть у період масових репресій, відбувалися у формі правових процедур, що створювало враження законності.

У 1930-х роках та особливо після Другої світової війни офіційна доктрина наголошувала на принципі «соціалістичної законності». Цей принцип означав, що закон повинен суворо виконуватися, держава діє відповідно до норм, правопорядок є ознакою розвинутого соціалізму. Проте поняття законності було підпорядковане політичній доцільності. Партійні рішення мали пріоритет над формальним законом. Суд і прокуратура виконували не лише правозастосовчу, а й виховну функцію. Судові рішення часто супроводжувалися ідеологічними формулюваннями про боротьбу з ворогами народу, захист соціалістичної власності, виховання громадян у дусі комуністичної моралі. Таким чином, правосуддя ставало інструментом пропаганди.

Право формувало специфічну лексику – «соціалістична власність», «трудова дисципліна», «радянський громадянин», «соціалістичний спосіб життя». Ця мова створювала нормативний простір, у якому ідеологія була інтегрованою у правові конструкції.

З позицій соціології права, в радянській системі легітимаційна функція домінувала над гарантійною, регулятивна функція підпорядковувалася політичним цілям, комунікативна функція мала односторонній характер, символічна функція забезпечувала

стабільність офіційного наративу. Право виступало не автономним регулятором, а частиною політичної системи.

На території Української РСР правова система функціонувала в межах загальносоюзної моделі. Нормативні акти закріплювали колективізацію, регулювали соціалістичну власність, легітимували репресивні заходи. Водночас право стало засобом оформлення формальної державності УРСР у складі СРСР, що мало символічний характер.

Загалом, у радянський період право виконувало функцію ідеологічної легітимації через нормативне закріплення марксистсько-ленінської доктрини, формальне обґрунтування політичної монополії партії, легалізацію репресивних практик, створення символічного образу «соціалістичної законності». Право виступало не лише інструментом регулювання, а й механізмом відтворення ідеологічного порядку. Таким чином, у структурі функцій права легітимаційна складова набула домінуючого значення, підпорядковуючи інші функції політичній доцільності.

Функція соціального контролю передбачає підтримання порядку через санкції. У традиційних суспільствах контроль мав публічний і ритуальний характер (покарання як публічний акт відновлення порядку). У модерну добу санкції стають більш інституціоналізованими та бюрократизованими (тюремна система, слідчі процедури).

М. Фуко показав, що у XVIII–XIX ст. відбувається перехід від тілесних покарань до дисциплінарних механізмів[248]. Фуко розглядає зміну форм покарання не як гуманістичний поступ, а як глибоку трансформацію механізмів влади. Йдеться про перехід від публічної демонстрації сили монарха через тілесне покарання до дисциплінарної влади, що діє через контроль, нормалізацію і внутрішню регуляцію поведінки.

У XVII–XVIII ст. кримінальне покарання мало виразно публічний і тілесний характер. Страти, катування, таврування, колесування,

[248] Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Editions Gallimard, 1979. 340 p.

публічні побиття були не лише каральними актами, а й символічними ритуалами. Фуко підкреслює, що тілесне покарання відновлювало порушений суверенітет монарха, демонструвало фізичну силу держави, мало характер театралізованого акту, було спрямоване на тіло злочинця як носія провини. Покарання виконувало функцію публічної «відплати» – воно мало на меті не стільки виправлення, скільки відновлення честі суверена. У другій половині XVIII ст. публічні страти починають викликати соціальне напруження через зростання міського населення, поширення гуманістичних ідей Просвітництва, формування нового уявлення про людську гідність і ризик народних заворушень під час страти. Фуко показує, що спектакль покарання поступово стає небезпечним для влади – він може перетворитися на арену протесту або співчуття до засудженого. Як наслідок, у XVIII–XIX ст. відбувається зміщення акценту з тіла на душу. Каральна система поступово переходить від фізичного знищення або каліцтва до контролю, ізоляції, перевиховання. З'являється новий тип установ – тюрми, виправні колонії, робітні доми, психіатричні лікарні, школи й казарми як простори дисципліни. Фуко називає цей процес формуванням «дисциплінарного суспільства». Дисциплінарна влада діє через нагляд (постійне спостереження), нормалізацію (встановлення стандартів поведінки), індивідуалізацію (фіксацію кожного суб'єкта у документації), іспит (оцінювання та класифікацію). Ключовим символом нової системи стає модель паноптикуму: архітектурна конструкція, де ув'язнений не знає, чи спостерігають за ним у конкретний момент, і тому внутрішньо дисциплінує себе. З'являються експерти – лікарі, психологи, кримінологи. Покарання стає частиною ширшої системи соціального контролю.

Фуко показує, що перехід до дисциплінарних механізмів не означає зменшення влади, а означає її дифузію та проникнення в повсякденність, робить контроль менш помітним, але більш ефективним. Право стає інструментом нормалізації – воно визначає, що є «нормальним», а що – «відхиленням». У XIX ст. формується сучасна тюремна система, кодифікується кримінальне законодавство,

розвивається кримінологія, посилюється роль адміністративного нагляду. Покарання стає частиною ширшої дисциплінарної інфраструктури індустріального суспільства.

Загалом, теза Фуко про перехід від тілесних покарань до дисциплінарних механізмів означає зміну характеру каральної влади, перехід від публічної демонстрації сили до прихованого контролю, інституціоналізацію нагляду, формування модерної системи соціальної нормалізації. Цей процес став однією з ключових трансформацій регулятивної та контрольної функції права у XVIII–XIX ст., заклавши підвалини сучасного дисциплінарного суспільства.

Конфліктороз'язувальна функція права передбачає врегулювання соціальних суперечностей із мінімізацією деструктивних наслідків для спільноти. У правовій системі Гетьманщини XVII–XVIII ст. ця функція реалізовувалася не лише через покарання, а передусім через мирові угоди (примирення сторін) та компенсаційні механізми, що відповідали корпоративному характеру козацького суспільства.

Як вже було зазначено вище, в козацькому середовищі співіснували норми Литовський статут, положення Магдебурзьке право та козацький звичай. Попри формальну наявність суворих санкцій у кримінальних нормах Статуту (штрафи, тілесні покарання, страта), судова практика часто схилялася до мирового врегулювання, якщо це не загрожувало публічному порядку або військовій дисципліні. Процесуальні формули актових книг фіксують домовленості «по згоді обох сторін» або «по добровільній мировій». Це свідчить, що суд виступав не лише каральним органом, а й арбітром у процесі соціального примирення. Мирові угоди (полюбовні згоди) застосовувалися у справах про земельні межі, про майнові суперечки, про боргові зобов'язання, про образу честі та в побутових конфліктах. Суд заохочував сторони до досягнення компромісу, оскільки відновлення злагоди в громаді було важливішим за формальне покарання. У військово-корпоративному суспільстві тривалий конфлікт міг підривати єдність полку чи сотні. Примирення мало публічний характер – сторони підтверджували домовленість у присутності старшини або громади, що надавало угоді легітимності.

Компенсація (грошова або майнова) була поширеним способом відновлення справедливості. Вона застосовувалася у випадках тілесних ушкоджень, пошкодження майна, порушення меж землеволодіння, образи честі. Відшкодування шкоди могло включати грошову виплату, повернення майна, публічне вибачення або зобов'язання не повторювати порушення. Це наближало козацьку практику до сучасних моделей відновного правосуддя (restorative justice), де пріоритетом є компенсація потерпілому, а не репресія. Конфліктороз'язувальна функція реалізовувалася через участь сільських громад, козацької старшини, свідків або присяжних. Громада часто виступала гарантом виконання мирової угоди. У разі невиконання домовленості справа могла бути повторно розглянута. Таким чином, судочинство мало соціально-комунікативний характер: воно не лише карало, а відновлювало соціальні зв'язки.

Навіть у межах застосування норм Литовського статуту судді враховували звичаєві підходи до примирення. Формула «по праву Статуту і по давньому звичаю» відображає нормативний синтез. У тяжких злочинах (убивство, зрада) покарання мало публічний характер, але в більшості приватних конфліктів домінував компенсаційний підхід.

З позицій соціології права, така модель зменшувала рівень соціальної напруги, підтримувала корпоративну солідарність, забезпечувала гнучкість правового регулювання, зміцнювала довіру до суду. Конфлікт розглядався не як загроза, а як можливість відновити баланс через переговори.

У XVIII ст., із посиленням імперської інтеграції та централізації, роль мирових угод поступово зменшувалася. Імперське кримінальне законодавство надавало перевагу формальній процедурі та покаранню. Проте на локальному рівні звичаєві механізми примирення зберігалися ще тривалий час.

Загалом, теза про широке застосування мирових угод і компенсацій у козацькому судочинстві відображає специфіку конфліктороз'язувальної функції права в Гетьманщині. Право діяло не лише як інструмент примусу, а як механізм відновлення соціальної

гармонії. Мирові угоди сприяли стабільності громади, мінімізували репресивність, поєднували формальні норми зі звичаєвими уявленнями, формували довіру до суду як арбітра. Таким чином, козацьке судочинство демонструє поліцентричну, відновну модель правового врегулювання конфліктів, що поєднувала кодифіковане право, звичай і корпоративну солідарність.

Комунікативна функція реалізується через формування очікувань і координацію дій. У концепції Н. Лумана право – це комунікативна система, що функціонує через коди «законно/незаконно»[249]. Комунікативна функція права полягає у здатності правової системи створювати, транслювати та стабілізувати нормативні очікування в суспільстві. Право виступає особливою мовою соціальної взаємодії, через яку держава, інституції та громадяни координують поведінку, визначають межі дозволеного й забороненого, формують уявлення про легітимність і справедливість. Історично ця функція не була однаковою за інтенсивністю. Її посилення пов'язане з розвитком публічної сфери, розширенням каналів масової комунікації та появою цифрових технологій, які радикально змінили способи створення та сприйняття нормативної інформації.

У традиційних суспільствах комунікативна функція права мала локальний і переважно усний характер. Норми поширювалися через публічні оголошення, церковні проповіді, ритуали, рішення старшини або суду, звичаєву пам'ять громади. Комунікація права була персоніфікованою і залежала від авторитету носія (монарха, старости, судді). Відсутність розвинених каналів інформації обмежувала швидкість та уніфікованість нормативного впливу. У такому контексті право виконувало комунікативну функцію переважно в межах конкретної громади, а не в масштабі всієї держави.

Із розвитком друкарства, преси й публічної сфери у XVIII–XIX ст. комунікативний потенціал права суттєво зростає. Публікація кодексів, законів, судових рішень уніфікує розуміння норм, забезпечує доступ до правової інформації, формує правову свідомість громадян.

[249] Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p.

З'являється принцип «знання закону передбачається», який можливий лише за умов відкритої публічності. У XIX ст. кодифікація (цивільні й кримінальні кодекси) супроводжується широким оприлюдненням законодавства. Це перетворює право на загальнонаціональну комунікативну систему. Право перестає бути лише інструментом владного наказу й стає формою суспільного діалогу.

У XIX–XX ст. з розвитком конституціоналізму право починає виконувати функцію публічного обговорення політичних принципів. Конституції закріплюють базові цінності, визначають межі влади, формують спільну правову мову. Публічні дебати щодо законопроєктів, парламентські слухання, судові процеси стають елементами комунікативної взаємодії між державою і суспільством. Право перетворюється на механізм формування колективної ідентичності.

У XX ст. розвиток радіо, телебачення та масових медіа радикально посилює комунікативну функцію права. Правові події (судові процеси, прийняття законів) стають частиною інформаційного простору. Суспільство активно реагує на законодавчі зміни, формує громадську думку, впливає на правотворчість. Судові рішення набувають значення не лише правових актів, а й комунікативних сигналів. Зростає роль символічного виміру права – юридичні формули й судові виступи стають частиною публічного дискурсу.

У XXI столітті цифрові технології змінюють характер комунікації права. Онлайн-бази даних законодавства, електронні реєстри судових рішень забезпечують миттєвий доступ до нормативних актів, прозорість правозастосування, розширення можливостей громадського контролю. Громадяни можуть подавати електронні петиції, брати участь у публічних консультаціях, взаємодіяти з державними органами через цифрові сервіси. Як наслідок, комунікація стає двосторонньою. Право починає взаємодіяти з алгоритмами, засобами яких реалізуються автоматизовані штрафи, електронні декларації, цифрова ідентифікація. Норма набуває цифрового виміру, а комунікація здійснюється через інформаційні системи.

Історично можна простежити такі етапи:

– усна та ритуальна комунікація (традиційні суспільства);

– писана і кодифікована комунікація (XIX ст.);
– масова медіакомунікація (XX ст.);
– цифрова мережна комунікація (XXI ст.).

Кожен етап розширює аудиторію, швидкість і масштаб нормативного впливу. З позицій соціології права посилення комунікативної функції означає зростання ролі права в формуванні колективних очікувань, підвищення прозорості державної діяльності, розширення участі громадян у правотворчості, трансформацію легітимації влади. Право стає не лише інструментом регулювання, а й медіатором соціального діалогу.

Загалом, історичний розвиток демонструє поступове посилення комунікативної функції права від локальної усної передачі норм до глобальної цифрової мережі, від персоніфікованого авторитету до публічного правового дискурсу, від одностороннього наказу до інтерактивної взаємодії. У сучасному суспільстві право є складною комунікативною системою, що формує нормативні очікування через мережу публічності й цифрових технологій. Таким чином, комунікативна функція стає однією з ключових характеристик права в умовах інформаційної епохи.

Символічна функція права полягає у здатності нормативних актів не лише регулювати поведінку, а й конструювати систему колективних смислів, цінностей і уявлень про минуле й майбутнє політичної спільноти. У цьому вимірі право виступає засобом символічного впорядкування історичного досвіду, легітимації нових ідентичностей і делегітимації попередніх режимів.

У період декомунізації в Україні, особливо після 2014 року, право стало ключовим механізмом нормативного переосмислення радянської спадщини. Йдеться не лише про адміністративні рішення щодо назв чи пам'ятників, а про глибоку правову інституціоналізацію нової історичної політики. У 2015 році Верховна Рада України ухвалила пакет так званих «декомунізаційних законів», серед яких особливе значення мали Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»,

Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Ці акти не лише встановили заборону символіки тоталітарного режиму, а й заклали правові підстави для переосмислення історичної пам'яті на рівні державної політики. Символічна функція права виявилася у зміні топоніміки (перейменування міст, вулиць, площ), демонтажі пам'ятників діячам радянського періоду, встановленні нових меморіальних об'єктів, нормативному визначенні статусу історичних постатей. Право стало інструментом «семантичної реконфігурації» публічного простору. Топонімічні зміни означали не лише адміністративну реформу, а перевизначення історичних маркерів колективної пам'яті.

Важливу роль у реалізації декомунізаційної політики відігравав Український інститут національної пам'яті, який розробляв методичні рекомендації, готував історичні довідки й координував процес перейменувань[250]. Це демонструє, що символічна функція права реалізовувалася через взаємодію правових і експертних структур. Однією з ключових характеристик символічної функції декомунізаційного законодавства стало нормативне засудження тоталітарного режиму. Право тут виступало засобом юридичної оцінки історичного минулого, формування офіційної історичної позиції, моральної делегітимації попередньої ідеології. Таким чином, право виконувало роль не лише регулятора, а й носія історичної інтерпретації.

Відкриття архівів радянських спецслужб мало подвійне значення. З одного боку це забезпечувало доступ до джерел (інформаційне значення), з іншого це демонструвало розрив з практикою таємності тоталітарної системи (символічне значення). Нормативне закріплення відкритості архівів стало актом публічного визнання репресивного характеру минулого.

Символічна функція права в період декомунізації була тісно пов'язана з подіями Революції Гідності, з військовою агресією росії,

[250] Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/

а також з процесами формування нової політичної ідентичності. Право стало інструментом зміцнення національної консолідації в умовах зовнішньої загрози.

З позицій соціології права символічна функція декомунізації означає інституціоналізацію колективної пам'яті, нормативне конструювання історичної ідентичності, використання права як засобу культурної трансформації. Право виступає медіатором між минулим і сучасністю, формуючи офіційний наратив.

Загалом, у період декомунізації право в Україні виконало виразну символічну функцію. Воно нормативно перевизначило історичне минуле, змінило символічний ландшафт публічного простору, закріпило нову модель історичної пам'яті, сприяло формуванню модерної національної ідентичності. Таким чином, право стало інструментом не лише регуляції, а й культурної трансформації та конструювання колективної пам'яті в умовах посттоталітарного й воєнного розвитку держави.

Питання історичної динаміки функцій права передбачає аналіз того, як у різні історичні епохи змінювалися пріоритети, способи реалізації та соціальне значення правових механізмів. Право ніколи не функціонує поза конкретним соціальним контекстом. Його регулятивна, інтегративна, легітимаційна, контрольна, комунікативна та символічна функції набувають різної ваги залежно від типу державності, структури суспільства, економічної моделі та рівня розвитку інституцій. Історична динаміка функцій права може бути осмислена як процес переходу від локальної, сакралізованої та персоніфікованої нормативності до раціоналізованої, інституціоналізованої та мережевої системи регулювання.

У традиційних суспільствах право тісно переплiталося з релігією, моральними нормами та звичаєм. Його функції не були чітко диференційовані. Характерні риси права відповідали соціальному контексту того періоду – право підтримувало єдність громади, норми сприймалися як божественний або традиційний порядок, суд і правосуддя пов'язані з конкретним авторитетом. У такій системі регулятивна функція не відокремлювалася від моральної; право підтримувало колективну ідентичність.

У XVI–XVIII ст. із формуванням централізованих держав відбувається посилення регулятивної функції. Основні тенденції полягали в кодифікації норм, уніфікації судової практики, посиленні ролі держави як нормотворця, зростанні значення письмового закону. Водночас легітимаційна функція залишалася важливою – право обґрунтовувало владу монарха чи держави. Регулятивна функція набуває системності, але ще не повністю відокремлюється від традиційних форм.

XIX століття характеризується розвитком кодифікації, формуванням правової держави, раціоналізацією управління, професіоналізацією юриспруденції. Регулятивна функція стає центральною: право визначає порядок економічних, майнових і адміністративних відносин. Водночас посилюється контрольна функція – через дисциплінарні інституції, тюремну систему, бюрократичний нагляд. Право стає інструментом управління індустріальним суспільством.

У XX ст. функції права змінюються під впливом світових воєн, тоталітарних режимів, соціальних революцій, формування міжнародного права. У тоталітарних системах домінує легітимаційна та мобілізаційна функція – право слугує інструментом ідеологічного обґрунтування влади. Регулятивна функція підпорядковується політичній доцільності. В демократичних державах зростає роль інтегративної функції (конституціоналізм), комунікативної функції (публічність), гарантійної функції (права людини). Право стає механізмом балансування влади.

Після Другої світової війни формується система міжнародних стандартів прав людини. Право виконує гарантійну функцію (захист основних прав), інтегративну функцію (європейська інтеграція), наднаціональну регуляцію. З'являється новий рівень функціонування права – міжнародний і наддержавний.

У кінці XX – на початку XXI ст. інформаційна епоха змінює акценти. Право активно взаємодіє з мас-медіа та цифровими технологіями. Зростає роль прозорості, відкритих даних, електронного урядування. Право використовується для переосмислення історичної пам'яті, конструювання національної ідентичності, регулювання

культурних конфліктів. У посттоталітарних державах право стає інструментом символічної реконструкції минулого.

Історичну динаміку функцій права можна умовно представити як послідовність етапів:

– сакрально-інтегративна модель (традиційні суспільства);

– централізовано-легітимаційна модель (ранньомодерна держава);

– раціонально-регулятивна модель (XIX ст.);

– ідеологічно-мобілізаційна або конституційно-гарантійна модель (XX ст.);

– комунікативно-мережева модель (XXI ст.).

При цьому жодна функція не зникає повністю; змінюється лише її пріоритет і спосіб реалізації.

Аналіз історичної динаміки функцій права дозволяє уникнути нормативного редукціонізму, зрозуміти соціальні причини трансформації правових систем, виявити взаємозв'язок між правом і політичним режимом, пояснити зміну ролі суду та законодавства, реконструювати правову культуру епохи. Історія права постає як історія зміни його функціонального навантаження.

Загалом, історична динаміка функцій права демонструє, що право є гнучким соціальним інститутом, здатним адаптуватися до змін у політичній, економічній та культурній структурах суспільства. Від сакрального порядку до цифрового регулювання – право змінює форми реалізації своїх функцій, але зберігає головну роль: забезпечення соціальної координації, легітимності влади й стабільності суспільного розвитку. У періоди криз функції права можуть зміщуватися: посилюється контрольна й легітимаційна функція, тоді як регулятивна й інтегративна зазнають трансформації.

Таким чином, соціальні функції права є історично змінними й відображають структуру суспільства, тип державності й рівень розвитку інституцій. Для історико-правових досліджень аналіз функцій права дозволяє виявити глибинні механізми трансформації правових систем, пояснити взаємозв'язок між нормами й соціальною структурою, реконструювати роль права в процесах

державотворення, зрозуміти динаміку легітимації влади в умовах воєнних і революційних змін.

Історико-правова наука традиційно опиралася на текстуальний, догматичний і джерелознавчий підхід: аналіз законів, кодексів, офіційних актів і судових постанов. Однак останні десятиліття відзначені посиленням інтересу до емпіричних методів – тих способів збору й опрацювання даних, які дозволяють реконструювати фактичні практики застосування права, соціальні ефекти норм і механізми нормотворення в реальному житті. Емпірична соціологія права (empirical legal studies / socio-legal research) не лише доповнює класичну історію права, а й змінює питання – замість «що наказувало письмо закону?» дослідник тепер ставить «як норма діяла на практиці?», «хто і як реагував на правові зміни?» і «які соціальні механізми стояли за формальними рішеннями?». Огляд сучасних підходів показує, що емпіричні методи в legal history охоплюють широкий спектр – від ретельного архівного джерелознавства до статистичного аналізу масивів судових рішень, від мережевого аналізу до текст-майнінгу й ГІС-картографій. Зауважимо, що синтез історичних і соціологічних підходів сьогодні систематично обговорюється у літературі з історичної соціології права й емпіричних правничих досліджень.

Емпіричні методи можна умовно згрупувати так:

– класичне архівне дослідження (джерелознавчий підхід, «архівна етнографія»);

– контент-/дискурс-аналіз (якісні та кількісні методики роботи з текстом);

– кількісна історія права (quantitative legal history) – підрахунки, часові ряди, регресійні моделі;

– просопографія і біографічні реєстри (масивні біографічні бази для соціального аналізу);

– мережевий аналіз (SNA) – реконструкція зв'язків між акторами, джерелами права, інституціями;

– текст-майнінг і методи цифрової гуманітаристики (NLP, topic modeling, word embeddings);

– GIS-і картографічні методи – просторовий аналіз юрисдикцій, судових маршрутів, розподілу норм;

– етнографічні реконструкції та oral history – усні свідчення, інтерпретації матеріальної культури;

– мультиметодні стратегії (mixed methods) – поєднання якісних і кількісних технік.

Кожен із цих підходів має власні процедури валідації, ризики й сильні сторони; найрезультативніші дослідження – ті, що свідомо поєднують кілька методів, коригують інтерпретацію архівних знахідок статистичними зразками та навпаки.

Класичне архівне дослідження – серце історико-правової емпірики. Для багатьох часів і регіонів основним корпусом є судові книги, актові журнали, нотаріальні реєстри, полкові актові книги, адміністративні донесення. В Україні приклади такого матеріалу включають, зокрема, видані збірники актових книг полкових і міських урядів (наприклад, акти Полтавського полкового суду, ратушні книги) – вони містять детальні протоколи про спірні справи, мирові угоди, заповіти та інші «живі» джерела практики. Ці документи дають змогу реконструювати процедури доказування, роль свідків, формули примирення, динаміку санкцій і процедурну риторику суду. Архівне дослідження вимагає спеціалізованих умінь: робота з ранніми писемними формами, вміння читати стислі формули, знання адміністративно-територіальних особливостей. Водночас такі тексти часто містять неповні дані: брак стандартних полів у протоколі, суб'єктивні свідчення, тлумачення зі сторони секонд-редактора. Тому архівна емпірика повинна супроводжуватися жорсткою джерелознавчою критикою.

Контент-аналіз (qualitative + quantitative) дозволяє перетворити корпус текстів (судових протоколів, законодавчих дебатів, пресових публікацій) на кодовані дані: теми, репертуар аргументів, частота посилань на конкретні норми, словотвір правничих термінів. Якісний дискурсивний аналіз доповнює це інтерпретаціями: які смисли вкладають актори в поняття «справедливість», «права» чи «державність». Сучасні підручники з емпіричних методів у порівняльному

та історичному праві описують стандарти складання корпусів, правила вибірок, процедури кодування та інтерсуб'єктивної перевірки кодувальників (inter-coder reliability). Наприклад, дослідники текст-майнінгом аналізували парламентські дебати XIX ст., щоб відстежити появу певних тем (наприклад, право власності, трудові права) і їх частотну динаміку у періоди кодифікації. Результати допомогли показати, як правові концепти входили до публічного дискурсу ще до формального прийняття законів (див. роботу з text mining у юридичній історії). Ще один приклад. Контент-аналіз газет і офіційних видань УНР дає змогу простежити, як ідея «громадянства» і «національних прав» транслювалася до місцевих громад, і якою мірою вона рецептувалася на практиці – співставлення публіцистики й актових книг дозволяє відтворити «процес перекладу» нормативу у практику.

Кількісні підходи (підрахунки, часові ряди, панельні й регресійні моделі) дають змогу визначати закономірності в довгих періодах: динаміку кримінальності, частоту судових апеляцій, середній строк позовів, географічну диференціацію застосування норм. Останніми роками цей напрям визначено як "quantitative legal history" – методологічно це поєднання історичних джерел та сучасних статистичних методів. Ключовими вимогами цього методу є формалізація змінних, робота з репрезентативними вибірками (в архівах – стратифікований відбір справ за роками/юрисдикціями), корекція за збереженістю фондів та іншими джерельними упередженнями (survivorship bias). Наприклад, у дослідженнях англійської кримінальної статистики дослідники використовували значні корпуси судових протоколів і поліцейських реєстрів, щоби моделювати зв'язок між міграцією/урбанізацією і змінами в структурі кримінальних правопорушень; це дозволило відокремити ефект соціальної трансформації від ефекту зміни законодавства. Ще приклад. Хоч багато українських архівів ще не оцифровані, приклади опублікованих актових книг (наприклад, Полтавські актові книги) дозволяють будувати часові ряди за категоріями спорів (земельні, майнові, кримінальні), що дає змогу проаналізувати, як війни і адміністративні реформи впливали на типологію звернень до суду.

Просопографічні методи – створення великих реєстрів осіб (наприклад, суддів, адвокатів, членів полкової старшини) з характеристиками – дозволяють аналізувати соціальний склад правничих еліт, шляхи кар'єрного зростання, мережі мобільності. Такий підхід корисний для дослідження, наприклад, формування юридичної професії у XIX ст. або структури гетьманської старшини. Наприклад, європейські дослідження реформ судової адміністрації використовували просопографію для виявлення кореляцій між походженням судді (відомий рід / місцевість) і вирішувальними практиками у спірних справах. Це дало змогу показати вплив соціального походження на правозастосування.

Мережевий аналіз – потужний інструмент для реконструкції зв'язків між особами, інституціями, джерелами права та аргументами. У legal history SNA застосовують для відтворення адвокатських та інтелектуальних мереж (хто цитує кого; які юридичні джерела мають центральну роль у мережі аргументів), аналізу кримінальних мереж і колективних злочинних практик, дослідження поширення прецедентів і правових концептів як «літературних» мереж. Наприклад, стаття про судові справи у Фрисландії (Court of Friesland), де автори використали мережевий аналіз, щоби відстежити, які джерела (римське право, місцеві прецеденти, звичаї) були центральними у аргументації юристів у трьох подібних справах 1716–1720 рр. Це дозволило описати логіку правничих аргументів як мережу посилань і виявити ядро авторитетних джерел. В українському контексті мережевий аналіз можна застосувати до актових книг (зв'язки свідків, повторні фігуранти), до аналізу листування старшини, до відтворення мереж впливу між митрополіями, полковою адміністрацією і місцевими судовими інстанціями.

Текст-майнінг та пов'язані методи (topic modeling, word embeddings, structural topic modeling, named entity recognition) відкрили нові горизонти для масового аналізу правових текстів: сотні тисяч сторінок законів, судових рішень, парламентських протоколів можна обробити й виявити приховані теми, семантичні зміни, стилістичні зрушення. Мета – не замінити історичну інтерпретацію, а створити карту питань

для глибшого дослідження. Переваги цього методу – масштабність, виявлення довготривалих трендів, можливість порівнянь; разом з тим є обмеження – потреба у високоякісній оцифровці, OCR-помилки в старих шрифтах, контекстуальна неоднозначність. Наприклад, Max Planck Institute та інші центри публікували дослідження, де структурне тематичне моделювання застосовували до корпусу юридичних історичних текстів, щоб виявити приховані тематичні структури й їх зміну в часі.

Юрисдикційні карти, шляхи пересування судових делегацій, просторове розміщення цивільних та кримінальних справ – усе це піддається ГІС-аналізу. Просторовий підхід дозволяє відстежувати географію правової практики (де концентрується певний тип спорів), аналізувати співвідношення між адміністративними реформами і частотою звернень до суду, виявляти «правові пустки» (території з низькою присутністю судової влади). Ці дані корисні для реконструкції імперських політик правового контролю та локальних практик.

Для пізніших періодів (XIX–XX ст.) та сучасності етнографія й усні історії (oral history) – джерело емпіричного розуміння правової поведінки: як люди орієнтуються в праві, яким чином відбувається правова соціалізація. В історичному контексті подібні підходи трансформуються у «архівну етнографію» – поєднання архівних записів, побутових джерел і матеріальної культури (печатки, документи, місця судових слухань) для реконструкції практик. Такий підхід ідеально поєднується з насиченим описом (thick description) у дусі К. Гірца й правової антропології.

Найпродуктивніші проекти зазвичай комбінують підходи: архівну роботу + контент-аналіз + кількісний підрахунок + мережевий аналіз + тематичне моделювання. Такий «багатометодний» шлях дозволяє тримати інтерпретацію в межах перевірюваних фактів і водночас розгортати масштабні висновки.

Разом з тим, емпіричні історико-правові дослідження стикаються з важливими проблемами:

– доступ і збереженість джерел – фонди нерівномірно збережені, частина актових книг втрачена або фрагментована, оцифрування триває (для України доступні окремі оцифровані підбірки);

– OCR та якість оцифрованих текстів – старі шрифти й рукописи створюють помилки автоматичного розпізнавання;

– репрезентативність і систематичні упередження – частина категорій справ може бути пере/недопредставлена в архівах;

– інтерпретаційний ризик (overfitting) – великі дані дають статистичну вагу, але не гарантують історичної валідності без контексту;

– етичні питання – робота з персональними даними (навіть історичними) – потреба дотримання приватності, особливо для сучасних свідчень;

– межі каузальності – ідентифікація причинних зв'язків у історичних даних – складна справа; багато дослідників застосовують інтервенційні або квазіекспериментальні підходи (difference-in-differences, instrumental variables) там, де це можливо.

Загалом, емпіричні методи соціології права дають історико-правовим студіям інструменти для реконструкції «живого» права – практик, дискурсів, мереж і просторових зразків, які не завжди видно з формальних кодексів. Поєднання архівного джерелознавства з цифровими й кількісними техніками відкриває можливість масштабних порівнянь і гіпотетичних тестів, але потребує ретельної критики джерел, уваги до якісного контексту й етичної відповідальності. Сучасна methodological literature закликає до синтезу: емпірична історія права – це не «заміна» традиційної історії, а її розширення, що робить можливими нові, придатні для перевірки твердження про взаємодію права і суспільства.

Таким чином, соціологія права є важливою методологічною складовою історико-правових досліджень, оскільки дозволяє розглядати право не лише як систему норм, а як соціальний феномен, що функціонує в конкретному історичному та культурному контексті. Нормативність формується під впливом соціальної структури, політичної влади та ціннісних орієнтирів суспільства, а тому її аналіз потребує врахування умов виникнення, механізмів трансляції та практик застосування норм.

Історична динаміка соціальних функцій права засвідчує їхню мінливість і залежність від типу державності та політичного

режиму. У різні періоди домінували інтегративна, регулятивна, легітимаційна чи мобілізаційна функції. Право виступає водночас інструментом соціальної координації, засобом легітимації влади та механізмом розв'язання конфліктів.

Застосування емпіричних методів соціології права – архівного аналізу, контент-аналізу, кількісних підрахунків, мережевих і цифрових інструментів – істотно розширює можливості історико-правових студій. Вони дають змогу реконструювати реальні правові практики, виявити відмінності між нормою і її реалізацією, простежити соціальний вплив законодавчих змін. Синтез нормативного, функціонального й емпіричного вимірів створює комплексну модель дослідження історії держави і права, у якій право постає не лише як текст і не лише як інституція, а як соціальний процес.

Отже, соціологія права виконує контекстуалізуючу, функціональну й емпірично-верифікаційну роль у дослідженні історії держави і права. Її інтеграція з традиційними історико-правовими підходами формує комплексну модель аналізу, в якій право постає як соціальний процес, що розвивається у взаємодії з суспільством.

4.3 Інтердисциплінарність як методологічний імператив

Сучасна історико-правова наука переживає епоху значних методологічних перетворень, одним із ключових вимірів яких є посилена інтеграція концептуальних інструментів із різних гуманітарних і суспільних дисциплін. Така інтердисциплінарність не є суто модною тенденцією, вона стає необхідним компонентом розширення предметного й смислового поля історії держави і права, оскільки класичні підходи, орієнтовані виключно на нормативний опис, дедалі більше виявляють власні обмеження в поясненні складних соціальних, культурних і політичних процесів. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях розглядається як форма наукової інтеграції, яка поєднує історіографію,

культурологічний, політичний та антропологічний підходи з метою глибшого розуміння права як соціального феномену[251].

Історіографічний підхід у правовій історії традиційно зосереджувався на хронологічному описі подій, біографіях діячів, синтезі джерельних текстів та аналізі юридичних актів. Така традиція, яка сягає витоків ранньої історіографії XIX ст., була спрямована на встановлення фактів і реконструкцію послідовних змін у сфері права. Водночас класична історіографія поступово розширюється за рахунок концептуального аналізу історичних наративів, що виникають у суспільній пам'яті, та з'ясування способів, якими правові дискурси творилися і транслювалися в різні епохи.

Важливим прикладом інтердисциплінарної історіографії є дослідження правових концептів у порівняльному контексті, де історики права звертають увагу на те, як право співвідносилося з політичними й соціальними рухами (наприклад, у добу революційних трансформацій XX ст.). Такий підхід дозволяє побачити, що правові зміни – не лише кодифікація норм, а й продукти ширших історичних процесів, у яких беруть участь різні суспільні групи, ідеології та культурні практики.

Історіографія в інтердисциплінарному контексті також звертається до феномену пам'яті як ресурсу для реконструкції правових уявлень, зокрема в дослідженнях декомунізації в пострадянських суспільствах, де право стає критерієм оцінювання минулого й засобом символічного переосмислення історичного досвіду.

Інтеграція *культурологічних підходів* в історико-правові студії дозволяє розглядати право як частину культурного семіотичного ландшафту, в якому норми, символи, ритуали й правові образи беруть участь у створенні колективних смислів. Культурологія звертає увагу на правові символи, ритуальні практики, юридичну риторику, на те, як право звучить і сприймається

[251] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях: від історіографії до соціології права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 81–91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.12

«у культурі» – в літературі, театральній традиції, повсякденних практиках людей, візуальних образах правових інституцій тощо. Цей підхід розширює історико-правовий аналіз із суто формального трактування норм на інтерпретацію значень, які суспільство вкладає в правові явища. Він дозволяє досліджувати, наприклад, як правові категорії сприймалися в різних соціальних контекстах, як змінювалися правові образи в художній культурі або в фольклорі, а також як право використовувалося як елемент культурної ідентичності. Такий культурологічний підхід є особливо цінним у дослідженнях правової пам'яті, культурної рецепції правових норм і творенні наративів про минуле через правові символи.

Політичний підхід до права зосереджується на взаємодії юридичних інститутів і політичних структур. Право в такому розумінні – це не лише набір норм, а інструмент політичної влади, засіб регулювання конфліктів і компромісів, механізм легітимації чи делегітимації владних рішень. У політичній науці виникає низка підходів до вивчення правових процесів: від аналізу конституційних реформ до вивчення ролі права в партійних чи революційних трансформаціях. Інтердисциплінарні проєкти, які поєднують історичні й політичні підходи, дозволяють реконструювати політичні механізми формування права, включаючи вплив ідеологій, партійних конфліктів і зовнішньополітичних чинників на нормотворчість. Наприклад, дослідження про роль законодавства під час періодів політичної трансформації (революції, війни, деколонізації) показують, як політичні параметри формують правову архітектуру, визначають функціональні зміни правових норм і способи їх застосування на практиці.

Поля антропології і права є одним із найвдаліших прикладів інтердисциплінарного діалогу, оскільки антропологія зосереджується на правових практиках у житті людей, на культурних значеннях правових актів, на нормальності й відхиленнях у поведінці, що виходять за рамки формального права. В антропології права право розглядається як соціальна практика, щось, що люди «роблять» у конкретних контекстах, а не лише читають у книгах.

Такий підхід значно розширює історико-правовий аналіз: він дозволяє переходити від норм до практик, від кодифікованого тексту – до дійсного життя. Класичні роботи в цій парадигмі підкреслювали, що антропологія може внести значний вклад у розуміння локальних правових традицій, конфліктів і норм, що не завжди потрапляють до офіційних джерел, а також у реконструкцію правових уявлень поза центром державної влади. Цей підхід особливо ефективний у дослідженні правових культур етносів, традиційних спільнот, постколоніальних суспільств[252].

Порівняльний підхід у правовій історії, який поєднує історіографію, політичну науку й культурологію, дозволяє аналізувати подібні правові феномени у різних культурах і епохах. Так, дослідження М. Сон-Хак Кім демонструє, як звичаєве право в Азії та Європі проходило подібні етапи «захоплення, реконструкції та маргіналізації», поєднуючи історичний, порівняльний і культурний контексти, що виходять поза межі чисто юридичного аналізу[253]. Це означає, що в різних правових традиціях давні місцеві норми суспільного життя переживали схожі історичні стадії, незважаючи на відмінності соціальних систем, культурних контекстів та імперських моделей влади. Ці стадії – захоплення, реконструкція та маргіналізація – не описують окремі, випадкові події, а виступають як узагальнена модель динаміки звичаєвого права в процесі становлення державного, кодифікованого права.

Звичаєве право – сукупність неписаних норм і процедур, які виникають органічно в суспільстві й регулюють повсякденні відносини в межах певних спільнот. Воно формується на основі традицій, моральних уявлень і практичних звичок, а не на основі державних указів чи офіційних кодексів. Згідно з підходом М. Сон-Хак Кім, звичаєве право є не «дикою» альтернативою кодифікованому праву,

[252] Koch K. F. Law and anthropology: notes on interdisciplinary research. *Law & Society Review*. 2024. Vol. 4(1). P. 11–27. DOI: https://doi.org/10.2307/3052759

[253] Seong-Hak Kim M. Law and Custom in Korea: Comparative Legal History. Cambridge University Press, 2012. 43 p.

а автономною формою нормативності, яка має власну логіку відтворення, канони й механізми легітимації в локальних соціальних колах. Його історична динаміка відображає складні процеси взаємодії з формальними системами права під тиском державної централізації, імперської експансії та модернізаційних реформ. Стадія захоплення означає, що у період розширення державної влади або імперського контролю звичаєве право стає предметом уваги державних і юридичних еліт. Місцеві норми «захоплюються» у формальні системи насамперед як джерело соціальної стабільності й механізм адаптації центрального законодавства до місцевих умов. У європейській історії це явище помітне вже в середньовіччі, коли королівські власті запозичували елементи германського, кельтського чи романського звичаєвого права й інкорпорували їх у ранні національні кодекси (як у Capitulary Франкської імперії чи англосаксонських звичних правових форм), що дозволяло підсилити легітимність центральної влади через опору на звичну правову традицію. У азійських контекстах, наприклад в історії Кореї, звичаєве право конфуціанської та місцевої практики теж мало важливу роль у формуванні ранніх законодавчих актів, оскільки центральна держава прагнула адаптувати імперські й традиційні норми до адміністративної реальності[254]. У цих випадках звичаєве право не було ліквідовано одразу, але вступало у взаємодію з формальною владою, стаючи одним із компонентів змішаної нормативної системи. Стадія реконструкції означає, що звичаєве право не просто включається в державну систему, а реакторизується, тобто підлягає трансформації, кодифікації та реінтерпретації в рамках нових правових структур. У Європі під час становлення модерних правових систем (XVII–XVIII ст.) звичаєві норми часто витіснялися із прямого застосування, але їхні основні принципи – наприклад, принципи спадкового чи майнового порядку – знаходили відображення в цивільних кодексах. Це означало не лише формальну інкорпорацію, але й відтворення звичаєвих логік у новій граматиці права.

[254] Seong-Hak Kim M. Law and Custom in Korea: Comparative Legal History. Cambridge University Press, 2012. 43 p.

В азіатських суспільствах (як показує М. Сон-Хак Кім) аналогічні процеси призводили до перетворення локальних практик у систематизовані юридичні правила через адаптацію конфуціанської етики, імператорських указів та адміністративних постанов. Це не було простою транслітерацією: значення норм змінювалося у контексті нової бюрократичної логіки, моральних приписів державного вчення та адміністративних процедур. Отже, на стадії реконструкції звичаєве право зазнає системної трансформації, де його елементи стають частиною модерного правового порядку, але вже в перетвореному, «нормалізованому» вигляді. Стадія маргіналізації полягає в тому, що звичаєве право втрачає свою самостійну нормативну роль або істотно обмежує сферу свого застосування під тиском централізованого, кодифікованого права. При цьому не обов'язково йдеться про повне зникнення: звичаї можуть зберігати культурні, субкультурні чи релігійні значення, живучи «під поверхнею» офіційного права. У Європі XIX–XX ст. із зростанням ролі національних цивільних кодексів і бюрократичних структур звичаєві норми стали маргіналізованими щодо судової практики, проте вони часто залишалися активними в певних локальних чи корпоративних колах (наприклад, у цехових традиціях, звичаєвих зборах сіл). В Азії, відповідно до М. Сон-Хак Кім, звичаєве право зазнало подібної маргіналізації через зростання впливу модерних державних інститутів, колоніальних адміністрацій і кодифікаційних проєктів. Однак його елементи могли проявлятися як частина культурної пам'яті, у звичаях соціальної взаємодії або в неформальних механізмах вирішення спорів. Важливо, що описана модель – захоплення, реконструкція, маргіналізація – не зводиться до чисто юридичного аналізу. Вона вимагає поєднання історичного, соціального, культурного й політичного контекстів:

– історія дає часові координати, у яких і відбувається трансформація;

– культурологія пояснює, як звичаї як культурні практики змінюють свої значення в міру інкорпорації у нові нормативні структури;

– політична наука виявляє механізми, через які державні інституції підпорядковують або адаптують локальні норми;

– антропологія орієнтує на практики повсякденної взаємодії, де звичаї можуть зберігатися у формі «народного звичаю» навіть після втрати офіційного статусу.

Таким чином, ця модель ілюструє, що звичаєве право не лише зникає чи замінюється; воно переживає складні перетворення, що виходять за межі чисто юридичного процесу й вимагають інтердисциплінарного пояснення. Дослідження М. Сон-Хак Кім пропонує інтердисциплінарну модель динаміки звичаєвого права, що складається зі стадій «захоплення, реконструкції та маргіналізації». Це дослідження є прикладом того, як інтердисциплінарні підходи збагачують історико-правові студії, дозволяючи виходити за межі формально-догматичного аналізу й реконструювати складні механізми нормативної трансформації у різних цивілізаційних контекстах.

Українські дослідження в межах інтердисциплінарної історії права привертають увагу до взаємозв'язків історичної пам'яті, політичних трансформацій і культурних наративів. Сучасний український науковий дискурс з історії держави і права поступово переходить від традиційного юридичного або політико-історичного опису до інтегрованої моделі аналізу, яка намагається об'єднати правову історію з історичною пам'яттю, культурними наративами й дослідженням політичних трансформацій[255]. Це зумовлено як загальносвітовими тенденціями гуманітарних наук, так і специфікою українського історичного досвіду – тривалим переживанням колоніальності, революцій, тоталітаризму, національного відродження та війни. У такому інтердисциплінарному підході право розглядається не лише як система норм, а як соціокультурний і політичний феномен, що формується, переживається та інтерпретується суспільною пам'яттю.

Історична пам'ять означає не лише факт минулого, а те, як минуле усвідомлюється і репрезентується суспільством у різні періоди. Українські дослідники права, перейнявши підходи memory studies, постають

[255] Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листоп. 2023 р. У 2 ч. Ч. 2 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2023. 268 с.

перед завданням досліджувати, як правові нормативи й інституції включаються у колективні наративи про минуле, що впливають на сучасні політичні ідентичності й практики. Це особливо актуально для суспільства, яке пережило колоніальну залежність та імперське підпорядкування (Російська імперія, Австро-Угорщина), радянський тоталітаризм із репресивною юстицією й ідеологічною легітимацією, національно-визвольну боротьбу ХХ ст., революцію й війну (Євромайдан, російсько-українська війна). У такому контексті право не лише регулює відносини, а й конструює пам'ять про правові практики минулого, що стає ключовим елементом у формуванні сучасної політичної культури. Українські дослідники, зокрема в межах історичних конференцій і публікацій з історії права, наголошують, що правові наративи взаємодіють із соціальними й культурними наративами пам'яті – про репресії, війну, державність і мобілізацію – утворюючи складні смислові поля, які впливають на легітимацію сучасних політичних рішень[256]. Цікаво, що саме цей зв'язок історичної пам'яті й права стає предметом міждисциплінарних дискусій, де юридичний текст і соціальний сенс співставляються через культурологічну призму.

Політичні зміни – революції, зміна режимів, війни – не минають поза увагою історико-правових досліджень. У таких періодах право відіграє подвійну роль регулятора суспільних відносин з одного боку й інструмента політичної легітимації і делегітимації, який формує, кодифікує або деконструює домінантні суспільні наративи з іншого. Українські дослідження виявляють, що політичні трансформації супроводжуються правовою інтерпретацією або юридичною репрезентацією історичної пам'яті. Наприклад, у період декомунізації (2015) нормативні акти мали не лише правове, а й символічно-пам'яттєве значення (закони про засудження тоталітарних режимів, заборону пропаганди символіки комунізму, доступ до архівів репресивних органів). Це право не просто регулювало

[256] Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 2 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2023. 268 с.

поведінку громадян чи інституцій, а впліталося в процес формування колективної пам'яті про минуле тоталітарне управління як частину державної політики пам'яті. У дослідженнях української революції 1917–1921 рр. нормативні акти Центральної Ради розглядають не лише як політико-правові механізми побудови державності, а й як прийом у формуванні нової історичної ідентичності, що тісно пов'язана із символічними наративами про народовладдя та національну свободу. Таким чином, політичні трансформації – революційні, посттоталітарні чи воєнні – не лише викликають зміну юридичних норм, а зумовлюють синтез правових і соціокультурних наративів, що впливають на колективну пам'ять[257].

Культурні наративи права мають кілька вимірів – символічне значення правових категорій, зокрема «справедливість», «громадянство», «суверенітет»; юридичні символи у мистецькій і матеріальній культурі (архітектура судів, пам'ятники правозахисникам, музейні репрезентації законів, документальні реконструкції судових процесів); правова риторика в публічних дискусіях, де право виступає ресурсом аргументації в культурних конфліктах (думок про минуле, наративів про «героїв» чи «ворогів»). Українська гуманітаристика дедалі частіше звертається до аналізу правових наративів у культурному контексті. Прикладом є дослідження правових аспектів національно-культурних практик, які фіксують, як місцеві громади взаємодіють із державним правом, зберігаючи традиції або переосмислюючи їх у нових політичних умовах (культурологічні студії локальних правових практик). Ці підходи показують, що культурні наративи не функціонують окремо від права, а формують наскрізні структури значень, які впливають на те, як суспільство сприймає власне правове минуле й сучасність.

Проілюструємо окремі українські дослідження в межах інтердисциплінарної історії права. Процес декомунізації – це явище,

[257] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях: від історіографії до соціології права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 81–91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.12

де право саме по собі виступає елементом історичної пам'яті й культурної політики (через закони, що декларують засудження тоталітарного минулого), і цей кейс широко обговорюється в гуманітарній і соціально-правовій літературі. Законодавчі акти вплинули на публічні простори (перейменування, демонтаж пам'ятників), на історичні дискурси (як викладання історії має відображати український досвід), а також на міждисциплінарну наукову рефлексію про пам'ять і право. Це важливий приклад, де право, пам'ять і політика зливаються в єдину соціокультурну практику, що має наслідки як для історії, так і для сучасних політичних ідентичностей. Інший приклад. У контексті УНР право не лише кодифікувало нові правила, а й конструювало історичні наративи про державність і народ. Інтерпретація таких текстів сьогодні вимагає не лише юридичного знання, а й розуміння символічної ролі законодавчих актів у формуванні наративів про свободу, рівність та право на самоідентифікацію.

Поєднання історичної пам'яті, політичних трансформацій і культурних наративів у правничих дослідженнях дозволяє перейти від формального аналізу права до його соціального виміру, відтворити динаміку правових практик у контексті культурних уявлень, усвідомити, як суспільні наративи впливають на створення і зміну правових норм. Це є суттю інтердисциплінарного підходу – він не замінює класичну правову історію, а розширює її, дозволяючи створювати багатовимірні дослідження, які краще відображають складні взаємозв'язки між правом, культурою та політикою.

Отже, українські історико-правові дослідження, зорієнтовані на взаємозв'язки історичної пам'яті, політичних трансформацій і культурних наративів, демонструють, що право не існує поза соціальною пам'яттю та культурними уявленнями. Це право, політичні зміни й культурні наративи створюють соціальний простір пам'яті, транслюючи значення норм через покоління. Інтердисциплінарний підхід є не лише бажаним, а й необхідним для розуміння складних процесів, у яких право виступає не лише формальним регулятором, а й елементом історичної свідомості суспільства.

Інтердисциплінарність відкриває нові горизонти для історико-правової науки:

– вона дозволяє враховувати множинну причинність юридичних явищ, що виходить за рамки внутрішньо-юридичного пояснення;

– сприяє створенню синергетичних моделей, де історія, культура, політика й соціальна практика взаємодіють;

– стимулює методологічне оновлення: появу гібридних методів, таких як дискурс-аналіз історичних текстів, антропологічні етнографії правових практик, політичні моделі легітимації.

Разом із тим інтердисциплінарність ставить перед дослідником складні завдання:

– потребу в компетентності в кількох дисциплінах одночасно;

– ризик втрати глибини в окремих аспектах через надмірну широту;

– потребу в узгодженні різнорідних методів і понять в єдину когерентну модель.

Проте ці виклики мають творчий потенціал, оскільки стимулюють розвиток нової гуманітарної парадигми, у якій право не розглядається як абстрактний набір норм, а як складна соціальна, політична та культурна реальність[258].

Таким чином, інтердисциплінарність виступає сьогодні методологічним імперативом історико-правових студій. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє перейти від вузько юридичного погляду на право до широкого, контекстуально-насиченого розуміння, яке враховує історичні, культурні, політичні й соціальні детермінанти правових явищ. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню права як складного соціального феномену, а не лише як формального нормативного тексту, і є необхідним для розвитку сучасної гуманітарної науки. Проведений аналіз засвідчує, що інтердисциплінарність у сучасних історико-правових студіях є не факультативним методичним прийомом, а методологічною необхідністю, зумовленою

[258] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях: від історіографії до соціології права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 81–91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.12

складністю самого предмета дослідження. Історія держави і права постає як багатовимірний феномен, що формується на перетині нормативних систем, соціальних практик, політичних процесів і культурних смислів. У такій ситуації інтеграція концептуальних інструментів історіографії, культурології, політичної науки й антропології забезпечує глибше й більш комплексне розуміння правових явищ.

Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях є методологічною необхідністю, зумовленою складністю самого предмета – права як історичного, соціального, політичного та культурного феномена. Інтеграція інструментів історіографії, культурології, політичної науки та антропології дозволяє вийти за межі суто нормативного аналізу й сформувати багатовимірне бачення розвитку держави і права.

Історіографія забезпечує реконструкцію часової динаміки правових інститутів і зміну їх інтерпретацій. Культурологія дозволяє розглядати право як систему символів і частину колективної пам'яті. Політична наука пояснює взаємозв'язок права з владними структурами й процесами легітимації. Антропологія спрямовує увагу на повсякденні правові практики й «живе право». Їх синтез створює цілісну модель дослідження, у якій право постає як процес взаємодії норм, практик і смислів.

Водночас міждисциплінарність пов'язана з ризиками – поверхневим запозиченням понять, еклектизмом і розмиванням предметних меж. Тому вона потребує чіткої методологічної рефлексії та узгодженості аналітичних інструментів.

Отже, за умови наукової виваженості інтердисциплінарний підхід не послаблює історико-правову науку, а сприяє її оновленню та здатності адекватно осмислювати складні процеси розвитку права в історичному контексті. У сучасних історико-правових студіях інтердисциплінарність виступає методологічним імперативом, що відповідає складності досліджуваних явищ і потребам гуманітарної науки XXI століття. Вона дозволяє сформувати цілісне бачення історії держави і права як процесу, в якому переплітаються нормативні структури, соціальні практики, політичні стратегії та культурні смисли.

РОЗДІЛ 5
ПОРІВНЯЛЬНИЙ ТА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ У СУЧАСНІЙ ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Сучасний розвиток історико-правової науки характеризується зростанням ролі порівняльного та компаративного аналізу як одного з ключових методологічних інструментів дослідження. Умови глобалізації, інтенсивного міжкультурного обміну, формування транснаціональних правових просторів і водночас збереження різноманітності правових традицій зумовлюють необхідність вивчення історії держави і права не лише в межах окремих національних систем, а й у широкому цивілізаційному та порівняльному контексті. Саме тому компаративістика стає невід'ємною складовою сучасної методології історико-правових досліджень, що відповідає загальній логіці розвитку науки, окресленій у структурі монографії.

Порівняльний підхід дозволяє виявити закономірності розвитку державних інституцій і правових систем, які не можуть бути встановлені в межах ізольованого аналізу. Дослідження історичних форм державності, правових традицій та нормативних систем у різних країнах і епохах дає змогу встановити спільні тенденції, відмінності й особливості їх еволюції, що має важливе значення як для теоретичного осмислення історії права, так і для сучасної юридичної науки. Компаративний аналіз відкриває можливість простежити, як різні суспільства реагували на подібні виклики – модернізацію, централізацію влади, революційні зміни, колоніальні й постколоніальні трансформації, формування прав людини, розвиток міжнародного права.

У сучасній історико-правовій методології порівняльний підхід перестає бути лише допоміжним засобом і набуває статусу самостійної дослідницької стратегії. Він передбачає не механічне зіставлення правових норм або інституцій, а системний аналіз їхнього функціонування у конкретному історичному, соціальному й культурному контексті. У цьому сенсі компаративістика поєднується з досягненнями історіографії, соціології права, правової антропології, політичної науки й культурології, що забезпечує можливість комплексного дослідження правових явищ.

Особливого значення компаративний підхід набуває в умовах сучасної України, де історико-правові дослідження мають не лише академічне, а й практичне значення для державотворення, правової реформи й формування гуманітарної політики. Порівняння різних моделей державності, правових традицій і механізмів правового регулювання дозволяє критично оцінити власний історичний досвід, уникнути механічного запозичення чужих правових конструкцій і водночас використовувати позитивні здобутки інших правових систем. У цьому контексті компаративістика виступає інструментом не лише наукового пізнання, а й стратегічного осмислення розвитку держави і права.

Важливою особливістю сучасного етапу є поєднання компаративного аналізу з новими цифровими й міждисциплінарними методами. Використання електронних баз даних, цифрових корпусів джерел, візуалізації історичних процесів, мережевого аналізу й технологій обробки великих масивів інформації істотно розширює можливості порівняльних досліджень. Завдяки цьому компаративістика переходить від описового зіставлення окремих випадків до масштабного аналізу історичних тенденцій у різних регіонах і правових традиціях.

Структура цього розділу відображає основні напрями сучасного компаративного підходу в історії держави і права. У першому підрозділі розглядаються теоретичні засади та методика порівняльних досліджень, їх цілі, принципи й інструментарій. Другий підрозділ присвячено практичному застосуванню компаративного аналізу

при дослідженні державотворчих процесів, правових традицій і глобальних трансформацій правових систем. У третьому підрозділі аналізуються можливості використання цифрових технологій, баз даних і методів великих даних у сучасній компаративній історико-правовій науці.

Таким чином, порівняльний та компаративний аналіз виступає одним із центральних методологічних орієнтирів сучасної історії держави і права, що дозволяє поєднати традиційні історико-правові підходи з міждисциплінарними й цифровими методами та забезпечує новий рівень наукового узагальнення історичних процесів розвитку права й державності.

5.1 Теорія та методика порівняльних досліджень

Порівняльний (компаративний) підхід посідає особливе місце в сучасній методології історико-правових досліджень, оскільки він дозволяє виявляти закономірності розвитку державних і правових інститутів шляхом їх системного зіставлення в різних історичних, культурних і політичних контекстах. На відміну від описового або суто національного підходу, компаративістика орієнтується на виявлення як спільних, так і відмінних рис правових систем, що робить можливим формування узагальнених моделей розвитку права й державності. У сучасній історико-правовій науці порівняльний метод розглядається як один із базових інструментів теоретичного узагальнення та міждисциплінарного аналізу[259].

Компаративний підхід має давню традицію в юридичній науці, однак у XX–XXI ст. він зазнав істотної трансформації. Якщо класична порівняльна юриспруденція була зосереджена переважно на зіставленні законодавчих норм, то сучасна компаративістика охоплює ширший спектр явищ – інституційні структури, правову

[259] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

культуру, соціальні практики, політичні контексти й історичні наративи. Такий підхід пов'язаний із розвитком історичної соціології, правової антропології, культурної історії та теорії цивілізацій, які розширили уявлення про право як складний соціальний феномен.

У загальному розумінні *компаративний підхід* – це система методів, спрямованих на порівняння правових явищ у різних країнах, епохах або соціальних системах з метою встановлення їх подібності, відмінності й закономірностей розвитку. У сфері історії держави і права він використовується для дослідження генези державних форм, еволюції правових інститутів, трансформації правових традицій і впливу соціально-політичних чинників на правове регулювання.

Методологічне значення компаративістики полягає в тому, що вона дозволяє подолати обмеженість національно-правового підходу, виявити універсальні та специфічні риси правових систем, пояснити причини відмінностей у розвитку державності, встановити зв'язок між правом і соціальною структурою, оцінити вплив культурних і цивілізаційних факторів на право. Саме тому порівняльний аналіз розглядається як необхідний елемент сучасної історико-правової методології, особливо в умовах глобалізації та зростання міжкультурної взаємодії[260].

Цілі порівняльних досліджень у сучасній історико-правовій науці є багаторівневими і можуть відрізнятися залежно від предмета та масштабу аналізу. Проте можна виділити кілька основних напрямів.

1. Однією з головних цілей компаративного підходу є *встановлення закономірностей історичного розвитку державних і правових інститутів*. Порівняння дозволяє визначити, які елементи є типовими для певної історичної епохи, а які мають локальний або випадковий характер. Наприклад, дослідження розвитку станово-представницьких органів у різних країнах Європи показує, що подібні інститути виникали в умовах переходу від феодальної

[260] Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.

до централізованої держави, але їхня структура й функції суттєво відрізнялися залежно від політичних і соціальних умов[261].

2. Компаративний аналіз дозволяє *пояснити, чому державні інститути розвивалися по-різному навіть у схожих історичних умовах*. Наприклад, порівняння англійської та французької моделей державності показує, що різні політичні традиції та соціальна структура призвели до формування різних форм правління і різних правових систем. Такі дослідження мають важливе значення для історико-правової науки, оскільки вони дозволяють встановити роль політичних, економічних і культурних факторів у розвитку права[262].

3. Ще однією метою компаративістики є *дослідження правових традицій і їх взаємодії*. У сучасній науці прийнято виділяти кілька великих правових сімей – романо-германську, англосаксонську, релігійно-правову й змішані системи. Порівняння цих традицій дозволяє зрозуміти, як історичні, культурні й релігійні чинники впливають на формування правових норм та інституцій[263].

4. Компаративний підхід має важливе *значення для дослідження історії держави і права України*. Порівняння українських правових інститутів з європейськими або східноєвропейськими моделями дозволяє уникнути однобічності й виявити як унікальні, так і типові риси національного розвитку. Особливо це актуально для дослідження періодів, коли українські землі входили до різних державних утворень – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, Австро-Угорщини, СРСР. У таких умовах компаративістика дає можливість простежити взаємодію різних правових традицій і їх вплив на формування сучасної правової системи[264].

---

[261] Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.

[262] Cotterrell R. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Aldershot : Ashgate, 2006. 206 p.

[263] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[264] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

Порівняльне дослідження має складну *структуру*, що включає кілька послідовних етапів. Їх дотримання є необхідною умовою наукової коректності та об'єктивності результатів.

Першим етапом є чітке визначення того, що саме буде порівнюватися. Об'єктом можуть бути правові системи, державні інститути, окремі правові норми, судова практика й політико-правові ідеї. Предметом порівняння повинні бути явища, які можна зіставляти за спільними критеріями. Недопустимо порівнювати інститути, що належать до різних історичних типів суспільства без урахування їхнього контексту.

Другим етапом є вибір критеріїв, за якими здійснюється порівняння. Такими критеріями можуть бути структура інституту, функції, соціальна роль, джерела права й способи реалізації норм. Вибір критеріїв має бути обґрунтованим і відповідати меті дослідження. Порівняння без урахування історичного контексту може призвести до хибних висновків. Тому компаративний підхід передбачає обов'язковий аналіз соціальної структури, економічних умов, політичної системи й культурних традицій. Саме контекст визначає, як функціонують правові інститути й чому вони набувають різних форм у різних країнах.

Останнім етапом є узагальнення результатів і формулювання висновків щодо подібності, відмінностей і закономірностей розвитку. На цьому етапі компаративістика переходить від опису до теоретичного пояснення.

Ефективність порівняльного аналізу в історико-правових дослідженнях значною мірою залежить від правильно обраного *інструментарію*. Сучасна компаративістика використовує як класичні історико-правові методи, так і міждисциплінарні та цифрові підходи, що дозволяють здійснювати багаторівневий аналіз правових систем.

До основних інструментів компаративного дослідження належать такі методи й підходи.

Історико-генетичний метод – дозволяє встановити походження правових інститутів і простежити їх розвиток у різних країнах або епохах.

Історико-порівняльний метод – спрямований на зіставлення правових явищ із метою виявлення спільних і відмінних рис.

Функціональний метод – передбачає порівняння не лише форм, а й функцій правових інститутів у різних соціальних системах.

Структурно-інституціональний аналіз – дає можливість дослідити організацію державних органів і правових механізмів у різних моделях державності.

Цивілізаційний підхід – використовується для порівняння правових традицій у межах великих культурно-історичних спільнот.

Соціологічні та антропологічні методи – дозволяють враховувати реальні правові практики, а не лише нормативні тексти.

Цифрові методи та аналіз великих даних – застосовуються для роботи з великими масивами історико-правових джерел[265].

Поєднання цих інструментів забезпечує комплексність дослідження і дозволяє уникнути однобічності, характерної для суто догматичного або суто історичного підходу.

У сучасній компаративній науці виділяють кілька основних *типів порівняння*, які використовуються залежно від мети дослідження[266].

Горизонтальне порівняння передбачає зіставлення правових систем, що існували одночасно, але в різних країнах або регіонах. Такий підхід дозволяє дослідити вплив культурних і політичних факторів на розвиток права. Наприклад, порівняння правових систем Франції, Англії та Німеччини в Новий час показує, що різні моделі державності призвели до формування різних правових традицій – романо-германської та англосаксонської.

Вертикальне порівняння передбачає дослідження розвитку правових інститутів у різні історичні періоди. Воно використовується для встановлення еволюції державних форм, правових норм і судової практики. Наприклад, порівняння феодальної,

[265] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[266] Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.

становно-представницької і конституційної держави дозволяє виявити закономірності розвитку державної влади й права.

Типологічний підхід спрямований на виділення загальних типів правових систем. У сучасній науці найчастіше використовується поділ на правові традиції – романо-германську, англосаксонську, релігійно-правову, а також змішані системи. Такий підхід дозволяє виявити глибинні структурні особливості правових систем, що не завжди очевидні при аналізі окремих норм.

Функціональний підхід полягає у зіставленні того, як різні правові системи вирішують однакові соціальні проблеми. У цьому випадку порівнюються не тексти законів, а їх практичне застосування. Наприклад, дослідження інституту власності або судової процедури показує, що різні правові системи можуть мати різні форми, але виконувати подібні функції.

У другій половині XX – на початку XXI ст. компаративний підхід значно розширився завдяки розвитку міждисциплінарних досліджень. *Соціологія права* дозволяє дослідити, як правові норми функціонують у реальному суспільстві. Порівняльні соціологічні дослідження показують, що однакові закони можуть діяти по-різному залежно від соціальної структури та правової культури[267]. *Правова антропологія* звертає увагу на локальні правові практики, звичаєве право й неформальні механізми регулювання. Це особливо важливо для дослідження традиційних суспільств і перехідних історичних періодів. *Цивілізаційна компаративістика* аналізує право в межах великих культурних систем. Такий підхід дозволяє пояснити відмінності між західною, ісламською, східноазійською та іншими правовими традиціями. У сучасній історіографії поширюється *глобальна історія права*, яка досліджує взаємодію правових систем у світовому масштабі. Вона дозволяє простежити процеси правової рецепції, колоніального впливу й транснаціонального розвитку правових інститутів[268].

[267] Cotterrell R. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Aldershot : Ashgate, 2006. 206 p.

[268] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

Новітній етап розвитку компаративістики пов'язаний із використанням *цифрових технологій*. Вони дозволяють працювати з великими масивами джерел і здійснювати складні багаторівневі порівняння. До основних цифрових інструментів належать електронні бази законодавства, цифрові архіви, корпуси історичних текстів, GIS-технології, мережевий аналіз, статистичні методи, алгоритми машинного навчання. Цифрові бази даних дають можливість порівнювати тисячі документів, що раніше було практично неможливо. GIS-аналіз дозволяє дослідити територіальне поширення правових інститутів, а мережевий аналіз – взаємозв'язки між політичними та правовими акторами. У сучасній компаративній історії права такі інструменти використовуються для створення «цифрових атласів права», які відображають розвиток правових систем у різних регіонах та епохах[269].

Незважаючи на значні можливості, компаративний підхід має і певні *методологічні труднощі*. Перша складність застосування компаративного підходу полягає у проблемі співставності – не всі правові інститути можна безпосередньо порівнювати, оскільки вони можуть належати до різних історичних типів суспільства. По-друге, проблема контексту – ігнорування соціального й культурного контексту може призвести до помилкових висновків. По-третє, проблема термінології – однакові терміни можуть мати різне значення в різних правових системах. По-четверте, проблема євроцентризму – традиційна компаративістика часто оцінювала інші правові системи з позицій європейської моделі. Нарешті, проблема надмірної узагальненості – прагнення створити універсальні схеми іноді призводить до втрати конкретності історичного аналізу. Саме тому сучасна методологія вимагає поєднання компаративного підходу з історичним, соціологічним і культурологічним аналізом.

Загалом, компаративний підхід є одним із ключових інструментів сучасної історико-правової науки. Він дозволяє виявляти

[269] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

закономірності розвитку держави і права, пояснювати відмінності між правовими системами й формувати узагальнені моделі історичного розвитку. Сучасна компаративістика поєднує класичні історико-правові методи з міждисциплінарними й цифровими інструментами, що значно розширює можливості дослідження. Водночас вона потребує високої методологічної точності, врахування історичного контексту й критичного підходу до результатів порівняння. Таким чином, компаративний аналіз виступає необхідним елементом сучасної методології історії держави і права та є важливою умовою її подальшого розвитку.

Порівняльний аналіз у сучасній історико-правовій науці передбачає дослідження не лише окремих норм або законодавчих актів, а значно ширших явищ – правових інститутів, нормативних систем і державних моделей. Саме такий рівень порівняння дозволяє виявити глибинні закономірності розвитку державності та права, визначити вплив соціальних, культурних і політичних факторів на формування правових систем, а також встановити взаємозв'язки між різними правовими традиціями. У сучасній компаративістиці підкреслюється, що порівняльний підхід має бути спрямований не лише на формальне зіставлення норм, а на дослідження їх функціонування в конкретному історичному контексті[270].

Одним із центральних напрямів порівняльних досліджень є *зіставлення правових інститутів*, тобто стійких форм організації правового регулювання, що виконують певні соціальні функції. До таких інститутів належать, зокрема, інститут власності, судочинства, представницьких органів, місцевого самоврядування, адміністративного управління, кримінальної відповідальності. Порівняння правових інститутів дозволяє встановити, як різні суспільства вирішували подібні соціальні проблеми. Наприклад, інститут власності існував у різних правових системах, але його зміст і функції суттєво відрізнялися залежно від економічної

[270] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

структури та політичного устрою. У римському праві власність розглядалася як абсолютне право власника, тоді як у феодальному праві вона була пов'язана із системою васальних відносин та обмежувалася становими привілеями.

Порівняльний аналіз інституту суду також демонструє значні відмінності. У середньовічній Європі судова влада часто була децентралізованою і здійснювалася феодалами або міськими громадами, тоді як у Новий час відбувається централізація судової системи й підпорядкування її державі. Порівняння англійської та французької судових систем показує, що в Англії збереглася традиція прецедентного права, тоді як у Франції сформувалася кодифікована система, заснована на римському праві.

У дослідженнях історії права України порівняння правових інститутів дозволяє простежити взаємодію різних правових традицій. Наприклад, судова система Гетьманщини поєднувала елементи звичаєвого права, Литовського статуту й магдебурзького права, що свідчить про складний характер правового розвитку українських земель[271].

Іншим важливим напрямом компаративного аналізу є *порівняння нормативних систем*, тобто сукупностей правових норм, що діють у певному суспільстві. Нормативна система включає джерела права, способи їх створення, механізми застосування та форми юридичної відповідальності. Вище вже було зазначено, що в сучасній науці прийнято виділяти кілька основних типів правових систем – романо-германську, англосаксонську, релігійно-правову й змішані системи. Порівняння цих систем дозволяє встановити, що їх відмінності зумовлені не лише юридичними, а й культурними та історичними факторами. Наприклад, романо-германська система сформувалася під впливом римського права й характеризується кодифікацією законодавства, тоді як англосаксонська система

[271] Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.; Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

ґрунтується на судовому прецеденті й меншою мірою залежить від законів. Особливо показовим є порівняння кодифікацій XIX ст. У Франції прийняття Цивільного кодексу 1804 р. стало основою сучасної континентальної правової системи, тоді як у Німеччині кодифікація відбулася пізніше й мала більш теоретичний характер. У Російській імперії кодифікація права здійснювалася під впливом як європейських, так і власних традицій, що призвело до формування змішаної моделі. У контексті української історії важливим є порівняння нормативних систем, які діяли на різних територіях. На українських землях одночасно застосовувалися Литовський статут, магдебурзьке право, російське імперське законодавство та місцеві звичаї. Це створювало ситуацію правового плюралізму, що є характерною ознакою багатьох багатонаціональних держав[272].

Компаративний підхід широко використовується для *дослідження державних моделей*, тобто форм організації політичної влади й системи державних інституцій. Порівняння державних моделей дозволяє встановити закономірності розвитку державності й визначити вплив соціальних і культурних факторів на політичні структури. У історії Європи можна виділити кілька основних типів державності – феодальна держава, станово-представницька монархія, абсолютна монархія, конституційна держава, демократична республіка[273]. Порівняння цих моделей показує, що розвиток державності не був однаковим у різних країнах. Наприклад, в Англії станово-представницькі органи поступово перетворилися на парламент, який став основою конституційної системи, тоді як у Франції абсолютна монархія зберігалася до революції XVIII ст. У Східній Європі державний розвиток мав свої особливості. У Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій існувала система шляхетської демократії, яка суттєво відрізнялася

[272] Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.; Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[273] Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.

від західноєвропейських моделей. У Російській імперії сформувалася централізована самодержавна держава, що вплинуло на розвиток права й адміністративних інститутів. Для історії України характерним є існування різних державних моделей у різні періоди. Козацька держава поєднувала елементи військової демократії та станової організації, тоді як у XIX ст. українські землі входили до імперських держав із централізованою адміністрацією. У XX ст. відбувається перехід до республіканських форм державності, що супроводжується зміною правових систем[274].

Особливого значення набуває *порівняння правових інститутів у межах різних цивілізацій*. Такий підхід дозволяє виявити вплив релігії, культури й традиції на формування права. Наприклад, у західноєвропейській традиції право розвивалося під впливом римського права й християнства, тоді як в ісламських країнах значну роль відіграє релігійне право. У Китаї та Японії право тривалий час поєднувалося з конфуціанською етикою, що визначало особливості правового регулювання[275]. Порівняння таких систем показує, що правові інститути не можна розглядати ізольовано від культурного середовища. Саме тому сучасна компаративістика поєднує історичний, соціологічний і культурологічний підходи.

Важливим напрямом компаративних історико-правових досліджень є *порівняння правових систем імперських держав*, оскільки саме імперії створювали складні багаторівневі нормативні структури, у яких поєднувалися різні правові традиції. Дослідження таких систем дозволяє зрозуміти механізми правового плюралізму, рецепції права й взаємодії локальних і центральних норм. У Римській імперії існувала система, що поєднувала загальноримське право з місцевими правовими традиціями провінцій. Поширення римського права відбувалося поступово, а в багатьох регіонах

[274] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[275] Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.

зберігалися місцеві звичаї, які визнавалися державою. Саме така модель стала одним із перших прикладів поєднання універсального й локального права. Подібні процеси відбувалися і в середньовічних та ранньомодерних імперіях. У Священній Римській імперії одночасно діяли імперське право, місцеві статути й канонічне право, що створювало складну багаторівневу систему регулювання[276]. Особливо показовим є порівняння правових систем Російської та Австро-Угорської імперій, до складу яких входили українські землі. У Російській імперії переважала централізована модель управління, а правова система будувалася на імператорських указах і кодифікації законів. В Австро-Угорщині існувала більш децентралізована система, що визнавала автономію окремих територій і застосування місцевого права. Таке порівняння дозволяє пояснити різницю в розвитку правових інститутів на українських землях у XIX ст.[277].

Одним із ключових об'єктів компаративного аналізу є *конституційні моделі держави*. Порівняння конституцій дозволяє встановити закономірності формування сучасної державності та визначити вплив історичних традицій на розвиток політичних інститутів. Класичним прикладом є порівняння англійської, французької та американської конституційних моделей. В Англії конституція сформувалася еволюційно та ґрунтується на прецедентах і парламентських актах. У Франції конституційний розвиток був пов'язаний із революціями й кодифікацією, що призвело до створення письмових конституцій. У США сформувалася федеративна модель із чітким розподілом влади[278]. Порівняння цих моделей показує, що конституційні системи формуються під впливом історичних і соціальних умов, а не лише юридичних принципів. Для історії України важливим

[276] Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.

[277] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[278] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

є порівняння конституційних актів різних періодів. Конституційні проекти Української Народної Республіки поєднували європейські демократичні принципи з власними традиціями самоврядування. У радянський період конституції виконували переважно ідеологічну функцію, тоді як у сучасній Україні конституційна модель орієнтована на європейські стандарти правової держави[279].

Компаративний аналіз широко застосовується для дослідження форм державного устрою. *Порівняння унітарних і федеративних держав* дозволяє визначити переваги й недоліки різних моделей організації влади. Унітарна держава характеризується централізованою системою управління і єдиним законодавством, тоді як федерація передбачає розподіл повноважень між центральною владою і суб'єктами федерації. Порівняння США, Німеччини й Франції показує, що вибір моделі залежить від історичних і культурних умов, а також від територіальної структури держави[280]. Для історії України такі дослідження мають особливе значення, оскільки питання співвідношення централізації і автономії неодноразово виникало в різні історичні періоди. В Гетьманщині існували елементи автономії, у Російській імперії – централізована система, в СРСР – формальна федерація, що фактично була унітарною державою. Порівняння цих моделей дозволяє глибше зрозуміти сучасні проблеми державного устрою[281].

У сучасній компаративістиці значна увага приділяється *дослідженню правових традицій*. Правова традиція – це історично сформована система уявлень про право, що включає джерела права, способи правового мислення і практику застосування норм. Порівняння романо-германської, англосаксонської, ісламської, індуїстської правових традицій показує, що відмінності між ними визначаються

[279] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[280] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[281] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

не лише юридичними нормами, а й культурними та релігійними факторами. Наприклад, у континентальній Європі головним джерелом права є закон, а в англосаксонській системі – судовий прецедент. У релігійних правових системах важливу роль відіграють священні тексти[282]. У дослідженнях історії права України порівняння правових традицій дозволяє пояснити, чому на українських землях сформувалася змішана правова культура, що поєднує елементи західноєвропейського, східноєвропейського та місцевого звичаєвого права[283].

Новим етапом розвитку порівняльного підходу стало використання *цифрових технологій*. Електронні бази даних, цифрові архіви та текстові корпуси дозволяють здійснювати масштабні порівняння правових систем. Завдяки цифровим інструментам дослідники можуть аналізувати великі масиви законодавства, порівнювати судову практику різних країн, досліджувати поширення правових інститутів, створювати карти розвитку державності, а також використовувати мережевий аналіз для дослідження політичних і правових еліт[284]. Такі методи значно розширюють можливості компаративної історії права й дозволяють переходити від локальних досліджень до глобального аналізу.

Загалом, порівняння правових інститутів, нормативних систем і державних моделей є одним із найважливіших напрямів сучасної історико-правової науки. Воно дозволяє виявляти закономірності розвитку права, пояснювати відмінності між правовими системами й встановлювати взаємозв'язки між державними структурами та соціальними процесами. Сучасний компаративний підхід поєднує класичні історико-правові методи з міждисциплінарними й цифровими інструментами, що забезпечує новий рівень дослідження історії держави і права.

---

[282] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[283] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

[284] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

5.2 Застосування компаративного аналізу

Компаративний підхід у сучасній історико-правовій науці широко використовується для дослідження *державотворчих процесів у різні історичні періоди*. Порівняння формування державності в різних цивілізаціях і епохах дозволяє виявити закономірності розвитку політичної влади, встановити вплив соціальних, економічних і культурних чинників на становлення державних інститутів, а також пояснити відмінності між різними моделями державного устрою. У сучасній методології історії держави і права підкреслюється, що державотворення не є лінійним процесом, а має складний і багатоваріантний характер, який можна зрозуміти лише шляхом порівняльного аналізу різних історичних прикладів[285].

Порівняння державотворчих процесів передбачає дослідження не тільки юридичних актів або конституційних форм, а й соціальних структур, політичних традицій, економічних умов і культурних уявлень, що визначають спосіб організації влади. Саме тому компаративний аналіз державності поєднує історико-правовий, соціологічний, політичний і цивілізаційний підходи, що дозволяє розглядати державу як складну соціальну інституцію, яка формується під впливом багатьох факторів[286].

Одним із перших об'єктів компаративного аналізу є *держави Стародавнього світу*, де сформувалися базові моделі організації влади. Порівняння держав Давнього Сходу, Греції та Риму показує, що навіть на ранніх етапах історії існували різні типи державності. У державах Давнього Сходу (Єгипет, Месопотамія, Китай) переважала централізована монархічна влада, що поєднувала політичні й релігійні функції. Держава виступала як сакральна інституція, а правові норми мали тісний зв'язок із релігійними уявленнями. Закони Хаммурапі, наприклад,

[285] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.; Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

[286] Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.

поєднували юридичні приписи з релігійною легітимацією влади. На відміну від цього, в Давній Греції сформувалася політична модель полісу, де значну роль відігравали громадянські збори й колегіальні органи влади. У Римі виникла республіканська система, яка поєднувала елементи народного представництва, сенатської влади й магістратур. Порівняння цих моделей показує, що розвиток державності залежав від соціальної структури суспільства й рівня економічного розвитку[287]. Особливе значення має римська державність, оскільки вона стала основою європейської правової традиції. Римська держава пройшла шлях від царської влади до республіки й імперії, що дозволяє простежити різні етапи централізації влади й розвитку правових інститутів. Саме тому римський досвід часто використовується як еталон для порівняльних досліджень державності[288].

Середньовічна епоха характеризується різноманіттям форм державності, що робить її особливо важливою для компаративного аналізу. У цей період існували феодальні монархії, міські республіки, імперії та станово-представницькі держави. У Західній Європі державність формувалася на основі феодальних відносин, що призвело до децентралізації влади. Королі були змушені враховувати інтереси феодалів, а право часто мало локальний характер. У Франції та Англії поступово виникають станово-представницькі органи, що обмежують владу монарха й створюють передумови для формування конституційної держави[289]. Водночас у Східній Європі державотворчі процеси мали інші особливості. У Великому князівстві Литовському сформувалася система, що поєднувала монархічну владу з широкими правами шляхти. Литовські статути стали прикладом кодифікованого права, яке діяло на значній території і забезпечувало відносну правову єдність держави[290]. У Московській державі, навпаки, відбувалася

[287] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

[288] Hobsbawm E. The Age of Revolution, 1789–1848. London : Abacus, 1996. 356 p.

[289] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[290] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

поступова централізація влади й формування самодержавної монархії. Порівняння цих моделей показує, що різні соціальні й політичні умови призводили до різних форм державності навіть у межах одного регіону[291]. Особливе місце займають міські республіки Італії та Німеччини, де існували елементи самоврядування і розвинене міське право. Магдебурзьке право стало важливим фактором державотворення в Центральній і Східній Європі, зокрема на українських землях, де воно сприяло розвитку місцевого самоврядування[292].

У XVI–XVIII ст. в Європі *періоду ранньомодерної доби* відбувається перехід від феодальної роздробленості до централізованих держав. Порівняння Франції, Англії та Іспанії показує, що цей процес відбувався різними шляхами. У Франції сформувалася абсолютна монархія, де король зосередив у своїх руках законодавчу й виконавчу владу. В Англії, навпаки, посилюється роль парламенту, що призвело до формування конституційної монархії. В Іспанії централізація влади поєднувалася з імперською експансією, що вплинуло на розвиток адміністративної системи[293]. У Східній Європі державотворення також мало свої особливості. У Речі Посполитій існувала система шляхетської демократії, яка обмежувала владу короля і надавала широкі права шляхті. У Російській імперії сформувалася централізована бюрократична держава, що спиралася на військову й адміністративну систему.

Козацька держава XVII–XVIII ст. поєднувала риси військової демократії, станової організації та звичаєвого права і водночас мала ознаки як європейських, так і східноєвропейських політичних моделей[294]. Порівняльний аналіз Гетьманщини з державами Західної та Східної Європи дозволяє встановити, що її політико-правова

[291] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[292] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[293] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[294] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

система сформувалася як синтетична модель, яка виникла на перетині різних правових традицій – литовсько-польської, московської, козацько-звичаєвої та загальноєвропейської станово-представницької. Однією з характерних рис козацької державності була наявність елементів військової демократії, що проявлялася у виборності влади, участі козацької спільноти в прийнятті рішень та значній ролі загальних зборів. Вищим органом влади виступала Військова (Генеральна) рада, у якій могли брати участь козаки і яка вирішувала найважливіші питання – обрання гетьмана, укладення договорів, оголошення війни, розподіл земель. Така система має очевидні паралелі з середньовічними становими зборами в Європі, шляхетськими сеймиками Речі Посполитої та народними зборами в деяких германських і скандинавських традиціях. Разом із тим козацька рада була значно більш демократичною, ніж більшість станових органів Європи, оскільки участь у ній брали не лише представники привілейованого стану, а значна частина козацької громади[295].

Порівняння з державами Західної Європи показує, що подібні форми військово-станової демократії існували в ранній період формування державності, але з часом вони поступилися централізованим монархіям. У Гетьманщині ж ця модель зберігалася довше, що пояснюється прикордонним характером суспільства й постійною військовою загрозою. Козацька держава мала виразну станову структуру, яка наближала її до політичних систем Центральної та Східної Європи. Основними соціальними групами були козацька старшина, рядове козацтво, міщани, духовенство, селянство. Старшина поступово перетворювалася на привілейований стан, що нагадує шляхту Речі Посполитої або дворянство Московської держави. Вона займала адміністративні посади, контролювала земельні ресурси й відігравала ключову роль у політичному управлінні[296]. У цьому від-

[295] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[296] Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

ношенні Гетьманщина мала риси станово-представницької держави, подібної до Речі Посполитої, де політична влада належала шляхетському стану. Однак на відміну від польської моделі, у козацькій державі зберігалися елементи виборності й колективного управління, що надавало їй більш демократичного характеру. Порівняння з Московською державою Гетьманщина показує іншу модель. У Росії XVII ст. влада була централізованою, а станові органи поступово втрачали політичне значення. У Гетьманщині ж, навпаки, колегіальні органи влади тривалий час зберігали вплив, що свідчить про іншу традицію державності[297].

Важливою особливістю козацької держави було широке застосування звичаєвого права, яке діяло поряд із писаними законами. У судовій практиці використовувалися норми козацького звичаю, Литовський статут, магдебурзьке право, універсали гетьмана, царські грамоти. Такий правовий плюралізм є типовим для ранньомодерних держав, особливо тих, що виникли на прикордонних територіях або в багатонаціональному середовищі[298]. Порівняння з Річчю Посполитою показує, що там також існувала багаторівнева правова система, де діяли статути, місцеві звичаї і королівські привілеї. У Московській державі, навпаки, відбувалася поступова уніфікація права, що призвело до створення централізованого законодавства. Отже, правова система Гетьманщини поєднувала риси європейської станової держави й східноєвропейської традиції правового плюралізму.

Організація влади в козацькій державі також мала змішаний характер. Вищим керівником був гетьман, який мав значні повноваження у військовій, адміністративній і судовій сфері. Водночас його влада обмежувалася радою старшини й загальною радою. Така система нагадує одночасно виборну монархію Речі Посполитої, або військові республіки, або ранньомодерні монархії з становими

[297] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

[298] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

органами. Адміністративно держава поділялася на полки й сотні, які виконували одночасно військові й територіальні функції. Подібна організація була характерна для прикордонних держав, де військова структура поєднувалася з цивільним управлінням[299]. Порівняння з західноєвропейськими державами показує, що в них уже відбувалося відокремлення військової і цивільної адміністрації, тоді як у Гетьманщині ці функції залишалися поєднаними.

Ще однією особливістю Гетьманщини була її залежність від сильніших держав. У різні періоди вона перебувала у васальній або союзній залежності від Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії, Кримського ханства. Подібна ситуація була характерна для багатьох держав Східної Європи, які знаходилися між великими імперіями. Порівняння з Трансильванією, Молдовою або Валахією показує, що такі держави часто мали значну внутрішню автономію, але залежали від зовнішніх політичних сил[300]. Це дозволяє розглядати Гетьманщину як типову прикордонну державу ранньомодерної Європи, що поєднувала елементи самостійності й залежності.

Загалом, порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що козацька держава мала змішаний характер. Для неї були характерними європейські риси (станово-представницькі органи, виборність влади, використання писаного права, місцеве самоврядування, вплив магдебурзького права) та східноєвропейські риси (сильна роль військової організації, поєднання адміністративної і військової влади, правовий плюралізм, залежність від імперських центрів, персоніфікована влада гетьмана). Саме ця синтетичність пояснює, чому Гетьманщина не вписується повністю ні в західноєвропейську, ні в східну модель державності та потребує компаративного аналізу для її адекватного розуміння.

Отже, козацька держава XVII–XVIII ст. є прикладом складної політико-правової системи, що сформувалася на перетині різних

[299] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

[300] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

цивілізаційних традицій. Вона поєднувала елементи військової демократії, станової організації і звичаєвого права, що зближує її з державами Центральної та Східної Європи, але водночас містила риси європейського конституціоналізму і місцевого самоврядування. Компаративний аналіз Гетьманщини з іншими державами показує, що її державність була типовим прикладом прикордонної політичної системи ранньомодерної Європи, яка сформувалася під впливом різних правових і політичних традицій і тому може бути зрозуміла лише в широкому порівняльному контексті.

Таким чином, порівняння державності в античний, середньовічний і ранньомодерний періоди дозволяє встановити кілька загальних закономірностей:

– державність формується під впливом соціальної структури;
– централізація влади пов'язана з розвитком адміністрації і права;
– правові системи відображають культурні й релігійні традиції;
– державні моделі можуть поєднувати різні елементи.

Саме ці закономірності стають основою для подальших компаративних досліджень державотворення в модерну й новітню епоху.

У XIX ст. (в епоху *модерну та становлення національних держав*) державотворення набуває нових рис, пов'язаних із формуванням національних держав, розвитком конституціоналізму та поширенням ідей народного суверенітету. Порівняльний аналіз цього періоду дозволяє встановити, що модерна держава виникає внаслідок поєднання політичних революцій, соціально-економічних змін і правових реформ. У Франції державотворення було тісно пов'язане з революцією 1789 р., яка ліквідувала станові привілеї і створила передумови для формування централізованої національної держави. Конституційні акти революційного періоду заклали принципи народного суверенітету, рівності перед законом і поділу влади[301]. У Німеччині процес формування державності відбувався поступово й завершився створенням федеративної імперії у 1871 р., що поєднала традиції монархічної влади

[301] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

з конституційними інститутами[302]. В Англії державотворення мало еволюційний характер. Парламентська система, що сформувалася в XVII–XVIII ст., стала основою сучасної конституційної держави. Порівняння англійської та французької моделей показує, що державність може формуватися як через революційні зміни, так і шляхом поступових реформ[303].

Для історії Східної Європи характерним є інший шлях державотворення. У Російській імперії модернізація здійснювалася зверху, через реформи державної влади, що призвело до формування централізованої бюрократичної держави. В Австро-Угорській імперії, навпаки, розвиток конституційних інститутів супроводжувався збереженням автономії окремих територій, що створювало складну багатонаціональну державну систему[304]. На українських землях у XIX ст. державотворчі процеси відбувалися в межах імперських структур. Порівняння правового становища українських територій у Російській та Австро-Угорській імперіях показує, що різні державні моделі впливали на розвиток місцевих правових інститутів, системи самоврядування і судочинства[305].

Особливий інтерес для компаративного аналізу становлять *революційні епохи*, коли відбувається радикальна зміна державного устрою. Порівняння революцій у Франції, США, Росії та країнах Центральної Європи дозволяє встановити, що державотворення в умовах революції супроводжується створенням нових правових систем і переосмисленням принципів влади. Американська революція привела до створення федеративної республіки, що ґрунтувалася на принципах конституціоналізму й поділу влади. Французька революція спричинила ліквідацію монархії і формування централізованої держави з кодифікованим правом. У Росії революція

[302] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[303] Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.

[304] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

[305] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

1917 р. привела до створення соціалістичної держави, яка базувалася на ідеологічних принципах і централізованому управлінні. У Центральній і Східній Європі після Першої світової війни виникли нові держави, які намагалися поєднати національні традиції з європейськими моделями конституційної держави.

Державотворення Української Народної Республіки поєднувало демократичні принципи з елементами національної політичної традиції[306]. Законодавча діяльність Центральної Ради 1917–1918 рр. відбувалася в умовах революційної трансформації державності на уламках Російської імперії і водночас спиралася на європейські конституційні моделі та власний історичний досвід українського самоврядування. Порівняльний аналіз показує, що правові акти Української Народної Республіки поєднували риси модерної демократичної держави з традиціями козацької та громадівської політичної культури. Державотворчі процеси 1917–1918 рр. відбувалися в умовах загальної кризи імперських держав і поширення ідей національного самовизначення. Після Лютневої революції в Росії виникла можливість створення нових державних утворень, що спиралися на принцип народного суверенітету[307]. У цьому контексті Українська Центральна Рада стала представницьким органом, який поступово перетворився на законодавчий центр української державності. Порівняння з іншими країнами Центральної та Східної Європи показує, що державотворення УНР відбувалося за подібною логікою, як у Польщі, Чехословаччині або Фінляндії, де нові держави створювалися на основі поєднання національного руху й демократичних принципів[308]. Водночас український випадок мав особливість: нова державність формувалася не на основі вже існуючої національної держави, а на території колишньої імперії, де діяли різні правові системи й політичні традиції.

---

[306] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ;вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[307] Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд. Київ : Наш час, 2008. 79 с.

[308] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

Законодавчі акти Центральної Ради від самого початку орієнтувалися на європейські демократичні стандарти. Універсали Центральної Ради проголошували народний суверенітет, права й свободи громадян, автономію України, принцип представницької влади, рівність усіх перед законом. III Універсал (1917 р.) закріпив створення Української Народної Республіки як автономної частини федеративної Росії, а IV Універсал (1918 р.) проголосив повну незалежність. У цих актах відображено принципи, характерні для європейського конституціоналізму – влада походить від народу, держава повинна діяти на основі закону, а громадяни мають гарантовані права[309]. Законодавча діяльність Центральної Ради включала також розробку Конституції УНР (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР), який передбачав поділ влади, парламентську форму правління, широкі громадянські права, місцеве самоврядування. Ці положення зближують модель УНР з конституційними державами Західної Європи і США.

Порівняльний аналіз показує, що законодавство Центральної Ради було орієнтоване на європейський досвід. Конституційний проект УНР мав риси французького конституціоналізму (пріоритет закону), німецької правової системи (чітка структура органів влади), американської моделі (поділ влади), швейцарської традиції самоврядування. Подібні тенденції спостерігалися і в інших нових державах після Першої світової війни, де правові системи створювалися на основі загальноєвропейських принципів демократії[310]. Водночас українські законодавці не копіювали чужі моделі, а намагалися поєднати їх з власними традиціями.

Особливістю державотворення УНР було використання історичного досвіду українського самоврядування. У політичній культурі українського суспільства зберігалися традиції козацької ради,

[309] Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892; Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навч. посіб. / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Заповіт, 1997. 341 с.

[310] Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд. Київ : Наш час, 2008. 79 с.

виборності влади, місцевого самоврядування, громадівського руху XIX ст. Ці традиції вплинули на структуру органів влади УНР. Центральна Рада нагадувала козацьку раду як представницький орган, що приймає найважливіші рішення. Генеральний Секретаріат виконував функції уряду, але підконтрольного представницькому органу. Ідея широкого місцевого самоврядування також має історичні корені в магдебурзькому праві й земських установах. У законодавстві УНР передбачалося створення органів самоврядування, що відповідало як європейським, так і українським традиціям[311]. Таким чином, державотворення УНР не було лише запозиченням європейських моделей, а спиралося на власний історичний досвід.

Ще однією особливістю законодавства Центральної Ради було поєднання демократичних і соціальних принципів. Законодавчі акти передбачали земельну реформу, права робітників, рівність громадян, захист національних меншин. Такі положення були характерні для багатьох держав після Першої світової війни, але в Україні вони мали особливе значення, оскільки відповідали традиціям громадського самоврядування і соціальної солідарності. Порівняння з законодавством інших нових держав показує, що українська модель була ближчою до демократично-соціальної держави, ніж до авторитарних режимів, які з'явилися пізніше в деяких країнах Європи.

Попри прогресивний характер законодавства, державотворення УНР відбувалося в умовах війни й політичної нестабільності. Це ускладнювало реалізацію демократичних принципів. Порівняльний аналіз показує, що подібні труднощі переживали й інші держави, які виникли після Першої світової війни. Недостатня стабільність, зовнішній тиск і внутрішні конфлікти часто призводили до переходу від демократичних моделей до авторитарних. В Україні ці фактори також вплинули на подальший розвиток державності, що не дозволило повністю реалізувати конституційний проект Центральної Ради.

[311] Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк : Говерля, 1964. 63 с.

Порівняння державотворчих процесів показує, що УНР є прикладом держави, яка намагалася поєднати європейський конституціоналізм, національну традицію самоврядування, соціальні принципи, федеративні ідеї. Така модель була характерна для багатьох нових держав початку XX ст., але в Україні вона мала особливо сильний зв'язок із попередніми формами політичної організації. Таким чином, державотворення Української Народної Республіки є важливим прикладом синтезу модерних демократичних принципів і національної політичної традиції. Законодавчі акти Центральної Ради поєднували ідеї народного суверенітету, конституціоналізму та прав людини з історичним досвідом козацького самоврядування та громадівської політичної культури. Компаративний аналіз показує, що УНР належить до кола держав, які виникли внаслідок розпаду імперій і намагалися створити демократичну модель державності, але водночас зберегли власну історичну специфіку. Саме це поєднання робить український досвід важливим для сучасної історико-правової науки.

Загалом, порівняльний аналіз показує, що революційні державотворчі процеси мають спільні риси: руйнування старих інститутів, створення нових органів влади, кодифікацію законодавства й спробу легітимації влади через ідеологію або конституцію.

У XX ст. значну роль відіграють *імперські і федеративні держави*, які поєднують різні території і правові системи. Порівняння СРСР, США та Німеччини дозволяє встановити, що федеративні моделі можуть мати різний зміст. У США федерація ґрунтується на реальному розподілі повноважень між центром і штатами. У Німеччині федеративна система поєднує централізацію і автономію земель. У СРСР формально існувала федерація, але фактично держава була централізованою, а республіки не мали реальної політичної самостійності[312]. Порівняння імперських і федеративних моделей показує, що державотворення в багатонаціональних країнах завжди пов'язане з проблемою співвідношення централізації й автономії.

[312] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

Соціалістичні держави XX ст. сформували особливий тип державності, який відрізнявся від класичних конституційних моделей. У СРСР, країнах Східної Європи та Китаї держава будувалася на принципі провідної ролі партії, що впливало на правову систему і структуру влади. Після розпаду соціалістичного блоку відбувається новий етап державотворення, пов'язаний із переходом до демократичних форм правління. Порівняння держав Центральної і Східної Європи показує, що цей процес відбувався залежно від історичних традицій і політичної культури[313]. В Україні державотворення після 1991 р. супроводжувалося створенням нової конституційної системи, реформою законодавства і переорієнтацією на європейські правові стандарти. Порівняльний аналіз з іншими постсоціалістичними державами дозволяє встановити спільні проблеми й особливості цього процесу.

У XXI ст. *сучасні державотворчі процеси* відбуваються в умовах глобалізації, що змінює традиційні уявлення про державу. Порівняльні дослідження показують, що сучасні держави все частіше взаємодіють у межах міжнародних організацій, а національні правові системи зазнають впливу міжнародного права. Європейський Союз є прикладом наднаціональної структури, де держави зберігають суверенітет, але передають частину повноважень спільним інститутам. Порівняння ЄС із федеративними державами дозволяє говорити про появу нових форм державності, які не вписуються в класичні моделі[314]. Для України сучасний етап державотворення пов'язаний із реформами, спрямованими на зміцнення правової держави, розвиток місцевого самоврядування та адаптацію законодавства до європейських стандартів. Компаративний аналіз дозволяє оцінити ці процеси в ширшому історичному контексті.

Загалом, порівняння державотворчих процесів у різні історичні періоди показує, що формування державності залежить від поєднання

[313] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[314] Там само.

соціальних, політичних і культурних факторів. Античні держави, середньовічні монархії, імперії, національні держави і сучасні федерації мають спільні риси, але відрізняються за способами організації влади й правового регулювання. Компаративний підхід дозволяє виявити загальні закономірності державотворення, пояснити відмінності між різними моделями й визначити місце українського державного розвитку у світовій історії. Саме тому порівняльний аналіз є одним із ключових методів сучасної історико-правової науки.

У сучасній історико-правовій науці одним із найважливіших напрямів компаративного аналізу є *порівняння правових традицій*. Під правовою традицією розуміють історично сформовану систему правових уявлень, джерел права, способів правотворчості та правозастосування, що передається від покоління до покоління і визначає характер функціонування правової системи. Порівняння правових традицій дозволяє встановити закономірності розвитку права, виявити вплив культурних і цивілізаційних факторів на правове регулювання, а також пояснити відмінності між сучасними правовими системами. У компаративному правознавстві найчастіше виділяють три великі правові традиції: романо-германську, англосаксонську та релігійно-правову. Кожна з них має власне історичне походження, особливості джерел права, структуру правової системи й специфічні методи юридичного мислення. Порівняння цих традицій є необхідним для розуміння розвитку сучасного права і його історичних коренів[315].

Правова традиція формується протягом тривалого історичного періоду й включає не тільки законодавство, а й правову культуру, судову практику, юридичну освіту й соціальне сприйняття права. На відміну від правової системи, яка може змінюватися відносно швидко, правова традиція зберігає спадковість і впливає на розвиток права навіть у нових історичних умовах[316]. У сучасній компаративістиці правові традиції розглядаються як великі

[315] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[316] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

історико-культурні типи права, що сформувалися в різних цивілізаціях. Найбільш поширеною є класифікація, запропонована К. Цвайгертом, які виділяли романо-германську, англосаксонську, соціалістичну та релігійно-правові системи[317]. Порівняльне дослідження правових традицій дозволяє встановити, що відмінності між ними зумовлені не тільки юридичними нормами, а й історичними, політичними й культурними факторами.

Романо-германська правова традиція сформувалася в Європі на основі римського права, яке було рецепійоване в середньовічних університетах і стало основою континентальної правової культури. У XII–XIII ст. в Італії, Франції та Німеччині відбулося відродження римського права, що сприяло формуванню єдиної правової науки і створенню системи писаного законодавства[318]. Основними рисами романо-германської традиції є пріоритет закону як джерела права, кодифікація законодавства, чітка система галузей права, розвинена юридична доктрина, значна роль держави у правотворчості. Класичним прикладом цієї традиції є Франція і Німеччина. Французький Цивільний кодекс 1804 р. став зразком для багатьох європейських держав, а Німецьке цивільне уложення 1896 р. відзначалося високим рівнем юридичної систематизації[319]. Порівняння цих кодексів показує, що навіть у межах однієї правової традиції можуть існувати різні моделі. Французька система відзначається більшою практичністю, тоді як німецька – більшою теоретичністю. Романо-германська традиція поширилася не лише в Європі, а й у Латинській Америці, Японії та деяких країнах Африки. Це пояснюється тим, що кодифіковане право зручне для держав, які проходять модернізацію і потребують чіткої системи законодавства.

Англосаксонська правова традиція сформувалася в Англії і значно відрізняється від континентальної. Її основою є судовий

[317] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[318] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

[319] Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.

прецедент, а не закон. У середньовічній Англії королівські суди створили систему загального права (common law), яка базувалася на рішеннях суддів, що ставали обов'язковими для майбутніх справ[320]. Основними рисами англосаксонської традиції є пріоритет судової практики. відсутність всеохоплюючих кодексів, значна роль суддів, гнучкість правового регулювання, розвиток права через прецеденти. Порівняння з романо-германською системою показує, що в континентальній Європі право створюється законодавцем, а в Англії – судами. Це призводить до різних підходів до правотворчості й правозастосування. Англосаксонська традиція поширилася разом із Британською імперією і стала основою права США, Канади, Австралії та інших країн. У США, наприклад, поєднуються прецедентне право й писана конституція, що створює змішану модель[321]. Порівняння англійського й американського права показує, що навіть у межах однієї традиції можливі значні відмінності, зумовлені історичними й політичними умовами.

Порівняльний аналіз романо-германської й англосаксонської традицій є одним із найважливіших у компаративному правознавстві. Основні відмінності полягають у джерелах права, ролі судів і характері законодавства. У романо-германській системі право кодифіковане, закон має найвищу силу, суддя застосовує норму. В англосаксонській системі право формується судами, прецедент має велике значення, суддя створює норму. Водночас сучасні правові системи поступово зближуються. У країнах континентальної Європи зростає роль судової практики, а в англосаксонських країнах збільшується кількість законів[322].

Правова система Східної Європи сформувалася під впливом романо-германської традиції, але зберегла власні особливості.

[320] Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York : Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.

[321] Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.

[322] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

У Великому князівстві Литовському діяли Литовські статути, які поєднували римське право з місцевими звичаями. У Речі Посполитій значну роль відігравало шляхетське право, а в Російській імперії формувалася централізована правова система[323]. На українських землях тривалий час існувала змішана правова культура. Тут, як вже зазначалося вище, діяли Литовський статут, магдебурзьке право, звичаєве право, російське імперське законодавство. Порівняння показує, що українська правова традиція сформувалася на перетині різних цивілізаційних впливів, що робить її важливим об'єктом компаративного аналізу[324].

Окрему групу в компаративному правознавстві становлять *релігійно-правові системи*, у яких право тісно пов'язане з релігійними нормами й не відокремлюється від моральних і культових приписів. До таких систем зазвичай відносять ісламське право, канонічне право християнської церкви, індуїстське й іудейське право. Порівняння цих систем із романо-германською та англосаксонською традиціями показує, що вони мають іншу основу легітимації права, оскільки джерелом норм виступає не держава й не судова практика, а священний текст або релігійна традиція[325].

Ісламське право (шаріат) є одним із найвідоміших прикладів релігійно-правової системи. Його основними джерелами є Коран, Сунна, іджма і кияс. Норми шаріату регулюють не лише юридичні, а й моральні та побутові відносини. На відміну від європейських правових систем, де право поступово відокремилося від релігії, в мусульманських країнах це відокремлення відбулося значно пізніше й не завжди було повним[326]. Порівняльний аналіз пока-

[323] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

[324] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[325] Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.

[326] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

зує, що ісламські держави можуть поєднувати релігійне право з сучасним законодавством. Наприклад, у Туреччині в XX ст. була проведена секуляризація права, тоді як у Саудівській Аравії шаріат залишається основою правової системи. Така різноманітність свідчить про те, що навіть у межах однієї правової традиції можливі різні моделі державності.

Іншим прикладом релігійно-правової системи є канонічне право католицької церкви, яке відіграло важливу роль у формуванні європейської правової культури. У середньовічній Європі канонічне право діяло поряд із світським і значною мірою вплинуло на розвиток процесуального права, судової системи та юридичної науки[327].

Індуїстське право в Індії також має релігійне походження і ґрунтується на давніх текстах та традиціях. У сучасній Індії воно поєднується з англосаксонською правовою системою, що створює змішану модель права. Це показує, що релігійно-правові традиції можуть адаптуватися до сучасних умов і співіснувати з іншими правовими системами[328].

Порівняльний аналіз правових традицій є одним із ключових інструментів сучасної історико-правової методології, оскільки дозволяє виявити закономірності розвитку правових систем у різних цивілізаційних і культурних контекстах. Романо-германська, англосаксонська й релігійно-правова традиції сформувалися в різних історичних умовах і відрізняються за джерелами права, способом правотворчості, роллю держави й суду, а також за характером взаємодії права з мораллю і релігією. Їх порівняння дає можливість зрозуміти особливості становлення сучасних правових систем, визначити напрями їх взаємовпливу та пояснити формування змішаних моделей права, характерних для багатьох держав, зокрема для України. Узагальнені відмінності між основними правовими традиціями подано в таблиці 5.2.1.

[327] Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

[328] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

Таблиця 5.2.1.

Порівняльний аналіз романо-германської, англосаксонської та релігійно-правової традицій

Критерій порівняння	Романо-германська традиція	Англосаксонська традиція	Релігійно-правова традиція
Історичне походження	Сформувалася на основі римського права та його рецепції в середньовічній Європі	Сформувалася в Англії на основі судової практики королівських судів (common law)	Виникла на основі релігійних норм і священних текстів (іслам, індуїзм, іудаїзм, канонічне право)
Основне джерело права	Закон, кодекси, нормативні акти	Судовий прецедент, судова практика	Священні тексти, релігійна традиція, тлумачення духовних авторитетів
Роль держави у правотворчості	Вирішальна, держава є головним творцем права	Значна, але право формують також суди	Обмежена або вторинна, право походить від релігії
Роль суду	Суд застосовує закон	Суд формує право через прецедент	Суд тлумачить релігійні норми
Структура права	Чіткий поділ на галузі, кодифікована система	Менш формалізована, казуїстична структура	Нерідко відсутній чіткий поділ на галузі
Кодифікація	Висока (кодекси, систематизовані закони)	Обмежена, кодифікація не є основною	Зазвичай відсутня, або поєднується з релігійними текстами
Правове мислення	Абстрактне, системне, доктринальне	Практичне, казуїстичне, прецедентне	Нормативно-релігійне, традиційне
Зв'язок права і моралі / релігії	Відокремлені	Частково відокремлені	Тісно пов'язані
Типові держави	Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Україна	Велика Британія, США, Канада, Австралія	Саудівська Аравія, Іран, Індія (частково), Ізраїль (частково), Ватикан
Історичний спосіб розвитку	Через рецепцію римського права і кодифікацію	Через судову практику і прецеденти	Через релігійну традицію і богословське тлумачення

Прожовження таблиці 5.2.1

Критерій порівняння	Романо-германська традиція	Англосаксонська традиція	Релігійно-правова традиція
Гнучкість правової системи	Помірна	Висока	Залежить від ступеня секуляризації
Поширення у світі	Континентальна Європа, Латинська Америка, Японія, частина Африки	Англомовні країни, колишні британські колонії	Близький Схід, Південна Азія, частково Африка
Ставлення до звичаєвого права	Обмежене, підпорядковане закону	Важливе джерело в ранній період	Часто є основою правової системи
Приклад змішаної системи	Україна, Японія, Польща	США (прецедент + конституція)	Індія (англійське + індуїстське право)
Сучасні тенденції розвитку	Зростання ролі судової практики	Зростання ролі законодавства	Секуляризація або поєднання з державним правом

У сучасному світі більшість держав не належать до чистих правових традицій, а мають *змішані системи*, які поєднують елементи різних правових культур. Компаративний аналіз показує, що змішані системи виникають у результаті історичних контактів, колоніального впливу або модернізаційних реформ. Прикладом змішаної системи є право Японії, яке сформувалося під впливом китайської традиції, а в XIX ст. було реформоване за зразком німецького й французького права. У результаті сучасна японська правова система належить до романо-германської традиції, але зберігає власні особливості[329]. Право США також має змішаний характер. Воно базується на англосаксонській традиції, але містить писану конституцію і розвинене законодавство, що наближує його до континентальної моделі. Порівняння показує, що сучасні правові системи

[329] Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.

часто поєднують різні традиції і не можуть бути віднесені до одного типу[330]. У країнах Східної Європи змішані правові системи сформувалися під впливом романо-германської традиції, але зазнали значного впливу соціалістичного права у XX ст. Після розпаду соціалістичного блоку відбувається повернення до європейських правових стандартів, але багато елементів попередньої системи зберігаються.

Українська правова культура є прикладом складної змішаної традиції, що сформувалася на перетині різних цивілізаційних впливів[331]. У різні історичні періоди на українських землях діяли римсько-візантійська правова традиція, литовсько-польське право, магдебурзьке право, звичаєве право, російське імперське законодавство, радянська правова система, сучасне європейське право. Порівняння цих впливів показує, що українська правова традиція не є однорідною і не може бути віднесена лише до романо-германської системи. Наприклад, Литовські статути поєднували римське право з місцевими звичаями, а магдебурзьке право сприяло розвитку міського самоврядування. У Російській імперії діяла централізована правова система, тоді як у Гетьманщині зберігалися елементи звичаєвого права[332]. У XX ст. радянська правова система суттєво змінила правову культуру, запровадивши ідеологічний підхід до права. Після здобуття незалежності Україна орієнтується на романо-германську традицію і європейські стандарти, але історичні особливості продовжують

[330] Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York : Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.

[331] Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи : наукова монографія. Т. I / О. В. Скидан, І. А. Мельничук, В. П. Капелюшний, Н. Й. Романюк, В. П. Шевчук та ін.; за ред. І. А. Мельничука. Житомир : Вид-во «Рута», 2018. 268 с.; Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи : наукова монографія. Т. II / О. В. Скидан, І. А. Мельничук, В. П. Капелюшний, Н. Й. Романюк та ін.; за ред. І. А. Мельничука. Житомир : Вид-во «Рута», 2019. 200 с.

[332] Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

впливати на розвиток правової системи[333]. Таким чином, Україна є прикладом держави, де перетинаються різні правові традиції, що робить її важливим об'єктом компаративного дослідження.

У сучасному світі процес глобалізації призводить до зближення правових систем. Міжнародне право, діяльність міжнародних організацій і розвиток економічних зв'язків сприяють уніфікації законодавства. Європейський Союз є прикладом інтеграції правових систем, де держави зберігають національне право, але водночас підпорядковуються загальноєвропейським нормам. Порівняльний аналіз показує, що сучасне право розвивається у напрямі поєднання різних традицій, а не їх ізоляції[334]. Цифровізація і розвиток міжнародних баз даних також змінюють характер компаративних досліджень, оскільки дозволяють аналізувати великі масиви законодавства і судової практики. Загалом, порівняння романо-германської, англосаксонської і релігійно-правової традицій показує, що розвиток права визначається історичними, культурними й соціальними чинниками. Кожна правова традиція має власні джерела, структуру й методи правового регулювання, але сучасні правові системи дедалі частіше поєднують елементи різних традицій. Компаративний аналіз дозволяє зрозуміти місце національних правових систем у світовій правовій культурі й пояснити особливості їх розвитку. Український досвід є показовим прикладом взаємодії різних правових традицій, що робить його важливим для сучасної історико-правової науки.

У сучасній історико-правовій науці компаративний підхід набуває нового змісту в умовах *глобалізації*, яка істотно змінює характер розвитку держави і права. Якщо в класичній історії права дослідження переважно зосереджувалися на національних правових системах, то сучасна компаративна історія все частіше виходить

[333] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[334] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

за межі окремих держав і розглядає право як результат міжцивілізаційної взаємодії. Глобалізація сприяє посиленню контактів між правовими системами, поширенню правових ідей, рецепції норм і формуванню наднаціональних правових структур. У зв'язку з цим компаративний аналіз стає необхідним інструментом для дослідження історичних процесів, які не можуть бути пояснені в межах однієї правової традиції[335].

Глобалізація у правовому вимірі означає посилення взаємозв'язків між правовими системами різних країн, зростання ролі міжнародного права, поширення універсальних правових стандартів і формування спільного правового простору. У сучасній науці підкреслюється, що глобалізація не призводить до повної уніфікації права, але створює умови для взаємного впливу різних правових традицій[336]. У компаративній історії це означає перехід від ізольованого вивчення національних систем до аналізу транснаціональних процесів. Право розглядається не лише як продукт окремої держави, а як результат історичних контактів, запозичень і адаптацій. Такий підхід отримав назву глобальної історії права (global legal history), яка досліджує поширення правових інститутів у світовому масштабі[337]. Глобалізаційний підхід особливо важливий для історико-правових досліджень, оскільки багато правових систем сформувалися внаслідок рецепції або запозичення норм з інших культур. Тому порівняльний аналіз стає основним методом дослідження розвитку права.

У класичній компаративістиці XIX ст. основною метою було порівняння національних правових систем з метою встановлення їх подібності або відмінності. Такий підхід був характерний для робіт К. Цвайгерта та інших дослідників, які розглядали право як систему,

[335] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[336] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

[337] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

що формується в межах держави[338]. У XX ст. компаративний метод починає змінюватися під впливом соціології, антропології та історичної науки. Дослідники починають звертати увагу не лише на тексти законів, а й на соціальний контекст права, його функції та культурні особливості. У результаті порівняльні дослідження стають більш комплексними і включають аналіз політичних, економічних і культурних факторів[339]. Наприкінці XX – на початку XXI ст. формується новий напрям – глобальна історія права, яка розглядає правові системи як частину світових процесів. У межах цього підходу досліджуються правові трансфери, колоніальне право, міжнародні правові інститути й взаємодія різних цивілізацій[340].

Традиційна історія держави і права будувалася за національним принципом: досліджувалася історія права окремої країни, її законодавство і державні інститути. Такий підхід був характерний для XIX – початку XX ст., коли історична наука розвивалася в межах національних держав. Однак у сучасних умовах такий підхід є недостатнім, оскільки багато правових явищ мають транснаціональний характер. Наприклад, рецепція римського права в Європі не може бути пояснена в межах однієї держави, оскільки вона охопила майже весь континент. Подібним чином колоніальне право формувалося внаслідок поширення європейських правових систем у різних частинах світу. Британське право стало основою правових систем у США, Канаді, Австралії, Індії та інших країнах. Французьке право вплинуло на законодавство багатьох держав Африки та Латинської Америки. Такі процеси можна зрозуміти лише за допомогою компаративного й глобального підходу[341].

---

[338] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[339] *Субтельний О.* Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[340] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[341] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

Одним із ключових понять сучасної компаративної історії є правовий трансфер, тобто перенесення правових норм, інститутів або ідей з однієї правової системи в іншу. Правові трансфери можуть відбуватися через рецепцію, колоніальний вплив, міжнародні договори, модернізаційні реформи, наукові запозичення. Класичним прикладом є рецепція римського права в Європі. У середньовічних університетах було відновлено вивчення римського права, яке стало основою для формування сучасних континентальних правових систем[342]. Іншим прикладом є модернізація Японії у XIX ст., коли правова система була реформована за зразком європейських держав. Японія запозичила німецьке й французьке законодавство, але адаптувала його до власних традицій. Правові трансфери можуть відбуватися і в умовах колоніалізму. У багатьох країнах Африки й Азії європейські держави запроваджували власні правові системи, які поєднувалися з місцевими звичаями. У результаті виникали змішані правові системи, що поєднують різні традиції[343].

У XX ст. важливим об'єктом компаративного аналізу стало протистояння різних правових систем. Соціалістичне право сформувалося під впливом марксистської ідеології і відрізнялося від західних систем роллю держави, відсутністю приватної власності й підпорядкуванням права політичним цілям. Порівняння соціалістичних і західних правових систем показує, що навіть у межах однієї епохи можуть існувати різні моделі державності і права. Після розпаду соціалістичного блоку багато країн перейшли до романо-германської або змішаної правової системи, що є прикладом глобального правового трансферу. Особливий інтерес становить історія права в країнах Східної Європи, де правові системи формувалися під впливом різних цивілізацій. Україна є прикладом держави, де поєднуються європейська,

[342] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

[343] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

російська і радянська правові традиції, що робить її важливим об'єктом компаративних досліджень.

У сучасній історико-правовій науці формується напрям, який отримав назву глобальної історії права (global legal history). Його поява пов'язана з усвідомленням того, що розвиток правових систем не може бути пояснений лише в межах окремих держав або правових традицій. Багато інститутів права виникали внаслідок взаємодії різних цивілізацій, колоніальних контактів, міжнародних договорів і транснаціональних процесів. Тому компаративна історія в умовах глобалізації досліджує право як результат світових історичних зв'язків[344].

Глобальна історія права розглядає такі процеси, як поширення римського права, колоніальне законодавство, формування міжнародного права, розвиток прав людини, інтеграційні процеси в Європі та інших регіонах. Наприклад, рецепція римського права в середньовічній Європі охопила різні країни і створила основу для романо-германської правової традиції. Подібним чином колоніальні імперії поширювали власні правові системи в різних частинах світу, що призвело до виникнення змішаних правових моделей[345]. У межах глобальної історії права право розглядається не як ізольована система, а як результат постійного обміну нормами, інститутами й правовими ідеями.

Одним із найважливіших проявів глобалізації є виникнення наднаціональних правових систем, які об'єднують кілька держав і створюють спільний правовий простір. Найбільш показовим прикладом є Європейський Союз, де держави зберігають національне законодавство, але водночас підпорядковуються нормам європейського права. Право Європейського Союзу має особливий характер, оскільки поєднує елементи міжнародного й внутрішнього права. Рішення Суду ЄС є обов'язковими для держав-членів, а директиви

[344] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[345] Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

й регламенти впливають на національне законодавство. Порівняльний аналіз показує, що така система не має повних аналогів у попередні історичні епохи і є новою формою правової організації[346].

Подібні процеси спостерігаються і в інших регіонах. Міжнародні організації, такі як ООН, Рада Європи, Світова організація торгівлі, створюють норми, які впливають на національні правові системи. У результаті право набуває транснаціонального характеру, а компаративні дослідження повинні враховувати не лише державні, а й міжнародні правові інститути.

Глобалізація сприяє поширенню змішаних правових систем, у яких поєднуються елементи різних правових традицій. Такі системи виникають у результаті колоніального впливу, модернізаційних реформ або інтеграційних процесів. Наприклад, у Японії та Південній Кореї правова система поєднує романо-германську модель з місцевими традиціями. У США поєднуються англосаксонська система прецедентного права і кодифіковане законодавство. У багатьох країнах Близького Сходу державне право співіснує з нормами шаріату[347]. У країнах Центральної і Східної Європи змішані правові системи сформувалися внаслідок поєднання романо-германської традиції, соціалістичного права і сучасних європейських стандартів. Після розпаду соціалістичного блоку ці держави здійснюють правові реформи, спрямовані на інтеграцію в європейський правовий простір. Компаративний аналіз показує, що змішані системи стають типовим явищем сучасного світу, а чисті правові традиції зустрічаються дедалі рідше.

Українська правова система є прикладом історично сформованої змішаної традиції, яка розвивалася під впливом різних цивілізацій. У різні періоди на українських землях діяли норми римського, візантійського, литовського, польського, російського і радянського права.

---

[346] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

[347] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

Після здобуття незалежності Україна орієнтується на романо-германську правову традицію і європейські стандарти, але історичний досвід продовжує впливати на розвиток законодавства[348].

Особливого значення набуває інтеграція України в європейський правовий простір. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає гармонізацію законодавства і є прикладом сучасного правового трансферу. У сучасній методології правознавства правовий трансфер розуміється як перенесення правових норм, інститутів або принципів з однієї правової системи до іншої з подальшою адаптацією до національного правового середовища. Саме такий процес відбувається в Україні у зв'язку з реалізацією Угоди про асоціацію, яка передбачає поступове наближення українського законодавства до права Європейського Союзу[349].

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, підписана у 2014 р., передбачає створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, а також політичну й правову інтеграцію. Важливою частиною Угоди є зобов'язання України гармонізувати своє законодавство з правом ЄС (acquis communautaire), яке включає установчі договори, регламенти, директиви, рішення Суду ЄС, міжнародні угоди ЄС. Гармонізація законодавства означає, що Україна повинна поступово приводити свої нормативні акти у відповідність до цих норм, що є типовим прикладом сучасного правового трансферу[350].

Гармонізація законодавства відрізняється від простого запозичення норм. Вона передбачає зміну національного законодавства, створення нових інституцій, зміну адміністративної

---

[348] Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

[349] Савченко В. Ф. Угода про асоціацію України з ЄС – шляхи реалізації переваг. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2021. № 2(6). С. 24–34. JEL Classification: F 00

[350] Висоцький О. Комунікативний вимір легітимності міжнародного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2 (115). С. 81–92. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-6-81-92

практики, адаптацію судової системи, зміну правової культури. У рамках Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася привести законодавство у відповідність до права ЄС у багатьох сферах, зокрема в таких, як митне право, конкуренція, захист прав споживачів, енергетика, фінансовий сектор, екологічне право, трудове право, антикорупційне законодавство. Такий масштаб реформ показує, що йдеться не про окремі запозичення, а про системний правовий трансфер[351].

Правовий трансфер в Україні має кілька специфічних рис. По-перше, він відбувається в умовах постсоціалістичної трансформації. Українська правова система сформувалася під впливом радянського права, яке відрізнялося від європейських традицій. Тому гармонізація з правом ЄС означає не лише запозичення норм, а й зміну правової культури. По-друге, правовий трансфер здійснюється в умовах війни й політичної нестабільності, що ускладнює проведення реформ. По-третє, українська правова система історично є змішаною, оскільки поєднує елементи романо-германської, радянської та національної традиції. Це впливає на характер адаптації європейських норм.

Гармонізація законодавства передбачає не лише прийняття нових законів, а й створення нових інституцій. У зв'язку з виконанням Угоди про асоціацію в Україні були створені або реформовані антикорупційні органи, система державних закупівель, антимонопольні механізми, регулятори енергетичного ринку, судова система. Ці зміни показують, що правовий трансфер включає інституційний рівень, а не лише нормативний. Подібні процеси відбувалися і в інших країнах, що інтегрувалися в Європейський Союз, що підтверджує універсальний характер такого типу правового розвитку[352].

[351] Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

[352] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

З точки зору компаративної історії права Угода про асоціацію є прикладом сучасного етапу розвитку правових систем, коли право формується не тільки в межах держави, а й у міжнародному правовому просторі. Цей процес показує, що сучасні правові системи є взаємопов'язаними, національне право дедалі більше залежить від міжнародних норм, правові трансфери стають звичайним явищем, компаративний метод є необхідним для дослідження сучасного права. Таким чином, гармонізація українського законодавства з правом ЄС є не лише політичним або юридичним процесом, а й важливим прикладом глобального правового розвитку. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є характерним прикладом сучасного правового трансферу, який здійснюється через гармонізацію законодавства, реформування інституцій і адаптацію правової системи до наднаціональних стандартів. У компаративному вимірі цей процес продовжує історичну традицію запозичення права, але відрізняється масштабом, системністю і високим рівнем міжнародної координації. Дослідження цього явища має важливе значення для історії держави і права, оскільки демонструє, що в умовах глобалізації розвиток правових систем відбувається через постійну взаємодію, а не ізольовано.

Новим етапом розвитку компаративної історії є використання цифрових технологій. Електронні архіви, бази даних, текстові корпуси і цифрові бібліотеки дозволяють дослідникам аналізувати великі масиви правових джерел і порівнювати законодавство різних країн. Цифрові інструменти дають можливість досліджувати поширення правових інститутів. аналізувати міжнародні договори, порівнювати судову практику, створювати історичні карти розвитку державності, використовувати мережевий аналіз для вивчення правових еліт. Завдяки цьому компаративна історія стає більш глобальною і міждисциплінарною[353].

Попри значні можливості, глобальний підхід створює і нові методологічні труднощі. Однією з них є небезпека втрати історичного

[353] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

контексту, коли правові явища порівнюються без урахування соціальних і культурних умов.

Іншою проблемою є євроцентризм, коли правові системи інших цивілізацій оцінюються за європейськими стандартами. Сучасна компаративістика прагне уникнути цього, розглядаючи різні правові традиції як рівноправні.

Також складною є проблема термінології, оскільки однакові поняття можуть мати різний зміст у різних правових культурах. Тому компаративні дослідження потребують поєднання історичного, соціологічного й культурологічного підходів.

Таким чином, компаративна історія в умовах глобалізації розглядає розвиток права як результат взаємодії різних цивілізацій і правових традицій. Глобальні процеси сприяють поширенню правових норм, виникненню наднаціональних інститутів і формуванню змішаних правових систем. Порівняльний аналіз дозволяє пояснити ці процеси, встановити закономірності розвитку державності й визначити місце національних правових систем у світовій історії. Україна є прикладом держави, правова система якої сформувалася під впливом різних традицій і продовжує розвиватися в умовах глобалізації, що робить компаративний підхід необхідним для сучасних українських історико-правових досліджень.

5.3 Компаративістика та сучасні цифрові інструменти

Сучасний розвиток історико-правової науки відбувається в умовах цифровізації гуманітарних досліджень, що істотно змінює методологію компаративного аналізу. Використання електронних баз даних, цифрових репозитаріїв, геоінформаційних систем, інтерактивних карт і так званих «цифрових атласів» дозволяє дослідникам працювати з великими масивами історико-правових джерел і здійснювати порівняння правових систем у глобальному масштабі. Якщо класична компаративістика ґрунтувалася переважно на текстовому

аналізі законодавства й правових актів, то сучасні дослідження використовують цифрові інструменти, які дають змогу виявляти закономірності розвитку державності й права за допомогою кількісних, просторових і мережевих методів[354].

У межах цифрової гуманітаристики формується новий напрям – цифрова компаративістика, що поєднує традиційні історико-правові підходи з методами обробки великих даних, візуалізації інформації та створення електронних баз джерел. Особливого значення набуває використання цифрових архівів і баз даних, які забезпечують доступ до законодавчих актів, судової практики, адміністративних документів та історичних карт різних країн і періодів[355].

Бази даних є одним із найважливіших інструментів сучасних компаративних досліджень, оскільки дозволяють систематизувати великі обсяги інформації і здійснювати порівняння правових систем за різними параметрами. На відміну від традиційних друкованих джерел, електронні бази дають можливість швидкого пошуку, статистичного аналізу й зіставлення нормативних актів різних держав.

Одним із найбільш відомих прикладів є база EUR-Lex, яка містить законодавство Європейського Союзу, рішення Суду ЄС і міжнародні договори. Використання цієї бази дозволяє дослідникам порівнювати національні правові системи з правом ЄС і аналізувати процес гармонізації законодавства[356].

Іншим прикладом є World Legal Information Institute (WorldLII), який надає доступ до законодавства і судової практики багатьох країн світу. Такі ресурси дають можливість здійснювати глобальні порівняльні дослідження і простежувати поширення правових інститутів у різних правових традиціях[357].

---

354 Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

355 Digital Atlas of the Roman Empire. URL: https://imperium.ahlfeldt.se/

356 Manning P. World Historical Gazetteer. *Journal of World-Historical Information*. 2015. Vol. 2(1). DOI: https://doi.org/10.5195/jwhi.2015.21

357 Manovich L. The Language of New Media. Cambridge : MIT Press, 2001. 400 p.

У сфері історії права важливе значення має Avalon Project Єльського університету, який містить тексти історичних правових документів, включаючи конституції, договори й судові акти. Завдяки цьому дослідники можуть порівнювати правові системи різних епох без необхідності звертатися до архівів[358].

Подібні бази даних створюють нові можливості для компаративної історії, оскільки дозволяють працювати з великими масивами джерел і здійснювати аналіз, який раніше був неможливий.

Важливим різновидом баз даних є цифрові корпуси текстів, які містять оцифровані законодавчі акти, судові рішення, адміністративні документи й інші джерела. Корпусний підхід дозволяє застосовувати методи текстової аналітики і виявляти повторювані правові формули, терміни й структури.

Прикладом такого ресурсу є Old Bailey Online, який містить матеріали судових процесів у Лондоні XVII–XIX ст. Цей корпус дозволяє досліджувати розвиток кримінального права, судової практики й соціальної структури суспільства[359].

Як показовий приклад формування цифрового корпусу правових даних, який використовується у сучасних компаративних і цифрових історико-правових дослідженнях може розглядатися інтеграція статистичних даних Офісу Генерального прокурора України[360] й Державної судової адміністрації України[361]. Така інтеграція дозволяє поєднати інформацію про кримінальні правопорушення, досудове розслідування, судовий розгляд і результати правозастосування в єдину аналітичну систему, що створює нові можливості для кількісного та порівняльного аналізу розвитку права. В Україні

[358] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[359] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[360] Статистика. Офіс Генерального Прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika

[361] Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

важливими джерелами таких даних є статистична звітність органів прокуратури, судова статистика, реєстри судових рішень, відкриті державні набори даних. Державна судова адміністрація України регулярно оприлюднює звіти про здійснення правосуддя місцевими й апеляційними судами, які містять дані про кількість справ, їх категорії та результати розгляду. Ці звіти публікуються у вигляді електронних таблиць і можуть використовуватися для аналітичних і порівняльних досліджень. Подібним чином Офіс Генерального прокурора України формує статистичні звіти про кримінальні правопорушення, які оприлюднюються у відкритих наборах даних на державному порталі data.gov.ua. Наприклад, «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» містить щомісячні статистичні показники щодо кількості злочинів, їх видів та результатів розслідування. Поєднання цих двох масивів інформації створює основу для цифрового корпусу, який охоплює весь цикл кримінального провадження – від реєстрації правопорушення до судового рішення. Важливим кроком до створення такого корпусу стало впровадження інформаційних систем статистичного обліку в органах прокуратури. Зокрема, було створено інформаційно-аналітичну систему «Облік та статистика органів прокуратури»[362], яка забезпечує електронний облік діяльності прокурорів і формування статистичної звітності. Ця система призначена для ведення електронного обліку кримінальних проваджень, формування статистичних звітів, підготовки аналітичних матеріалів, а також для узагальнення результатів прокурорської діяльності. Запровадження такої системи дозволило перейти від паперової звітності до цифрових баз даних, що є необхідною умовою для подальшої інтеграції з судовою статистикою. З методологічної точки зору це означає перехід від фрагментарних джерел до структурованого цифрового масиву, який може використовуватися для компаративних досліджень. Судова статистика,

[362] Інформаційно-аналітична система «Облік та статистика органів прокуратури». Єдиний реєстр досудових розслідувань. URL: https://erdr.info/index.php/novyny/68-informatsiino-analitychna-systema-oblik-ta-statystyka-orhaniv-prokuratury

яку веде Державна судова адміністрація України, також має стандартизовану форму й включає детальні звіти про розгляд справ у різних видах судочинства – кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському.

Наприклад, звітні форми № 1-к, № 1-ц, № 1-а, № 1-г містять інформацію про кількість справ, строки розгляду, види рішень та інші показники. Наявність уніфікованих форм дозволяє здійснювати порівняльний аналіз діяльності судів у різні роки та в різних регіонах. Крім того, судова статистика використовується для аналітичних досліджень ефективності судової системи, що підтверджує її значення як джерела для цифрових досліджень. У поєднанні з даними прокуратури така статистика створює повний масив інформації про функціонування кримінальної юстиції. Поєднання статистики прокуратури й судової адміністрації дозволяє створити цифровий корпус, який має кілька рівнів:

– досудовий рівень – дані про кримінальні правопорушення, реєстрацію та розслідування;

– судовий рівень – дані про розгляд справ у судах;

– результативний рівень – інформація про вироки, покарання та інші рішення.

Такий корпус дозволяє аналізувати ефективність кримінального правосуддя, порівнювати різні періоди, досліджувати регіональні відмінності, виявляти тенденції розвитку правової системи. У цифровій компаративістиці подібні корпуси використовуються для дослідження розвитку права в різних країнах, що робить український досвід частиною глобальних тенденцій. Таким чином, інтеграція даних прокуратури й судової адміністрації відповідає сучасним тенденціям цифрової гуманітаристики, де історико-правові дослідження спираються на великі масиви структурованих даних. В умовах війни й реформування правової системи цифрові корпуси мають особливе значення. Вони дозволяють зберігати дані навіть при втраті архівів, аналізувати воєнні злочини, відстежувати ефективність правосуддя, забезпечувати міжнародну співпрацю. Зокрема, судова статистика щодо воєнних злочинів публікується

окремо, що дає можливість досліджувати нові правові явища в цифровому форматі.

Подібні цифрові корпуси створюються і для інших країн, що дає можливість порівнювати судову практику різних правових систем. Наприклад, дослідження розвитку кримінального права в Англії, Франції і Німеччині може здійснюватися на основі електронних архівів, що значно розширює можливості компаративного аналізу. У міжнародних дослідженнях подібні корпуси використовуються для аналізу судових рішень, кримінальної статистики й адміністративних даних, що підтверджує універсальний характер такого підходу.

Корпусні дослідження особливо важливі для вивчення довготривалих історичних процесів, оскільки дозволяють аналізувати великі часові періоди й виявляти тенденції розвитку права. Інтеграція статистичних даних створює можливість переходу від описового до кількісного аналізу. Дослідники можуть порівнювати різні правові системи, досліджувати вплив реформ, аналізувати зміни в кримінальній політиці, вивчати розвиток судової практики. Це підтверджує, що інтеграція статистичних даних є не лише технічним, а й методологічним кроком у розвитку сучасної історико-правової науки.

Окрім спеціалізованих баз даних, важливу роль відіграють *електронні архіви і репозитарії*, які містять оцифровані історичні документи. Такі ресурси дають можливість дослідникам працювати з джерелами незалежно від їхнього місця зберігання.

Прикладом є цифрові архіви національних бібліотек та університетів, які містять тексти законів, судових актів, адміністративних документів і карт. Використання таких ресурсів дозволяє здійснювати порівняльні дослідження без необхідності фізичного доступу до архівів.

Особливе значення мають міжнародні проєкти, які об'єднують матеріали різних країн. Завдяки цьому стає можливим дослідження правових трансферів, рецепції права й поширення правових інститутів у глобальному масштабі.

У сучасній компаративній історії дедалі ширше використовуються *геоінформаційні системи* (GIS), які дозволяють аналізувати

розвиток державності й права в просторовому вимірі. Карти можуть відображати адміністративні межі, судові округи, території дії законів, поширення правових інститутів і зміни державних кордонів.

Прикладом є Digital Atlas of the Roman Empire, який дозволяє досліджувати територіальну організацію римської держави й поширення римського права. За допомогою такого атласу можна порівнювати адміністративні системи різних періодів та аналізувати процеси централізації влади[363].

Іншим прикладом є World Historical Gazetteer, який містить географічні дані про історичні держави й населені пункти. Використання цього ресурсу дає можливість створювати карти розвитку державності й порівнювати політичні структури різних регіонів[364].

Просторовий аналіз особливо важливий для дослідження імперій, федерацій і прикордонних територій, де правові системи часто змінювалися залежно від політичних умов.

Використання баз даних, цифрових корпусів і геоінформаційних систем істотно розширює можливості компаративної історії права. Дослідники можуть аналізувати великі масиви інформації, порівнювати різні правові системи й виявляти закономірності, які раніше залишалися непомітними.

Цифрові інструменти дозволяють здійснювати глобальні порівняльні дослідження, поєднувати текстовий і просторовий аналіз, працювати з великими історичними періодами, використовувати міждисциплінарні методи. У результаті компаративна історія переходить на новий рівень, де право розглядається як частина світових історичних процесів.

Подальший розвиток цифрової гуманітаристики привів до створення так званих *цифрових атласів*, які поєднують історичні карти, бази даних і аналітичні інструменти. Цифровий атлас є інтерактивною системою, що дозволяє відображати просторові й часові зміни державних кордонів, адміністративного поділу, правових систем

[363] Digital Atlas of the Roman Empire. URL: https://imperium.ahlfeldt.se/

[364] World Historical Gazetteer. URL: https://whgazetteer.org/

і політичних інститутів. У компаративних історико-правових дослідженнях такі атласи дають можливість аналізувати розвиток державності не лише в текстовому, а й у просторовому вимірі.

Одним із найбільш відомих прикладів є Digital Atlas of the Roman Empire, який дозволяє досліджувати територіальну організацію Римської держави, систему провінцій і поширення римського права. Використання цього ресурсу дає змогу порівнювати адміністративні структури різних періодів і виявляти закономірності централізації влади[365].

Іншим важливим проєктом є World Historical Atlas, який містить інформацію про історичні держави, міста й територіальні утворення. Такий інструмент дозволяє створювати карти розвитку державності й порівнювати політичні системи різних регіонів світу[366].

Цифрові атласи використовуються також для дослідження колоніальних імперій, федерацій і прикордонних територій, де правові системи змінювалися під впливом політичних трансформацій. Просторовий аналіз дозволяє встановити, як поширювалися правові інститути і як змінювалася юрисдикція держав.

Важливим напрямом сучасної цифрової компаративістики є *візуалізація історико-правових даних*, яка дозволяє відображати складні процеси у вигляді графіків, діаграм, карт і схем. Візуалізація допомагає дослідникам виявляти закономірності, які важко помітити під час роботи з текстами.

Наприклад, за допомогою графіків можна порівнювати розвиток законодавства в різних країнах, кількість прийнятих нормативних актів або зміни в структурі державних інститутів. Карти дозволяють показати поширення правових систем, а часові шкали – еволюцію правових інститутів[367].

У компаративній історії права візуалізація використовується для дослідження розвитку конституцій, поширення кодексів, змін

[365] Digital Atlas of the Roman Empire. URL: https://imperium.ahlfeldt.se/

[366] World Historical Atlas. URL: https://geacron.com/home-en/

[367] Manning P. World Historical Gazetteer. *Journal of World-Historical Information*. 2015. Vol. 2(1). DOI: https://doi.org/10.5195/jwhi.2015.21

державних кордонів, формування судових систем, а також для вивчення еволюції адміністративного поділу. Застосування візуалізації особливо важливе в умовах глобальних досліджень, коли необхідно порівнювати великі масиви інформації.

Ще одним сучасним інструментом є *мережевий аналіз*, який дозволяє досліджувати взаємозв'язки між державами, правовими системами й правовими інститутами. В межах такого підходу історичні процеси розглядаються як мережа контактів, у якій правові ідеї і норми поширюються через дипломатичні, наукові й культурні зв'язки.

Мережевий аналіз використовується для дослідження правових трансферів, діяльності юристів і науковців, поширення законодавства, міжнародних договорів, взаємодії державних інституцій.

Наприклад, дослідження рецепції римського права показують, що його поширення відбувалося через університети, суди й державні канцелярії, які утворювали мережу правових контактів у Європі[368]. В сучасних дослідженнях мережевий аналіз застосовується також для вивчення міжнародних організацій, де правові норми формуються внаслідок взаємодії багатьох держав.

У сучасній науці існує багато міжнародних проєктів цифрової гуманітаристики, які використовуються для компаративних досліджень. До них належать цифрові бібліотеки законодавства, електронні архіви, історичні картографічні системи, корпуси судових рішень, бази міжнародних договорів. Такі проєкти створюють нові можливості для дослідження глобальної історії права, оскільки дозволяють поєднувати джерела з різних країн і періодів. Цифрова гуманітаристика сприяє переходу від локальних досліджень до глобальних, що є характерною рисою сучасної компаративної історії.

Для України використання цифрових інструментів має особливе значення. Багато історико-правових джерел знаходяться в архівах різних держав, тому їх оцифрування і створення електронних баз є необхідною умовою для досліджень. Цифрові архіви дозволяють

[368] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

порівнювати правові системи різних імперій, досліджувати розвиток українського права, аналізувати державотворчі процеси, використовувати міжнародні бази даних. У сучасних умовах війни цифровізація архівів також має значення для збереження історичної спадщини й забезпечення доступу до джерел.

Попри значні можливості, використання цифрових інструментів створює нові *методологічні проблеми*. Однією з них є ризик формального підходу, коли дослідження обмежується кількісним аналізом без урахування історичного контексту.

Іншою проблемою є нерівномірність цифрових джерел. Для одних країн існує багато електронних ресурсів, тоді як для інших вони відсутні, що може спотворювати результати порівняння.

Також важливо враховувати, що цифрові дані потребують критичного аналізу, оскільки вони можуть містити помилки або неповну інформацію.

Тому сучасна компаративістика повинна поєднувати цифрові методи з традиційним історико-правовим аналізом[369].

Загалом, використання баз даних, цифрових атласів, візуалізації та методів великих даних істотно змінює компаративну історію держави і права. Цифрові інструменти дозволяють досліджувати глобальні процеси, аналізувати великі масиви джерел і поєднувати текстовий, просторовий і мережевий підходи. У сучасних умовах компаративістика стає міждисциплінарною і цифровою, що відкриває нові можливості для дослідження розвитку правових систем. Для України використання таких методів є особливо важливим, оскільки дозволяє інтегрувати національні дослідження у світову історико-правову науку.

Сучасний етап розвитку історико-правової науки характеризується активним впровадженням цифрових технологій, що зумовило появу нових методологічних підходів до компаративних досліджень.

[369] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

Одним із найбільш важливих явищ є використання *великих даних (Big Data)*, які дозволяють аналізувати значні масиви правових текстів, статистичних матеріалів, судових рішень і нормативних актів у різних країнах та історичних періодах. Якщо традиційна компаративістика ґрунтувалася на вивченні обмеженої кількості джерел, то сучасні цифрові методи дають можливість досліджувати право як складну систему, що розвивається у глобальному масштабі[370].

У гуманітарних науках поняття великих даних означає використання великих структурованих і неструктурованих масивів інформації, які потребують спеціальних методів обробки. У правових дослідженнях такими даними можуть бути тексти законів, судові рішення, статистичні звіти, міжнародні договори, адміністративні документи, електронні реєстри й архіви. Використання таких масивів дозволяє перейти від описового аналізу до кількісних і комп'ютерних методів дослідження, що значно розширює можливості компаративної історії держави і права[371].

У сучасній науковій літературі великі дані визначаються як масиви інформації, що характеризуються великим обсягом, різноманітністю й швидкістю оновлення. У правових дослідженнях це можуть бути масиви законодавства, судові рішення, кримінальна й судова статистика, адміністративні дані, міжнародні правові документи. Особливістю великих даних є те, що їх аналіз неможливий без використання комп'ютерних технологій. У компаративній історії це дозволяє досліджувати розвиток права на великому часовому й просторовому масштабі, що раніше було недоступним для традиційних методів[372]. Використання великих даних змінює сам характер компаративних досліджень, оскільки дає можливість

[370] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[371] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.; Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

[372] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

порівнювати не окремі правові системи, а великі групи держав і тривалі історичні періоди.

У сучасних дослідженнях можна виділити кілька основних типів великих правових даних.

1. Законодавчі корпуси – вони містять тексти нормативних актів різних держав і дозволяють порівнювати правові системи за змістом законів. Прикладом є база EUR-Lex[373], яка містить законодавство Європейського Союзу й дозволяє аналізувати процес гармонізації права в різних країнах. Використання цієї бази дає можливість досліджувати правові трансфери і розвиток наднаціонального права. Іншим прикладом є World Legal Information Institute (WorldLII)[374], який забезпечує доступ до законодавства й судової практики багатьох держав світу. Такий ресурс дозволяє здійснювати глобальні порівняльні дослідження.

2. Судові реєстри – вони дозволяють досліджувати не лише законодавство, а й практику його застосування. Наприклад, Supreme Court Database у США містить інформацію про рішення Верховного суду за тривалий період. Використання цієї бази дозволяє аналізувати розвиток конституційного права й судової практики[375]. У сфері історичних досліджень важливим прикладом є Old Bailey Online, який містить матеріали кримінальних процесів у Лондоні XVII–XIX ст. Цей корпус дозволяє досліджувати розвиток кримінального права й соціальної структури суспільства[376]. Подібні реєстри створюють можливість кількісного аналізу судової практики й порівняння різних правових систем.

3. Статистичні правові дані – відображають діяльність правових інституцій і дозволяють досліджувати функціонування права в реальному суспільстві. Прикладом є відкриті державні набори даних, що містять інформацію про кримінальні правопорушення,

[373] EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/

[374] World Legal Information Institute. URL: https://www.worldlii.org/

[375] The Supreme Court Database. URL: http://scdb.wustl.edu/

[376] The Proceedings of the Old Bailey Online. URL: https://www.oldbaileyonline.org/

судові справи й діяльність органів влади. В Україні такі дані публікуються на порталі відкритих даних і можуть використовуватися для порівняльних досліджень[377]. Поєднання статистики прокуратури, судів і інших органів створює цифровий корпус, який дозволяє аналізувати розвиток правової системи у динаміці.

4. Кількісний аналіз права – за допомогою статистичного аналізу можна досліджувати кількість законів у різні періоди, зміни в структурі судової системи, частоту застосування певних норм, розвиток кримінального законодавства, еволюцію правових інститутів. Кількісний підхід дозволяє виявляти тенденції, які не видно при традиційному текстовому аналізі. Наприклад, дослідження судових рішень може показати, як змінювалося ставлення до певних злочинів або як еволюціонували правові поняття. У компаративній історії такі методи дають можливість порівнювати правові системи різних держав на основі об'єктивних показників[378].

Використання великих даних особливо важливе для глобальних досліджень, де необхідно аналізувати право в різних країнах і цивілізаціях. Завдяки цифровим базам стає можливим порівнювати континентальне й англосаксонське право, колоніальні правові системи, соціалістичне й західне право, сучасні інтеграційні процеси. Такі дослідження показують, що право розвивається не ізольовано, а внаслідок постійної взаємодії різних правових традицій. Великі дані дозволяють простежити ці процеси на великому часовому відрізку й у глобальному масштабі, що робить їх важливим інструментом сучасної компаративної історії.

Подальший розвиток технологій великих даних пов'язаний із використанням *методів машинного навчання та штучного інтелекту* для аналізу правових текстів. У сучасних дослідженнях ці методи застосовуються для обробки великих масивів законодавства, судових рішень та адміністративних документів, що дозволяє

[377] Портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/

[378] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

здійснювати порівняльний аналіз на рівні, недоступному для традиційних методів[379]. Алгоритми машинного навчання можуть використовуватися для автоматичного пошуку правових термінів, класифікації судових рішень, визначення схожості нормативних актів, виявлення тенденцій у розвитку законодавства, аналізу юридичної мови. У компаративних дослідженнях це дає можливість порівнювати великі корпуси текстів різних правових систем. Наприклад, аналіз судових рішень у США та країнах Європи дозволяє досліджувати відмінності між англосаксонською і романо-германською традиціями. У сучасній науці такі методи використовуються для створення цифрових корпусів законодавства й судової практики, що відкриває нові можливості для історико-правових досліджень[380].

Мережевий аналіз є одним із найбільш перспективних напрямів використання великих даних у компаративній історії права. У межах цього підходу правові системи розглядаються як мережі, в яких норми, інститути й держави пов'язані між собою. Мережевий аналіз дозволяє досліджувати поширення правових інститутів, взаємодію держав, діяльність юристів і науковців, розвиток міжнародного права, формування наднаціональних структур. Наприклад, дослідження рецепції римського права показують, що його поширення відбувалося через університети, суди й державні канцелярії, які утворювали мережу правових контактів у Європі[381]. В сучасних умовах мережевий аналіз застосовується також для вивчення діяльності міжнародних організацій, де правові норми формуються внаслідок взаємодії багатьох держав.

Геоінформаційні системи (GIS) дозволяють поєднати великі дані з просторовим аналізом. У компаративній історії права це дає можливість досліджувати розвиток державності і правових систем

[379] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[380] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

[381] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

у географічному вимірі. GIS-аналіз використовується для дослідження зміни державних кордонів, аналізу адміністративного поділу, вивчення поширення правових систем, дослідження судових округів, аналізу колоніальних імперій. Наприклад, цифрові карти Римської імперії дозволяють досліджувати поширення римського права, а карти колоніальних держав – розвиток змішаних правових систем. Поєднання GIS і великих даних створює новий напрям досліджень, у якому право розглядається як частина просторової організації суспільства.

У сучасній науці існує велика кількість міжнародних цифрових проєктів, які використовуються для компаративних досліджень. До них належать електронні бази законодавства, корпуси судових рішень, історичні атласи, цифрові бібліотеки, статистичні бази. Такі проєкти дозволяють об'єднувати джерела з різних країн і здійснювати глобальні дослідження. Наприклад, цифрові архіви судових рішень використовуються для аналізу розвитку кримінального права, а міжнародні бази договорів – для дослідження історії міжнародного права. Цифрові гуманітарні проєкти змінюють характер історико-правових досліджень, оскільки дозволяють працювати з великими масивами інформації і поєднувати різні методи аналізу.

Для України використання великих даних має особливе значення, оскільки історико-правові джерела зберігаються в архівах різних держав і часто є важкодоступними. Оцифрування документів і створення електронних баз дозволяє здійснювати порівняльні дослідження без необхідності фізичного доступу до архівів. Важливими джерелами великих даних є державні відкриті дані, судова статистика, реєстри судових рішень, статистика прокуратури, міжнародні бази. Поєднання цих даних дозволяє досліджувати розвиток правової системи України в порівнянні з іншими державами й виявляти закономірності її трансформації. Особливе значення такі дані мають у дослідженнях реформ, гармонізації законодавства з правом ЄС і розвитку кримінального правосуддя.

Загалом, використання великих даних відкриває нові можливості для компаративних правових досліджень. Цифрові бази,

машинне навчання, мережевий і просторовий аналіз дозволяють досліджувати розвиток правових систем у глобальному масштабі й виявляти закономірності, які раніше залишалися непомітними. У сучасних умовах компаративістика стає цифровою і міждисциплінарною, що відповідає загальним тенденціям розвитку історико-правової науки. Для України використання великих даних має особливе значення, оскільки дозволяє інтегрувати національні дослідження у світовий науковий простір і забезпечити збереження правових джерел у складних історичних умовах.

Таким чином, порівняльний і компаративний аналіз є одним із ключових методологічних інструментів сучасної історико-правової науки, який дозволяє досліджувати розвиток держави і права у широкому цивілізаційному, культурному й глобальному контексті. На відміну від традиційного національно орієнтованого підходу, компаративістика дає можливість виявляти загальні закономірності історичного розвитку правових систем, пояснювати їх відмінності й встановлювати взаємозв'язки між різними правовими традиціями.

У ході дослідження було показано, що сучасна компаративна історія права виходить за межі простого зіставлення нормативних актів і включає аналіз правових інститутів, державних моделей, політичних систем і правових культур. Порівняння державотворчих процесів у різні історичні періоди дозволяє встановити, що формування державності відбувається під впливом соціальних, економічних, культурних і міжнародних факторів, а правові системи часто виникають як результат взаємодії різних традицій. Особливо показовими є приклади ранньомодерних держав, імперій, національних держав XIX–XX ст., а також сучасних інтеграційних утворень, які демонструють різноманітність моделей державності та права.

Важливим напрямом компаративних досліджень є порівняння правових традицій, зокрема романо-германської, англосаксонської та релігійно-правової. Їх аналіз показує, що відмінності між правовими системами зумовлені не лише юридичними нормами,

а й історичними, культурними й релігійними чинниками. В сучасному світі дедалі більшого поширення набувають змішані правові системи, що поєднують елементи різних традицій, а процес глобалізації сприяє зближенню правових моделей і формуванню наднаціональних правових структур.

Особливого значення у сучасній компаративній історії набуває дослідження права в умовах глобалізації. Правові трансфери, рецепція норм, інтеграційні процеси та діяльність міжнародних організацій формують новий тип правового розвитку, у якому національні правові системи функціонують у межах ширшого міжнародного правового простору. У цьому контексті показовим є процес гармонізації законодавства держав із правом Європейського Союзу, що демонструє сучасні форми правового трансферу й взаємодії правових систем.

Суттєві зміни в компаративній методології пов'язані з використанням цифрових технологій. Бази даних, електронні архіви, цифрові атласи, геоінформаційні системи, мережевий аналіз і методи великих даних відкривають нові можливості для дослідження історії держави і права. Завдяки цифровим інструментам стає можливим аналіз великих масивів правових джерел, порівняння законодавства різних держав, дослідження поширення правових інститутів і виявлення довготривалих історичних тенденцій. У результаті компаративна історія переходить на новий рівень, де право розглядається як глобальна система, що формується у процесі взаємодії різних культур і держав.

Для України компаративний підхід має особливе значення, оскільки її правова система історично сформувалася на перетині різних правових традицій – візантійської, литовсько-польської, російської, радянської та європейської. Дослідження цих впливів у порівняльному контексті дозволяє глибше зрозуміти особливості українського державотворення і права, а також оцінити сучасні процеси правової реформи та європейської інтеграції. У сучасних умовах цифровізації і воєнних викликів використання компаративних і цифрових методів стає необхідною умовою для збереження

джерел, аналізу правових трансформацій і формування науково обґрунтованої гуманітарної політики.

Отже, порівняльний і компаративний аналіз у сучасній історико-правовій науці виступає не лише методом дослідження, а й важливою методологічною парадигмою, яка поєднує історичний, соціологічний, антропологічний і цифровий підходи. Його застосування дозволяє розглядати розвиток держави і права як складний і багатовимірний процес, що відбувається у глобальному історичному просторі й потребує комплексного міждисциплінарного аналізу.

РОЗДІЛ 6
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ВЕЛИКІ ДАНІ В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Сучасний етап розвитку історико-правової науки характеризується глибокою трансформацією методологічних підходів, зумовленою впливом цифрових технологій, обробки великих масивів даних і застосування штучного інтелекту. Якщо попередні етапи розвитку історії держави і права були пов'язані з розширенням джерельної бази й міждисциплінарними підходами, то сьогодні формується нова дослідницька парадигма, у межах якої ключову роль відіграють алгоритмізація, цифрова аналітика й автоматизована обробка правових джерел.

Штучний інтелект і технології великих даних відкривають принципово нові можливості для історико-правових досліджень. Вони дозволяють працювати з масивами інформації, що значно перевищують обсяг традиційних джерел, включаючи законодавчі корпуси, судову практику, адміністративні документи, статистичні бази й цифрові архіви. Завдяки цьому право постає не лише як сукупність нормативних актів, а як складна динамічна система, що функціонує у соціальному, політичному й культурному середовищі.

У цьому контексті особливого значення набуває поняття алгоритмізації досліджень, яке передбачає формалізацію наукових процедур і використання обчислювальних методів для аналізу правових даних. Методи машинного навчання, обробки природної мови, мережевого аналізу та геоінформаційних систем дозволяють виявляти закономірності розвитку права, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Це сприяє переходу від індивідуального аналізу окремих джерел до дослідження великих масивів даних у глобальному масштабі.

Разом із тим впровадження штучного інтелекту в історико-правові студії супроводжується низкою методологічних викликів. Серед них – проблема інтерпретації результатів алгоритмічного аналізу, ризик редукціонізму, необхідність критичної оцінки цифрових джерел, а також питання поєднання кількісних і якісних методів. Це зумовлює потребу в формуванні нової дослідницької культури, яка поєднує гуманітарну традицію з інструментами цифрової науки.

У межах цього розділу розглядаються основні напрями застосування штучного інтелекту й великих даних у дослідженнях історії держави і права. Особлива увага приділяється машинному навчанню як інструменту аналізу правових текстів і статистичних даних, використанню цифрових корпусів, баз даних і візуалізацій, а також можливостям прогнозування правових процесів. Водночас аналізуються методологічні обмеження і ризики, пов'язані з використанням цифрових технологій. Отже, розділ присвячений осмисленню нової дослідницької парадигми, у якій історія держави і права інтегрується в ширший контекст цифрової гуманітаристики, а застосування штучного інтелекту стає важливим інструментом пізнання правових процесів у їх історичній динаміці.

6.1 Алгоритмізація історико-правових досліджень

Сучасний розвиток історико-правової науки характеризується активним впровадженням цифрових технологій, серед яких особливе місце займає машинне навчання як складова штучного інтелекту. Алгоритмізація дослідницьких процедур дозволяє формалізувати аналіз правових джерел, що відкриває нові можливості для компаративних і міждисциплінарних досліджень. Якщо традиційна історія держави і права базувалася переважно на якісному аналізі текстів, то сучасні підходи поєднують його з кількісними методами, обробкою великих даних і автоматизованими алгоритмами аналізу[382].

[382] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

Машинне навчання (machine learning) у контексті історико-правових досліджень можна визначити як сукупність методів, що дозволяють комп'ютерним системам виявляти закономірності у великих масивах правових даних без прямого програмування кожного кроку аналізу. Його застосування дає можливість працювати з великими корпусами законодавства, судових рішень, адміністративних документів і статистичних даних, що є характерним для сучасної цифрової гуманітаристики[383].

У межах алгоритмізації історико-правових досліджень найбільш поширеними є три типи задач: класифікація, кластеризація та прогнозування. Перш за все розглянемо поняття алгоритмізації як базового інструменту аналізу правових даних.

Алгоритмізація означає перехід від описового до формалізованого аналізу, коли дослідницькі процедури можуть бути представлені у вигляді алгоритмів. У правових дослідженнях це означає можливість автоматичного аналізу текстів законів, обробки судової практики, систематизації правових джерел і виявлення закономірностей у розвитку права. У сучасній науці підкреслюється, що алгоритмізація не замінює традиційні методи, а доповнює їх, створюючи нові можливості для дослідження складних історико-правових процесів[384]. Особливістю права як об'єкта дослідження є його текстуальна природа. Це робить його придатним для застосування методів машинного навчання, оскільки великі масиви юридичних текстів можуть бути оброблені за допомогою алгоритмів.

Одним із найважливіших напрямів застосування машинного навчання є *класифікація*, тобто розподіл об'єктів за певними категоріями на основі заданих критеріїв. У правових дослідженнях класифікація використовується для аналізу законодавства, судових

[383] Katz D. M., Bommarito M. J. Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States. Washington, 2014. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1407.6333

[384] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

рішень та інших джерел. У компаративній історії права класифікація дозволяє систематизувати законодавчі акти за галузями права, історичними періодами, правовими традиціями, а також за типами державності. Наприклад, аналіз великих масивів законодавства Європейського Союзу (через базу EUR-Lex) дозволяє автоматично розподіляти нормативні акти за сферами регулювання і досліджувати процес гармонізації права[385]. Подібні методи застосовуються і для історичних корпусів, де можна класифікувати правові акти за тематикою (кримінальне, цивільне, адміністративне право) або за функціями держави.

Важливим напрямом є класифікація судових рішень. За допомогою алгоритмів машинного навчання можна визначати типи справ, класифікувати рішення за результатами, аналізувати аргументацію суддів івиявляти правові тенденції. Наприклад, у дослідженнях судової практики Верховного суду США використовується база Supreme Court Database, яка дозволяє класифікувати рішення за темами й правовими питаннями[386]. У європейських дослідженнях подібні методи застосовуються для аналізу практики Європейського суду з прав людини, що дозволяє виявляти тенденції у тлумаченні прав людини.

Класифікація дозволяє переходити від індивідуального аналізу документів до дослідження великих масивів даних. У результаті дослідники можуть виявляти структурні зміни у праві, аналізувати розвиток правових інститутів, порівнювати різні правові системи, досліджувати довготривалі історичні процеси. Таким чином, класифікація є базовим інструментом цифрової компаративістики.

Іншим важливим методом машинного навчання є *кластеризація*, тобто групування об'єктів без попередньо заданих категорій. На відміну від класифікації, яка базується на відомих класах, кластеризація дозволяє виявляти приховані структури в даних.

[385] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford ^ Blackwell, 2004. 592 p.

[386] The Supreme Court Database. URL: http://scdb.wustl.edu/

У компаративній історії кластеризація використовується для групування правових систем за подібністю. Наприклад, на основі аналізу законодавства можна виділити групи країн, що належать до романо-германської, англосаксонської або змішаної правової традиції[387]. Такі дослідження дозволяють виявляти правові групи, досліджувати процеси правового трансферу, а також аналізувати глобалізацію права. Кластеризація застосовується також для аналізу історичних текстів. Наприклад, корпус судових рішень може бути розділений на групи за тематикою, стилем або типом аргументації. У дослідженнях історії кримінального права (наприклад, на основі Old Bailey Online) кластеризація дозволяє виявляти типові види злочинів і зміни у правозастосуванні.

Кластеризація правових інститутів може використовуватися для дослідження розвитку правових інститутів. Наприклад, аналіз законодавства різних країн дозволяє групувати інститути за функціями або структурою. У результаті можна виявити подібності між правовими системами, особливості національного розвитку або вплив міжнародних норм.

Класифікація і кластеризація є фундаментальними методами машинного навчання, які дозволяють систематизувати великі масиви правових даних, виявляти приховані закономірності, здійснювати глобальні порівняння і поєднувати кількісний і якісний аналіз. Їх застосування особливо важливе в сучасних умовах цифровізації, коли обсяг доступних правових джерел постійно зростає.

Третім ключовим напрямом застосування машинного навчання є *прогнозування*, тобто побудова моделей, які дозволяють передбачати розвиток правових явищ на основі аналізу історичних даних. У традиційній історії права прогнозування використовувалося обмежено, оскільки дослідження були спрямовані переважно на реконструкцію минулого. Однак у сучасних умовах цифровізації та накопичення великих масивів даних прогнозні методи

[387] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

набувають дедалі більшого значення[388]. У контексті історико-правових досліджень прогнозування не означає буквального передбачення майбутнього, а передусім полягає у виявленні тенденцій і закономірностей розвитку правових систем. Аналіз довготривалих історичних процесів дозволяє моделювати можливі сценарії трансформації державності, правових інститутів і законодавства. Прогнозні моделі базуються на статистичних методах, машинному навчанні й аналізі часових рядів. Вони дозволяють враховувати різні фактори, зокрема соціальні, економічні й політичні умови, що впливають на розвиток права.

Одним із найбільш відомих напрямів є використання машинного навчання для прогнозування судових рішень. У сучасних дослідженнях аналізуються великі масиви судової практики, що дозволяє виявляти закономірності в прийнятті рішень. Наприклад, дослідження судової практики Верховного суду США показали, що алгоритми можуть передбачати результати розгляду справ із високим рівнем точності на основі аналізу попередніх рішень і характеристик справ[389]. Подібні дослідження проводяться і щодо практики Європейського суду з прав людини, де алгоритми аналізують тексти рішень і визначають ймовірність встановлення порушення прав людини.

Іншим напрямом є моделювання розвитку законодавства. Аналіз великих масивів нормативних актів дозволяє виявляти тенденції у правотворчості, зокрема збільшення обсягу законодавства, зміни у структурі правових галузей або поширення певних правових інститутів. Наприклад, дослідження законодавства Європейського Союзу показують, що процес гармонізації права має певні закономірності, які можуть бути змодельовані і використані для прогнозування подальшого розвитку правової системи[390].

---

[388] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[389] Katz D. M., Bommarito M. J. Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States. Washington, 2014. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1407.6333

[390] Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

Великі дані дозволяють також аналізувати кримінальну статистику й прогнозувати розвиток кримінальної політики. Наприклад, на основі статистики злочинності можна досліджувати зміни у видах злочинів, ефективність покарань, вплив реформ на рівень злочинності. У компаративному контексті це дає можливість порівнювати кримінальну політику різних держав і виявляти її закономірності.

Сучасні цифрові гуманітарні проєкти активно використовують машинне навчання для аналізу правових даних. До таких проєктів належать електронні бази судових рішень, цифрові корпуси законодавства, системи аналізу правових текстів, а також інструменти візуалізації правових процесів. Наприклад, проєкти цифрового аналізу судових рішень дозволяють автоматично визначати тематику справ і виявляти тенденції у правозастосуванні. Це відкриває нові можливості для компаративних досліджень, оскільки дозволяє порівнювати правові системи на основі великих масивів даних[391].

В Україні застосування машинного навчання і великих даних перебуває на етапі розвитку, але вже існують важливі передумови для його використання. До них належать відкриті державні дані, електронні реєстри судових рішень, статистика прокуратури, цифрові архіви. Поєднання цих ресурсів дозволяє створювати моделі аналізу й прогнозування правових процесів. Наприклад, аналіз судової статистики може використовуватися для дослідження ефективності правосуддя, а дані про кримінальні правопорушення – для вивчення змін у кримінальній політиці. У компаративному вимірі це дозволяє порівнювати розвиток українського права з іншими державами й виявляти спільні тенденції.

Наприклад, інтеграція статистичних масивів Офісу Генерального Прокурора України та Державної судової адміністрації України дозволяє перейти від фрагментарного аналізу окремих стадій кримінального процесу до комплексного дослідження функціонування всієї системи кримінальної юстиції як єдиного динамічного

[391] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

механізму. У традиційних історико-правових і соціально-правових дослідженнях статистика прокуратури і судова статистика розглядалися окремо. Дані органів прокуратури відображають кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, їх структуру за видами, результати досудового розслідування і кількість переданих до суду справ. Натомість статистика Державної судової адміністрації України охоплює кількість розглянутих справ, строки судового розгляду, результати розгляду (вироки, закриття проваджень тощо), навантаження на суди. Інтеграція цих масивів дозволяє простежити повний життєвий цикл кримінальної справи – від моменту реєстрації правопорушення до винесення судового рішення. Це створює принципово новий рівень аналітики, коли досліджується не окремий етап, а ефективність системи в цілому. Завдяки поєднанню даних прокуратури й судів стає можливим формування низки комплексних показників ефективності правосуддя, які не можуть бути отримані на основі окремих джерел. Одним із ключових індикаторів є співвідношення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, кількості справ, переданих до суду й кількості справ, завершених вироком. Цей показник дозволяє оцінити, яка частка кримінальних проваджень проходить усі стадії процесу. Низький рівень може свідчити про проблеми на стадії досудового розслідування або судового розгляду[392].

Інтегровані дані дозволяють визначити, яка частка розслідуваних справ завершується обвинувальним актом і доходить до суду. Це дає можливість оцінити якість роботи слідчих і прокурорів. Порівняння кількості переданих до суду справ із кількістю обвинувальних вироків дозволяє оцінити ефективність підтримання обвинувачення, якість доказової бази, стабільність судової практики. Такі показники широко використовуються у міжнародних дослідженнях кримінальної юстиції. Поєднання даних дає змогу

[392] Статистика. Офіс Генерального Прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika; Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

аналізувати тривалість досудового розслідування, судового розгляду й загального часу від реєстрації справи до вироку. Це дозволяє оцінити оперативність правосуддя, що є важливим критерієм його ефективності. Інтеграція статистичних даних також відкриває нові можливості для дослідження кримінальної політики держави. Дані прокуратури дозволяють аналізувати зміни в структурі кримінальних правопорушень зростання або зменшення окремих видів злочинів, появу нових категорій правопорушень, вплив соціально-економічних факторів. Поєднання цих даних із судовою статистикою дозволяє оцінити, як ці зміни відображаються у практиці правосуддя.

Порівняння статистичних даних до і після змін у законодавстві дозволяє оцінити ефективність реформ. Наприклад, можна дослідити як зміни кримінального процесуального законодавства вплинули на строки розгляду справ, як зміни у кримінальному праві вплинули на структуру злочинності або як нові антикорупційні механізми відобразилися у статистиці. Таким чином, великі дані стають інструментом емпіричної оцінки правових реформ.

Інтегровані дані дозволяють здійснювати не лише часовий, а й просторовий аналіз:

– порівнювати регіони України за рівнем злочинності й ефективністю правосуддя;
– виявляти територіальні диспропорції;
– аналізувати вплив соціальних і політичних факторів.

У компаративному контексті це дає можливість зіставляти українські показники з іншими країнами, що є важливим для міжнародних досліджень. В умовах воєнних дій інтеграція статистичних даних і застосування на їхній базі прогнозних моделей набуває особливого значення. Вона дозволяє аналізувати воєнні злочини, відстежувати їх розслідування і судовий розгляд, оцінювати ефективність правосуддя в умовах кризи, забезпечувати доказову базу для міжнародних судів, прогнозувати розвиток правової системи. Цифрові корпуси даних стають не лише науковим, а й практичним інструментом. Вони стають важливим засобом

документування і дослідження нових правових явищ, пов'язаних із воєнними конфліктами. У компаративному контексті це дозволяє порівнювати реакцію різних держав і міжнародних організацій на подібні виклики.

З точки зору історії держави і права інтеграція статистичних даних означає перехід до нової моделі дослідження, де право аналізується як функціонуюча система, використовуються кількісні методи, поєднуються історичний і соціологічний підходи, застосовуються інструменти цифрової гуманітаристики. Це дозволяє досліджувати не лише нормативний зміст права, а й його реальне функціонування в суспільстві.

Попри значні можливості, використання машинного навчання у правових дослідженнях пов'язане з низкою ризиків. По-перше, існує небезпека редукціонізму, коли складні правові явища зводяться до статистичних моделей. По-друге, алгоритми можуть відтворювати упередження, які містяться у даних. По-третє, результати машинного навчання потребують інтерпретації, оскільки вони не замінюють історичного аналізу. По-четверте, важливо враховувати контекст, оскільки однакові правові явища можуть мати різне значення у різних історичних умовах[393]. Тому застосування алгоритмічних методів має поєднуватися з традиційними підходами історико-правової науки.

Загалом, машинне навчання відкриває нові можливості для історико-правових досліджень, дозволяючи аналізувати великі масиви даних, виявляти закономірності й моделювати розвиток правових систем. Класифікація і кластеризація забезпечують систематизацію правових джерел, тоді як прогнозування дозволяє досліджувати динаміку правових процесів. У сучасних умовах алгоритмізація досліджень стає важливим напрямом розвитку історії держави і права, поєднуючи традиційні гуманітарні методи з цифровими технологіями. Для України використання таких підходів має особливе

[393] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

значення, оскільки дозволяє інтегрувати національні дослідження у світову науку і ефективно реагувати на сучасні виклики.

Сучасний розвиток історико-правових досліджень пов'язаний із активним впровадженням методів штучного інтелекту, серед яких особливе місце займає природна мовна обробка (Natural Language Processing, NLP). Цей напрям дозволяє автоматизовано аналізувати великі масиви текстових джерел, що є особливо актуальним для історії держави і права, де основним об'єктом дослідження виступають нормативні акти, судові рішення, адміністративні документи й інші текстові матеріали[394].

На відміну від традиційних методів аналізу, які ґрунтуються на інтерпретації окремих документів, NLP дозволяє працювати з великими корпусами текстів, виявляти закономірності, повторювані структури і приховані зв'язки. Це відкриває нові можливості для компаративних, соціологічних і кількісних досліджень права.

Природна мовна обробка (NLP) – це сукупність методів і алгоритмів, які дозволяють комп'ютерам аналізувати, інтерпретувати й генерувати тексти природною мовою. У правових дослідженнях NLP використовується для аналізу законодавства, для дослідження судової практики, для виявлення правових понять і категорій, з метою класифікації документів і порівняльного аналізу правових систем. У контексті історії держави і права NLP дозволяє перейти від якісного аналізу окремих джерел до дослідження великих текстових масивів, що охоплюють тривалі історичні періоди. Це особливо важливо для вивчення еволюції правових інститутів і юридичної мови[395]. Правові тексти мають низку особливостей, які роблять їх складними для аналізу. Це формалізований стиль, використання спеціалізованої термінології, складна синтаксична структура й історична

[394] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford, Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[395] Manning C., Schütze H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press, 1999. 720 p.

змінність мови. Саме тому застосування NLP потребує адаптації алгоритмів до специфіки правових джерел.

Основою застосування NLP є створення цифрових корпусів текстів, які включають оцифровані правові документи. Такі корпуси дозволяють дослідникам працювати з великими масивами джерел і здійснювати автоматизований аналіз. Серед міжнародних прикладів можна виділити:

– корпус законодавства ЄС (EUR-Lex);

– Old Bailey Online, що містить матеріали кримінальних процесів у Лондоні XVII–XIX ст.;

– Caselaw Access Project, який охоплює судову практику США.

Ці ресурси дозволяють досліджувати розвиток права у довготривалій перспективі й порівнювати різні правові системи[396]. В Україні важливим джерелом є Єдиний державний реєстр судових рішень, який містить великий масив текстів судової практики[397]. Його використання у поєднанні з методами NLP відкриває можливості для аналізу судової аргументації і застосування правових норм, а також для розвитку юридичної мови й тенденцій правозастосування. Крім того, важливими є відкриті державні дані й електронні архіви, що містять нормативні акти й адміністративні документи.

Основними методами NLP у правових дослідженнях є токенізація і лематизація, визначення іменованих сутностей (NER), тематичне моделювання (topic modeling), частотний і контекстуальний аналіз. Першим етапом обробки тексту є його *розбиття на окремі елементи (токени)* і *приведення слів до початкової форми (лематизація)*. Це дозволяє аналізувати частоту використання термінів, виявляти ключові поняття, досліджувати зміни юридичної мови в часі. Наприклад, аналіз текстів законодавства може показати, як змінювалося використання певних правових термінів у різні історичні періоди.

[396] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[397] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

Метод визначення іменованих сутностей (NER – Named Entity Recognition) дозволяє автоматично визначати у тексті імена осіб, назви органів влади, географічні назви або правові інститути. У історико-правових дослідженнях це дає можливість реконструювати структуру державних інституцій, мережі правових дійових осіб, адміністративну організацію держави. Наприклад, аналіз судових рішень може виявити, які органи влади найчастіше згадуються і як змінювалася їх роль.

Тематичне моделювання (topic modeling) дозволяє автоматично визначати теми, що містяться у великому масиві текстів. Це особливо важливо для аналізу законодавства й судової практики. Наприклад, аналіз корпусу судових рішень може показати які категорії справ переважають, як змінюється тематика судових спорів, які правові проблеми є найбільш актуальними. В компаративних дослідженнях це дозволяє порівнювати правові системи за тематикою їх законодавства й судової практики[398].

Частотний аналіз дозволяє визначити, які терміни найчастіше використовуються у правових текстах. *Контекстуальний аналіз* дозволяє дослідити, у яких значеннях ці терміни використовуються. Це дає можливість виявляти зміни в правових поняттях, досліджувати еволюцію юридичної мови й аналізувати правову культуру. Наприклад, дослідження текстів конституцій може показати, як змінювалося розуміння прав людини в різні історичні періоди.

Методи NLP відкривають нові можливості для порівняльного аналізу правових систем. Вони дозволяють порівнювати законодавство різних країн, аналізувати судову практику, виявляти подібності й відмінності в правових поняттях, досліджувати правові трансфери. Наприклад, аналіз текстів законодавства ЄС і національних правових систем дозволяє дослідити процес гармонізації права й виявити вплив європейських норм

[398] Koehn P. Statistical Machine Translation. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 433 p.

на національне законодавство[399]. У історико-правовому контексті це дозволяє досліджувати поширення правових ідей і інститутів у різних країнах і періодах.

В Україні застосування NLP у правових дослідженнях лише починає розвиватися, але вже існують важливі передумови, а саме наявність електронних реєстрів, використання відкритих державних даних і цифрових архівів, розвиток українських мовних моделей. Використання цих ресурсів дозволяє досліджувати розвиток українського законодавства, судову практику, правову термінологію, вплив міжнародного права. У перспективі NLP може стати важливим інструментом для цифрової компаративістики в Україні.

Подальший розвиток NLP у правових дослідженнях пов'язаний із *переходом від формального аналізу текстів до семантичного аналізу*, який дозволяє досліджувати значення правових понять і їхню трансформацію у часі. На відміну від частотного аналізу, який фіксує лише кількість використання термінів, семантичні моделі (зокрема word embeddings і трансформерні моделі) дають можливість виявляти зміни в змісті правових категорій[400]. У історико-правових дослідженнях це відкриває можливість реконструкції еволюції таких понять, як «право», «влада», «громадянин», «власність», «справедливість». Наприклад, аналіз корпусів конституційних текстів різних періодів дозволяє виявити, як змінювалося розуміння прав людини або державного суверенітету. Семантичний аналіз також дозволяє досліджувати відмінності між правовими традиціями. Наприклад, поняття «право» в романо-германській та англосаксонській системах має різні значення, що може бути виявлено через аналіз контекстів використання відповідних термінів[401].

---

399 Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

400 Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

401 Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

Одним із перспективних напрямів є використання NLP для дослідження правових трансферів, тобто процесів запозичення правових норм та інститутів між різними правовими системами. Методи NLP дозволяють виявляти текстуальні запозичення у законодавстві, аналізувати схожість нормативних актів різних країн, досліджувати поширення правових ідей і реконструювати вплив міжнародного права на національні системи. Наприклад, порівняльний аналіз законодавства ЄС і національних правових систем дозволяє встановити ступінь гармонізації права й виявити прямі текстуальні збіги між нормативними актами[402]. В історичному контексті такі методи можуть використовуватися для дослідження рецепції римського права, впливу французького цивільного кодексу або поширення англійського права в колоніях.

Важливим напрямом застосування NLP є *машинний переклад правових текстів*, який дозволяє здійснювати порівняльні дослідження у глобальному масштабі. Правові тексти часто існують різними мовами, що ускладнює їх аналіз. Сучасні мовні моделі дозволяють автоматично перекладати тексти й зіставляти їх зміст[403]. У компаративній історії це дає можливість порівнювати законодавство різних країн, досліджувати міжнародні договори, аналізувати транснаціональні правові процеси й вивчати багатомовні правові системи. Наприклад, переклад документів Європейського Союзу дозволяє досліджувати вплив європейського права на національні правові системи. Для України машинний переклад має особливе значення, оскільки значна частина правових джерел існує українською, російською та іншими мовами. Це створює необхідність у використанні багатомовних моделей для дослідження історико-правових процесів.

У сучасних умовах війни застосування NLP набуває особливого значення. Великі масиви текстових даних, пов'язаних із воєнними

[402] Manning C., Schütze H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press, 1999. 720 p.

[403] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

злочинами, міжнародними документами й судовою практикою, потребують автоматизованого аналізу. Методи NLP дозволяють аналізувати документи щодо воєнних злочинів, виявляти ключові правові категорії, систематизувати свідчення і докази, досліджувати міжнародну судову практику й забезпечувати переклад та узгодження документів. Наприклад, аналіз текстів міжнародних судових рішень дозволяє досліджувати розвиток міжнародного гуманітарного права й порівнювати його застосування у різних конфліктах. В Україні такі методи можуть використовуватися для обробки великих масивів документів, пов'язаних із воєнними злочинами, що має значення як для науки, так і для практики правосуддя.

Попри значні можливості, використання NLP у історико-правових дослідженнях пов'язане з низкою методологічних проблем. По-перше, існує ризик редукціонізму, коли складні правові явища зводяться до статистичних або формальних характеристик текстів. По-друге, алгоритми можуть не враховувати історичний контекст, що є ключовим для розуміння правових джерел. По-третє, мовні моделі можуть відтворювати помилки або упередження, що містяться у даних. По-четверте, переклад правових текстів може призводити до втрати точності й зміни значення термінів. Таким чином, результати NLP потребують обов'язкової інтерпретації з боку дослідника й поєднання з традиційними методами історико-правового аналізу.

Загалом, природна мовна обробка є одним із ключових інструментів алгоритмізації історико-правових досліджень, що дозволяє працювати з великими масивами текстових джерел і здійснювати аналіз правових систем у глобальному масштабі. Методи NLP забезпечують можливість класифікації, семантичного аналізу, виявлення правових трансферів і здійснення багатомовних досліджень. У сучасних умовах цифровізації та глобалізації NLP стає важливим інструментом компаративної історії права, дозволяючи поєднувати традиційні гуманітарні підходи з методами штучного інтелекту. Для України застосування таких методів має особливе значення, оскільки сприяє інтеграції національних досліджень

у світову наукову спільноту й забезпечує ефективне використання цифрових правових ресурсів.

Сучасний розвиток історико-правової науки нерозривно пов'язаний із формуванням і використанням *масштабних цифрових корпусів джерел*, які становлять основу досліджень у межах парадигми «великих даних». Якщо традиційна історія держави і права спиралася на обмежене коло текстів, доступних у архівах і бібліотеках, то сьогодні дослідники мають можливість працювати з великими структурованими масивами документів, що охоплюють різні історичні періоди, правові системи й регіони[404].

Під масштабними корпусами джерел у юридичній історії розуміють систематизовані цифрові зібрання текстів правового характеру, які включають законодавство, судові рішення, адміністративні документи, міжнародні договори й інші матеріали. Такі корпуси створюються на основі оцифрування архівних фондів, формування електронних баз даних та інтеграції різних джерел у єдину інформаційну систему[405].

Формування масштабних корпусів є результатом так званого «цифрового повороту» в гуманітарних науках, який передбачає використання цифрових технологій для збору, обробки й аналізу даних. У сфері історії права цей процес проявляється у створенні електронних архівів, баз законодавства й судової практики, що дозволяє досліджувати право як масове явище, а не лише як сукупність окремих актів[406]. Цифрові корпуси мають кілька важливих характеристик:

– масштабність – охоплення великої кількості документів;

– структурованість – наявність метаданих (дати, типи документів, інституції);

---

[404] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford, Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[405] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[406] Gregory I., Healey R. Historical GIS: Structuring, mapping and analysing geographies of the past. *Progress in Human Geography.* 2007. Vol. 31(5). P. 638–653. DOI: https://doi.org/10.1177/0309132507081495

– доступність – можливість віддаленого доступу до джерел;
– аналітичність – можливість автоматизованої обробки.

Завдяки цим характеристикам корпуси стають ключовим інструментом для застосування методів штучного інтелекту, зокрема NLP і машинного навчання.

У сучасних дослідженнях можна виділити кілька основних типів корпусів правових джерел: законодавчі корпуси, судові корпуси, адміністративні та статистичні корпуси, історичні корпуси. *Законодавчі корпуси* включають тексти нормативно-правових актів і дозволяють досліджувати розвиток права у динаміці. Вони використовуються для аналізу еволюції правових інститутів, змін у законодавстві, процесів кодифікації і гармонізації права. Прикладом є база EUR-Lex, яка містить законодавство Європейського Союзу й дозволяє аналізувати розвиток наднаціонального права та його вплив на держави-члени[407].

Судові корпуси включають тексти судових рішень і є важливим джерелом для дослідження правозастосування. Вони дозволяють аналізувати судову практику, правову аргументацію, розвиток судових інституцій, зміни в тлумаченні норм права. Одним із найвідоміших прикладів є Caselaw Access Project, який містить великий масив судових рішень США. Іншим важливим ресурсом є Old Bailey Online, що дозволяє досліджувати кримінальне право Англії XVII–XIX ст.[408].

До категорії *адміністративних і статистичних* належать корпуси, що містять адміністративні документи, звіти органів влади, статистичні дані. Вони дозволяють досліджувати функціонування правової системи в практичному вимірі. Такі корпуси використовуються для аналізу діяльності державних інституцій, кримінальної політики, соціальних аспектів права й ефективності правосуддя.

[407] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.; EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/

[408] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.; The Proceedings of the Old Bailey Online. URL: https://www.oldbaileyonline.org/

Важливим прикладом є відкриті державні дані, які містять статистику правопорушень і судової діяльності[409].

Історичні корпуси включають оцифровані архівні документи, такі як хартії, грамоти, судові книги, адміністративні акти, міжнародні договори. Вони дозволяють досліджувати право у довготривалій історичній перспективі й реконструювати правові системи минулого.

Сучасна наука має значний досвід створення масштабних корпусів правових джерел. Одним із найбільш розвинених є World Legal Information Institute (WorldLII), який об'єднує законодавство й судову практику багатьох країн. Це дозволяє здійснювати глобальні компаративні дослідження[410]. Іншим прикладом є Old Bailey Online, що містить детальні записи судових процесів у Лондоні. Цей корпус використовується для дослідження соціальної історії права, кримінальної політики й правозастосування[411]. Важливим є також Caselaw Access Project, який надає доступ до судових рішень США і дозволяє застосовувати методи машинного навчання для їх аналізу[412]. Такі корпуси демонструють, що сучасна історія права переходить до роботи з великими масивами даних, що охоплюють тривалі історичні періоди.

В Україні процес формування масштабних корпусів перебуває на стадії активного розвитку. Одним із ключових ресурсів є Єдиний державний реєстр судових рішень, який містить великий масив судової практики і є важливим джерелом для досліджень[413]. Іншим важливим ресурсом є портал відкритих даних data.gov.ua, який містить статистичні і адміністративні дані, що можуть використовуватися для аналізу правової системи[414]. Крім того, здійснюється оцифрування архівних матеріалів, що створює передумови для формування історичних корпусів правових джерел.

---

409 Гриценко І. С., Шемшученко Ю. С. Правова система України. Історія, стан та перспективи. Київ : Юридична думка, 2008. Т. 1–5. 3264 с.

410 World Legal Information Institute. URL: https://www.worldlii.org/

411 The Proceedings of the Old Bailey Online. URL: https://www.oldbaileyonline.org/

412 Caselaw Access Project. URL: https://case.law/

413 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

414 Портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/

Для історико-правових досліджень масштабні корпуси мають важливе значення. Їх використання дозволяє працювати з великими обсягами джерел, поєднувати кількісний і якісний аналіз, здійснювати компаративні дослідження, застосовувати методи штучного інтелекту й досліджувати довготривалі історичні процеси. У результаті історія держави і права переходить від аналізу окремих документів до дослідження системних закономірностей розвитку права.

Масштабні корпуси джерел є фундаментальною передумовою для застосування методів штучного інтелекту в історико-правових дослідженнях. Саме на основі таких корпусів реалізуються алгоритми машинного навчання і природної мовної обробки (NLP), які дозволяють автоматично аналізувати великі масиви текстових даних. Корпуси при цьому забезпечують навчання мовних моделей на юридичних текстах, класифікацію нормативних актів і судових рішень, виявлення правових понять і категорій, аналіз юридичної аргументації і дослідження змін правової мови. Наприклад, використання корпусів судових рішень дозволяє застосовувати алгоритми NLP для визначення типів справ, аналізу рішень суддів і виявлення тенденцій правозастосування. Таким чином, корпуси перетворюються на інфраструктуру цифрових досліджень права.

У компаративній історії права корпуси джерел відіграють ключову роль, оскільки дозволяють здійснювати порівняння правових систем на основі великих масивів даних. Завдяки корпусам дослідники можуть порівнювати законодавство різних держав, аналізувати судову практику, виявляти правові трансфери й досліджувати еволюцію правових інститутів. Наприклад, зіставлення законодавчих корпусів різних країн дозволяє виявити ступінь їхньої гармонізації або вплив міжнародного права. У історичному контексті це дає можливість досліджувати рецепцію правових норм і поширення правових традицій[415]. Корпусний підхід змінює характер компаративних досліджень,

[415] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

оскільки дозволяє переходити від аналізу окремих прикладів до вивчення системних закономірностей.

Поєднання корпусів джерел із геоінформаційними системами (GIS) відкриває нові можливості для дослідження права у просторовому вимірі. Корпуси, що містять інформацію про місце створення або застосування правових актів, можуть бути використані для створення карт правових систем. GIS-аналіз в цьому випадку дозволяє досліджувати зміну державних кордонів, аналізувати адміністративний поділ, вивчати поширення правових інститутів або досліджувати регіональні особливості права. Наприклад, поєднання історичних документів із географічними даними дозволяє реконструювати структуру імперій або федерацій і досліджувати їх правові системи[416]. Таким чином, корпуси стають основою не лише текстового, а й просторового аналізу права.

В умовах воєнних конфліктів значення цифрових корпусів суттєво зростає. Вони виконують функції збереження правових документів, фіксації воєнних злочинів, систематизації доказів і забезпечення доступу до джерел. Створення корпусів документів, пов'язаних із воєнними злочинами, дозволяє аналізувати міжнародну судову практику, порівнювати різні конфлікти й досліджувати розвиток міжнародного гуманітарного права. Для України це має особливе значення, оскільки цифрові корпуси дозволяють документувати події війни й забезпечувати доказову базу для національних і міжнародних судів.

В Україні існують передумови для створення повноцінних масштабних корпусів історико-правових джерел. До них належать електронні реєстри судових рішень, відкриті державні дані, цифрові архіви й статистичні бази. Перспективним напрямом є інтеграція цих ресурсів у єдину систему, що дозволить створити національний корпус правових даних. Такий корпус може включати законодавство різних історичних періодів, судову практику, адміністративні

[416] Gregory I., Ell P. Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship. Cambridge University Press, 2007. 212 p.

документи й архівні матеріали. Це відкриє нові можливості для компаративних і міждисциплінарних досліджень.

Попри значні можливості, використання масштабних корпусів пов'язане з низкою проблем. По-перше, існує ризик неповноти даних, оскільки не всі джерела оцифровані. По-друге, цифрові корпуси можуть містити помилки, що впливає на результати аналізу. По-третє, велика кількість даних може призводити до формального підходу без глибокої інтерпретації. По-четверте, важливо враховувати історичний контекст, який не завжди відображається у цифрових даних. Тому корпусний підхід має поєднуватися з традиційними методами історико-правового дослідження.

Загалом, масштабні корпуси джерел є ключовим елементом сучасної історико-правової науки, що дозволяє досліджувати право у контексті великих даних і застосовувати методи штучного інтелекту. Вони забезпечують можливість комплексного аналізу правових систем, поєднання текстового, статистичного й просторового підходів, а також здійснення глобальних компаративних досліджень. У сучасних умовах цифровізації корпусний підхід стає важливою методологічною основою досліджень, що інтегрує історію держави і права в ширший контекст цифрової гуманітаристики. Для України розвиток таких корпусів має стратегічне значення, оскільки сприяє збереженню правової спадщини, дослідженню сучасних трансформацій та інтеграції у світову наукову спільноту.

6.2 «Великі дані» в юридичній історії

Сучасний розвиток історико-правової науки нерозривно пов'язаний із впровадженням методів *автоматизованого аналізу текстових джерел*, що стало можливим завдяки розвитку технологій великих даних і штучного інтелекту. Автоматизований аналіз правових текстів передбачає використання алгоритмів для обробки, класифікації та інтерпретації великих масивів документів, включаючи судові рішення, законодавчі акти й адміністративні матеріали.

У результаті відбувається перехід від традиційного якісного аналізу до комплексного дослідження правових систем на основі цифрових корпусів[417]. Автоматизований аналіз є складовою ширшого процесу алгоритмізації історико-правових досліджень, у межах якого правові тексти розглядаються як дані, що піддаються формалізованій обробці. Це дозволяє виявляти закономірності, які не можуть бути встановлені шляхом традиційного аналізу окремих джерел.

Автоматизований аналіз правових текстів – це застосування комп'ютерних методів для обробки й дослідження текстових джерел права. У контексті історико-правових досліджень це означає аналіз великих масивів законодавства, дослідження судової практики, виявлення змін у правовій мові, аналіз політичних і правових дискурсів, дослідження взаємозв'язків між правовими інститутами. Використання таких методів дозволяє поєднувати кількісний і якісний підходи, що є характерною рисою сучасної цифрової гуманітаристики[418]. Правові тексти мають специфічні особливості – формалізовану структуру, складну термінологію і нормативний характер. Це робить їх придатними для автоматизованого аналізу, але водночас потребує адаптації алгоритмів до юридичного контексту.

Одним із найбільш розвинених напрямів є *аналіз судових документів* (case law). Судові рішення містять не лише інформацію про застосування права, а й відображають соціальні, політичні й культурні аспекти функціонування правової системи. Автоматизований аналіз судових документів включає класифікацію справ за категоріями, визначення результатів розгляду, аналіз правової аргументації, виявлення тенденцій у судовій практиці, дослідження поведінки суддів. Методи NLP дозволяють аналізувати структуру судових рішень, виділяти ключові елементи (факти, правові норми, висновки) й порівнювати їх у різних системах. Важливим прикладом є Caselaw Access Project, який містить великий корпус судових рішень США

[417] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[418] Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge : Polity Press, 1992. 272 p.

і використовується для дослідження розвитку права за допомогою машинного навчання[419]. Іншим прикладом є Old Bailey Online, що дозволяє аналізувати кримінальне право Англії XVII–XIX ст. і досліджувати соціальні аспекти судочинства[420]. У цих проєктах автоматизований аналіз дозволяє виявляти довготривалі тенденції, зокрема зміни у видах злочинів, судових практиках і покараннях. В Україні ключовим джерелом є Єдиний державний реєстр судових рішень, який містить значний масив текстів судових документів. Використання автоматизованого аналізу дозволяє досліджувати судову практику, аналізувати ефективність правосуддя, виявляти регіональні особливості, досліджувати вплив законодавчих змін. Поєднання цих даних із статистикою прокуратури створює передумови для комплексного аналізу кримінальної юстиції.

Іншим важливим напрямом є *аналіз законодавчих актів*, який дозволяє досліджувати розвиток права на рівні нормативних систем. Автоматизований аналіз законодавства включає класифікацію нормативних актів, виявлення тематичних груп, аналіз змін у законодавстві, дослідження структури правових систем, аналіз взаємозв'язків між нормами. Методи тематичного моделювання дозволяють визначати основні напрями правового регулювання і їх зміни в часі. Важливим прикладом є база EUR-Lex, яка містить законодавство Європейського Союзу й дозволяє аналізувати процес гармонізації права. Завдяки автоматизованому аналізу дослідники можуть виявляти тенденції розвитку права, досліджувати правові трансфери, порівнювати національні й наднаціональні правові системи. В Україні законодавчі корпуси представлені електронними базами нормативних актів і відкритими даними. Вони дозволяють аналізувати розвиток законодавства, вплив реформ, інтеграцію з європейським правом, зміну правових інститутів. Портал

[419] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[420] Katz D. M., Bommarito M. J. Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States. Washington, 2014. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1407.6333

відкритих даних data.gov.ua містить статистичні й адміністративні дані, що доповнюють законодавчі корпуси.

Автоматизований аналіз судових документів і законодавства дозволяє досліджувати право як систему, аналізувати великі масиви джерел, поєднувати текстовий і кількісний аналіз, здійснювати компаративні дослідження, виявляти довготривалі тенденції. Це сприяє переходу до нової методології, у якій історія держави і права інтегрується з цифровими науками.

Окрім судових документів і законодавства важливим об'єктом автоматизованого аналізу є *політичні тексти*, які відіграють ключову роль у формуванні правових систем. До таких текстів належать конституції, політичні маніфести, програмні документи партій, парламентські дебати, промови державних діячів. Аналіз політичних текстів дозволяє досліджувати не лише нормативний зміст права, а й його ідеологічні, культурні та соціальні основи. Методи NLP і машинного навчання дають можливість автоматично аналізувати великі масиви таких текстів, визначати їхню тематику, структуру й риторику. Це відкриває нові можливості для дослідження формування правових ідей і державних моделей[421]. Автоматизований аналіз політичних текстів тісно пов'язаний із дискурсивним аналізом, який дозволяє досліджувати, як формуються правові поняття і як вони використовуються у політичному контексті. Поєднання традиційного дискурсивного аналізу з цифровими методами дозволяє виявляти ключові поняття у політичних текстах, аналізувати зміну політичної риторики, досліджувати взаємозв'язок між правом та ідеологією, порівнювати політичні дискурси різних держав. Наприклад, аналіз парламентських дебатів може показати, як змінюється розуміння прав людини або державного суверенітету в різні історичні періоди. У компаративному контексті це дозволяє досліджувати відмінності між політичними культурами й правовими традиціями[422].

[421] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[422] Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge, Polity Press, 1992. 272 p.

Використання автоматизованого аналізу значно розширює можливості *компаративної історії права*. Завдяки цифровим методам можна порівнювати законодавство різних країн, аналізувати судову практику, досліджувати політичні тексти, а також виявляти правові трансфери. Наприклад, аналіз текстів конституцій дозволяє порівнювати державні моделі й виявляти спільні елементи. Аналіз політичних програм дозволяє досліджувати ідеологічні основи права. Таким чином, автоматизований аналіз створює новий рівень компаративних досліджень, у якому право розглядається як глобальне явище.

Поєднання автоматизованого аналізу з *методами машинного навчання* дозволяє не лише досліджувати минуле, а й моделювати розвиток правових систем. На основі аналізу великих масивів текстів можна прогнозувати розвиток законодавства, аналізувати тенденції судової практики, досліджувати зміни в політичному дискурсі, оцінювати ефективність правових реформ. Наприклад, аналіз судових рішень дозволяє виявляти закономірності, які можуть використовуватися для прогнозування результатів майбутніх справ[423]. У історико-правовому контексті це означає можливість дослідження довготривалих тенденцій і формування моделей розвитку права.

В Україні автоматизований аналіз правових і політичних текстів набуває особливого значення у зв'язку з воєнними подіями й процесами реформування правової системи. Методи аналізу дозволяють досліджувати законодавство воєнного часу, аналізувати судову практику щодо воєнних злочинів, вивчати політичні документи й міжнародні заяви, оцінювати вплив європейської інтеграції на право. Зокрема, використання даних судових реєстрів і статистики дозволяє аналізувати ефективність правосуддя у складних умовах. Крім того, цифрові методи сприяють документуванню воєнних злочинів і формуванню доказової бази для міжнародних судів, що підкреслює практичне значення автоматизованого аналізу.

[423] Katz D. M., Bommarito M. J. Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States. Washington, 2014. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1407.6333

Попри значні можливості, використання автоматизованого аналізу пов'язане з низкою проблем. По-перше, існує ризик редукціонізму, коли складні правові явища зводяться до статистичних показників. По-друге, алгоритми можуть не враховувати історичний і культурний контекст. По-третє, цифрові дані можуть бути неповними або містити помилки. По-четверте, результати аналізу потребують інтерпретації і не можуть замінити традиційні методи. Тому важливо поєднувати автоматизовані методи з класичними підходами історико-правової науки.

Загалом, автоматизований аналіз судових документів, законодавства й політичних текстів є одним із ключових напрямів розвитку сучасної історико-правової науки. Він дозволяє досліджувати великі масиви джерел, виявляти закономірності розвитку права й здійснювати компаративні дослідження на глобальному рівні. Поєднання цифрових методів із традиційними підходами створює нову методологічну парадигму, у межах якої право розглядається як складна система, що функціонує у соціальному й політичному контексті. Для України застосування таких методів має особливе значення, оскільки сприяє дослідженню сучасних трансформацій і інтеграції у світову наукову спільноту.

6.3 Етичні та методологічні виклики

Сучасне застосування штучного інтелекту й технологій великих даних у історико-правових дослідженнях супроводжується не лише розширенням аналітичних можливостей, але й виникненням нових етичних і методологічних викликів. Одним із ключових серед них є проблема *алгоритмічного упередження* (algorithmic bias), яка полягає у систематичному викривленні результатів аналізу через особливості даних, моделей або інтерпретацій. У правових дослідженнях це має особливе значення, оскільки пов'язане з оцінкою справедливості, рівності й об'єктивності правових процесів[424]. Алгоритмічне

[424] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

упередження виникає тоді, коли автоматизовані системи відтворюють або навіть посилюють нерівності, що містяться у вихідних даних або закладені у самих алгоритмах. У контексті історії держави і права це означає ризик спотворення уявлень про розвиток правових систем, правозастосування і соціальні відносини.

Алгоритмічне упередження визначається як систематичне відхилення результатів роботи алгоритмів від нейтрального або об'єктивного стану, що призводить до нерівного або неточного відображення реальності. У правових дослідженнях це може проявлятися у неправильній класифікації правових текстів, у викривленні статистичних результатів, у нерівномірному представленні соціальних груп або в помилкових висновках щодо розвитку права. Особливістю алгоритмічного упередження є те, що воно часто є невидимим для дослідника, оскільки виникає на етапі обробки даних або роботи алгоритмів[425].

Серед джерел алгоритмічного упередження називають упередження у даних та в моделях, упередження інтерпретації. Основним джерелом алгоритмічного упередження є самі *дані*. У історико-правових дослідженнях це особливо актуально, оскільки джерела можуть бути неповними, можуть відображати позицію влади або домінуючих груп, не охоплювати маргіналізовані категорії населення або можуть містити історичні викривлення. Наприклад, судові документи відображають лише ті випадки, які дійшли до суду, й не включають значну частину соціальних конфліктів, що вирішувалися позасудово.

Алгоритми машинного навчання в *моделях* можуть відтворювати структуру даних, на яких вони навчаються. Якщо дані містять упередження, алгоритм їх закріплює і відтворює. Наприклад, моделі, що прогнозують судові рішення, можуть відтворювати історичні практики, навіть якщо вони є несправедливими або застарілими[426].

[425] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[426] Barocas S., Selbst A. Big Data's Disparate Impact. 104 California Law Review 671. 2016. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2477899

Крім того, навіть за відсутності технічних помилок результати аналізу можуть бути неправильно *інтерпретовані*. Дослідник може неправильно оцінити значення статистичних результатів, ігнорувати історичний контекст, робити узагальнення на основі неповних даних. Таким чином, алгоритмічне упередження є не лише технічною, а й методологічною проблемою.

Правові дані мають специфічний характер, що підсилює ризики упередження. Вони формуються в межах певної правової системи, відображають політичні й соціальні умови, містять нормативні приписи, які можуть змінюватися або часто є результатом діяльності державних інституцій. У результаті алгоритми можуть відтворювати не лише фактичні дані, а й ідеологічні установки, що містяться у правових джерелах.

Одним із найбільш відомих прикладів алгоритмічного упередження у правових дослідженнях є використання алгоритмів для прогнозування судових рішень. Дослідження показують, що такі моделі можуть відтворювати упередження, пов'язані з соціальним статусом сторін, типом справи, історичними практиками судочинства. Це означає, що алгоритми можуть підсилювати існуючі нерівності, навіть якщо вони не закладені явно[427]. Іншим прикладом є аналіз кримінальної статистики. Дані про злочинність можуть бути викривлені через різний рівень реєстрації злочинів, через особливості роботи правоохоронних органів або через політичні фактори. Алгоритми, що аналізують такі дані, можуть робити помилкові висновки про рівень злочинності або ефективність правової системи.

В історичних корпусах джерел упередження може виникати через вибір джерел для оцифрування, або через нерівномірність збереження документів, або через домінування офіційних джерел над неофіційними. Наприклад, дослідження судових документів можуть створювати уявлення про правову систему, яке не враховує неформальні практики.

[427] O'Neill C. Weapons of Math Destruction. New York : Crown, 2016. 208 p.

Одним із найбільш відомих прикладів є система COMPAS, яка використовувалася у США для оцінки ризику рецидиву. Дослідження показали, що ця система може демонструвати упередження щодо певних соціальних груп, що викликало широку дискусію щодо етичності використання алгоритмів у праві[428]. Подібні проблеми виникають і в інших системах, що використовуються для аналізу судових рішень або кримінальної статистики. В Україні проблема алгоритмічного упередження лише починає досліджуватися, але вже існують передумови для її актуалізації. Використання судової статистики, даних прокуратури, електронних реєстрів і відкритих державних даних створює можливості для автоматизованого аналізу, але водночас породжує ризики викривлення результатів. Наприклад, нерівномірність доступу до даних або їх неповнота можуть впливати на результати досліджень і створювати хибні уявлення про ефективність правосуддя.

Алгоритмічне упередження має принципове значення для історії держави і права, оскільки воно впливає на реконструкцію історичних процесів, на оцінку правових систем, на компаративні дослідження і на інтерпретацію джерел. Неправильне використання алгоритмів може призвести до спотворення історичної картини і формування помилкових висновків.

У межах природної мовної обробки (NLP) алгоритмічне упередження проявляється особливо виразно, оскільки мовні моделі навчаються на великих корпусах текстів, що відображають історичні, соціальні та політичні асиметрії. У правових дослідженнях це означає, що моделі можуть відтворювати застарілі правові концепції, домінуючі ідеологічні наративи, нерівномірне представлення соціальних груп або специфіку юридичної мови певної правової традиції. Наприклад, аналіз корпусів судових рішень може призводити до переоцінки ролі формального права

[428] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

й недооцінки неформальних правових практик. Крім того, мовні моделі можуть неправильно інтерпретувати історичні тексти через зміну значень термінів у часі. Особливо складною є проблема багатомовності: переклад правових текстів може призводити до зміщення значень і створення додаткових викривлень у порівняльних дослідженнях.

У компаративній історії права алгоритмічне упередження може виникати через нерівномірність даних для різних правових систем. Деякі країни мають добре оцифровані корпуси законодавства й судової практики, тоді як інші представлені значно слабше. Це призводить до переважання західноєвропейських та англосаксонських правових моделей у дослідженнях, або до недооцінки правових традицій країн Азії, Африки й Східної Європи, або до викривлення результатів порівняльного аналізу. У результаті компаративні дослідження можуть відтворювати не об'єктивну картину розвитку права, а структуру доступних даних.

В умовах воєнних конфліктів ризики алгоритмічного упередження значно зростають. Це пов'язано з тим, що дані можуть бути неповними або фрагментарними, інформація може містити пропагандистські елементи, доступ до джерел є обмеженим або відбувається швидка зміна правових і політичних умов. У таких умовах автоматизований аналіз може відтворювати викривлену картину подій, що має особливо серйозні наслідки для досліджень воєнних злочинів і міжнародного права. Для України це означає необхідність особливо критичного підходу до використання цифрових даних у дослідженнях, пов'язаних з війною.

У сучасній науці сформульовано низку етичних стандартів і принципів, спрямованих на зменшення алгоритмічного упередження. До них належать такі:

– справедливість (fairness) – забезпечення рівного представлення різних груп;

– прозорість (transparency) – можливість перевірки алгоритмів;

– підзвітність (accountability) – відповідальність за результати аналізу;

– відтворюваність (reproducibility) – можливість повторення досліджень[429].

У правових дослідженнях ці принципи мають особливе значення, оскільки пов'язані з оцінкою справедливості й законності. Існує кілька основних підходів до мінімізації алгоритмічного упередження. Це поліпшення якості даних, модифікація алгоритмів та інтерпретація результатів. Одним із ключових методів є *розширення і балансування корпусів даних*. Це включає додавання нових джерел, врахування різних соціальних груп і включення альтернативних джерел інформації. *Розробка (модифікація) алгоритмів*, які враховують можливі викривлення, дозволяє зменшити їх вплив. Наприклад, використовуються методи корекції результатів або введення обмежень у моделі. Важливим також є поєднання автоматизованого аналізу з традиційними методами інтерпретації результатів. Дослідник повинен враховувати історичний контекст, критично оцінювати результати й уникати надмірних узагальнень.

В Україні проблема алгоритмічного упередження має особливе значення у зв'язку з активною цифровізацією правової системи, використанням відкритих даних, інтеграцією з європейськими правовими структурами й воєнними викликами. З одного боку, цифрові ресурси відкривають нові можливості для досліджень, з іншого – потребують розробки методологічних стандартів і етичних принципів. Перспективним є створення національних стандартів використання штучного інтелекту у правових дослідженнях, а також розвиток міждисциплінарних підходів.

Загалом, алгоритмічне упередження є одним із ключових викликів сучасної історико-правової науки, що виникає у зв'язку з використанням штучного інтелекту й великих даних. Воно впливає на результати досліджень, інтерпретацію джерел і формування наукових висновків. У сучасних умовах важливим є поєднання

[429] Barocas S., Selbst A. Big Data's Disparate Impact. 104 California Law Review 671. 2016. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2477899

цифрових методів із традиційними підходами, що дозволяє мінімізувати ризики й забезпечити об'єктивність досліджень. Для України розвиток таких підходів має стратегічне значення, оскільки сприяє формуванню сучасної методології історико-правової науки і її інтеграції у світовий науковий простір.

Сучасна історико-правова наука, інтегрована в парадигму цифрової гуманітаристики, дедалі більше спирається на використання великих масивів цифрових даних. У цьому контексті особливого значення набувають питання достовірності (reliability) та валідності (validity) цифрових джерел, які визначають наукову обґрунтованість отриманих результатів. Якщо в традиційних історико-правових дослідженнях основною проблемою була критика джерел, то в цифрову епоху ця проблема трансформується й ускладнюється через багаторівневу обробку даних, автоматизацію аналізу й залежність від технологічної інфраструктури[430].

Достовірність цифрових даних означає їхню точність, надійність і відповідність первинним джерелам, тоді як валідність характеризує ступінь, у якому ці дані адекватно відображають досліджуване явище. У сфері історії держави і права ці категорії набувають особливої ваги, оскільки правові джерела є складними текстовими й соціальними конструкціями, що потребують контекстуальної інтерпретації[431].

Цифрові правові дані мають низку особливостей, які відрізняють їх від традиційних джерел:

– вони є результатом оцифрування або цифрового створення;
– часто супроводжуються метаданими;
– можуть бути частково автоматично оброблені;
– існують у вигляді великих масивів (Big Data);
– доступні через електронні платформи.

[430] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[431] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford, Blackwell, 2004. 592 p.

Ці характеристики створюють нові можливості для досліджень, але водночас породжують ризики, пов'язані з точністю і повнотою інформації. Правові дані можуть включати тексти законодавства, судові рішення, адміністративні документи, статистичні звіти, архівні матеріали. Кожен із цих типів джерел має свої специфічні проблеми достовірності. Одним із ключових джерел проблем є процес оцифрування історичних документів. Під час цього процесу можуть виникати помилки розпізнавання тексту (OCR), випадки втрати частини інформації, варіанти неправильного відтворення структури документів або зміни в форматуванні. Наприклад, у цифрових архівах історичних документів можуть виникати помилки, пов'язані з розпізнаванням старих шрифтів або рукописних текстів. Це особливо актуально для джерел ранньомодерного періоду, де мова й графіка значно відрізняються від сучасних[432]. У результаті цифровий текст може не повністю відповідати оригіналу, що впливає на результати автоматизованого аналізу.

Іншою важливою проблемою є неповнота цифрових корпусів. Не всі історичні джерела оцифровані, і цей процес часто є вибірковим. Причинами цього є обмежені ресурси, пріоритети оцифрування, стан збереження документів або політичні чи культурні фактори. Наприклад, у багатьох цифрових архівах переважають документи центральних органів влади, тоді як місцеві або неформальні джерела представлені значно слабше. Це створює ризик викривлення історичної картини, оскільки дослідник працює не з повним масивом джерел, а з його фрагментом[433].

Ще однією проблемою може бути проблема метаданих, так як цифрові дані супроводжуються метаданими, які містять інформацію про дату створення документа, автора, тип джерела, місце створення та тематичну категорію. Помилки в метаданих можуть суттєво

[432] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[433] Gregory I., Ell P. Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship. Cambridge University Press, 2007. 212 p.

впливати на результати дослідження. Наприклад, неправильна дата може змінити хронологію подій, помилкова класифікація документа може вплинути на аналіз, відсутність метаданих ускладнює інтерпретацію. У великих базах даних такі помилки можуть накопичуватися і призводити до систематичних викривлень.

У міжнародних цифрових проєктах також виникають проблеми достовірності. Наприклад, у корпусі Old Bailey Online дослідники звертають увагу на вибірковість джерел і особливості їх фіксації, у базі EUR-Lex складність правових текстів і багатомовність можуть створювати проблеми інтерпретації, у великих судових базах даних можливі пропуски або дублювання документів. Ці приклади показують, що навіть високоякісні цифрові ресурси потребують критичного аналізу[434].

В Україні питання достовірності цифрових даних є особливо актуальним у зв'язку з активною цифровізацією правової системи. Єдиний державний реєстр судових рішень є важливим джерелом для досліджень, але він також має певні обмеження, які полягають у тому, що не всі рішення публікуються, можливі затримки у внесенні даних, частина інформації може бути анонімізована, структура документів може відрізнятися. Це впливає на можливість використання реєстру для кількісних і компаративних досліджень[435]. Портал відкритих даних data.gov.ua містить значні масиви інформації, але їх використання потребує врахування повноти даних, актуальності, методології збору й можливих помилок. Наприклад, статистика кримінальних правопорушень може залежати від методів обліку й змін у законодавстві.

Проблеми достовірності цифрових даних безпосередньо впливають на результати історико-правових досліджень. Вони можуть призводити до неправильних історичних реконструкцій, викривлення статистичних показників, помилкових висновків щодо

[434] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[435] Гриценко І. С., Шемшученко Ю. С. Правова система України. Історія, стан та перспективи. Київ : Юридична думка, 2008. Т. 1–5. 3264 с.

розвитку права або до неточностей у компаративних дослідженнях. Таким чином, критичний аналіз цифрових джерел стає невід'ємною частиною сучасної методології історії держави і права.

Проблема *валідності цифрових даних* в історико-правових дослідженнях пов'язана з питанням: наскільки отримані дані й результати їх обробки адекватно відображають реальні правові процеси. В цифрових дослідженнях валідність набуває багаторівневого характеру, оскільки включає валідність первинних джерел, валідність цифрового представлення, валідність алгоритмічної обробки й валідність інтерпретації результатів[436]. У кількісних дослідженнях, зокрема при аналізі судової статистики, валідність залежить від того, чи відображають статистичні показники реальні процеси правозастосування. Наприклад, кількість зареєстрованих злочинів не завжди відповідає реальному рівню злочинності через латентність правопорушень.

У NLP-дослідженнях валідність може бути порушена через неправильну обробку текстів, через втрату контексту, через спрощення складних правових категорій або через помилки класифікації. Це означає, що результати автоматизованого аналізу повинні перевірятися за допомогою традиційних методів.

Однією з ключових умов валідності є репрезентативність даних, тобто здатність корпусу відображати досліджувану реальність у її повноті. У історико-правових дослідженнях проблема репрезентативності є особливо складною, оскільки не всі документи збереглися, або оцифровані лише частини архівів, або існує нерівномірність у представленні різних регіонів і періодів, або домінують офіційні джерела. Наприклад, судові документи відображають лише формальне правосуддя і не враховують неформальні практики вирішення конфліктів. Це означає, що навіть великі корпуси можуть бути репрезентативними лише частково[437].

[436] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

[437] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

У компаративних дослідженнях проблема валідності ускладнюється через різницю у якості й структурі даних для різних країн. Це призводить до переваги досліджень правових систем із розвиненими цифровими ресурсами, до недооцінки правових традицій, які менш представлені в цифрових корпусах, до труднощів у порівнянні даних через різні методи їх збору. Наприклад, статистика злочинності в різних країнах може базуватися на різних критеріях, що ускладнює їх порівняння. Таким чином, компаративні дослідження потребують особливої уваги до валідності й відповідності даних[438].

У воєнних умовах проблеми достовірності й валідності даних набувають особливої гостроти. Це пов'язано з обмеженим доступом до інформації, з швидкою зміною ситуації, з наявністю інформаційних викривлень і зі складністю верифікації даних. Наприклад, дані про воєнні злочини можуть бути фрагментарними або потребувати додаткової перевірки. У таких умовах автоматизований аналіз повинен поєднуватися з ретельною експертною оцінкою. Для України це означає необхідність створення систем перевірки і верифікації даних, які використовуються у дослідженнях і правозастосуванні.

Для забезпечення достовірності й валідності цифрових даних застосовуються різні методи – тріангуляції (triangulation), перехресної перевірки (cross-checking) і критичного аналізу джерел. Метод тріангуляції передбачає використання кількох джерел або методів для перевірки результатів. Наприклад порівняння статистичних даних із текстовими джерелами, або використання різних баз даних, або поєднання кількісного та якісного аналізу. Метод перехресної перевірки передбачає перевірку даних шляхом їх зіставлення з іншими джерелами. Наприклад порівняння судових рішень із даними прокуратури, або перевірка законодавчих актів у різних базах, або аналіз різних версій документів. Традиційні методи історичної критики джерел залишаються актуальними і в цифрову епоху. Дослідник повинен оцінювати походження

[438] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

даних, враховувати контекст, аналізувати можливі викривлення і перевіряти достовірність інформації.

В Україні питання достовірності й валідності цифрових даних набувають особливого значення у зв'язку з розвитком електронного правосуддя, з відкриттям державних даних, з інтеграцією з європейськими системами, а також з воєнними викликами. Перспективним є створення національних стандартів якості даних, розвиток цифрових архівів, інтеграція різних джерел і підвищення прозорості й доступності інформації. Це сприятиме підвищенню наукової якості історико-правових досліджень.

Загалом, питання достовірності й валідності цифрових даних є ключовими для сучасної історико-правової науки, яка активно використовує технології великих даних і штучного інтелекту. Вони визначають якість досліджень, обґрунтованість висновків і можливість їх застосування у науковій і практичній діяльності. У сучасних умовах важливим є поєднання цифрових методів із традиційною критикою джерел, що дозволяє забезпечити об'єктивність і наукову достовірність досліджень. Для України розвиток таких підходів має стратегічне значення, оскільки сприяє формуванню сучасної методології історико-правової науки та її інтеграції у світовий науковий простір.

Сучасне впровадження штучного інтелекту (ШІ) та технологій великих даних в історико-правові дослідження відкриває нові можливості для аналізу джерел, проте водночас ставить перед науковцями складну проблему інтерпретації результатів алгоритмічного аналізу. Якщо традиційна історія держави і права базується на герменевтичному підході, що передбачає глибоке розуміння контексту й змісту джерел, то цифрові методи часто продукують результати у вигляді статистичних моделей, кластерів або ймовірнісних прогнозів, які потребують додаткового осмислення[439]. Проблема інтерпретації полягає у тому, що результати, отримані за допомогою ШІ,

[439] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

не є самодостатніми знаннями, а лише відображають певні закономірності в даних. Їх правильне розуміння вимагає поєднання технічних і гуманітарних підходів, що становить одну з ключових методологічних проблем сучасної історико-правової науки.

Інтерпретація результатів ШІ означає процес надання змістовного значення результатам алгоритмічного аналізу. У правових та історико-правових дослідженнях це включає пояснення статистичних закономірностей, визначення причинно-наслідкових зв'язків, співвіднесення результатів із історичним контекстом та інтеграцію цифрових даних у науковий наратив. Особливістю є те, що алгоритми працюють із формалізованими даними й не враховують контекст у повному обсязі. Тому інтерпретація залишається функцією дослідника[440].

Історико-правові дані мають низку особливостей, які ускладнюють інтерпретацію. Це контекстуальність (залежність від історичних умов), багатозначність правових термінів, зміна значень у часі, поєднання нормативного й соціального вимірів. Наприклад, поняття «право» або «справедливість» у різні історичні періоди має різний зміст, що не завжди може бути враховано алгоритмами NLP. У результаті автоматизований аналіз може виявляти формальні закономірності, але не пояснювати їх змістовного значення[441].

Однією з ключових проблем є так звана проблема «чорної скриньки» (black box), яка полягає у непрозорості алгоритмів машинного навчання. Багато сучасних моделей (особливо нейронні мережі) генерують результати, механізм яких складно пояснити. У контексті історико-правових досліджень це означає, що дослідник не завжди розуміє, як отримано результат, або йому важко перевірити правильність висновків, або взагалі існує ризик некритичного використання результатів. Наприклад, модель може класифікувати

[440] Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

[441] Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

судові рішення за певними категоріями, але не пояснювати, які саме ознаки вплинули на це рішення[442].

ШІ дозволяє виявляти статистичні закономірності, але це не означає їх автоматичного перетворення на історичне знання. Наприклад алгоритм може показати зростання певного типу судових справ, але не пояснює причин цього явища й не враховує соціальні, політичні й культурні фактори. Історичне пояснення вимагає інтерпретації, яка виходить за межі даних і включає контекстуальний аналіз. Таким чином, існує принципова різниця між описом (data-driven analysis) і поясненням (historical interpretation)[443].

Наведемо приклади проблем інтерпретації. Методи NLP дозволяють виявляти теми у великих масивах текстів, але ці теми не завжди відповідають історичним категоріям. Наприклад, тематичне моделювання може виділити групу документів, пов'язаних із «власністю», але не враховує різницю між феодальною і сучасною власністю. Алгоритми можуть виявляти закономірності в судових рішеннях, але не пояснюють роль політичного контексту, вплив соціальних факторів і значення правових традицій. Аналіз великих корпусів може створювати уявлення про розвиток права, але ці уявлення можуть бути спрощеними через неповноту даних, або через відсутність контексту, або через домінування певних типів джерел.

У міжнародних дослідженнях проблема інтерпретації активно обговорюється у контексті цифрової гуманітаристики. Наприклад, аналіз корпусу Old Bailey Online показав, що статистичні дані про злочинність потребують соціального контексту. Або дослідження судових рішень у США продемонстрували, що алгоритми можуть виявляти закономірності, але не пояснюють їх причин. Або проєкти цифрового аналізу законодавства ЄС показують необхідність поєднання кількісних і якісних методів[444].

---

[442] O'Neill C. Weapons of Math Destruction. New York : Crown, 2016. 208 p.

[443] Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

[444] Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

В Україні проблема інтерпретації результатів ШІ лише починає досліджуватися. Використання судових реєстрів, відкритих даних і цифрових архівів створює можливості для автоматизованого аналізу, але водночас потребує розвитку методології інтерпретації. Наприклад, аналіз судової статистики може показувати певні тенденції, але їх пояснення вимагає врахування реформ, політичних змін і соціального контексту.

Одним із найбільших ризиків інтерпретації результатів ШІ є редукціонізм, тобто зведення складних історико-правових явищ до простих статистичних показників. Це може призводити до спрощення історичних процесів, до ігнорування контексту або до формування хибних висновків. Таким чином, інтерпретація результатів ШІ є ключовим етапом дослідження, який визначає його наукову цінність.

Однією з центральних проблем інтерпретації результатів штучного інтелекту в історико-правових дослідженнях є контекстуалізація, тобто включення отриманих результатів у конкретний історичний, соціальний і культурний контекст. Алгоритми, навіть найскладніші, працюють із текстами або числовими даними, але не здатні самостійно врахувати історичну специфіку явищ. Наприклад, аналіз правових текстів може показати зміну частоти використання певних термінів, але без контексту неможливо визначити, чи ця зміна пов'язана з реформами, політичними трансформаціями або соціальними процесами. Таким чином, результати алгоритмічного аналізу потребують інтерпретації через призму історичного знання. Контекстуалізація передбачає врахування історичного періоду, аналіз політичних і соціальних умов, розуміння правових традицій та співвіднесення результатів із іншими джерелами. Без цього результати ШІ залишаються фрагментарними й можуть бути неправильно витлумачені.

У компаративних дослідженнях проблема інтерпретації ускладнюється через необхідність порівняння різних правових систем. Алгоритми можуть виявляти формальні подібності між текстами, але не враховують відмінності в їх значенні. Наприклад, однакові

правові терміни можуть мати різне значення у різних системах, або схожі інститути можуть функціонувати по-різному, або статистичні показники можуть базуватися на різних методах обліку. У результаті виникає ризик компаративного редукціонізму, коли складні правові явища зводяться до формальних подібностей. Це особливо актуально в дослідженнях глобальної історії права, де різні правові традиції потребують глибокого контекстуального аналізу.

Однією з фундаментальних особливостей історичної науки є побудова наративу, тобто послідовного й змістовного опису історичних процесів. ШІ, натомість, працює з фрагментованими даними й не створює цілісного наративу. Це породжує низку проблем. По-перше, як інтегрувати результати алгоритмічного аналізу в історичний текст; по-друге, як поєднати кількісні дані з якісним описом; по-третє, як уникнути втрати смислової цілісності дослідження. Наприклад, результати кластеризації правових текстів можуть показати структуру даних, але не пояснюють їх історичного значення. Тому дослідник повинен трансформувати ці результати в змістовний наратив.

У контексті війни проблема інтерпретації результатів ШІ набуває особливої складності. Дані можуть бути неповними або фрагментарними, можуть швидко змінюватися, можуть містити інформаційні викривлення, а також залежати від політичного контексту. Наприклад, аналіз документів про воєнні злочини може вимагати поєднання автоматизованого аналізу з експертною оцінкою. Неправильна інтерпретація таких даних може мати не лише наукові, а й практичні наслідки. Для України це означає необхідність особливої уваги до інтерпретації цифрових даних у дослідженнях, пов'язаних із війною[445].

Сучасна наука виробила низку підходів, спрямованих на подолання проблем інтерпретації результатів ШІ. Одним із ключових принципів є інтеграція цифрових методів із традиційними

[445] Гриценко І. С., Шемшученко Ю. С. Правова система України. Історія, стан та перспективи. Київ : Юридична думка, 2008. Т. 1–5. 3264 с.

підходами. Це дозволяє перевіряти результати алгоритмів, враховувати контекст і формувати обґрунтовані висновки. Крім цього, розробка моделей, результати яких можна пояснити, дозволяє підвищити їх наукову цінність. Це включає аналіз факторів, що впливають на результати, використання прозорих алгоритмів і документування процесу аналізу. Ще один підхід полягає у реалізації критичного підходу до даних – дослідник повинен оцінювати джерела даних, враховувати можливі викривлення, перевіряти результати й уникати надмірних узагальнень.

В Україні розвиток методології інтерпретації результатів ШІ є важливим напрямом наукових досліджень. Це пов'язано з цифровізацією правової системи, з розвитком відкритих даних, з інтеграцією у європейський правовий простір і з воєнними викликами. Перспективними напрямами розвитку вітчизняної методології досліджень в галузі історії держави і права є розвиток міждисциплінарних досліджень, підготовка фахівців у сфері цифрової гуманітаристики, створення стандартів інтерпретації даних та інтеграція українських досліджень у міжнародний контекст.

Загалом, проблеми інтерпретації результатів штучного інтелекту є ключовими для сучасної історико-правової науки. Вони пов'язані з необхідністю поєднання цифрових методів із традиційними підходами, врахуванням історичного контексту й критичним аналізом даних. ШІ відкриває нові можливості для дослідження права, але його результати не можуть бути використані без інтерпретації. Саме дослідник забезпечує перетворення даних на знання, інтегруючи їх у науковий наратив. Для України розвиток методології інтерпретації має особливе значення, оскільки сприяє формуванню сучасної історико-правової науки та її інтеграції у світову наукову спільноту.

Таким чином, розвиток штучного інтелекту та технологій великих даних зумовлює формування нової методологічної парадигми в історико-правових дослідженнях, яка базується на поєднанні традиційних гуманітарних підходів із цифровими інструментами аналізу. У межах цього розділу було показано, що алгоритмізація дослідницьких процедур, використання машинного навчання,

природної мовної обробки та цифрових корпусів джерел відкривають принципово нові можливості для вивчення держави і права в їх історичній динаміці.

По-перше, застосування методів машинного навчання дозволяє здійснювати класифікацію, кластеризацію та прогнозування правових явищ, що сприяє переходу від аналізу окремих джерел до дослідження великих масивів даних. Це забезпечує можливість виявлення довготривалих закономірностей розвитку правових систем, судової практики й законодавства, а також формування нових підходів до компаративного аналізу.

По-друге, природна мовна обробка (NLP) виступає ключовим інструментом аналізу текстових правових джерел. Вона дозволяє автоматизовано досліджувати законодавство, судові рішення та політичні тексти, виявляти зміни в правовій мові, реконструювати правові поняття та аналізувати дискурсивні практики. Це сприяє глибшому розумінню еволюції правових інститутів і правової культури.

По-третє, формування масштабних цифрових корпусів джерел створює інфраструктурну основу для сучасних досліджень. Такі корпуси дозволяють інтегрувати різні типи джерел – нормативні, судові, адміністративні, статистичні – й здійснювати комплексний аналіз правових систем у часовому й просторовому вимірах. Для України особливе значення має розвиток національних цифрових ресурсів, зокрема судових реєстрів і відкритих даних.

По-четверте, автоматизований аналіз правових і політичних текстів розширює можливості дослідження права як соціального явища, дозволяючи поєднувати текстовий, статистичний і дискурсивний аналіз. Це сприяє інтеграції історії права з соціологією, політологією та цифровою гуманітаристикою.

Разом із тим у розділі обґрунтовано, що використання штучного інтелекту супроводжується суттєвими етичними й методологічними викликами. До них належать ризики алгоритмічного упередження, проблеми достовірності та валідності цифрових даних, а також складнощі інтерпретації результатів алгоритмічного аналізу. Ці виклики зумовлюють необхідність критичного підходу

до цифрових методів і поєднання їх із традиційною історичною критикою джерел.

Особливого значення набуває проблема інтерпретації, оскільки результати роботи алгоритмів не є самодостатнім знанням і потребують включення у ширший історичний і правовий контекст. Це підкреслює роль дослідника як інтерпретатора, який поєднує кількісні дані з якісним аналізом і формує науковий наратив.

Для України використання штучного інтелекту й великих даних має стратегічне значення, оскільки сприяє розвитку сучасної історико-правової науки, інтеграції у світовий науковий простір і підвищенню ефективності досліджень у контексті сучасних викликів, зокрема воєнних подій та процесів правової трансформації.

Отже, штучний інтелект і великі дані виступають не лише новими інструментами дослідження, але й чинниками трансформації самої історико-правової науки. Їх використання вимагає формування нової дослідницької культури, що поєднує цифрову компетентність, міждисциплінарність і критичне мислення, забезпечуючи наукову обґрунтованість і методологічну цілісність досліджень.

РОЗДІЛ 7
МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА Й ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку української державності, позначений глибокими трансформаційними процесами й умовами повномасштабної війни, зумовлює необхідність переосмислення ролі гуманітарного знання у сфері безпеки й оборони. У цьому контексті історія держави і права виходить за межі суто академічної дисципліни й постає як важливий інструмент формування стратегічних підходів до державної політики, національної ідентичності й правової культури. Особливого значення набуває методологічний вимір історико-правових досліджень, який визначає не лише способи пізнання минулого, але й можливості його використання у сучасних державотворчих практиках.

Гуманітарна політика в секторі безпеки й оборони охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із формуванням історичної пам'яті, правових уявлень, ідеологічних орієнтирів і ціннісних засад функціонування державних інституцій. Вона включає як освітній і культурний компоненти, так і нормативно-правове забезпечення, що регулює діяльність органів сектору безпеки, військових формувань та інших суб'єктів. У цьому процесі історико-правове знання відіграє ключову роль, оскільки дозволяє осмислити традиції державотворення, досвід правового регулювання та особливості розвитку інституцій у різні історичні періоди.

Методологія історії держави і права, у свою чергу, забезпечує наукову основу для аналізу цих процесів. Сучасні підходи, що поєднують класичні історико-правові методи з інтердисциплінарними

й цифровими інструментами, дозволяють більш комплексно досліджувати взаємозв'язок між правом, державою і суспільством. Це особливо важливо в сфері безпеки й оборони, де правові норми й практики тісно пов'язані з політичними, соціальними і культурними чинниками.

В умовах війни значення історико-правової методології посилюється, оскільки вона сприяє:

– формуванню обґрунтованої державної політики пам'яті;
– легітимації правових рішень у сфері оборони;
– аналізу міжнародно-правових аспектів конфлікту;
– розробці стратегій протидії інформаційним і гібридним загрозам;
– інтеграції національного досвіду в глобальний правовий контекст.

Таким чином, історія держави і права виступає не лише як інструмент ретроспективного аналізу, але й як важливий ресурс для формування сучасної гуманітарної політики.

У цьому розділі розглядаються методологічні засади використання історико-правового знання у секторі безпеки й оборони України, аналізуються механізми його впливу на формування державної політики, а також окреслюються перспективи інтеграції гуманітарного й правового підходів у сучасних умовах. Особлива увага приділяється взаємозв'язку історичної пам'яті, правових традицій і сучасних безпекових практик, що визначають стійкість держави та її здатність реагувати на виклики сучасності.

7.1 Значення історико-правових досліджень в умовах війни

У сучасних умовах збройного протистояння та глобальних трансформацій особливого значення набуває осмислення *історичної пам'яті* як одного з ключових чинників національної безпеки. Історична пам'ять перестає бути лише сферою культурної чи академічної

рефлексії і набуває стратегічного значення, оскільки впливає на формування ідентичності, легітимацію державної влади, мобілізаційний потенціал суспільства й стійкість до інформаційних і гібридних загроз[446]. Поняття історичної пам'яті в сучасній гуманітаристиці розглядається як сукупність уявлень суспільства про минуле, що формуються через соціальні практики, інституції, освіту, медіа й правові механізми. Класичні теорії, розроблені М. Хальбваксом, Я. Ассманом і П. Нора, підкреслюють, що пам'ять є соціально сконструйованою і залежить від сучасних потреб суспільства[447].

У контексті історії держави і права історична пам'ять постає як складний соціально-правовий феномен, що поєднує колективні уявлення про минуле, правові інтерпретації історичних подій, інституційні механізми закріплення пам'яті й нормативне регулювання історичної політики. Право відіграє ключову роль у формуванні пам'яті, оскільки воно визначає офіційні інтерпретації історичних подій, встановлює правові рамки політики пам'яті, регулює діяльність відповідних інституцій, а також закріплює символічні практики (свята, пам'ятні дати, меморіали). Таким чином, історична пам'ять стає не лише культурною, але й правовою категорією.

Зв'язок між історичною пам'яттю і національною безпекою проявляється у кількох вимірах. По-перше, історична пам'ять формує національну ідентичність, яка є основою політичної стабільності й соціальної згуртованості. Суспільство, яке має узгоджене уявлення про своє минуле, є більш стійким до внутрішніх конфліктів і зовнішніх впливів. По-друге, пам'ять виконує мобілізаційну функцію, особливо в періоди війни. Звернення до історичних прикладів

[446] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.

[447] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.; Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 836 p.; Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations.* 1989. Vol. 26. P. 7–24. DOI: https://doi.org/10.2307/2928520; Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 244 p.

боротьби за незалежність сприяє консолідації суспільства й підвищенню його готовності до опору. По-третє, історична пам'ять є важливим елементом інформаційної безпеки, оскільки вона може бути об'єктом маніпуляцій у рамках інформаційних війн. Контроль над інтерпретацією минулого стає інструментом впливу на сучасні політичні процеси[448].

Сучасні дослідження історичної пам'яті базуються на кількох ключових теоретичних підходах. Концепція М. Хальбвакса підкреслює соціальний характер пам'яті, яка формується у межах груп і залежить від їхніх інтересів. Це означає, що історична пам'ять не є об'єктивним відображенням минулого, а результатом соціального конструювання. Я. Ассман розрізняє комунікативну й культурну пам'ять, підкреслюючи роль інституцій у збереженні історичного досвіду. У правовому контексті це означає, що держава виступає ключовою ланкою у формуванні офіційної пам'яті. П. Нора вводить поняття «місць пам'яті» (lieux de mémoire), які включають пам'ятники, архіви, музеї, символи і тексти. У сучасному правовому вимірі до них додаються нормативні акти й судові рішення, що закріплюють певні інтерпретації історії.

Історична пам'ять реалізується через політику пам'яті, яка є складовою державної гуманітарної політики. Вона включає прийняття законів, що регулюють оцінку історичних подій, створення інституцій (інститути національної пам'яті), формування освітніх програм і підтримку меморіальних практик. Прикладом є політика декомунізації в Україні, яка передбачала засудження тоталітарних режимів, перейменування населених пунктів, демонтаж символів радянського періоду, відкриття архівів[449]. Подібні процеси відбувалися і в інших посттоталітарних державах Центральної та Східної

[448] Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 836 p.

[449] Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

Європи, де політика пам'яті стала важливим елементом демократичних трансформацій.

У міжнародному контексті політика пам'яті також відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки. Наприклад у Німеччині сформовано комплексну систему пам'яті про нацистський режим, що включає правове регулювання та освітні програми. У країнах Центральної Європи здійснюється засудження комуністичного минулого. У Європейському Союзі формується спільна пам'ять про тоталітарні режими й Другу світову війну[450]. Ці приклади демонструють, що історична пам'ять є важливим елементом політичної і правової інтеграції.

У сучасних умовах історична пам'ять стає об'єктом інформаційних впливів. Використання історичних наративів для політичних цілей є характерною рисою гібридних конфліктів. Маніпуляції пам'яттю можуть включати перекручення історичних фактів, створення альтернативних наративів, використання символів і міфів, поширення дезінформації. У цьому контексті історико-правові дослідження відіграють важливу роль у протидії таким впливам, забезпечуючи науково обґрунтовану інтерпретацію минулого.

Для України історична пам'ять має особливе значення у зв'язку з тривалою боротьбою за державність, через тривалий досвід існування тоталітарних режимів, у зв'язку з сучасною війною, а також через необхідність формування національної ідентичності. Історико-правові дослідження розвитку українського права дозволяють осмислити традиції державотворення, дослідити розвиток правових інститутів, сформувати обґрунтовану політику пам'яті й забезпечити правову оцінку історичних подій. Таким чином, історична пам'ять виступає важливим ресурсом національної безпеки.

У сучасних державах історична пам'ять дедалі частіше інституціалізується через правові механізми, що дозволяє говорити про формування нормативного виміру пам'яті. Право виступає не лише

[450] Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 244 p.

інструментом регулювання, але й засобом символічної політики, закріплюючи офіційні інтерпретації минулого та визначаючи межі допустимих історичних наративів. У цьому контексті правові акти можуть встановлювати оцінку історичних режимів (тоталітарних, окупаційних), визначати статус історичних подій (геноцид, злочини проти людяності), регулювати використання символіки й формувати систему пам'ятних дат та офіційних наративів. Для України важливим прикладом є законодавство у сфері декомунізації, яке не лише засуджує тоталітарне минуле, але й формує нову систему історичних орієнтирів, що має значення для національної безпеки.

Особливе місце у формуванні історичної пам'яті займає судова практика, яка забезпечує правову оцінку історичних подій. Судові рішення можуть встановлювати факти історичних злочинів, визнавати відповідальність за порушення прав людини, формувати правову інтерпретацію минулого й створювати прецеденти для майбутніх досліджень і політики пам'яті. У міжнародному контексті важливу роль відіграли рішення Нюрнберзького трибуналу, які закріпили правову оцінку злочинів нацизму. В сучасних умовах аналогічну функцію виконують міжнародні кримінальні суди, що розглядають воєнні злочини. В Україні судова практика також поступово стає інструментом формування пам'яті, зокрема в справах, пов'язаних із політичними репресіями або сучасними воєнними злочинами.

Історична пам'ять має не лише національний, але й міжнародний вимір. У сучасному світі формується система глобальної пам'яті, яка базується на міжнародному праві, на діяльності міжнародних судів, на функціонуванні міжнародних організацій і на транснаціональних дослідницьких проєктах. Наприклад, визнання геноцидів або злочинів проти людяності є результатом міжнародно-правових процесів, які формують загальнолюдські стандарти пам'яті. Для України важливим є включення національного досвіду в цей міжнародний контекст, зокрема через документування воєнних злочинів та участь у міжнародних судових процесах.

Війна є одним із найпотужніших факторів трансформації історичної пам'яті. Вона актуалізує історичні наративи, формує нові

символи й героїчні образи, змінює оцінку минулих подій, посилює роль пам'яті у суспільстві. У сучасних умовах війни в Україні відбувається переосмислення багатьох історичних явищ, зокрема ролі національно-визвольних рухів, значення державності, оцінки радянського минулого, місця України в європейській історії. Ці процеси мають безпосередній вплив на формування гуманітарної політики й національної безпеки.

Попри позитивний потенціал історичної пам'яті, вона може бути використана як інструмент маніпуляції. Основні ризики включають політизацію історії, створення ідеологічних міфів, використання пам'яті для виправдання агресії, а також інформаційні впливи з боку інших держав. У цьому контексті особливо важливим є забезпечення наукової обґрунтованості політики пам'яті та її відповідності правовим стандартам. Історико-правові дослідження відіграють ключову роль у протидії маніпуляціям, оскільки забезпечують критичний аналіз джерел і формування об'єктивних інтерпретацій.

Історико-правові дослідження виступають основою для формування ефективної політики пам'яті. Вони дозволяють здійснювати наукову реконструкцію історичних подій, аналізувати розвиток правових інститутів, оцінювати історичні процеси з правової точки зору й формувати обґрунтовані державні рішення. У сфері безпеки й оборони це означає використання історичного досвіду для розробки стратегій, що підвищують стійкість держави.

Для України історична пам'ять є одним із ключових ресурсів національної безпеки. Вона сприяє консолідації суспільства, формує національну ідентичність, забезпечує легітимність державної політики, підтримує міжнародну позицію України. В сучасних умовах важливим є формування цілісної стратегії пам'яті, яка поєднує правове регулювання, освітню політику, наукові дослідження і міжнародну співпрацю. Це дозволить забезпечити ефективне використання історичної пам'яті як інструменту безпеки[451].

[451] Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ*. 2009. Вип. 3. С. 112–116.

Загалом, історична пам'ять є важливим елементом національної безпеки, який поєднує культурні, правові й політичні аспекти. У сучасних умовах вона виступає не лише як форма осмислення минулого, але й як інструмент формування державної політики й протидії зовнішнім загрозам. Право відіграє ключову роль у формуванні пам'яті, забезпечуючи її інституціоналізацію і нормативне закріплення. Водночас історико-правові дослідження забезпечують наукову основу для політики пам'яті, що є необхідною умовою її ефективності. Для України розвиток цієї сфери має стратегічне значення, оскільки сприяє зміцненню державності, підвищенню стійкості до викликів та інтеграції у міжнародний правовий простір[452].

У сучасній державотворчій практиці, особливо в умовах війни й глибоких політичних трансформацій, особливого значення набуває проблема *легітимації державних рішень*. Легітимність як соціально-політичне явище традиційно розглядається як визнання суспільством правомірності влади та її рішень. Водночас у сучасних умовах значну роль відіграє історична легітимація, тобто обґрунтування державних дій через звернення до історичного досвіду, традицій державності й правових практик минулого[453]. Історична легітимація є важливим елементом гуманітарної політики, оскільки вона формує зв'язок між минулим і сучасністю, забезпечує спадковість державних інститутів і сприяє консолідації суспільства. У цьому контексті історія держави і права виступає не лише як наукова дисципліна, але й як джерело аргументації для політичних і правових рішень.

Історична легітимація державних рішень – це процес обґрунтування їх правомірності через посилання на історичні факти, традиції, правові інститути й досвід попередніх поколінь. Вона включає

[452] Рафальський О., Калакура Я., Коцур В.. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2-х кн. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

[453] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

використання історичних аналогій, апеляцію до традицій державності, інтерпретацію історичних подій, а також формування історичних наративів, що підтримують державну політику. Цей процес є тісно пов'язаним із правом, оскільки правові системи часто базуються на історичних прецедентах і традиціях.

Проблема легітимації державної влади розглядалася у працях класичних і сучасних мислителів. М. Вебер визначав легітимність як визнання влади на основі традицій, харизми або раціонально-правових норм. У цьому контексті історична легітимація пов'язана передусім із традиційним типом легітимності, що спирається на історичний досвід[454]. Ю. Габермас підкреслював роль комунікативної раціональності й суспільного дискурсу у формуванні легітимності. Це означає, що історичні аргументи повинні бути інтегровані в публічний дискурс і піддаватися критичному аналізу. Р. Козеллек звертав увагу на значення історичного часу й політичної мови, підкреслюючи, що інтерпретація минулого впливає на сучасні політичні рішення. Таким чином, історична легітимація є складним процесом, що поєднує традицію, право й дискурс.

Історія держави і права забезпечує основу для легітимації, оскільки вона досліджує розвиток державних інститутів, аналізує правові традиції, виявляє закономірності політичних процесів і формує наукове розуміння минулого. Це дозволяє використовувати історичні знання для обґрунтування сучасних рішень. Право, у свою чергу, закріплює результати цього процесу, перетворюючи історичні аргументи на нормативні положення.

Історична аргументація широко використовується у правовій практиці. Вона може проявлятися у тлумаченні законів, в обґрунтуванні судових рішень, у розробці нормативних актів і в формуванні конституційних принципів. Наприклад, при розробці конституцій часто враховується історичний досвід державотворення, що дозволяє забезпечити спадковість правових інститутів. У міжнародному

[454] Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

праві історичні аргументи використовуються для обґрунтування територіальних претензій або визначення статусу держав.

В українській історії важливими джерелами легітимації є традиції Гетьманщини, досвід Української Народної Республіки, акти відновлення незалежності, конституційні процеси. Наприклад, звернення до козацької традиції підкреслює історичну тяглість української державності, що має значення для сучасної політики[455].

У процесі прийняття Конституції України враховувалися як міжнародні стандарти, так і національні правові традиції. Конституція України відображає складний багаторівневий процес формування її легітимності, який поєднує як історичні, так і сучасні джерела правового авторитету. Передусім, міжнародний вимір легітимації Конституції проявився у врахуванні загальновизнаних стандартів демократії, верховенства права та прав людини. Під час розробки Основного Закону активно використовувалися положення міжнародно-правових актів, зокрема принципи, закріплені в Загальній декларації прав людини, а також у європейських конституційних традиціях. Це дозволило інтегрувати Україну в глобальний правовий простір і забезпечити відповідність її конституційного ладу сучасним вимогам демократичної держави. Таким чином, сучасна легітимація ґрунтувалася на раціонально-правовому авторитеті міжнародного права і визнаних демократичних стандартів[456]. Водночас не менш важливим був національно-історичний компонент легітимації, який забезпечував спадковість державності й правових традицій. У процесі конституційного творення враховувалися:

– традиції козацького самоврядування та ідеї народного суверенітету, що сформувалися в добу Гетьманщини;

– досвід конституційних проектів XVIII ст., зокрема Конституція Пилипа Орлика, яка містила елементи поділу влади та обмеження гетьманської влади;

[455] Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Критика, 2006. 380 с.

[456] Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

– практики державотворення періоду Української Народної Республіки, включаючи акти Центральної Ради;

– ідеї правової держави, що розвивалися в українській політико-правовій думці XIX–XX ст.

Ці елементи формували історичну тяглість і підсилювали сприйняття Конституції як результату не лише політичного компромісу 1990-х років, але й довготривалого розвитку української державності[457]. Особливістю цього процесу стало те, що міжнародні стандарти не були механічно запозичені, а адаптовані до національного контексту. Наприклад, принцип поділу влади поєднувався з історичними уявленнями про колегіальність управління, а інститут місцевого самоврядування – з традиціями громадівського устрою. Це забезпечило органічність конституційної моделі та її відповідність українським соціально-правовим реаліям. Крім того, важливим елементом легітимації стала процедура прийняття Конституції, яка відбулася у результаті тривалого політичного процесу й компромісу між різними гілками влади. Це відповідало сучасним уявленням про демократичну легітимність як результат публічного і представницького процесу[458].

Таким чином, Конституція України є прикладом синтезу двох типів легітимації:

– історичної, що ґрунтується на правових традиціях, історичній пам'яті та тяглості державності;

– сучасної (раціонально-правової), що базується на міжнародних стандартах, демократичних процедурах і принципах верховенства права.

Цей синтез забезпечив не лише юридичну силу Конституції, але й її суспільне визнання як основи державного ладу України. Він також демонструє, що ефективна конституційна модель формується не шляхом копіювання зовнішніх зразків, а через їх поєднання

[457] Мозоль Н. І. Влада та її легітимізація народом. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. № 2(44). С. 1177–1185.

[458] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

з власними історико-правовими традиціями, що є важливим чинником стійкості держави в умовах сучасних викликів.

Історичні аргументи використовуються також у міжнародному праві, зокрема у питаннях державного суверенітету, територіальної цілісності й правонаступництва держав.

Історична легітимація тісно пов'язана з історичною пам'яттю, яка формує суспільне сприйняття минулого. Саме через пам'ять відбувається передача історичних знань, формування ідентичності, створення символічних образів і легітимація державної влади. Таким чином, історична пам'ять виступає важливим ресурсом для обґрунтування державних рішень.

Для України історична легітимація має особливе значення у зв'язку з боротьбою за незалежність, через необхідність протидії зовнішнім викликам, для формування національної ідентичності, а також метою інтеграції у європейський правовий простір. Історико-правові дослідження дозволяють обґрунтовувати державні рішення, формувати політику пам'яті, забезпечувати правову аргументацію і підвищувати легітимність державної влади. В умовах війни історична легітимація державних рішень набуває особливої інтенсивності та стратегічного значення. Воєнний стан передбачає необхідність швидкого прийняття політичних і правових рішень, які потребують широкого суспільного визнання. У цьому контексті звернення до історичного досвіду виконує функцію обґрунтування необхідності таких рішень, а також сприяє мобілізації населення та зміцненню довіри до державних інституцій. Історичні наративи використовуються для пояснення причин війни, для обґрунтування права на самооборону, для підкреслення історичної тяглості боротьби за незалежність, а також з метою формування образу ворога й союзників. Для України це проявляється у зверненні до традицій визвольних змагань, козацької державності, досвіду XX століття, що формує безперервний історичний наратив державотворення[459].

[459] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

У сучасних умовах правові акти часто містять елементи історичної легітимації. Це проявляється у преамбулах законів, що апелюють до історичних подій, у нормативному закріпленні оцінок минулого, при встановленні пам'ятних дат, у регулюванні символічної політики. Такі елементи виконують не лише декларативну, але й функціональну роль, оскільки формують ціннісні орієнтири правової системи. В Україні прикладом є законодавство, спрямоване на засудження тоталітарних режимів, а також нормативні акти, пов'язані з відзначенням подій боротьби за незалежність[460].

Історична легітимація має важливий міжнародний вимір. У сучасних міжнародних відносинах держави використовують історичні аргументи для обґрунтування свого суверенітету, для узаконення територіальної цілісності, для проголошення права на самооборону, а також з метою участі в міжнародних організаціях. У випадку України історичні аргументи відіграють важливу роль у міжнародно-правовій площині, зокрема такі як підтвердження історичної тяглості державності, обґрунтування незалежності й спростування історичних наративів, що використовуються для виправдання агресії. У цьому контексті важливе значення має поєднання історичних аргументів із нормами міжнародного права, що забезпечує їхню переконливість[461].

Попри важливість історичної легітимації, вона пов'язана з ризиками маніпуляції. До них належать вибіркове використання історичних фактів, створення ідеологізованих наративів, спрощення складних історичних процесів і використання історії для політичної пропаганди. Такі практики можуть підривати довіру до державної політики й створювати конфлікти у суспільстві. У міжнародному контексті маніпуляція історією може використовуватися для виправдання агресії або делегітимації інших держав. Саме тому

[460] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

[461] Висоцький О. Комунікативний вимір легітимності міжнародного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2 (115). С. 81–92. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-6-81-92

важливо забезпечити наукову обґрунтованість історичної легітимації та її відповідність правовим стандартам[462].

Історико-правова наука відіграє ключову роль у забезпеченні легітимності державних рішень. Вона забезпечує наукову реконструкцію історичних подій, критичний аналіз джерел, обґрунтування правових позицій і формування об'єктивних наративів. Це дозволяє уникнути маніпуляцій і забезпечити баланс між політичними потребами й науковою об'єктивністю.

У сучасній Україні історична легітимація проявляється у різних сферах:

– у політичному дискурсі, де підкреслюється історична тяглість державності;

– у правових актах, що закріплюють оцінку історичних подій;

– у міжнародній комунікації, де використовуються історичні аргументи;

– у сфері безпеки й оборони, де історія використовується для мобілізації суспільства.

Особливо важливим є використання історичних аргументів у контексті протидії агресії, що підсилює міжнародну підтримку й зміцнює внутрішню єдність.

Загалом, історична легітимація державних рішень є важливим елементом сучасної гуманітарної політики, особливо в умовах війни. Вона забезпечує зв'язок між минулим і сучасністю, сприяє консолідації суспільства й підвищує ефективність державної політики. Водночас використання історичних аргументів потребує наукової обґрунтованості й критичного підходу, що забезпечується історико-правовими дослідженнями. Саме вони дозволяють перетворити історію на інструмент легітимації, який відповідає принципам права й демократії. Для України розвиток цієї сфери має стратегічне значення, оскільки сприяє зміцненню державності, підвищенню стійкості до зовнішніх викликів та інтеграції у міжнародний правовий простір.

[462] Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

У сучасному світі, позначеному розвитком цифрових технологій та зростанням ролі інформаційного простору, особливого значення набуває феномен *правових наративів як складової інформаційних війн*. У цьому контексті право перестає бути виключно системою норм і процедур, а виступає як інструмент комунікації, інтерпретації та легітимації політичних рішень. Правові наративи формують уявлення про законність, справедливість і правомірність дій держав, стаючи важливим елементом гуманітарної політики та національної безпеки[463]. Правовий наратив можна визначити як систему інтерпретацій правових норм і фактів, що подається у формі послідовного смислового викладу з метою обґрунтування певної правової позиції. Він включає тлумачення норм права, інтерпретацію історичних подій, використання юридичної аргументації і формування логічної і ціннісної структури правового дискурсу. В цьому сенсі правові наративи є не лише відображенням права, але й засобом його соціального конструювання.

Інформаційна війна характеризується використанням інформаційних ресурсів для досягнення політичних і стратегічних цілей. У таких умовах право стає одним із ключових інструментів впливу, оскільки воно має високий рівень легітимності й здатне формувати міжнародну та внутрішню громадську думку[464]. Правові наративи у межах інформаційної війни виконують кілька функцій:

– легітимаційну – обґрунтування правомірності дій держави;
– делегітимаційну – заперечення законності дій опонента;
– комунікативну – формування публічного дискурсу;
– мобілізаційну – консолідація суспільства.

Таким чином, право стає не лише нормативним, але й дискурсивним ресурсом.

Аналіз правових наративів ґрунтується на міждисциплінарних підходах, що поєднують право, історію, соціологію і політичну

[463] Habermas J. Between Facts and Norms. Cambridge : MIT Press, 1996. 676 p.

[464] Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 836 p.

теорію. М. Фуко розглядав право як частину ширших дискурсивних практик, підкреслюючи, що знання і влада тісно пов'язані. У цьому контексті правові наративи виступають як інструменти влади, що формують уявлення про норму й відхилення[465]. Ю. Габермас акцентував увагу на ролі комунікативної раціональності й публічного дискурсу, в межах якого формуються легітимні правові позиції. Це означає, що правові наративи повинні бути відкритими до критики й обговорення. Сучасні дослідження дискурсу підкреслюють, що правові тексти й аргументи мають наративну структуру, яка впливає на їх сприйняття та ефективність.

Правові наративи часто базуються на історичних аргументах, що дозволяє поєднувати право й історію у єдиному дискурсивному полі. Історичні події використовуються для обґрунтування правових позицій, для формування аргументів у міжнародних спорах, для легітимації державних рішень і для створення символічних образів. Наприклад, звернення до історичних договорів або актів державності може використовуватися для обґрунтування сучасних правових позицій. Таким чином, історія стає важливим елементом правового наративу.

Правові наративи відіграють ключову роль у процесі легітимації, оскільки вони формують уявлення про правомірність дій держави. Це проявляється у обґрунтуванні законодавчих рішень, в аргументації у судових процесах, у міжнародних заявах і дипломатії, а також у публічному дискурсі. Наприклад, у міжнародному праві держави використовують правові наративи для обґрунтування своєї позиції щодо конфліктів, посилаючись на норми Статуту ООН і принципи міжнародного права.

У сучасних міжнародних конфліктах широко використовуються правові наративи, пов'язані з поняттями агресії і самооборони. Держави обґрунтовують свої дії як реалізацію права на самооборону, звинувачують опонента у порушенні міжнародного права або ж апелюють до міжнародних інституцій. Ці наративи мають

[465] Foucault M. Power/Knowledge. New York : Pantheon Books, 1980. 282 p.

значний вплив на міжнародну підтримку й легітимність. Поняття суверенітету також є ключовим елементом правових наративів. Воно використовується для обґрунтування територіальної цілісності, для заперечення зовнішнього втручання та з метою формування політичної позиції держави.

Історичні аргументи часто використовуються для обґрунтування правових позицій. Це може включати посилання на історичні кордони, інтерпретацію історичних подій або використання історичних документів. Однак такі аргументи можуть бути як обґрунтованими, так і маніпулятивними.

У межах інформаційних війн правові наративи можуть використовуватися для маніпуляції. Це проявляється у вибірковому використанні норм права, в перекрученні юридичних понять, у створенні псевдоправових аргументів і в поширенні дезінформації. Такі практики підривають довіру до права й ускладнюють міжнародні відносини.

Для України правові наративи мають особливе значення у зв'язку з сучасною війною. Вони використовуються для обґрунтування права на самооборону, для підтвердження територіальної цілісності, з метою документування воєнних злочинів і для формування міжнародної підтримки. Історико-правові дослідження відіграють важливу роль у формуванні цих наративів, забезпечуючи їх наукову обґрунтованість.

У сучасних умовах міжнародні інституції виступають ключовими аренами формування та трансляції правових наративів. Органи міжнародного правосуддя, дипломатичні структури та міждержавні організації не лише застосовують право, але й активно конструюють інтерпретації правових норм, які впливають на глобальний дискурс. Правові наративи у міжнародних інституціях формуються через офіційні заяви держав і рішення міжнародних судів, шляхом укладання резолюцій міжнародних організацій, а також через опублікування аналітичних доповідей та експертних висновків. Ці наративи визначають рамки сприйняття конфліктів, формують міжнародну позицію щодо правомірності дій держав і впливають на політичні рішення.

Важливим середовищем формування правових наративів є судові процеси, оскільки саме в них відбувається інституціолізоване представлення правових позицій. У судових кейсах правові наративи проявляються через аргументацію сторін та інтерпретацію норм права, шляхом встановлення фактів і через формування мотивувальної частини рішень. Рішення судів, особливо міжнародних, мають значний вплив на формування правового дискурсу, оскільки вони закріплюють певні інтерпретації і стають орієнтиром для майбутніх справ. У контексті сучасних конфліктів судові кейси, пов'язані з воєнними злочинами, порушенням прав людини та агресією, відіграють важливу роль у формуванні міжнародної правової позиції.

Розвиток цифрових технологій суттєво змінює спосіб формування і поширення правових наративів. Соціальні мережі, онлайн-медіа й цифрові платформи стають основними каналами комунікації, що впливають на сприйняття правових аргументів. У цифровому середовищі правові наративи поширюються значно швидше, а також набувають спрощеної форми, адаптуються до масової аудиторії і можуть бути легко викривлені. Це створює нові можливості, але й підвищує ризики маніпуляцій і дезінформації.

Умови інформаційної війни вимагають розробки ефективних механізмів протидії дезінформації у сфері правових наративів. Основними напрямами такої протидії є: а) забезпечення доступу до достовірної правової інформації; б) розвиток критичного мислення; в) підвищення прозорості правових процесів; г) використання експертного аналізу; д) міжнародна співпраця. Важливу роль відіграють також наукові дослідження, які дозволяють викривати маніпулятивні практики й формувати обґрунтовані правові позиції.

Ключовим інструментом у формуванні достовірних правових наративів є історико-правові дослідження. Вони забезпечують наукову реконструкцію історичних подій, аналіз правових традицій і критичну оцінку джерел, а також проводять обґрунтування правових аргументів. Це дозволяє формувати правові наративи, які відповідають принципам об'єктивності й науковості, що є важливим для їх легітимності.

Для України правові наративи є важливим елементом стратегічних комунікацій у сфері безпеки й оборони. Вони використовуються для обґрунтування правомірності дій держави, для формування міжнародної підтримки, з метою протидії інформаційним впливам і для документування воєнних злочинів. У цьому контексті важливим є поєднання правових аргументів із історичними і політичними наративами, що дозволяє створювати цілісну комунікаційну стратегію.

Загалом, правові наративи в умовах інформаційних війн є важливим інструментом формування правового і політичного дискурсу. Вони впливають на сприйняття права, легітимність державних рішень і міжнародні відносини. Сучасні умови вимагають поєднання правових, історичних і комунікативних підходів, що дозволяє забезпечити ефективність правових наративів і їх відповідність принципам права. Для України розвиток цієї сфери має стратегічне значення, оскільки сприяє зміцненню державності, підвищенню стійкості до інформаційних загроз і інтеграції у міжнародний правовий простір.

7.2 Методологічні підходи до аналізу політики пам'яті

Сучасні трансформації гуманітарної політики, особливо в умовах війни та інформаційного протистояння, актуалізують необхідність комплексного методологічного підходу до вивчення державних наративів, символічних і правових практик. У цьому контексті історія держави і права виходить за межі традиційного аналізу нормативних актів і інституцій, інтегруючи інструменти дискурс-аналізу, культурної антропології, memory studies та політичної теорії. Це дозволяє досліджувати не лише формальні аспекти права, але й його символічний, комунікативний і ідеологічний виміри[466].

[466] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.

Державний наратив можна визначити як систему інтерпретацій історії, права й політики, що формується державними інституціями й спрямована на легітимацію влади, формування ідентичності та консолідацію суспільства. Він включає історичні інтерпретації, правові аргументи, символічні елементи (герої, події, міфи) й політичні цінності. Державні наративи реалізуються через різні канали – через законодавство й офіційні промови, через освітню політику, медіа й меморіальні практики. У цьому сенсі наратив виступає як інструмент комунікації між державою і суспільством.

Символічні практики включають встановлення пам'ятників, перейменування топонімів, відзначення пам'ятних дат і створення музеїв і меморіалів. Натомість правові практики охоплюють прийняття нормативних актів, судові рішення, діяльність державних інституцій і правове регулювання історичної пам'яті. Ці практики тісно взаємопов'язані: символічні дії часто закріплюються у праві, а правові норми реалізуються через символічні форми.

Політика пам'яті є комплексним явищем, що поєднує правові, політичні і культурні аспекти. Вона включає формування офіційної історичної інтерпретації, регулювання пам'яті через право, використання символічних практик, а також взаємодію з громадянським суспільством. Методологічний аналіз політики пам'яті передбачає дослідження діяльності глобальних об'єктів (держави, інституцій, суспільства), вивчення інструментів (законів, символів, дискурсів) і цілей (легітимації, ідентичності, безпеки).

Дискурс-аналіз, розроблений у працях М. Фуко, дозволяє досліджувати, як формуються і функціонують державні наративи. Він передбачає аналіз текстів (законів, промов, документів), виявлення ключових понять і категорій, дослідження влади й знання та аналіз ідеологічних структур. У контексті політики пам'яті дискурс-аналіз дозволяє виявити, як держава формує офіційні інтерпретації історії і як вони впливають на суспільство.

Memory studies (дослідження пам'яті) є одним із ключових напрямів сучасної гуманітаристики. Вони базуються на працях Я. Ассмана,

П. Нора та інших дослідників[467]. Цей підхід дозволяє досліджувати колективну пам'ять, аналізувати механізми її формування, вивчати роль інституцій і досліджувати символічні практики. У правовому контексті memory studies дозволяють аналізувати, як право впливає на формування пам'яті і як пам'ять впливає на право.

Символічна політика є важливим елементом державних наративів. Вона включає використання символів, ритуалів і знаків для досягнення політичних цілей. У правовому вимірі це проявляється у закріпленні символів у законодавстві, в регулюванні використання символіки, в створенні правових рамок для меморіальних практик. Наприклад, закони про декомунізацію в Україні передбачають заборону певної символіки й водночас формують нову систему символів[468].

Методологія вивчення державних наративів включає кілька ключових методів.

1. Аналіз текстів, який передбачає дослідження законодавчих актів, офіційних документів, політичних промов і освітніх матеріалів.

2. Аналіз символів, який включає аналіз пам'ятників і меморіалів, дослідження топонімів і вивчення ритуалів і свят.

3. Інституційний аналіз, який охоплює дослідження діяльності державних органів, інститутів пам'яті, освітніх установ і культурних інституцій.

Політика декомунізації є яскравим прикладом взаємодії державних наративів, символічних і правових практик. Вона включає прийняття законів, зміну топонімів, демонтаж пам'ятників, відкриття архівів. У країнах Європейського Союзу політика пам'яті

[467] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.; Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24. DOI: https://doi.org/10.2307/2928520

[468] Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від вд 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

спрямована на засудження тоталітарних режимів, формування спільної історичної пам'яті, підтримку демократичних цінностей[469].

Історико-правові дослідження забезпечують наукову основу для аналізу державних наративів і практик. Вони дозволяють виявляти історичні закономірності, аналізувати правові традиції, оцінювати ефективність політики пам'яті, а також формувати обґрунтовані висновки.

Компаративний підхід є важливим інструментом дослідження державних наративів, оскільки дозволяє виявити спільні та відмінні риси політики пам'яті в різних країнах. Порівняльний аналіз включає зіставлення законодавчих актів, аналіз символічних практик, дослідження інституцій пам'яті й вивчення політичних і культурних контекстів. Наприклад, порівняння політики пам'яті в Україні, Польщі та Німеччині дозволяє виявити різні підходи до осмислення тоталітарного минулого: від правового засудження і криміналізації символіки до освітніх і меморіальних практик. Компаративний аналіз також дозволяє досліджувати транснаціональні процеси, зокрема формування європейської політики пам'яті, що базується на спільному засудженні тоталітарних режимів.

Сучасні цифрові технології значно розширюють можливості аналізу державних наративів. До них належать корпусний аналіз текстів, методи NLP (природної мовної обробки), аналіз соціальних мереж, візуалізація даних і цифрові архіви. Ці методи дозволяють аналізувати великі масиви текстів законодавства і промов, виявляти ключові теми й поняття, досліджувати динаміку наративів у часі й аналізувати поширення наративів у суспільстві. Наприклад, аналіз політичних промов і законодавчих актів дозволяє виявити, як змінюється державний дискурс щодо історичних подій.

Правові практики, зокрема судові рішення, є важливим джерелом для дослідження державних наративів. Судова практика закріплює правову оцінку історичних подій, формує прецеденти, впливає на політику пам'яті, а також визначає межі допустимих

[469] Skinner Q. Visions of Politics. Vol. 1. Cambridge University Press, 2002. 153 p.

інтерпретацій. Наприклад, судові рішення щодо використання символіки або оцінки історичних подій можуть суттєво впливати на формування державного наративу. У міжнародному контексті рішення судів щодо воєнних злочинів формують глобальну пам'ять і правову оцінку конфліктів.

Війна є потужним чинником трансформації державних наративів, символічних і правових практик. У таких умовах відбувається переосмислення історичних подій, формуються нові символи й герої, посилюється роль права у регулюванні пам'яті й змінюється політичний дискурс. У сучасній Україні війна сприяє актуалізації національно-визвольних наративів, формуванню нових символічних практик, посиленню ролі права в сфері пам'яті й інтеграції історичних і сучасних дискурсів. Фактично війна виступає каталізатором трансформації політики пам'яті та правових практик. Остання теза може бути деталізована через аналіз кількох взаємопов'язаних процесів, які мають як історико-правовий, так і соціокультурний вимір[470].

Передусім, війна сприяє актуалізації національно-визвольних наративів, тобто зверненню до історичних моделей боротьби за державність як джерела смислів і легітимації сучасного спротиву. У публічному дискурсі значно активніше використовуються образи козацької державності, визвольних змагань початку XX ст., а також рухів опору XX століття. Ці наративи виконують мобілізаційну функцію, формуючи уявлення про історичну тяглість боротьби за незалежність і підсилюючи колективну ідентичність. Вони також інтегруються у правову площину через офіційні документи, освітні програми та державну риторику, що надає їм нормативного статусу.

Другим важливим аспектом є формування нових символічних практик, які відображають сучасний досвід війни. Йдеться про появу нових ритуалів пам'яті, меморіалів, дат вшанування, символів і героїчних образів. Наприклад, трансформується календар

[470] Рафальський О., Калакура Я., Коцур В. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2-х кн. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

пам'ятних подій, змінюється топоніміка, з'являються нові форми публічного вшанування загиблих. Ці практики мають не лише культурний, але й правовий вимір, оскільки часто закріплюються у нормативних актах або підтримуються державними інституціями. У такий спосіб символічна політика стає частиною правового регулювання пам'яті.

Третім елементом є посилення ролі права у сфері пам'яті, що проявляється у розширенні нормативного регулювання історичних інтерпретацій і пам'ятних практик. В умовах війни право починає виконувати не лише регулятивну, але й ідентифікаційну та захисну функції. Зокрема, посилюється значення законодавства, спрямованого на засудження тоталітарних і окупаційних режимів, на захист національного інформаційного простору, на визначення правового статусу учасників бойових дій, а також на документування і кваліфікацію воєнних злочинів. Право також стає інструментом міжнародної комунікації, через який Україна формує правову позицію щодо агресії та обґрунтовує свої вимоги у міжнародних інституціях.

Четвертий аспект полягає в інтеграції історичних і сучасних дискурсів, що означає поєднання минулого й теперішнього в єдиному смисловому полі. Сучасні події інтерпретуються через історичні аналогії, а історія переосмислюється у світлі актуального досвіду. Це призводить до оновлення історичних наративів, до зміни оцінок окремих подій і постатей, до формування нових інтерпретацій державності й до включення сучасних подій у національний історичний канон. Такий процес має важливе значення для формування цілісної картини національної історії, де сучасна війна розглядається як продовження тривалої боротьби за суверенітет.

Водночас ці трансформації мають і методологічні наслідки для історико-правових досліджень. Вони вимагають, по-перше, поєднання історичного аналізу з дослідженням сучасних процесів, по-друге, критичного підходу до джерел і наративів, по-третє, врахування впливу політичного контексту, по-четверте, інтеграції міждисциплінарних методів. Таким чином, війна виступає не лише як фактор руйнування, але і як потужний чинник переформатування

гуманітарного й правового простору, у якому історична пам'ять, символічні практики й право взаємодіють у новий спосіб. Для України це означає формування нової моделі політики пам'яті, яка поєднує історичну тяглість із сучасними викликами та сприяє зміцненню національної безпеки й державності.

Втім, дослідження державних наративів і політики пам'яті пов'язане з низкою ризиків. До таких відноситься політизація досліджень, ідеологізація історії, вибірковість джерел, вплив інформаційних маніпуляцій, редукціонізм у цифрових дослідженнях. Ці ризики вимагають застосування критичного підходу й поєднання різних методів дослідження.

Загалом, методологія вивчення державних наративів, символічних і правових практик є важливим напрямом сучасної історико-правової науки. Вона дозволяє досліджувати право не лише як систему норм, але й як елемент соціального і політичного дискурсу. Поєднання компаративних, цифрових і традиційних методів створює можливість комплексного аналізу політики пам'яті та її ролі у формуванні національної безпеки. Для України розвиток цієї методології має стратегічне значення, оскільки сприяє формуванню ефективної гуманітарної політики і зміцненню державності в умовах сучасних викликів.

У сучасній Україні процеси декомунізації, дерусифікації та деколонізації становлять ключові складові трансформації гуманітарної політики та формування нової моделі історичної пам'яті. Вони мають не лише культурний або політичний, але й виразний історико-правовий вимір, оскільки реалізуються через нормативне регулювання, інституційні механізми та правові практики. У цьому контексті зазначені процеси виступають як інструменти переосмислення минулого, відновлення історичної справедливості та забезпечення національної безпеки[471].

[471] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін. ; за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

Декомунізація, дерусифікація і деколонізація є взаємопов'язаними, але не тотожними процесами. Декомунізація передбачає правове засудження комуністичного тоталітарного режиму, демонтаж його символіки, перегляд історичних наративів і відкриття архівів репресивних органів. Дерусифікація спрямована на зменшення впливу російської культурної та політичної домінанти, на переосмислення ролі російської мови й культури, на формування автономного національного культурного простору. Деколонізація має ширший характер і включає подолання наслідків імперської залежності, переосмислення історії з точки зору підпорядкованих народів і відновлення власних культурних і правових традицій. Ці процеси взаємодіють між собою, утворюючи комплексну стратегію трансформації історичної пам'яті.

З історико-правової точки зору декомунізація, дерусифікація і деколонізація є формами нормативного переосмислення минулого. Вони передбачають, по-перше, юридичну оцінку історичних подій, по-друге, визначення правового статусу історичних режимів, по-третє, формування нових правових норм, що регулюють пам'ять, по-четверте, інституціоналізацію історичної політики. Таким чином, право виступає як механізм трансформації історичної пам'яті, забезпечуючи її закріплення у нормативній формі.

Методологічне осмислення цих процесів базується на кількох ключових теоретичних підходах. Memory studies (Я. Ассман, П. Нора) дозволяють досліджувати колективну пам'ять і механізми її формування. У цьому контексті декомунізація і деколонізація розглядаються як процеси зміни культурної пам'яті[472]. Постколоніальні студії акцентують увагу на відносинах домінування і підпорядкування, що дозволяє аналізувати дерусифікацію як процес звільнення від імперського впливу. Дискурс-аналіз дозволяє досліджувати, як формуються нові історичні наративи та як вони закріплюються у праві.

[472] Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.; Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24. DOI: https://doi.org/10.2307/2928520

В Україні декомунізація отримала чітке правове оформлення через прийняття пакету законів 2015 року, які передбачають засудження комуністичного й нацистського режимів, заборону їх символіки, відкриття архівів, вшанування борців за незалежність. Ці закони стали важливим кроком у формуванні нової політики пам'яті й мають значний вплив на правову систему[473].

Дерусифікація реалізується через законодавство про державну мову, через реформування освіти, шляхом підтримки національної культури та заходами обмеження впливу російських медіа. Ці заходи мають як культурний, так і правовий характер, оскільки вони закріплюються у нормативних актах і реалізуються через державні інституції.

Важливим елементом зазначених процесів є символічні практики, які включають перейменування населених пунктів і вулиць, демонтаж пам'ятників, створення нових меморіалів і формування нових свят і пам'ятних дат. Ці практики мають правове підґрунтя і є частиною державної політики пам'яті.

Одним із найбільш помітних проявів декомунізації є перейменування топонімів, що дозволяє усунути символи тоталітарного минулого, відновити історичні назви й сформувати нову символічну карту країни. Демонтаж пам'ятників також має важливе значення, оскільки він символізує розрив із минулим і формування нової ідентичності.

Процеси декомунізації і деколонізації в Україні є частиною ширшого посттоталітарного переходу, характерного для країн Центральної і Східної Європи. Водночас український досвід має специфічні риси, пов'язані з тривалою імперською залежністю, з поєднанням радянської і імперської спадщини, з сучасною війною та з необхідністю формування національної ідентичності. Це робить український випадок унікальним і важливим для порівняльних досліджень.

У сучасних умовах дерусифікація набуває не лише культурного, але й виразного безпекового значення. Вона розглядається як складова гуманітарної безпеки, спрямована на зменшення впливу

[473] Верховна Рада України прийняла пакет законів про декомунізацію. URL: https://cdvr.org.ua/23087/2015/04/15/

держави-агресора у сфері культури, інформації та історичної пам'яті. У цьому контексті дерусифікація виконує функції захисту національного інформаційного простору, протидії пропаганді та дезінформації, формування стійкої національної ідентичності й зміцнення державного суверенітету. Правові механізми дерусифікації включають мовну політику, регулювання медіапростору, освітні реформи та культурні програми. Таким чином, дерусифікація інтегрується у систему національної безпеки як її гуманітарний компонент.

Деколонізація має глибший методологічний характер, оскільки передбачає не лише зміну символів чи правових норм, але й радикальне переосмислення історичного наративу. Вона включає перегляд імперських інтерпретацій історії, відновлення голосів маргіналізованих груп, реконструкцію власної історичної традиції та переоцінку ролі держави і права у колоніальному контексті. У правовому вимірі деколонізація проявляється у зміні законодавчих підходів до історичної пам'яті, в формуванні нових інституцій пам'яті та в розвитку правової науки, орієнтованої на національний досвід.

Процеси декомунізації і деколонізації мають численні міжнародні аналоги. У країнах Центральної і Східної Європи після падіння соціалістичних режимів відбувалося правове засудження тоталітарного минулого, відкриття архівів, реформування історичної політики й демонтаж символіки. У постколоніальних державах Азії та Африки деколонізація включала відновлення національних правових систем, реформування освіти, переосмислення історії колоніального періоду й зміну символічного простору. Ці приклади дозволяють розглядати український досвід у ширшому глобальному контексті.

Повномасштабна війна з росією стала потужним каталізатором процесів декомунізації, дерусифікації та деколонізації в Україні. Вона фактично прискорила демонтаж символів імперського й радянського минулого, посилила значення мовної політики, актуалізувала питання історичної пам'яті, а також сприяла формуванню нових наративів і символів. У цьому контексті війна виступає як фактор, що інтенсифікує гуманітарні трансформації і надає їм стратегічного значення.

Попри позитивний потенціал, зазначені процеси пов'язані з певними ризиками. Це може проявлятися у політизації історії, у надмірній ідеологізації пам'яті, в спрощенні складних історичних процесів, у конфліктах у суспільстві та в можливостях зловживання правом. Ці ризики вимагають застосування науково обґрунтованого підходу й дотримання принципів правової держави.

Саме історико-правові дослідження відіграють ключову роль у забезпеченні наукової обґрунтованості цих процесів. Вони дозволяють здійснювати критичний аналіз історичних джерел, формувати об'єктивні наративи, оцінювати правові рішення і забезпечувати баланс між політикою і наукою. Це є необхідною умовою ефективної реалізації політики пам'яті.

У сучасній Україні процеси декомунізації, дерусифікації та деколонізації проявляються у перейменуванні топонімів, у реформуванні освітніх програм, у розвитку інституцій пам'яті, в законодавчих ініціативах та в міжнародній комунікації. Це відображає системний характер еволюційних процесів і охоплення різних рівнів гуманітарної та правової політики. Її деталізація дозволяє побачити, що йдеться не про окремі заходи, а про цілісну трансформацію символічного, освітнього, правового й міжнародного простору держави.

Передусім, перейменування топонімів є одним із найбільш видимих і соціально відчутних проявів цих процесів. Воно спрямоване на усунення назв, пов'язаних із радянським або імперським минулим, і водночас – на відновлення історичних назв або увічнення постатей, пов'язаних із українською державністю. З історико-правової точки зору це не лише символічна дія, але й форма нормативного втручання у простір пам'яті, оскільки такі рішення ухвалюються органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства. У результаті формується нова «карта пам'яті», яка відображає зміну історичного наративу.

Другим важливим напрямом є реформування освітніх програм, яке забезпечує довгострокову трансформацію історичної свідомості. Зміни в навчальних курсах історії, права, культури спрямовані

на переосмислення радянського періоду, на включення тем колоніальної залежності, на акцентування уваги учасників освітнього процесу на національно-визвольних рухах, а також на формування критичного ставлення до імперських наративів. Освіта у цьому контексті виступає як ключовий інструмент передачі нової моделі історичної пам'яті, що має як культурне, так і правове значення.

Третій аспект – розвиток інституцій пам'яті, зокрема діяльність Українського інституту національної пам'яті та архівних, музейних і наукових установ. Ці інституції виконують функції дослідження історичних подій та формування офіційних інтерпретацій, організовують меморіальні практики й популяризують історичні знання. Їх діяльність має інституціоналізований характер і забезпечує сталість політики пам'яті, що є важливою умовою її ефективності.

Четвертим виміром є законодавчі ініціативи, які надають цим процесам нормативної форми. До них належать: а) закони про засудження тоталітарних режимів; б) акти, що регулюють використання символіки; в) законодавство про мову; г) норми, пов'язані з увічненням пам'яті борців за незалежність. Право у цьому випадку виконує функцію закріплення нових історичних інтерпретацій і створює обов'язкові рамки для їх реалізації. Таким чином, політика пам'яті переходить із символічної у нормативну площину.

Нарешті, важливим компонентом є міжнародна комунікація, у межах якої Україна використовує результати цих трансформацій для формування власного образу на міжнародній арені. Це проявляється у представленні історичних аргументів у міжнародних організаціях, в участі у глобальних дискусіях про тоталітаризм і колоніалізм, у документуванні воєнних злочинів, а також у формуванні правових позицій щодо агресії. У цьому контексті декомунізація, дерусифікація і деколонізація стають не лише внутрішньою політикою, але й інструментом зовнішньополітичної легітимації.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зазначені процеси формують єдину багаторівневу систему трансформації історичної пам'яті, яка охоплює просторовий рівень (топоніміка), освітній рівень (зміст навчання), інституційний рівень (органи пам'яті),

нормативний рівень (законодавство) та міжнародний рівень (комунікація і право). Ця система забезпечує не лише переосмислення минулого, але й формування нової моделі державної ідентичності та зміцнення національної безпеки.

Загалом, декомунізація, дерусифікація та деколонізація є складними багатовимірними процесами, що поєднують історичні, правові і політичні аспекти. Вони спрямовані на переосмислення минулого, формування нової ідентичності і зміцнення національної безпеки. Історико-правовий вимір цих процесів полягає у їх нормативному закріпленні, інституціоналізації і впливі на правову систему. Водночас їх ефективність залежить від наукової обґрунтованості й здатності враховувати складність історичних процесів. Для України ці процеси мають стратегічне значення, оскільки сприяють утвердженню державності, інтеграції у європейський простір і протидії сучасним викликам.

7.3 Роль цифрових та інтердисциплінарних методів

У сучасних умовах цифровізації суспільства та трансформації наукового знання важливого значення набуває цифрова гуманітаристика (digital humanities) як міждисциплінарний напрям, що поєднує гуманітарні науки з інформаційними технологіями. У сфері історії держави і права цифрова гуманітаристика відкриває нові можливості для дослідження правових явищ, історичної пам'яті та державних наративів, а також відіграє дедалі важливішу роль у формуванні гуманітарної політики, зокрема в секторі безпеки й оборони[474].

Цифрова гуманітаристика визначається як сукупність методів і підходів, що використовують цифрові технології для збору, обробки, аналізу і представлення гуманітарних даних. У контексті історико-правових досліджень вона включає створення цифрових

[474] Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

корпусів текстів, застосування методів природної мовної обробки (NLP), використання баз даних і реєстрів, візуалізацію історичних і правових процесів, цифрове картографування.

Цифрова гуманітаристика змінює традиційні підходи до дослідження, дозволяючи переходити від аналізу окремих джерел до роботи з великими масивами даних. Це сприяє виявленню нових закономірностей, підвищенню об'єктивності досліджень, інтеграції різних типів джерел і розвитку міждисциплінарних підходів. У сфері історії держави і права це означає можливість комплексного аналізу законодавства, судової практики, політичних текстів і архівних матеріалів.

Цифрова гуманітаристика відіграє важливу роль у формуванні гуманітарної політики, оскільки вона забезпечує доступ до історичних і правових даних, сприяє прозорості державної діяльності, підтримує формування історичної пам'яті й створює інструменти для аналізу суспільних процесів. Це особливо важливо у сфері безпеки й оборони, де інформація та її інтерпретація мають стратегічне значення.

Одним із ключових інструментів цифрової гуманітаристики є створення цифрових корпусів текстів і баз даних. У правовій сфері це включає електронні бази законодавства, реєстри судових рішень, архівні цифрові колекції, а також статистичні бази даних. В Україні важливу роль відіграє Єдиний державний реєстр судових рішень, який забезпечує відкритий доступ до судової практики. Такі ресурси дозволяють здійснювати масштабний аналіз правозастосування і сприяють підвищенню прозорості правової системи[475]. Іншим важливим ресурсом є Портал відкритих даних України, який містить великі масиви інформації, що можуть використовуватися у дослідженнях і формуванні політики[476].

Методи природної мовної обробки (NLP) дозволяють автоматизовано аналізувати великі масиви текстів, що є особливо важливим для історико-правових досліджень. Вони дають можливість виявляти ключові теми й поняття, аналізувати зміни в правовій

[475] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

[476] Портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/

мові, досліджувати дискурсивні практики, порівнювати тексти різних періодів. Наприклад, аналіз законодавства або судових рішень може дозволити виявити тенденції у розвитку правової системи.

Важливим елементом цифрової гуманітаристики є візуалізація даних, яка дозволяє представити складні процеси в наочній формі, виявити закономірності, підвищити доступність інформації, підтримати прийняття рішень. У сфері гуманітарної політики це може включати створення графіків, карт, інтерактивних платформ.

Цифрові технології змінюють механізми формування історичної пам'яті. Вони дозволяють створювати цифрові архіви, забезпечувати доступ до історичних джерел, формувати нові форми меморіалізації, поширювати історичні знання. У цьому контексті цифрова гуманітаристика стає важливим інструментом політики пам'яті.

В Україні реалізується низка цифрових проєктів, що мають значення для гуманітарної політики. Це цифрові архіви репресій, онлайн-бази історичних документів, електронні бібліотеки й інтерактивні освітні платформи. Ці ресурси сприяють формуванню історичної свідомості й підтримують державну політику пам'яті.

Цифрова гуманітаристика реалізується через діяльність державних і наукових інституцій, які створюють цифрові ресурси, розробляють аналітичні інструменти, підтримують дослідження і забезпечують інтеграцію даних. Це дозволяє формувати інфраструктуру цифрової гуманітарної політики.

У сучасних умовах цифровізації одним із ключових напрямів розвитку цифрової гуманітаристики є використання технологій великих даних (big data) для аналізу гуманітарної політики. Великі масиви інформації, що включають правові тексти, статистику, медіаконтент і соціальні дані, дозволяють здійснювати комплексний аналіз суспільних процесів. Застосування великих даних у сфері історії держави і права дозволяє виявляти тенденції у правозастосуванні, аналізувати трансформацію історичних наративів, оцінювати ефективність політики пам'яті, моделювати сценарії розвитку гуманітарної сфери. У контексті безпеки це створює можливості для прогнозування інформаційних загроз і розробки стратегічних рішень.

Соціальні мережі стали одним із головних каналів поширення історичних і правових наративів. Вони виконують функції комунікації між державою і суспільством, формування громадської думки, поширення інформації і дезінформації, мобілізації населення. Аналіз соціальних мереж дозволяє досліджувати динаміку поширення наративів, реакцію суспільства на політику пам'яті, вплив інформаційних кампаній, структуру інформаційних мереж. Це робить соціальні медіа важливим об'єктом цифрових гуманітарних досліджень.

Геоінформаційні системи (GIS) і цифрові атласи дозволяють досліджувати просторовий вимір гуманітарної політики. Вони використовуються для картографування історичних подій, аналізу змін топоніміки, візуалізації процесів декомунізації і дерусифікації, дослідження просторового розподілу пам'ятних об'єктів. Наприклад, створення карт перейменувань населених пунктів дозволяє виявити регіональні особливості політики пам'яті.

В умовах війни цифрова гуманітаристика набуває особливого значення. Вона використовується для документування воєнних злочинів, для створення цифрових архівів, для аналізу інформаційних кампаній, а також для підтримки міжнародної комунікації. Цифрові платформи дозволяють швидко збирати і аналізувати дані, що є критично важливим для забезпечення правосуддя і формування історичної пам'яті.

В Україні цифрова гуманітаристика активно розвивається у контексті існування відкритих державних даних, запровадження електронного правосуддя, використання цифрових архівів і аналітичних платформ, започаткування і моніторингу міжнародних проєктів документування війни. Ці ініціативи сприяють формуванню сучасної гуманітарної політики і інтеграції України у глобальний інформаційний простір[477].

Загалом, цифрова гуманітаристика є важливим інструментом формування гуманітарної політики у сучасному світі. Вона дозволяє

[477] Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. Вип. 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

поєднувати історичний, правовий і технологічний аналіз, створюючи нові можливості для дослідження і управління гуманітарною сферою. У сфері безпеки й оборони її значення особливо зростає, оскільки вона забезпечує ефективний аналіз інформації, формування наративів, протидію інформаційним загрозам, підтримку правових процесів. Для України розвиток цифрової гуманітаристики є стратегічним завданням, що сприяє зміцненню державності, підвищенню ефективності гуманітарної політики і інтеграції у міжнародний науковий і правовий простір.

У сучасних умовах гібридних конфліктів та інформаційних війн особливого значення набуває застосування мережевого аналізу (network analysis) для дослідження поширення пропагандистських наративів. Цей підхід, що поєднує методи соціології, інформатики, політичної науки та правознавства, дозволяє виявляти структуру інформаційних потоків, механізми впливу та взаємозв'язки між акторами інформаційного простору. У сфері історії держави і права мережевий аналіз відкриває нові можливості для дослідження трансформації правових і політичних дискурсів, а також їхнього впливу на безпекову політику.

Мережевий аналіз є методологічним підходом, що досліджує соціальні, інформаційні або інституційні структури як сукупність взаємопов'язаних елементів (вузлів) і зв'язків між ними. У контексті інформаційних війн такими вузлами можуть виступати, медіаорганізації, державні та недержавні об'єкти та суб'єкти діяльності, соціальні мережі, окремі користувачі й цифрові платформи. Зв'язки між ними відображають обмін інформацією, вплив або комунікацію. Цей підхід дозволяє перейти від аналізу окремих повідомлень до дослідження цілісної структури інформаційного простору.

Пропагандистські наративи є системами інтерпретацій, спрямованими на формування певного сприйняття реальності. Вони включають політичні меседжі, правові аргументи, історичні інтерпретації, емоційні та символічні елементи. У мережевому аналізі такі наративи розглядаються не лише як тексти, але як динамічні інформаційні потоки, що поширюються через мережі.

Інформаційна війна характеризується використанням мережевих структур для поширення інформації і впливу на суспільство. На відміну від традиційних медіа, сучасні цифрові платформи створюють децентралізовані мережі, високу швидкість поширення інформації, можливість анонімності, складність контролю. Це робить мережевий аналіз необхідним інструментом для розуміння сучасних інформаційних процесів.

Теоретичною основою мережевого аналізу є концепції мережевого суспільства, розроблені М. Кастельсом, який підкреслював роль інформаційних мереж у сучасній соціальній структурі. Крім того, використовується теорія графів, яка дозволяє математично описувати мережі і аналізувати їх властивості. Мережевий аналіз включає низку методів, що дозволяють досліджувати структуру і функціонування інформаційних мереж. Метод аналізу центральності дозволяє визначити найбільш впливові елементи мережі. Наприклад, вузли з високою центральністю можуть бути ключовими джерелами інформації. Кластерний аналіз дозволяє виявити групи взаємопов'язаних елементів, що можуть представляти окремі інформаційні спільноти або мережі впливу. З використанням аналізу поширення інформації можна дослідити, як інформація поширюється у мережі, які канали є найбільш ефективними і як змінюється структура мережі з часом. Для мережевого аналізу використовуються різні джерела даних – соціальні мережі, новинні ресурси, офіційні заяви, цифрові архіви, бази даних. Ці джерела дозволяють отримувати великі масиви інформації, необхідні для аналізу.

Мережевий аналіз дозволяє досліджувати конкретні інформаційні кампанії, зокрема поширення дезінформації, координацію інформаційних атак, формування публічних наративів, вплив на громадську думку. Наприклад, аналіз соціальних мереж може виявити мережі акаунтів, що поширюють однакові меседжі, що свідчить про координовану діяльність.

Для України мережевий аналіз має особливе значення у зв'язку з інформаційною агресією. Він дозволяє виявляти джерела

пропаганди, аналізувати структуру інформаційних мереж, оцінювати вплив на суспільство, розробляти стратегії протидії. Історико-правові дослідження у поєднанні з мережевим аналізом дозволяють глибше зрозуміти механізми інформаційного впливу.

Мережевий аналіз пропагандистських наративів дозволяє виявити їхній безпосередній і опосередкований вплив на безпековий сектор держави. Інформаційні мережі можуть бути використані для формування громадської думки щодо безпекових рішень, для впливу на рівень довіри до державних інституцій, для створення соціальної напруги, а також для дестабілізації політичної системи. У цьому контексті пропагандистські наративи можуть розглядатися як елемент гібридної війни, що доповнює військові та економічні інструменти впливу. Особливо небезпечними є наративи, спрямовані на делегітимацію державної влади, дискредитацію збройних сил або підрив міжнародної підтримки.

Одним із ключових завдань мережевого аналізу є ідентифікація мереж впливу, що поширюють пропагандистські наративи. Це включає виявлення центральних вузлів (key influencers), аналіз координації між різними об'єктами та суб'єктами діяльності, визначення каналів поширення інформації, дослідження взаємодії між медіа і соціальними мережами. Такі дослідження дозволяють встановити структуру інформаційних кампаній і виявити їх організаторів.

Для здійснення мережевого аналізу використовуються сучасні цифрові інструменти, зокрема програмне забезпечення для аналізу соціальних мереж (Gephi, NodeXL), платформи для обробки великих даних, алгоритми машинного навчання, а також інструменти візуалізації мереж. Ці засоби дозволяють автоматизувати аналіз великих масивів даних, виявляти приховані закономірності й створювати наочні моделі мереж.

У сучасних умовах війни мережевий аналіз стає важливим інструментом дослідження гібридних загроз. Пропагандистські наративи використовуються для виправдання агресії, для формування альтернативної реальності, для деморалізації населення і з метою впливу на міжнародну спільноту. Мережевий підхід

дозволяє виявити, як ці наративи поширюються і які механізми забезпечують їх ефективність.

Ефективна протидія пропаганді потребує комплексного підходу, що включає організацію моніторингу інформаційного простору, проведення аналізу мереж впливу, розробку контрнаративів, включення до міжнародної співпраці й запровадження правового регулювання. Мережевий аналіз відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки дозволяє виявляти слабкі місця інформаційних мереж і розробляти ефективні стратегії протидії.

Загалом, мережевий аналіз пропагандистських наративів є важливим інструментом сучасних історико-правових і міждисциплінарних досліджень. Він дозволяє досліджувати структуру інформаційних процесів, виявляти механізми впливу, оцінювати ризики для національної безпеки, розробляти ефективні стратегії протидії. У сфері безпеки й оборони цей підхід має особливе значення, оскільки він забезпечує аналітичну основу для боротьби з гібридними загрозами. Для України розвиток мережевого аналізу є стратегічним завданням, що сприяє зміцненню державності, підвищенню ефективності інформаційної політики і забезпеченню національної безпеки.

У сучасному цифровому середовищі інформаційний вплив стає одним із ключових інструментів політичної боротьби та гібридної війни. У зв'язку з цим особливого значення набуває використання технологій великих даних (big data) для виявлення, аналізу і прогнозування інформаційних процесів. У сфері історії держави і права аналіз великих даних дозволяє досліджувати трансформацію правових наративів, політики пам'яті та інформаційних стратегій, що безпосередньо впливають на безпековий сектор.

Великі дані характеризуються високим обсягом, швидкістю обробки і різноманітністю джерел. У контексті гуманітарної політики вони включають тексти соціальних мереж, медіаконтент, правові документи, статистичні дані, цифрові архіви. Це створює можливості для комплексного аналізу інформаційного простору.

Інформаційний вплив можна визначити як цілеспрямовану діяльність, спрямовану на зміну сприйняття, поведінки або рішень

аудиторії через інформаційні канали. У сучасних умовах він реалізується через медіа, соціальні мережі, політичні комунікації, правові та історичні наративи. Аналіз великих даних дозволяє досліджувати ці процеси у динаміці, виявляючи тенденції і закономірності.

Аналіз великих даних у гуманітарних дослідженнях базується на поєднанні кількох методологічних підходів, а саме статистичного аналізу, машинного навчання, мережевого аналізу, дискурс-аналізу й компаративного підходу. Це дозволяє інтегрувати кількісні і якісні методи, що є важливим для дослідження складних соціальних процесів.

У дослідженні інформаційного впливу використовуються різні типи даних. Соціальні мережі є одним із основних джерел даних, оскільки вони відображають реакцію суспільства на інформаційні події і дозволяють аналізувати поширення наративів. Новинні ресурси й онлайн-медіа формують інформаційний порядок денний і впливають на суспільну думку. Аналіз законодавства, судових рішень і офіційних документів дозволяє досліджувати правові аспекти інформаційного впливу. Дані державних органів і міжнародних організацій дозволяють оцінювати ефективність політики.

Аналіз великих даних включає низку методів, що дозволяють обробляти і інтерпретувати інформацію. Методи видобування даних (Data mining) дозволяють виявляти приховані закономірності у великих масивах інформації. Природна мовна обробка (NLP) дозволяє аналізувати тексти, виявляти теми, тональність і ключові поняття. Методи класифікації дозволяють розподіляти дані за категоріями, наприклад, визначати типи наративів. Кластерний аналіз дозволяє виявляти групи схожих даних, що може свідчити про існування інформаційних кампаній.

Аналіз великих даних дозволяє виявляти тенденції інформаційного впливу, зокрема зміну тематики інформаційних повідомлень, динаміку поширення наративів, появу нових інформаційних кампаній, реакцію суспільства на події. Це має важливе значення для розуміння інформаційного середовища й розробки політики.

Одним із ключових напрямів використання великих даних є прогнозування інформаційного впливу, що дозволяє не лише аналізувати вже наявні процеси, але й передбачати їх подальший розвиток. Використання алгоритмів машинного навчання дає змогу прогнозувати поширення інформаційних наративів, визначати потенційні інформаційні загрози, оцінювати ефективність інформаційних кампаній, моделювати поведінку аудиторії. У цьому контексті застосовуються методи регресійного аналізу, нейронних мереж, часових рядів та інших інструментів прогнозної аналітики.

Ефективність аналізу великих даних значно підвищується при його поєднанні з мережевим аналізом. Така інтеграція дозволяє досліджувати не лише зміст інформації, але й структуру її поширення. Крім того інтеграція дає можливість виявляти ключові вузли впливу, аналізувати взаємодію між акторами й моделювати інформаційні потоки. Це створює комплексний підхід до дослідження інформаційного середовища, що є особливо важливим у сфері безпеки.

Для аналізу великих даних використовуються сучасні цифрові інструменти, серед яких платформи обробки великих даних (Hadoop, Spark), системи аналізу соціальних мереж, інструменти NLP, системи візуалізації, а також аналітичні платформи державних органів. Ці інструменти дозволяють автоматизувати аналіз і підвищити його ефективність.

Умови війни значно підвищують значення аналізу великих даних, оскільки інформаційний вплив стає одним із ключових інструментів гібридної війни. Великі дані дозволяють виявляти інформаційні атаки, аналізувати пропагандистські кампанії, оцінювати вплив на суспільство, підтримувати прийняття рішень у сфері безпеки. У цьому контексті аналіз даних стає важливим елементом оборонної політики.

У безпековому секторі аналіз великих даних використовується для моніторингу інформаційного простору, для оцінки ризиків, а також з метою розробки стратегій протидії, підтримки правових процесів і документування злочинів. Це дозволяє підвищити ефективність державної політики й забезпечити національну безпеку.

Загалом, аналіз великих даних є важливим інструментом дослідження інформаційного впливу й формування гуманітарної політики. Він дозволяє виявляти тенденції, прогнозувати розвиток інформаційних процесів, оцінювати ризики й підтримувати прийняття рішень. У сфері безпеки й оборони його значення особливо зростає, оскільки він забезпечує аналітичну основу для протидії гібридним загрозам. Для України розвиток цього напряму є стратегічним завданням, що сприяє зміцненню державності, підвищенню ефективності інформаційної політики й інтеграції у міжнародний простір.

У сучасних умовах гібридних загроз і збройних конфліктів особливого значення набуває формування ефективних стратегій гуманітарної безпеки як складової загальної системи національної безпеки. Гуманітарна безпека охоплює сферу історичної пам'яті, ідентичності, культури, інформації та правових наративів, які формують стійкість суспільства до зовнішніх і внутрішніх викликів. У цьому контексті історико-правові дослідження відіграють ключову роль, оскільки вони забезпечують наукову основу для розробки таких стратегій і визначення їх пріоритетів.

Гуманітарна безпека може бути визначена як стан захищеності гуманітарного простору держави, що включає історичну пам'ять, культурну ідентичність, інформаційний простір, мовну політику, правові та символічні практики. Вона спрямована на забезпечення стійкості суспільства, єдності нації, протидії інформаційним впливам і збереження культурної спадщини. Таким чином, гуманітарна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки.

У сучасних концепціях національної безпеки гуманітарний вимір розглядається поряд із військовим, економічним і політичним. Це зумовлено тим, що, по-перше, інформаційні впливи можуть мати стратегічні наслідки, по-друге, культурна ідентичність впливає на мобілізаційний потенціал, по-третє, історична пам'ять формує політичні рішення, по-четверте, правові наративи впливають на міжнародну легітимність. У цьому контексті гуманітарна безпека стає ключовим елементом стратегії держави.

Історико-правові дослідження забезпечують методологічну основу для розробки стратегій гуманітарної безпеки. Вони дозволяють аналізувати історичні прецеденти, оцінювати правові традиції, виявляти закономірності розвитку державності й формувати обґрунтовані політичні рішення. Це дозволяє уникнути помилок і забезпечити ефективність стратегій.

Стратегії гуманітарної безпеки включають кілька ключових компонентів. По-перше, це політика пам'яті, яка спрямована на формування узгодженого історичного наративу й включає меморіальні практики, освітню політику, дослідження історії і правове регулювання пам'яті. По-друге, це інформаційна політика, яка включає заходи, спрямовані на захист інформаційного простору, протидію дезінформації, формування позитивного іміджу держави й розвиток медіаграмотності. Третій ключовий компонент – культурна політика, яка охоплює підтримку національної культури, розвиток культурних інституцій, збереження культурної спадщини й формування ідентичності. Четвертий ключовий компонент – правове регулювання, яке включає процеси прийняття законів, діяльність судових органів і міжнародно-правову діяльність, а також регулювання гуманітарної сфери.

Розробка стратегій гуманітарної безпеки базується на поєднанні різних методів – методів історичного аналізу, правового аналізу, компаративного підходу, низки цифрових методів, а також міждисциплінарного підходу. Це дозволяє враховувати складність гуманітарної сфери й забезпечувати ефективність стратегій.

Реалізація стратегій гуманітарної безпеки здійснюється через діяльність державних інституцій, які розробляють політику, реалізують програми, здійснюють контроль і взаємодіють із суспільством. Це створює інституційну основу для гуманітарної безпеки. Практична реалізація стратегій гуманітарної безпеки передбачає трансформацію концептуальних положень у конкретні політичні, правові та інституційні механізми. Вона включає розробку державних програм і концепцій, впровадження нормативно-правових актів, координацію діяльності державних органів, взаємодію з громадянським суспільством, моніторинг і оцінку ефективності. Цей

процес має багаторівневий характер і вимагає узгодженості між різними секторами державної політики.

Умови війни істотно змінюють пріоритети гуманітарної безпеки. Передусім, посилення значення інформаційної політики зумовлене тим, що сучасна війна має виразний гібридний характер, де інформаційний компонент виступає рівнозначним військовому. Інформаційний простір стає полем боротьби за інтерпретацію подій, легітимність дій держави та підтримку населення. У цих умовах держава змушена формувати системну політику стратегічних комунікацій, забезпечувати координацію між органами влади, медіа й громадянським суспільством, розробляти контрнаративи для протидії дезінформації і оперативно реагувати на інформаційні атаки. Таким чином, інформаційна політика перетворюється з допоміжного інструменту на ключовий елемент національної безпеки.

Другим важливим аспектом є актуалізація історичної пам'яті, яка в умовах війни набуває мобілізаційного та легітимаційного значення. Історичні наративи використовуються для пояснення причин конфлікту, обґрунтування права на самозахист, формування національної єдності, інтеграції сучасних подій у ширший історичний контекст. У цьому процесі відбувається переосмислення минулого, переоцінка історичних постатей і подій, а також формування нових символів і меморіальних практик. Водночас зростає роль держави у регулюванні політики пам'яті, що проявляється у прийнятті відповідних нормативних актів і підтримці інституцій пам'яті.

Третім напрямом є мобілізація культурних ресурсів, що включає активізацію культурної політики як інструменту консолідації суспільства. Культура у цьому контексті виконує ідентифікаційну функцію (зміцнення національної ідентичності), комунікативну функцію (донесення наративів до внутрішньої і зовнішньої аудиторії), психологічну функцію (підтримка морального стану населення), а також дипломатичну функцію (культурна присутність на міжнародній арені). Це проявляється у розвитку культурних проєктів, підтримці національного мистецтва, створенні нових форм меморіалізації та використанні культури як елементу «м'якої сили».

Четвертий аспект полягає у підвищенні ролі права у регулюванні гуманітарної сфери. В умовах війни право виконує не лише регулятивну, але й захисну та легітимаційну функції. Це проявляється у нормативному закріпленні політики пам'яті, в регулюванні інформаційного простору, у визначенні статусу учасників війни, в документуванні та кваліфікації воєнних злочинів, а також у використанні міжнародного права для захисту інтересів держави. Право стає інструментом, що забезпечує баланс між безпекою і свободами, а також формує правові рамки для гуманітарної політики.

Водночас війна зумовлює необхідність швидкого реагування на інформаційні загрози, що змінює традиційні підходи до державного управління. Це включає створення систем оперативного моніторингу інформаційного простору, використання цифрових технологій для аналізу даних, впровадження механізмів швидкого прийняття рішень, розвиток міжвідомчої координації. У цих умовах зростає значення аналітичних центрів, цифрових платформ і міждисциплінарних підходів.

Нарешті, важливим є аспект адаптації стратегій гуманітарної безпеки до нових умов, що передбачає їхню гнучкість і динамічність. Традиційні довгострокові підходи доповнюються сценарним плануванням, прогнозуванням інформаційних загроз, постійним оновленням політик, інтеграцією цифрових інструментів, урахуванням міжнародного досвіду.

Саме тому війна виступає потужним фактором трансформації гуманітарної безпеки, переводячи її з площини відносно стабільної політики у сферу постійної адаптації та реагування. У цьому процесі відбувається переосмислення ролі інформації, культури, пам'яті і права як ключових ресурсів держави, що забезпечують її стійкість і здатність протистояти сучасним викликам.

Загалом, розробка й реалізація стратегій гуманітарної безпеки є складним багатовимірним процесом, що поєднує історико-правові, політичні й технологічні аспекти. Вона спрямована на забезпечення стійкості суспільства, формування національної ідентичності й протидію сучасним загрозам. Історико-правові дослідження

відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи наукову обґрунтованість і стратегічну орієнтацію політики. Водночас ефективність стратегій залежить від здатності інтегрувати різні методи, враховувати ризики й адаптуватися до змін. Для України розвиток гуманітарної безпеки є стратегічним пріоритетом, що сприяє зміцненню державності, підвищенню національної стійкості й інтеграції у міжнародний простір.

У сучасних умовах трансформації державного управління, зростання ролі інформаційного чинника та гібридних загроз особливого значення набуває ефективне використання історико-правових даних у процесі формування та реалізації державної політики. Історико-правові дослідження забезпечують не лише реконструкцію минулого, але й формують аналітичну основу для прийняття стратегічних рішень у сфері безпеки, гуманітарної політики та правового розвитку. У цьому контексті постає необхідність розробки чітких рекомендацій щодо інтеграції таких даних у практику державного управління.

Історико-правові дані включають нормативні акти минулих періодів, судову практику, архівні документи, історичні наративи, результати наукових досліджень. Їх використання дозволяє виявляти закономірності розвитку державності, оцінювати ефективність правових інститутів, уникати повторення історичних помилок, формувати обґрунтовані політичні рішення. Таким чином, історико-правові дані виступають важливим ресурсом стратегічного планування.

Ефективне використання історико-правових даних у державній політиці повинно базуватися на низці принципів.

1. Принцип науковості – дані мають ґрунтуватися на результатах наукових досліджень, що забезпечує їх достовірність і обґрунтованість.

2. Принцип об'єктивності – необхідно уникати ідеологічного викривлення і забезпечувати багатосторонній аналіз історичних подій.

3. Принцип критичності – історичні джерела повинні піддаватися критичному аналізу з урахуванням їх контексту.

4. Принцип контекстуалізації – використання даних повинно враховувати історичні, соціальні і політичні умови, у яких вони виникли.

Історико-правові дані можуть інтегруватися у різні напрями державної політики. Така інтеграція можлива в законодавство – історичний досвід використовується при розробці законів, що дозволяє забезпечити спадковість правової системи і врахувати попередні практики; в політику пам'яті – історико-правові дослідження формують основу для меморіальних практик і офіційних наративів; в освіту – включення історико-правових знань у навчальні програми сприяє формуванню правової культури й громадянської свідомості; в безпекову політику – історичний аналіз дозволяє оцінювати загрози і формувати ефективні стратегії протидії.

У державній політиці застосовуються різні методи використання історико-правових даних.

1. Аналітичні звіти – наукові установи і експертні організації готують аналітичні матеріали, що використовуються при прийнятті рішень.

2. Експертні висновки – фахівці з історії і права залучаються до розробки політики і оцінки її ефективності.

3. Бази даних – цифрові ресурси дозволяють систематизувати інформацію і забезпечити доступ до неї.

У сучасних умовах інформаційного протистояння історико-правові дані стають важливим ресурсом стратегічних комунікацій. Вони використовуються для формування обґрунтованих правових і історичних наративів, які легітимізують державну політику, пояснюють суспільству політичні рішення, забезпечують міжнародну підтримку, протидіють дезінформації. Застосування історико-правових аргументів у стратегічних комунікаціях дозволяє підвищити їх переконливість і довіру до державних інституцій.

Цифрові технології значно розширюють можливості використання історико-правових даних у державній політиці. Вони забезпечують доступ до великих масивів інформації, автоматизацію аналізу, візуалізацію даних, інтеграцію різних джерел. Важливу роль відіграють державні цифрові платформи, зокрема Портал відкритих даних України, які дозволяють використовувати дані у аналітичних і управлінських процесах. Крім того, застосування методів

NLP, мережевого аналізу й великих даних дозволяє виявляти тенденції і формувати прогнози.

Умови війни підвищують значення історико-правових даних у державній політиці. Вони використовуються для обґрунтування правомірності дій держави, для документування воєнних злочинів, для формування міжнародної позиції, а також для протидії інформаційним атакам. У цьому контексті історико-правові дослідження стають важливим елементом національної безпеки.

Разом з тим, використання історико-правових даних у державній політиці пов'язане з низкою ризиків. Це пов'язано з можливою політизацією історії, з вибірковим використанням фактів, з маніпуляцією наративами, зі спрощенням складних процесів, а також із залежністю від політичної кон'юнктури. Ці ризики можуть знижувати ефективність політики і підривати довіру до держави.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати низку рекомендацій щодо використання історико-правових даних у державній політиці.

1. Інституціоналізація використання даних – створення механізмів інтеграції історико-правових досліджень у процес прийняття рішень.

2. Забезпечення наукової обґрунтованості – залучення експертів і наукових установ.

3. Розвиток цифрової інфраструктури – створення баз даних і аналітичних платформ.

4. Підвищення прозорості – забезпечення доступу до інформації для суспільства.

5. Інтеграція у стратегічні комунікації – використання історико-правових аргументів у публічному дискурсі.

6. Міжнародна співпраця – обмін досвідом і координація дій.

7. Врахування етичних стандартів – запобігання маніпуляціям і забезпечення об'єктивності.

Таким чином, використання історико-правових даних у державній політиці є важливим інструментом формування ефективної гуманітарної та безпекової стратегії. Воно дозволяє

забезпечити наукову обґрунтованість рішень, підвищити легітимність державної політики, зміцнити національну ідентичність і протидіяти сучасним загрозам. Водночас ефективність цього процесу залежить від дотримання принципів науковості, об'єктивності і критичності, а також від здатності інтегрувати традиційні і цифрові методи. Для України розвиток цієї сфери має стратегічне значення, оскільки сприяє зміцненню державності, підвищенню стійкості до інформаційних впливів і інтеграції у міжнародний правовий простір.

7.4 Інтеграція результатів історико-правових досліджень у практику сектору безпеки

В умовах трансформації безпекового середовища, зростання ролі гібридних загроз та інформаційних війн особливого значення набуває історико-правова освіта як складова професійної підготовки поліцейських, військовослужбовців і державних службовців. Вона забезпечує формування не лише знань про історичний розвиток держави і права, але й критичного мислення, правової культури та здатності до стратегічного аналізу. У цьому контексті історико-правова освіта виступає важливим інструментом інтеграції наукових знань у практику сектору безпеки.

Історико-правова освіта охоплює систему знань, умінь і навичок, що пов'язані з історією державності, розвитком правових систем, еволюцією правових інститутів, міжнародним правом, політикою пам'яті. Вона має міждисциплінарний характер і поєднує елементи історії, права, політології та культурології. Саме тому в секторі безпеки історико-правова освіта виконує низку важливих функцій. Вона формує розуміння правових норм і принципів, забезпечує знання історичних прецедентів, сприяє прийняттю обґрунтованих рішень, підвищує рівень правової відповідальності й зміцнює

національну ідентичність. Це робить її важливим елементом підготовки кадрів для сектору безпеки.

Функції історико-правової освіти в секторі безпеки мають багатовимірний характер і відображають її значення як інструменту формування професійної компетентності, правової культури та стратегічного мислення військовослужбовців і державних службовців. У сучасних умовах гібридних загроз, інформаційних війн і трансформації державного управління історико-правова освіта виходить за межі суто академічного знання і набуває прикладного значення, безпосередньо впливаючи на ефективність функціонування сектору безпеки.

Передусім, ключовою є світоглядна функція, яка полягає у формуванні цілісного розуміння природи держави, права та їх історичної еволюції. Історико-правова освіта дозволяє усвідомити закономірності розвитку державності, взаємозв'язок між політичними процесами і правовими інститутами, роль права у стабілізації суспільства. Для представників сектору безпеки це має принципове значення, оскільки забезпечує здатність мислити не лише в межах поточних завдань, а й у ширшому історичному контексті, що сприяє більш обґрунтованому прийняттю рішень.

Тісно пов'язаною із нею є пізнавальна (когнітивна) функція, яка забезпечує засвоєння системи знань про історію держави і права, міжнародне гуманітарне право, розвиток правових систем і практик. Ця функція створює інтелектуальну основу професійної діяльності, дозволяючи орієнтуватися у складних правових ситуаціях, розуміти генезу сучасних правових норм і адекватно оцінювати правові ризики.

Особливого значення набуває правова функція, яка полягає у формуванні знань про правові норми, принципи і механізми їх застосування. Вона сприяє дотриманню законності у службовій діяльності, розумінню меж повноважень, забезпеченню прав людини, правильному застосуванню норм міжнародного гуманітарного права. У секторі безпеки ця функція є критично важливою, оскільки діяльність його суб'єктів безпосередньо пов'язана з використанням владних повноважень і може мати значні правові наслідки.

Наступною є аксіологічна (ціннісна) функція, яка забезпечує формування системи цінностей, що лежать в основі правової поведінки. Історико-правова освіта сприяє утвердженню таких принципів, як верховенство права, справедливість, законність, повага до прав людини. У цьому контексті вона виступає засобом морально-етичного виховання, що є особливо важливим для осіб, діяльність яких пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у складних умовах.

Важливу роль відіграє ідентифікаційна функція, яка полягає у формуванні національної ідентичності та історичної свідомості. Через вивчення історії державності, правових традицій і національно-визвольних процесів формується усвідомлення приналежності до держави, розуміння її цінностей і пріоритетів. Це сприяє консолідації суспільства і підвищенню мотивації до служби.

У сучасних умовах особливого значення набуває безпекова функція, яка полягає у підготовці кадрів до протидії сучасним загрозам. Історико-правова освіта дозволяє аналізувати історичні приклади конфліктів і криз, виявляти закономірності інформаційного впливу, оцінювати ризики, формувати ефективні стратегії протидії. Ця функція безпосередньо пов'язана з практичними завданнями сектору безпеки.

Важливою є також прогностична функція, яка забезпечує здатність передбачати розвиток правових і політичних процесів на основі аналізу історичного досвіду. Вона дозволяє формувати сценарії розвитку ситуацій, оцінювати можливі наслідки рішень і підвищувати ефективність стратегічного планування.

Не менш значущою є комунікативна функція, що проявляється у здатності використовувати історико-правові знання у процесі комунікації – як внутрішньої (у межах державних інституцій), так і зовнішньої (у міжнародному середовищі). Історико-правові аргументи часто використовуються у стратегічних комунікаціях, дипломатії, інформаційній політиці, що підвищує їх переконливість і легітимність.

У контексті інформаційних війн особливої ваги набуває аналітична функція, яка полягає у здатності критично оцінювати інформацію,

виявляти маніпуляції, аналізувати наративи і формувати обґрунтовані висновки. Історико-правова освіта сприяє розвитку критичного мислення, що є необхідним для протидії дезінформації.

Водночас слід виділити інтегративну функцію, яка забезпечує поєднання знань з різних галузей – історії, права, політики, соціології – у цілісну систему. Це дозволяє розглядати правові явища у ширшому контексті і забезпечує комплексний підхід до аналізу.

Нарешті, важливою є практико-орієнтована функція, яка полягає у застосуванні історико-правових знань у професійній діяльності. Вона включає використання історичного досвіду при розробці політики, застосування правових норм у конкретних ситуаціях, участь у правотворчій діяльності, забезпечення правового супроводу діяльності органів безпеки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що історико-правова освіта в секторі безпеки виконує комплекс взаємопов'язаних функцій, які охоплюють когнітивний, ціннісний, правовий, безпековий і практичний виміри. Її значення полягає не лише у передачі знань, але й у формуванні професійної культури, здатності до критичного мислення і стратегічного аналізу. У сучасних умовах вона стає важливим інструментом забезпечення національної безпеки, сприяючи підготовці фахівців, здатних ефективно діяти в умовах складних і динамічних викликів.

Зміст історико-правової освіти в секторі безпеки має системний, багаторівневий і міждисциплінарний характер, оскільки він спрямований не лише на передачу знань про минуле держави і права, але й на формування здатності до їх практичного застосування у сфері забезпечення національної безпеки. У сучасних умовах гібридних загроз, цифровізації та трансформації державного управління такий зміст повинен поєднувати класичні історико-правові знання із сучасними правовими, політичними та інформаційними компонентами.

Передусім, базовим елементом змісту історико-правової освіти є вивчення історії держави і права як фундаментальної дисципліни, що дозволяє простежити еволюцію державних інститутів, правових систем і форм правління. У цьому контексті особлива увага

приділяється розвитку української державності, історії національного права, трансформації правових інститутів у різні історичні періоди, взаємодії національного і міжнародного права. Ці знання забезпечують розуміння історичних витоків сучасних правових норм і інституцій, що є необхідним для їх адекватного застосування.

Другим важливим компонентом є вивчення правових традицій і правових систем, зокрема романо-германської, англосаксонської та релігійно-правових систем. Це дозволяє сформувати компаративне бачення права, розуміння його різноманіття та здатність адаптувати правові рішення до різних контекстів. Для сектору безпеки це має значення у сфері міжнародного співробітництва, участі у миротворчих операціях і взаємодії з міжнародними організаціями.

Особливе місце у змісті займає міжнародне гуманітарне право та право збройних конфліктів, що є обов'язковим елементом підготовки військовослужбовців. Воно включає принципи ведення війни, захист цивільного населення, статус військовополонених, відповідальність за воєнні злочини, діяльність міжнародних судових інституцій. Цей компонент має безпосереднє практичне значення, оскільки визначає правові рамки дій у бойових умовах.

Наступним важливим елементом є політика пам'яті та історична пам'ять, які розглядаються як складова гуманітарної безпеки. У цьому контексті вивчаються механізми формування історичних наративів, роль держави у політиці пам'яті, процеси декомунізації, дерусифікації та деколонізації, вплив історичної пам'яті на національну ідентичність. Цей компонент дозволяє зрозуміти, як історія використовується у політичних і безпекових цілях.

Важливою складовою є правові аспекти інформаційної політики, що набувають особливого значення в умовах інформаційних війн. Вони включають регулювання інформаційного простору, протидію дезінформації, правові основи стратегічних комунікацій, міжнародні стандарти у сфері інформаційної безпеки. Це забезпечує підготовку до роботи в умовах інформаційних загроз.

Суттєвим елементом змісту є аналіз правових інститутів і механізмів державного управління, що дозволяє зрозуміти структуру

державної влади, функціонування органів безпеки, правові механізми прийняття рішень, взаємодію між різними гілками влади. Це сприяє формуванню системного бачення держави.

У сучасних умовах важливу роль відіграє цифровий компонент історико-правової освіти, який включає роботу з електронними базами даних, аналіз цифрових архівів, використання методів великих даних, застосування інструментів NLP і мережевого аналізу, візуалізацію історико-правових процесів. Цей компонент дозволяє адаптувати освіту до сучасних технологічних умов і підвищити її ефективність.

Не менш важливим є компаративний компонент, який передбачає порівняння різних правових систем, історичних моделей державності та підходів до регулювання безпеки. Це сприяє розширенню аналітичного мислення, розумінню міжнародного досвіду, адаптації кращих практик, розвитку міжкультурної компетентності. У контексті європейської інтеграції України цей компонент набуває особливого значення.

Окрему увагу слід приділити етико-правовому компоненту, який включає принципи верховенства права, права людини, професійну етику, відповідальність за прийняті рішення. Цей аспект є критично важливим для формування відповідальної поведінки у сфері безпеки.

Зміст історико-правової освіти також передбачає практичну підготовку, яка включає аналіз кейсів, моделювання ситуацій, участь у тренінгах і симуляціях, роботу з реальними документами. Це дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними навичками.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зміст історико-правової освіти в секторі безпеки формується як комплекс взаємопов'язаних компонентів, що охоплюють історичний, правовий, політичний, культурний і технологічний виміри. Він спрямований на формування фахівців, здатних не лише знати історію держави і права, але й використовувати ці знання для аналізу сучасних процесів, прийняття рішень і забезпечення національної безпеки.

У сучасних умовах такий зміст має бути динамічним і адаптивним, враховувати нові виклики і інтегрувати інноваційні підходи.

Саме це забезпечує його відповідність потребам сектору безпеки і сприяє формуванню ефективної, професійної та відповідальної системи державного управління.

Методи історико-правової освіти в секторі безпеки становлять цілісну систему педагогічних і науково-методичних підходів, спрямованих на формування у військовослужбовців і державних службовців не лише знань про історію держави і права, але й практичних навичок їх застосування у професійній діяльності. У сучасних умовах гібридних загроз, цифровізації та зростання ролі інформаційного чинника ці методи набувають міждисциплінарного і технологічно орієнтованого характеру, поєднуючи традиційні освітні практики з інноваційними інструментами.

Передусім, базовим методом є лекційно-аналітичний метод, який забезпечує систематизоване викладення теоретичного матеріалу. У сучасній історико-правовій освіті лекція трансформується з монологічної форми у проблемно-орієнтовану, що передбачає постановку дискусійних питань, аналіз альтернативних інтерпретацій, залучення слухачів до обговорення, використання історичних і правових кейсів. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення і глибшому засвоєнню матеріалу.

Важливе місце посідає семінарський (дискусійний) метод, який дозволяє поглибити знання через активну участь у навчальному процесі. У межах цього методу застосовуються обговорення історичних подій і правових явищ, аналіз джерел, порівняння різних правових систем, аргументоване відстоювання позицій. Для сектору безпеки цей метод є особливо цінним, оскільки формує навички комунікації, аргументації та колективного прийняття рішень.

Одним із ключових сучасних методів є кейс-метод (case study), що передбачає аналіз конкретних історико-правових ситуацій. Він дозволяє застосовувати теоретичні знання на практиці, оцінювати правові наслідки рішень, розглядати альтернативні сценарії, формувати навички аналітичного мислення. У секторі безпеки кейси можуть включати аналіз воєнних конфліктів, правових аспектів операцій, діяльності міжнародних судів.

Тісно пов'язаним є метод моделювання і симуляцій, який передбачає відтворення реальних або умовних ситуацій. Він використовується для тренування прийняття рішень, відпрацювання дій у кризових умовах, моделювання правових процедур, розвитку стратегічного мислення. Цей метод є особливо ефективним у підготовці до діяльності в умовах невизначеності.

Важливу роль відіграє порівняльно-правовий метод, що дозволяє аналізувати різні правові системи та історичні моделі державності. Його застосування сприяє розумінню різноманіття правових традицій, виявленню спільних і відмінних рис; адаптації міжнародного досвіду, формуванню глобального мислення. У контексті інтеграції України у міжнародні структури цей метод має особливе значення.

Суттєвим є метод роботи з джерелами, який передбачає аналіз нормативних актів, судових рішень, архівних документів, історичних текстів. Він формує навички критичного аналізу, здатність оцінювати достовірність інформації, уміння працювати з первинними даними, розуміння контексту виникнення джерел. Цей метод є основою наукового підходу до історико-правових досліджень.

У сучасних умовах особливого значення набуває метод цифрового аналізу, що включає використання інформаційних технологій у навчальному процесі. До нього належать робота з електронними базами даних, аналіз великих масивів текстів, застосування інструментів обробки природної мови (NLP), візуалізація даних, використання цифрових платформ. Цей метод дозволяє підвищити ефективність навчання і адаптувати його до сучасних викликів.

Не менш важливим є міждисциплінарний метод, який передбачає інтеграцію знань з різних галузей. Він дозволяє розглядати право у соціальному контексті, враховувати культурні та політичні фактори, аналізувати складні явища, формувати комплексне бачення проблем. Цей підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку науки.

Особливу роль відіграє аналітико-прогностичний метод, який спрямований на оцінку тенденцій і прогнозування розвитку подій. Він використовується для аналізу інформаційних процесів, оцінки

ризиків, розробки стратегій, прийняття управлінських рішень. У секторі безпеки цей метод є критично важливим.

Важливим є також метод проблемно-орієнтованого навчання, що передбачає постановку конкретних проблем і пошук шляхів їх вирішення. Він сприяє розвитку самостійності, формуванню навичок дослідження, підвищенню мотивації, інтеграції знань. Цей метод дозволяє підготувати фахівців до роботи в умовах невизначеності.

Окрему увагу слід приділити комунікативним методам, що включають дебати, презентації, групові проєкти, стратегічні ігри. Вони сприяють розвитку навичок взаємодії, що є важливими для сектору безпеки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що методи історико-правової освіти в секторі безпеки формують комплексну систему, яка поєднує традиційні і інноваційні підходи. Вони спрямовані на формування не лише знань, але й практичних навичок, критичного мислення, здатності до аналізу і прийняття рішень. У сучасних умовах ефективність цієї системи залежить від її гнучкості, здатності інтегрувати нові технології і адаптуватися до змін. Саме це забезпечує підготовку фахівців, здатних ефективно діяти в умовах складних і динамічних викликів, що стоять перед сектором безпеки.

Умови збройного конфлікту значно підвищують значення історико-правової освіти для поліцейських, військовослужбовців і державних службовців. Вона стає не лише елементом професійної підготовки, але й важливим чинником забезпечення ефективності державної політики й національної безпеки. Історико-правові знання дозволяють розуміти правову природу збройного конфлікту, застосовувати норми міжнародного гуманітарного права, оцінювати дії сторін з точки зору міжнародного права, документувати воєнні злочини, формувати правову позицію держави. Таким чином, освіта у цій сфері безпосередньо впливає на практичну діяльність у секторі безпеки.

Історико-правова освіта є важливим інструментом формування правової культури поліцейських, військовослужбовців і держслужбовців. Вона сприяє дотриманню правових норм, повазі до прав

людини, розумінню принципу верховенства права, відповідальності за прийняті рішення, розвитку етичних стандартів. Це особливо важливо у сфері безпеки, де рішення можуть мати значні наслідки.

Історико-правова освіта відіграє важливу роль у формуванні стратегічних комунікацій. Вона забезпечує використання обґрунтованих історичних і правових аргументів, формування переконливих наративів, протидію дезінформації, підвищення довіри до держави. У цьому контексті освіта стає інструментом інформаційної безпеки.

Сучасна історико-правова освіта активно використовує цифрові технології, що дозволяють створювати електронні курси, використовувати цифрові архіви, аналізувати великі масиви даних, застосовувати симуляції і віртуальні тренінги, інтегрувати міждисциплінарні підходи. Зокрема, важливу роль відіграють цифрові ресурси, такі як Портал відкритих даних України, що забезпечують доступ до актуальної інформації.

Отже, історико-правова освіта є важливим елементом інтеграції наукових знань у практику сектору безпеки. Вона забезпечує формування правової культури, розвиток стратегічного мислення, підвищення ефективності державної політики, зміцнення національної безпеки. У сучасних умовах її значення зростає, оскільки вона сприяє адаптації до нових викликів і формуванню стійкого суспільства. Для України розвиток історико-правової освіти є стратегічним пріоритетом, що сприяє зміцненню державності, підвищенню професійного рівня кадрів і інтеграції у міжнародний простір.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати узагальнюючі висновки, що відображають як теоретико-методологічні результати, так і прикладне значення розвитку історико-правової науки в умовах сучасних трансформацій.

Передусім встановлено, що історія держави і права на сучасному етапі розвитку виходить за межі суто описової та реконструктивної дисципліни, трансформуючись у комплексну аналітичну галузь знання, здатну впливати на формування державної політики, правотворчості й безпекових стратегій. Вона виступає важливим інструментом осмислення закономірностей розвитку державності, правових інститутів і політико-правових практик, забезпечуючи зв'язок між історичним досвідом і сучасними потребами суспільства.

Доведено, що ключовою тенденцією розвитку історико-правової науки є методологічна трансформація, яка полягає у переході від домінування традиційних методів до їх інтеграції з інноваційними, цифровими й міждисциплінарними підходами. Класичні методи (історико-генетичний, порівняльний, формально-юридичний, ретроспективний) залишаються фундаментом досліджень, однак їх аналітичний потенціал суттєво розширюється за рахунок цифрової гуманітаристики, аналізу великих даних, мережевого аналізу, обробки природної мови (NLP), GIS-технологій та візуалізації. Саме поєднання цих підходів формує нову якість історико-правового знання.

Обґрунтовано, що важливою рисою сучасної методології є інтердисциплінарність, яка дозволяє розглядати право не лише як систему норм, а як складний соціокультурний феномен. Залучення антропології, соціології, політичної науки, культурології та когнітивних досліджень забезпечує глибше розуміння механізмів функціонування права, ролі правових наративів і взаємодії держави та суспільства.

Встановлено, що значний вплив на розвиток методології історії держави і права мають так звані методологічні «повороти» XX–XXI століть (культурний, лінгвістичний, соціологічний, цифровий, постколоніальний), які змінили уявлення про право як культурний і дискурсивний феномен, актуалізували роль мови, наративів і влади, сприяли розвитку критичних підходів, а також розширили джерельну базу за рахунок нових типів даних. У цьому контексті історико-правова наука інтегрується у ширший простір гуманітаристики.

Особливу увагу в монографії приділено становленню постнекласичної методології, яка характеризується визнанням складності й нелінійності історичних процесів, контекстуальністю та реляційністю знання, активною роллю дослідника в конструюванні інтерпретацій, необхідністю міждисциплінарного аналізу й розширенням поняття джерела до мультимодальних даних. Це дозволяє перейти від лінійних моделей історії до аналізу складних систем взаємодій.

Доведено, що цифровізація історико-правових досліджень відкриває принципово нові можливості, а саме доступність роботи з масивами джерел, недоступними раніше; виявлення прихованих закономірностей у розвитку права; моделювання правових процесів; аналіз інформаційних і пропагандистських мереж. Водночас підкреслено, що цифрові методи не замінюють традиційні, а потребують їхнього поєднання для забезпечення наукової валідності.

Одним із ключових результатів дослідження є обґрунтування того, що методологія історії держави і права має безпосередній вплив на формування гуманітарної політики, особливо в умовах війни. Встановлено, що історико-правові дослідження формують політику пам'яті, сприяють зміцненню національної ідентичності, забезпечують протидію історичним фальсифікаціям, підтримують інформаційну безпеку, створюють аналітичну основу для стратегічних комунікацій.

У контексті російсько-української війни особливо підкреслено, що історико-правова наука виконує стратегічну функцію, пов'язану з захистом історичної правди, легітимацією державності, обґрунтуванням міжнародно-правових позицій України, аналізом правових

механізмів відповідальності за воєнні злочини. Таким чином, історико-правова наука стає елементом національної безпеки.

Важливим є висновок про необхідність формування інтегрованої методологічної моделі, яка поєднує класичні історико-правові методи, інтердисциплінарні підходи, цифрові інструменти, мережевий і візуальний аналіз. Саме така модель дозволяє забезпечити комплексність дослідження і відповідність сучасним науковим викликам.

У роботі також доведено, що розвиток історико-правової науки супроводжується низкою методологічних і етичних викликів, зокрема:

– проблемою інтерпретаційної множинності;
– необхідністю забезпечення наукової валідності цифрових методів;
– ризиком алгоритмічного упередження;
– потребою балансу між кількісними та якісними підходами;
– відповідальністю за політичні наслідки історичних інтерпретацій.

Ці виклики визначають перспективи подальших досліджень.

Практичне значення монографії полягає в тому, що її результати можуть бути використані у наукових дослідженнях (як методологічна база), в освітньому процесі (для оновлення навчальних програм), у державному управлінні (для аналізу реформ і політик), у секторі безпеки (для формування гуманітарної політики й стратегічних комунікацій).

У підсумку можна констатувати, що сучасна історія держави і права перебуває на етапі глибокого методологічного оновлення, яке розширює її аналітичні можливості, інтегрує її у глобальний науковий простір, підвищує її практичну значущість, робить її важливим інструментом державотворення і безпеки.

Монографія формує цілісне бачення цієї трансформації та закладає основу для подальшого розвитку історико-правової науки як цифрової, інтердисциплінарної та стратегічно орієнтованої галузі знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Cambridge : CUP, 2011. 12 p.
2. Barocas S., Selbst A. Big Data's Disparate Impact. 104 California Law Review 671. 2016. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2477899
3. Bassiouni M. C. Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 836 p.
4. Beckert J. Inherited Wealth. Princeton University Press, 2008. 382 p.
5. Benton L. Law and Colonial Cultures: Legal Regimes in World History, 1400–1900. Cambridge, 2002. 285 p.
6. Berman H. Law and Revolution. Harvard University Press, 1983. 571 p.
7. Berry D. Critical Digital Humanities. London : Routledge, 2015. 39 p.
8. Bertalanffy L. General System Theory: Foundations, Development, Applications. New York : George Braziller, 1968. 295 p.
9. Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge University Press, 1998. 300 p.
10. Black D. Legal Sociology and Historical Development. Oxford University Press, 2014. 256 p.
11. Black J. Maps and History: constructing images of the past. Yale University Press, 2019. 296 p.
12. Borgatti S. et al. Analyzing Social Networks. Sage, 2018. 384 p.
13. Borgman C. Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet. MIT Press, 2007. 336 p.
14. Burke P. Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence. Reaktion Books, 2001. 223 p.
15. Busa, R. The annals of humanities computing: The index Thomisticus. *Computers and the Humanities*. 1980. Vol. 14(2). P. 83–90. URL: http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02403798

16. Caselaw Access Project. URL: https://case.law/

17. Chakrabarty D. Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference. Princeton University Press, 2000. 300 p.

18. Champion E. Digital Humanities: Critical Challenges. Routledge, 2017. 216 p.

19. Chartier R. The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe Between the 14th and 18th Centuries. Stanford University Press, 1994. 126 p.

20. Conway P. Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*. 2010. Vol. 80(1). P. 61–79.

21. Cotterrell R. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Aldershot : Ashgate, 2006. 206 p.

22. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford : Oxford University Press, 2015. 1219 p.

23. Davies J. Networks and Medieval Legal History. Oxford University Press, 2016.

24. Desrosières A. The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning. Harvard University Press, 2011. 368 p.

25. DiMaggio P., Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1991. 486 p.

26. Drucker J. Graphesis: Visual Forms of Knowledge Production. Harvard University Press, 2014. 220 p.

27. Duve T. Global Legal History – A Methodological Approach. *Max Planck Institute for European Legal History Research*. 2016. Vol. 4.

28. Easton D. A Framework for Political Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1979. 143 p.

29. Edelstein D. et al. Mapping the Republic of Letters. Stanford University, 2017.

30. Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: *The universities Discourse & society.* 1993. Vol. 4(2). P. 133–168.

31. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge : Polity Press, 1992. 272 p.

32. Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. Oxford University Press, 1999. 304 p.

33. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books, 1977. 352 p.

34. Foucault M. Power/Knowledge. New York : Pantheon Books, 1980. 282 p.

35. Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Editions Gallimard, 1979. 340 p.

36. Fowler J. et al. Network Analysis and the Law. *Political Analysis*. 2007. 15(3). DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpm011

37. Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York : Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.

38. Fuller L. The Morality of Law. New Haven : Yale University Press, 1969. 273 p.

39. Geertz C. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. New York : Basic Books, 1983. 244 p.

40. Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic Books. 1973. 478 p.

41. Giddens A. The Constitution of Society. Berkeley : University of California Press, 1984. 402 p.

42. Ginzburg C. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. JHU Press, 1992 177 p.

43. Glenn H. P. Legal Traditions of the World. Oxford University Press, 2014. 395 p.

44. Gould J., Aram D. The Digital Turn in the Humanities. Cambridge University Press, 2020. 148 p.

45. Gregory I., Ell P. Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship. Cambridge University Press, 2007. 212 p.

46. Gregory I., Geddes A. Toward Spatial Humanities. Indiana University Press, 2014. 212 p.

47. Gregory I., Healey R. Historical GIS: Structuring, mapping and analysing geographies of the past. *Progress in Human Geography.* 2007. Vol. 31(5). P. 638–653. DOI: https://doi.org/10.1177/0309132507081495

48. Habermas J. Between Facts and Norms. Cambridge : MIT Press, 1996. 676 p.

49. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago, University of Chicago Press, 1992. 244 p.

50. Harley J. B. The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography. Johns Hopkins University Press, 2001. 331 p.

51. Hay D. Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-century England. Pantheon Books, 1975. 352 p.

52. Hobsbawm E. The Age of Revolution, 1789–1848. London : Abacus, 1996. 356 p.

53. Hunt L. The New Cultural History. Berkeley : University of California Press, 1989.

54. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. 368 p.

55. Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. Stanford : Prentice Hall, 2021. 1024 p.

56. Katz D. M., Bommarito M. J. Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States. Washington, 2014. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1407.6333

57. Kleinberg J. Bursty and hierarchical structure in streams. *Data Mining and Knowledge Discovery.* 2003. Vol. 7(4). P. 373–397.

58. Knaflic S. Storytelling with Data. Wiley, 2015. 284 p.

59. Knowles A. K., Hillier A. (eds.). Placing History: How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship. ESRI Press, 2008.

60. Koch K. F. Law and anthropology: notes on interdisciplinary research. *Law & Society Review*. 2024. Vol. 4(1). P. 11–27. DOI: https://doi.org/10.2307/3052759

61. Koehn P. Statistical Machine Translation. Cambridge. Cambridge University Press, 2010. 433 p.

62. Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p.

63. Luhmann N. The Autopoiesis of Social Systems. Stanford University Press, 1995. 276 p.

64. Maine H. Ancient Law. London : Dent, 1913. 394 p.

65. Malinowski B. Crime and Custom in Savage Society. 1926. 164 p.

66. Manning C., Schütze H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press, 1999. 720 p.

67. Manning P. World Historical Gazetteer. *Journal of World-Historical Information*. 2015. Vol. 2(1). DOI: https://doi.org/10.5195/jwhi.2015.21

68. Manovich L. Cultural Analytics. MIT Press, 2020. 336 p.

69. Manovich L. The Language of New Media. Cambridge : MIT Press, 2001. 400 p.

70. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press, 2012. 310 p.

71. McGann J. A New Republic of Letters: Memory and Scholarship in the Age of Digital Reproduction. Harvard University Press, 2016. 264 p.

72. Merry S. E. Colonizing Hawai'i: The Cultural Power of Law. Princeton University Press, 2000.

73. Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22(5). P. 869–896.

74. Milligan I. History in the Age of Abundance? McGill-Queen's University Press, 2019. 310 p.

75. Moore S. F. Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Field. *Law & Society Review*. 1973. Vol. 7(4). P. 719–746. DOI: https://doi.org/10.2307/3052967

76. Moore S. F. Law as Process: An Anthropological Approach. Routledge & Kegan Paul, 1978. 270 p.

77. Moretti F. Distant Reading. London : Verso, 2013. 224 p.

78. Morin E. On Complexity. Hampton Press, 2008. 127 p.

79. Muehlberger G. et al. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition. *Journal of Documentation*. 2019. Vol. 75(5). P. 954–976. DOI: https://doi.org/10.1108/JD-07-2018-0114

80. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24. DOI: https://doi.org/10.2307/2928520

81. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : CUP, 1990. 36 p.

82. O'Neill C. Weapons of Math Destruction. New York : Crown, 2016. 208 p.

83. Parsons T. The Social System. New York : Free Press, 1951. 271 p.

84. Posner R. Economic Analysis of Law. New York : Wolters Kluwer, 2014. 686 p.

85. Roberts S. Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology. Cambridge University Press, 2018. 202 p.

86. Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials. Sage, 2016. 456 p.

87. Santos B. Toward a New Legal Common Sense. London, 2002. 565 p.

88. Schreibman S., Siemens R. (eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. 588 p.

89. Schreibman S., Siemens R., Unsworth J. A Companion to Digital Humanities. Oxford : Blackwell, 2004. 592 p.

90. Scott J. Social Network Analysis. Sage, 2017. 216 p.

91. Scott W. Institutions and Organizations. Thousand Oaks : Sage, 2014. 266 p.

92. Seong-Hak Kim M. Law and Custom in Korea: Comparative Legal History. Cambridge University Press, 2012. 43 p.

93. Sinclair S., Rockwell G. Hermeneutica: Computer-Assisted Interpretation in the Humanities. MIT Press, 2016. 256 p.

94. Skinner Q. Visions of Politics. Vol. 1. Cambridge University Press, 2002. 153 p.

95. Skocpol T. States and Social Revolutions. Cambridge : CUP, 1979. 421 p.

96. Southall H. World Historical Gazetteer. University of Portsmouth, 2016.

97. Stein P. Roman Law in European History. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 137 p.

98. Terras M. Digitisation and Digital Resources in the Humanities. Cambridge University Press, 2011.

99. Terras M., Nyhan J., Vanhoutte E. Defining Digital Humanities. Ashgate, 2013. 330 p.

100. Thomas R. New Directions in Legal History. Oxford : Hart Publishing, 2017. 126 p.

101. Thompson E. P. The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Oxford University Press. *Past & Present*. 1971. Vol. 50. P. 76–136.

102. Toynbee A. A Study of History. Oxford University Press, 1987. 432 p.

103. Unger R. The Critical Legal Studies Movement. Harvard University Press, 1986. 135 p.

104. Vale L. Architecture, Power, and National Identity. Routledge, 2008. 30 p.

105. Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press, 1994. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478

106. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Athens : University of Georgia Press, 1993. 121 p.

107. White H. The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. Johns Hopkins University Press, 1987. 264 p.

108. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. MIT Press, 1965. 212 p.

109. Wood D. Rethinking the Power of Maps. Guilford Press, 2010. 356 p.

110. Zweigert K., Kötz H. Introduction to Comparative Law. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

111. Аннерс Е. Історія європейського права. Київ : Основи, 2001. 384 с.

112. Буткевич О. Методи дослідження історії міжнародного права: давня дискусія і нові виклики. *Український часопис міжнародного права*. 2022. Вип. 2. С. 9–15. DOI: https://doi.org/10.36952/uail.2022.2.9-15

113. Вебер М. Господарство і суспільство: Нариси з соціології розуміння / пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.

114. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навч. посіб. / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Заповіт, 1997. 341 с.

115. Верховна Рада України прийняла пакет законів про декомунізацію. URL: https://cdvr.org.ua/23087/2015/04/15/

116. Висоцький О. Комунікативний вимір легітимності міжнародного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2 (115). С. 81–92. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-6-81-92

117. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

118. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

119. Гриценко І. С., Шемшученко Ю. С. Правова система України. Історія, стан та перспективи. Київ : Юридична думка, 2008. Т. 1–5. 3264 с.

120. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0013892

121. Гуменюк Т. І. Соціально-гуманітарна політика України в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 150–155. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.150-155

122. Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Київ : Основи, 2004.

123. Ерліх Е. Основи соціології права. Київ : Юридична думка, 2010. 426 с.

124. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

125. Історія української державності : навч. посіб. / С. Д. Гелей та ін. ; Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. торг.-екон. ун-т. Львів : Растр-7, 2022. 410 с.

126. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ*. 2009. Вип. 3. С. 112–116.

127. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Канадський інститут українських студій. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830. Київ : Основи, 1996. 317 с.

128. Крижановський А. Ф. Загальна теорія права та держави : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія» / А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. Одеса : Фенікс, 2022. 258 с.

129. Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листоп. 2023 р. : у 2 ч. Ч. 2 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2023. 268 с.

130. Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд. Київ : Наш час, 2008. 79 с.

131. Лазаревський О. Опис старої Малоросії. Київ, 1888. Т. 1–3.

132. Латигіна Н. Джерела сучасної демократії. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 178–186.

133. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і орґанізацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

134. Мозоль Н. І. Влада та її легітимізація народом. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. Вип. 2(44). С. 1177–1185.

135. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Інтердисциплінарність у сучасних історико-правових дослідженнях: від історіографії до соціології права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 1. С. 81–91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.12

136. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Мережевий аналіз у вивченні історії держави та права: нові методологічні горизонти. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. Вип. 4 (12). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-8

137. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Сучасні методологічні інновації в історико-правових дослідженнях: цифрова гуманітаристика та правова антропологія. *Наше право*. 2025. № 3. С. 290–301. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.41

138. Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Цифрові гуманітарні науки в історико-правових дослідженнях: перспективи та обмеження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/2

139. Пекарчук В. М. Історико-правові дослідження: особливості методології. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 42–44. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/7

140. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків, 2016. 496 с.

141. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.; за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

142. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.

143. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text

144. Рафальський О., Калакура Я., Коцур В.. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2-х кн. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

145. Савченко В. Ф. Угода про асоціацію України з ЄС – шляхи реалізації переваг. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2021. № 2(6). С. 24–34. JEL Classification: F 00

146. Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Порівняльне правознавство: основні категорії : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.

147. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис : монографія. Київ : Либідь, 1999. 973 с.

148. Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.) : монографія. Харків : Диса плюс, 2013. 560 с.

149. Студії з української етнографії та антропології / проф. Хведір Вовк. Прага, Укр. громад. вид. фонд, 1928 (Друк. «Легіографія»). 354 с.

150. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. 512 с.

151. Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи : наукова монографія. Т. I / О. В. Скидан, І. А. Мельничук, В. П. Капелюшний, Н. Й. Романюк, В. П. Шевчук та ін. ; за ред. І. А. Мельничука. Житомир : Вид-во «Рута», 2018. 268 с.

152. Трансформація українського суспільства та його еліти у контексті цивілізаційного розвитку Європи : наукова монографія. Т. II / О. В. Скидан, І. А. Мельничук, В. П. Капелюшний, Н. Й. Романюк, В. П. Шевчук та ін.; за ред. І. А. Мельничука. Житомир : Вид-во «Рута», 2019. 200 с.

153. Шевчук М. Я. Правова традиція як складова національної правової системи : дис. … д-ра філософії: 081 – Право / Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила». Івано-Франківськ, 2024. 203 с.

154. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Критика, 2006. 380 с.

155. Яковлів А. Основи Конституції УНР. Нью-Йорк : Говерля, 1964. 63 с.

156. Яковлів А. Українське право. URL: http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm

НОТАТКИ

Наукове видання

ПАСІЧНИК Наталя Олексіївна
РІЖНЯК Ренат Ярославович

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ІННОВАЦІЇ, ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА ЦИФРОВІ ПІДХОДИ

Монографія

Верстка *А. Фоменко*
Технічне редагування *О. Гринюк*

ГЕЛЬВЕТИКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 01.05.2026 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock Pro. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 24,76. Наклад 300.
Замовлення № 0626м-066.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.